

મહ્યા-ફળ્યાની કેરી

શ્રેયાર્થીની શ્રદ્ધાકથા

રમેશ ભટ્ટ

હરિ:ॐ આશ્રમ પ્રકાશન, સુરત

- પ્રકાશક : ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ॐ આશ્રમ, સ્થાપના વર્ષ ૧૯૫૬
કુરુક્ષેત્ર મહાદેવના મંદિરની બાજુમાં,
જહાંગરપુરા, રાંદેર, સુરત-૩૮૫ ૦૦૪.
ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૬૫૫૬૪
Email : hariommota1@gmail.com
Website : www.hariommota.org
- © હરિ:ॐ આશ્રમ, સુરત, નાનિયાદ.
- આવૃત્તિ વર્ષ પ્રત આવૃત્તિ વર્ષ પ્રત
પ્રથમ ૨૦૦૧ ૧૦૦૦ | ગીજી ૨૦૧૩ ૨૦૦૦
બીજી ૨૦૦૬ ૧૦૦૦
- પૂછ : ૧૬ + ૨૪૦ = ૨૫૬
- કિંમત : રૂ. ૨૫/-
- પ્રાપ્તિસ્થાન : હરિ:ॐ આશ્રમ, સુરત-૩૮૫ ૦૦૪
હરિ:ॐ આશ્રમ, નાનિયાદ-૩૮૭ ૦૦૧
- મુદ્રણશુદ્ધિ : જયંતીભાઈ જાની, ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૧૨૭૨૮
- ડિઝાઇનર : ભયૂર જાની, મો. : ૯૪૨૮૪૦૪૪૪૩
- ટાઈપસેટિંગ : અર્થ કોમ્પ્યુટર,
૨૦૩, મૌર્ય કોમ્પ્લેક્સ, સી. યુ. શાહ કોલેજ સામે,
ઇન્કમ્પ્લેક્સ, અમદાવાદ-૧૪, ફોન : (૦૭૯) ૨૭૫૪૩૬૮૮
- મુદ્રક : સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા. લિ.
સિટી મિલ કંપાઉન્ડ, કાંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨
ફોન : (૦૭૯) ૨૫૪૬૮૧૦૧

॥ હરિ:અં ॥

સમર્પણાંજલિ

(ત્રીજ આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટા, પૂજ્ય શ્રીરંગ અવધૂત મહારાજ અને પૂજ્ય શ્રીલાલજ મહારાજ સાથે અંગત રીતે સંકળાયેલા, વિશેષમાં પૂજ્ય શ્રીલાલજ મહારાજના શરીરની સેવા કરવાનું જેમને સદ્ગ્રાહ્ય પ્રાપ્ત થયેલ, જેમનું જીવન અને પરિવાર સંતોની સેવા અને ભક્તિથી રંગાયેલ છે અને જીવનમાં ડગલે ને પગલે સંતકૃપાના અનુભવો કરનાર, હરિ:અં આશ્રમ, સુરત તથા સાધક જીવોને મદદરૂપ થનાર, નિષાવાન, વિવેકી, ઓછાબોલા, પ્રમાણિક, સજજન વેપારી પુરુષ.

શ્રીરંગસદન, ગામ-સચિન, જિ. સુરતના રહેવાસી
શ્રી ભરતસિંહ રામસિંહ વાંસિયા
તથા તેમનાં ધર્મપત્ની
શ્રીમતી કલ્પનાબહેન ભરતસિંહ વાંસિયા
અને તેમના આદરણીય પિતાશ્રી
સદ્ગત શ્રીરામસિંહ છત્રસિંહ વાંસિયા
અને માતુશ્રી

શ્રીમતી શાંતાબહેન રામસિંહ વાંસિયાને
'મણ્યા-ફળ્યાની કેડી'ની આ ત્રીજ આવૃત્તિનું પ્રકાશન
આદરપૂર્વક અર્પણ કરતાં અમો આભાર અને આનંદની લાગણી
વ્યક્ત કરીએ છીએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનો ઉપમો સાક્ષાત્કારદિન
તા. ૨૦-૪-૨૦૧૩, રામનવમી,
સં. ૨૦૬૬

દ્રસ્ટીમંડળ,

હરિ:અં આશ્રમ, સુરત

॥ હરિ:અં ॥

ચેતન પુરુષના સમાગમનું વિજ્ઞાન

પૂજ્ય શ્રીમોટાના આધ્યાત્મિક સાહિત્યના સંપાદન નિમિત્તે તેઓશ્રીમાં પ્રગટેલા વિભૂત્વનો જે સ્પર્શ મેં અનુભવેલો અને લક્ષમાં રાખીને ૧૮૮૮માં '....મળાયું, પણ ભળાયું નહિ' સ્મરણકથા લખી હતી. એ વખતે એમ ધારેલું કે આ પુસ્તક પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથેના સંસ્મરણોનું માત્ર એક પુસ્તક બનશે, પરંતુ ૧૮૮૯ પછીનાં પાંચ વર્ષ દરમિયાન પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સૂક્ષ્મરૂપનાં આશ્ર્યકારક અનુભવદર્શનથી મારી દાખિયાનાં ઘણો ફેરફાર અનુભવાયો. આથી, પાછલાં વર્ષોની ઘટનાઓ, પ્રસંગો, પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં વચ્ચો, અનુભૂતિઓ વગેરે નવે રૂપે યાદ આપવા લાગ્યાં. જે અનુભવો '....મળાયું, પણ ભળાયું નહિ' એ પુસ્તકમાં હેતુપૂર્વક પ્રગટ નહિ કરેલા એવા પ્રસંગો અને અનુભવો ફિલ્ઝો એવી શ્રદ્ધા પ્રગટતાં એક કેરીની જાંખી થઈ. આથી, એ બધાની નોંધ કરવાનું મન થયું. એ બધી નોંધો પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કરવાનો આશય ન હતો. જ્યારે મન થાય ત્યારે લખતો. એક દિવસ અગાઉનાં બધાં સ્મરણો અને અનુભવો ધોધંધ ઊભરાવા લાગ્યા. એટલી જડપે સંણંગ લખી શકાય એવી શક્તિ ન હતી. આ હકીકતની જાણ મારા મિત્ર શ્રી કમલેશભાઈ શેઠને કરી. એમણે મારા મનમાં ઊભરાતા વિચારોને ઉતારી લેવાની તત્પરતા દર્શાવી અને એ કામ માથે લીધું. જેથી, છેલ્લા એક વર્ષથી તૂટક તૂટક લખાતી થોડીક નોંધો ઉપરાંત બીજી નોંધો છેલ્લા બે મહિનામાં પૂરેપૂરી ઊતરી ગઈ.

પૂજ્ય શ્રીમોટા વિશેનાં વ્યાખ્યાનો તથા તેઓશ્રીના કેટલાક ગ્રંથો વિશે અગાઉ લખાયેલા લેખોનું પુસ્તક 'ચિદાકાશ' પ્રગટ થયેલું. એને આવકારતાં જૈન ધર્મના આચાર્ય વિજયપ્રધુભાસૂરિ મહારાજ સાહેબે લખેલું છે કે 'રેશેભાઈને સદ્ગ્રાહ્યે મોટા મણ્યા અને ફળા પણ છે.' આ પુસ્તક વાંચીને મારા વિદ્યાર્થી મિત્ર અને કવિ શ્રી રાજેશ વ્યાસે- 'મિસ્કીને', 'મણ્યા-ફળ્યાની કેડી' એ મથાળે ગજલ લખી. એની દરેક કીમાં આ પુસ્તકમાંનો ભાવાર્થ મેં અનુભવ્યો. આથી, આ પુસ્તકનું

મણ્યા-ફળ્યાની કેડી • ૪

નામ ‘મહ્યા-ફળાની કેરી’ રખાયું. પુસ્તકના આ શીર્ષક માટે એક સંત અને એક કવિનું હું ઝાણ સ્વીકારું છું.

‘મહ્યા-ફળાની કેરી’ સત્પુરુષના સદ્ગુર્ભાવપૂર્વક થયેલા મિલનથી ફળતી જતી જીવનદિનિને વ્યક્ત કરતી એક શ્રદ્ધાકથા છે. એમાં રજૂ થયેલું અંગત કથન પરમ પુરુષ પૂજ્ય શ્રીમોટાની ચેતનાશક્તિનું સૂક્ષ્મ કાર્ય સૂચવે છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાનું અનુભવદર્શન અત્યંત વિરલ છે. તેઓશ્રીને પરમાત્માનો સગુણ અને નિર્ગુણ સાક્ષાત્કાર થયો હતો. નિરાકાર પરમાત્મા છતાં અનુભવમાં સંગુણરૂપે જે અનુભવદર્શન તેઓશ્રીને હતું એનો લાક્ષણિક વિનિયોગ કરવાનું સામર્થ્ય તેઓશ્રીમાં પ્રગટેલું હતું.

પોતાના આ પ્રકારના અનુભવદર્શનને તર્કબદ્ધ રીતે સમજાવતાં તેઓશ્રી લખે છે :-

‘આપણા લોકો દર્શનનો અર્થ માત્ર રૂપ કરે છે. તે અર્થ મને બરાબર નથી લાગ્યો. મેં કશું વાંચ્યું નથી. મારા મનથી સમજેલો છું. તેના આકારમાં શું બધ્યું છે? એના ગુણવર્ધમ આપણામાં પ્રગટે તે ખરું. ચેતનાના ગુણવર્ધમ આપણા જીવનમાં પ્રગટે તે દર્શન છે. કોઈ ઠેકાણે શાસ્ત્રમાં હોય કે ના હોય તેની મને પરવા નથી, પણ મને ખરું લાગ્યું છે કે ખરું દર્શન તો આ જ છે. ભગવાનના ગુણવર્ધમ અને તેની તે કળાઓ બધી આપણા જીવનમાં ઉત્તરે અને પાછી સક્રિય થાય. ઉત્તરે તો ખરી પણ અંદર ને અંદર પડી ના રહેવી જોઈએ. સક્રિય થવી જોઈએ. એટલું જ નહિ, પણ ‘વી મસ્ત બી અવેર ઓફ ઈટ’ (આપણે એના પ્રત્યે સભાન હોવા જોઈએ.)

એકલું માત્ર કર્મ કર્યા જ કરીએ તે નહિ ચાલે - કર્મ શેને માટે છે? એનું ઉદ્ભવસ્થાન શું છે? તે કરતી વખતે તે કોની સાથે સંકળાયેલું છે? વળી, તેની સભાનતા ભગવાનની સાથે સંકળાયેલ પેલા અનુભવીને હોવી જોઈએ. અને તે અવેરનેસ જીવતીજીગતી હોવી જોઈએ-પ્રયત્નથી નહિ. સહજમેળે જાગીને રહે ત્યારે ખરું. આવો પ્રયત્ન સૂક્ષ્માંથી કરતાં કરતાં પછી પેલા ‘કારણ’ શરીરમાં પ્રવેશી શક્તિ-નહિતર પછી શું થાય કે સૂક્ષ્મમાં ગયેલો જીવ પછો પ્રકૃતિમાં આવે. સૂક્ષ્મમાં જઈને પણ આ થયા કરે, તે પછી ‘કારણ’ શરીરમાં જઈ શકે.’

(અક્રૂકરણ સમીકરણ, પૃ. ૮૮)

મહ્યા-ફળાની કેરી • ૫

પોતાના અનુભવની આ હકીકિતને સમજાવતાં પૂજ્ય શ્રીમોટા કહે છે, કે ‘દરેક જીવાત્માએ ધ્યેની સ્પષ્ટતા રાખવી જોઈએ. જે કંઈ કાર્ય કરવાનું થાય એ વખતે ધ્યે પ્રત્યે ગતિ થતી હોય એવા હેતુની સભાનતા રહે એ જીવ માટે શક્ય છે. તમે અહીંથી મુંબઈ ગયા. મુંબઈમાં ચાલતા હોવ તોપણ સતત ગતિમાં જ હોવ છો, પણ તે સાથેનો સતત તમારો ભાવ, તમારા હેતુનો ભાવ એ ખંડિત થતો નથી. એ કાયમ રહે છે જ.’ આ રીતે જો જીવનવિકાસના માર્ગમાં હેતુ પ્રત્યે સભાનતા રહી શકે તો સાધનાની સૂક્ષ્મતામાં ટકી શકાય અને સૂક્ષ્મમાં થતી ગતિ-પ્રગતિ પ્રમાણી શકાય.

જીવનના વિકાસ માટે મનુષ્ય જીવન જ યોગ્ય છે. ભલે આપણું શરીર સ્થૂળ છે, પરંતુ એ સ્થૂળ શરીરમાં સૂક્ષ્મ શરીરરૂપે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહીંમું છે. એ સૂક્ષ્મ શરીર, સ્થૂળ શરીરથી સ્વતંત્ર નથી. આથી, સ્થૂળ શરીર દ્વારા જ આપણે સૂક્ષ્મ શરીરની શક્તિઓને અનુભવી શકીએ છીએ, પરંતુ આપણે સ્થૂળ શરીરને જ મહત્વ આપતા હોવાથી આપણે સૂક્ષ્મની શક્તિનું જ્ઞાન પામી શકતાં નથી. જેમ જેમ આપણે સૂક્ષ્મની શક્તિ પ્રત્યે સભાન થઈએ છીએ તેમ તેમ સ્થૂળનું જ્ઞાન ઘટે છે અને સૂક્ષ્મનું જ્ઞાન ઉઘડે છે. જો આ સૂક્ષ્મકરણોની શક્તિને ભગવાનના ભાવ સાથે જોડવાની સાધના થાય તો આપણા જીવનની ઉન્નતિ સંપૂર્ણ શક્ય છે. સૂક્ષ્મનું જીવન પરાકાણાએ પહોંચા પછી એ કારણ શરીરમાં પહોંચે છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાની ચેતનાશક્તિ આપણા કારણ શરીર સાથે નિરંતર જોડાયેલી છે, કેમ કે તેઓશ્રીનો અનુભવ કારણ શરીરમાં એની શક્તિઓ સાથે રહેલો છે. આથી, પૂજ્ય શ્રીમોટા સમજાવે છે, કે ‘સૂક્ષ્મના અનુભવ માટે આ શરીર એક અનિવાર્ય ભૂમિકા છે.’ તેઓશ્રીએ આ હકીકિત સમજાવીને સૂક્ષ્મનું મહત્વ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

ઉપરાંત, ગમે તે કશાના કોઈ પણ જીવ પરમ અનુભવી પુરુષના સમાગમમાં આવે તો તેનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે શક્ય બને એની પ્રક્રિયા તેઓશ્રીએ વિગતવાર નીચે પ્રમાણે સમજાવી છે :-

મહ્યા-ફળાની કેરી • ૬

‘મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમુની જે શક્તિ છે તે સૂક્ષ્મમાં ઓર પ્રકારની. આ એકની એક જ શક્તિ-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમુસ્થૂળમાં જુદી, સૂક્ષ્મમાં જુદી, કારણમાં જુદી. ત્યારે આપણે આ સ્થૂળમાં (સ્થૂળ દેહથી) જે બની શકશે એ સૂક્ષ્મમાં તમે નહિ કરી શકો. સ્થૂળમાં જો મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમુને આપણે ભગવાનની સાથે, ભગવાનના ભાવમાં એકાકાર કરી શકીએ તો પછી સૂક્ષ્મમાં આગળ આપણાથી જવાય. એ ભૂમિકા આ શરીરમાં આપણે નહિ કેળવી હોય તો સૂક્ષ્મમાં કેળવવી અશક્ય છે. એટલે પાણ તમારે અહીં જ આવવું પડે, એટલા માટે જ આપણાં શાસ્ત્રોએ, અનુભવીઓએ, બધાએ કહ્યું કે ‘મોક્ષ માટે એક મનુષ્યજીત જ યોગ્ય છે. બીજી કોઈ યોનિમાં તમને મોક્ષ નહિ મળે.’ કોઈ કહે, ‘આપણે ક્યાં મોક્ષ મેળવવો છે ?’ ‘તો કંઈ વાંધો નહિ. તું તારી મેળે રખડુચા કર.’ ‘અમે ક્યાં રખડીએ છીએ ? અમે આ બધું કામકાજ કરીએ છીએ. અમે કંઈ કામ કરનારા રાખ્યા નથી.’- એમ કહેનારા પણ અમે જાણ્યા છે.

આવું બોલનારા જીવો પણ સદ્ગુણવાળા, સત્કર્મવાળા, સદ્ગુણવાળા, સદ્ગુણતનાવાળા, સદ્ગુણકિર્તવાળા પુરુષોની સાથે સમાગમમાં આવે, પણ સમાગમ બેચાર દિવસ નહિ, જે આપણે સાઈ વર્ષ જીવ્યા અને પચાસ વર્ષ તેની સાથે ગાળ્યા હોય તો પચાસ વર્ષ જેની સાથે ગાળ્યા-તેના લીધે જે આપણને સત્સંગ થયો, તેના પણ સંસ્કાર છે. એના લીધે આપણે સૂક્ષ્મ શરીરમાં આ પ્રક્રિયાને આપણે ચાલુ રાખી શકીએ છીએ. ત્યાં આ પ્રક્રિયા સત્સંગને લીધે ચાલ્યા કરે છે. આપણે પોતે કંઈ કશું ના કર્યું હોય, કોઈ સાધન કર્યું ના હોય, કોઈ કિયા ના કરી હોય, અથવા તો ભગવાનને રિયલી ભજ્યા ના હોય, ભજન ના કર્યું હોય- પણ માત્ર વ્યાવહારિક રીતે તમારો સંબંધ હશે તે આમાં નહિ ચાલે, પણ સાથે પ્રેમભાવ હોવો જોઈએ. ભાવ ભલે ના કરો, પણ પ્રેમ-લાગડી તો વિરોધપણે રાખો. દુનિયાદારીમાં પતિપત્ની હોય છે તેના કરતાં પણ વિરોધપણે લાગડી એની સાથે હોય અને એવો સંબંધ એની સાથે, આટલો કાળ ચાલ્યો હોય તો એ સંબંધ પણ આપણને તારનારો છે. એ વાત પણ ચોક્કસ છે. હકીકતની વાત છે.

રેશનલી સમજાવું કે શાથી એમ છે ? તો પેલાની સાથે આપણો એટલો બધો મેળ છે કે -પત્ની, મિત્ર, ભાઈ આ બધાંય કરતાં પેલાને વધારે ચાહીએ છીએ. એટલે એના હદ્યની સાથે, એનાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્તની સાથે આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત વધારે મળેલાં છે. એટલે બેનું થોડું ઘણું તાદાત્ય છે. એટલે આની અસર પેલા ઉપર છે અને પેલાની અસર આના ઉપર છે. એકબીજાની અસર એકબીજાની સાથે વણાયેલી રહે છે. એટલે એ જ્યારે શરીર છોડે અથવા પેલો શરીર છોડે ત્યારે આને મૂકી દઈ શકતો નથી. આવો જેનો અત્યંત મોહ હોય, એટેચેમેન્ટ એટલું બધું હોય ત્યારે એની સાથે જન્મવાનો જ. એનું પણ એવું જ છે. એવી રીતે આવા પ્રકારનો જે માણસ છે, કે જેને બીજાં બધાં સગપણ કરતાં પેલાની સાથે વધુ વહાલ છે, તેની સાથે તે જોડાયેલો છે. એની સાથે એક રીતે રમમાણ છે તો એના સંસ્કારો છે તે પેલામાં પડેલા છે. અને એના સંસ્કારો આપણામાં પડેલા છે. પછી એને સંસારમાં ગમે નહિ. સૂક્ષ્મમાં બંનેની મૈત્રી ઓર જામે છે. અને સૂક્ષ્મમાં બંને કામ કરતાં થઈ જાય છે. અને પાણ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યરૂપે આવીને સાથે આ જાતનો અભ્યાસ કરે છે. એટલે તમે ભગવાનને માનો કે ના માનો, પણ માત્ર તમે સત્સંગ કરો. સત્સંગ કરો એટલે ભગવાનનું નામ લો એમ નહિ, પણ આવા પ્રકારના જે માણસો છે કે જેને તમે જાણતા હોવ કે તમારા અંગત માણસે તમને કહેલું હોય તેની સાથે તમે જો આવો કોઈ સંગ કરી દીધો તોય આપણા જીવનનો ઉઠાવ સારો થાય છે. એ વાત પણ ઘણા લોકોએ અનુભવેલી છે. આપણા દેશમાં શ્રીમદ્ રાજ્યાંદ્ર હમણાં જ થઈ ગયા. એમણે આ સત્સંગનો મહિમા બહુ જ ગાયો છે. આમાં ભગવાનની વાત વચ્ચે નથી આવતી. લોકો માને કે ના માને એ સવાલ નથી. માનવાથી નહિ પણ અનુભવવાથી જ પતો ખાય. નહિ તો ચેતનાનો અનુભવ થતાં કાળના કાળ વહી જાય. એના કરતાં આ રીત સારી કે ‘ચાલો આપણે કરતાં તો થાવ.’ એમ કરતાં કરતાં આપણાથી એવી સ્થિતિમાં આવી જવાય.

ઉંચા જીવની સાથે આપણે સંપર્કમાં આવીએ એટલે આપમેળે આપણી ઉર્ધ્વગતિ થાય. ‘આવીએ’ નો અર્થ આપણે આમ મળ્યા એમ

નહિ, પણ આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમૃ એની સાથે મળવાં જોઈએ. અને જે એક વખત નહિ પણ સતત દિવસમાં આપણું મનનચિંતન ચાલતું હોય અને ઘણાં વર્ષો સુધી આપણો સંબંધ રહે તો. માટે, આપણી કોન્શયસનેસુ એનામાં હોવી જોઈએ. અને જો એ ઊંચો જીવ હોય તો એની કોન્શયસનેસુ તો આપણામાં રહે જ, પણ આપણી એનામાં રહેવી જોઈએ.

(‘એકીકરણ સમીકરણ’, પૃ. ૮૬ થી ૧૦૦)

• • •

પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથેના મેળાપથી, સહવાસથી અને એમના સ્મરરણથી જે અનુભવયું એમાં તેઓશીની પરમ દ્યા, કરુણા અને કૃપા છે. એમની દ્યાથી આપણો સ્વીકાર થાય છે, કરુણાથી ઉન્નત જીવન માટે જિજ્ઞાસા અને અભિમુખતા ઉધરે છે અને કૃપાથી સાધનમાં રસ જાગે છે અને એમાં ગતિ થાય છે. એ જ કૃપાશક્તિ, અખૂટ શ્રદ્ધા અને અપાર ધીરજનું આપણા સાધનાકાર્યની સાથે સાથે દાન આપે છે.

આ અર્થમાં પૂજ્ય શ્રીમોટા જેને મજ્યા એના જીવનમાં એ ફિલ્મ વિના રહેવાના નથી એવું શ્રદ્ધાબળ શ્રેયાર્થીની આ શ્રદ્ધાકથામાંથી પ્રાપ્ત થાય એવી ભાવના સાથે મારું નિવેદન પૂરું કરું છું.

આ પુસ્તકનું પ્રકાશન કરવા બદલ જોખીબંધુઓનો હંદ્યપૂર્વક આભાર માનું છું. પુસ્તકનું ચાર રંગવાળું ટાઇટલ છાપી આપવા બદલ પ્રિન્ટ વિઝનના નિયામક શ્રી યજેશભાઈ પંડ્યાનો આભારી છું. આ પ્રકાશન માટે પ્રોત્સાહિત કરવા બદલ શુભેચ્છક સેહી શ્રી નવીનભાઈ દલાલ અને દીપકભાઈ દલાલનો હંદ્યપૂર્વક આભારી છું.

તા. ૨-૪-૨૦૦૧
રામનવમી, સં. ૨૦૫૭

રમેશ ભંડ

મજ્યા-ફિલ્માની કેરી

અમાસની રાતે પણ જળહળ મજ્યા-ફિલ્માની કેરી, લખ ચોયસી તારક અંજળ મજ્યા-ફિલ્માની કેરી.

મુજથી જાજી મારી ચિત્તા હશે કેટલી એને ? જન્મોથી ઊભી’તી વિહૂવળ મજ્યા-ફિલ્માની કેરી.

જ્યાં અટકો ત્યાં ભટકો એવા મનજીના મેળામાં, કાંકું જાલી ચાલી હળપળ મજ્યા-ફિલ્માની કેરી.

અડસઠ તીરથ નામસ્મરણમાં કહો હવે ક્યાં જાવું ? પ્રગટાવી ગઈ જ્યોતિ નિશ્ચળ મજ્યા-ફિલ્માની કેરી.

હવે હંદ્ય-બુદ્ધિના કાંઠે પિવાય એવું પાણી, ગુરુશિખરથી વહેતી નિર્મળ મજ્યા-ફિલ્માની કેરી.

પાછળનું ભૂસાતું ચાલ્યું ભાવન બહારા નીકળ્યા, અગમ ગુરુગમ આગળ આગળ મજ્યા-ફિલ્માની કેરી.

પહેલાં મીકી મહેક-ટાઢક, પછી બધું ધોવાતું, કુપળ કુપળ અખાઢનું જળ મજ્યા-ફિલ્માની કેરી.

આ જન્મે ‘મોટા’નું લઈને રૂપ એ અઠળક ફળિયો વરસી અંદર બહાર પળેપળ મજ્યા-ફિલ્માની કેરી.

-રાજેશ વ્યાસ-‘મિસ્કીન’

નિવેદન

(પ્રથમ આવૃત્તિ)

‘મહ્યા-ફળ્યાની કેડી’ પુસ્તકમાંનાં સંસ્મરણો આમ અંગત જણાય છે, પરંતુ એ દ્વારા સત્પુરુષનાં વચનબળથી તથા તેઓશ્રીની ચેતનાશક્રિતથી થતી અનુભૂતિઓ જીવનમાં કેવી રીતે ફળે છે એની એક રેખા દોરાયેલી છે. એ રીતે પરમ પુરુષ પૂજ્ય શ્રીમોટાનું મહિમાગાન આ પુસ્તકમાં વાંચવા મળે છે.

‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’- પછી પ્રગટ થતું ‘મહ્યા-ફળ્યાની કેડી’ પુસ્તકથી પૂજ્ય શ્રીમોટાના ચાહકોમાં રહેલો શ્રદ્ધાદીપ વધુ તેજસ્વી બનીને જળહળી રહે છે. તેમ જ અન્ય કોઈ પણ શ્રેયાર્થને સત્પુરુષ સાથેની સોબતથી જીવનને ઉન્નત કરવાની પ્રેરણા મળી રહે છે. માત્ર, પૂજ્ય શ્રીમોટા કહે કે ‘ભગવાનમાં ના માનનારા પણ જો આવા અનુભવી સાથે પોતાનાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્તને જોડવા મયે તો એની મોક્ષગતિ નિશ્ચિત છે.’ એવું ઊંચું શ્રદ્ધાબળ આ પુસ્તક વાંચતાં અનુભવાય છે, એમ અમને લાગ્યું છે. ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ પુસ્તક વાંચીને અમે અનુભવેલું કે આ પુસ્તકનું શીર્ષક ‘મળાયું, પણ ગળાયું નહિ’-એવું હોવું જોઈએ. અમારી આવી ધારણા આ પ્રકાશનથી ફળી છે એમ લાગે છે.

આ પ્રકાશનને ગુજરાતી અધ્યાત્મ રુચિ ધરાવતી જનતા આવકારશે એવી શક્તા છે.

ચલથાણ, જિ. સુરત,
રામનવમી, સંવત : ૨૦૫૭
તા. ૨-૪-૨૦૦૧

-જોષી બંધુઓ

નિવેદન

(ત્રીજ આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાના અધ્યાત્મિક સાહિત્યનું સંપાદનનું કાર્ય શ્રી રમેશભાઈ ભહ દ્વારા થયું છે. આ કારણે તેઓને પૂજ્યશ્રી સાથે તેમ જ અન્ય સંત વિભૂતિઓ સાથે ઘણીવાર મળવાનું નિમિત જાગ્યું. પૂજ્ય શ્રીમોટાને સમજવામાં સામાન્ય જન તરીકે પોતાની ભૂમિકાનું વર્ણન તેઓએ વર્ષ ૧૯૯૮પમાં ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ પુસ્તકમાં પ્રમાણિકપણે કર્યું છે. ત્યાર બાદ પૂજ્યશ્રીનાં કાર્યો કરતાં કરતાં, જે સ્વવિકાસ થયો અને આંતરિક સમજજ્ઞ જાગી, જેના વડે તેઓ જીવનવિકાસના પંથે આવ્યા અને આ બધું જ પ્રભુકૃપાથી થતું અનુભવાયું. તે પરિવર્તન અને હકીકતનું નિરૂપણ શ્રી રમેશભાઈએ આ પુસ્તકમાં કર્યું છે. ઉપરાંત, મૌન અનુષ્ઠાન દરમિયાન થયેલા અનુભવોનું વર્ણન અન્ય જીવો માટે પ્રેરણાત્મક છે.

પોતાના પૂર્વજીવનના નિમિતે થયેલ મહાપુરુષોનું સંસ્મરણ અને સદ્ગૈ મુલાકાત અને અનુભવો તેમણે આ પુસ્તકમાં વર્ણિત છે, જેનો અભ્યાસ કરતાં વાચ્યકોને રસ પડશે.

અગાઉની આવૃત્તિઓની જેમ આ નવી આવૃત્તિને પણ સ્વજનો આવકારશે એવી આશા અને શક્તા છે.

આ પુસ્તકની મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય શ્રી જ્યંતીભાઈ જાનીએ પૂરા સદ્ભાવથી, ભંતથી અને ચોકસાઈપૂર્વક કર્યું છે, તે બદલ અમો તેમના ખૂબ આભારી છીએ.

સાહિત્ય મુદ્રણાલયના શ્રી શ્રેયસભાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ પંડ્યાએ પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યેના ભક્તિભાવથી આ પુસ્તકનું મુદ્રણ કરી આપ્યું છે. તેઓશ્રીના આવા અમૃત્ય અને ઉદારતાભર્યા સહયોગના કારણે જ પૂજ્ય શ્રીમોટાનો અક્ષરદેહ ઘણી ઓછી કિંમતે સમાજચરણે મૂકી શકીએ છીએ. શ્રી શ્રેયસભાઈ પંડ્યાના અમો ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનો ઉપમો સાક્ષાત્કારદિન
તા. ૨૦-૪-૨૦૧૩, રામનવમી,
સં. ૨૦૬૮

અનુક્રમ

<p>વિભાગ-૧ : શબ્દસ્પર્શ</p> <ol style="list-style-type: none"> ૧. ભૂમિકા ૦૧ ૨. સખા-સદ્ગુરુ ૦૩ ૩. આજ કે કાલ ૧૨ ૪. 'પ્રભુ, જગાડતો રે'જે' ૧૮ ૬. 'હદ્યમંથન' અને 'એક નિષા' ૩૬ ૭. 'હરિ પાદે' જીવનકથની' ૪૨ ૮. ગુરુમહારાજનું સ્વરૂપ ૫૨ <p>વિભાગ-૨ : આંતરસ્પર્શ</p> <ol style="list-style-type: none"> ૧. ભૂમિકા ૫૭ ૨. મૃત્યુનો અનુભવ ૫૮ ૩. સાપોલિયુન્ટુ ૬૧ ૪. દાણ અને દશ્ય ૬૮ ૫. મહાદેવ-'મોટા' ૭૪ ૬. ભાવિ દર્શન ૮૦ ૭. ઊજળો અંધકાર ૮૭ <p>વિભાગ-૩ : વચનબળ</p> <ol style="list-style-type: none"> ૧. ભૂમિકા ૮૪ ૨. ધર્મસાધનમૂલુ ૮૫ ૩. 'જ્યાં જે છે, તે યોગ્ય છે...' ૧૦૧ ૪. વહેવાર-વિવેક ૧૦૫ ૫. ઉપદેશ પહેલાં આચરણ ૧૦૮ ૬. 'અનેક દોષોનું ભાજન' ૧૧૨ 	<p>વિભાગ-૪ : સંતસ્મૃતિ</p> <ol style="list-style-type: none"> ૧. ભૂમિકા ૧૧૮ ૨. શ્રીમાતાજી ૧૨૦ ૩. આચાર્ય ૨૪નીશજી ૧૨૭ ૪. ગુરુદ્યાલ માલિક -ચાચાજી ૧૨૮ ૫. પૂજ્ય હૈડાભાનવાલે બાબાજી ૧૩૩ ૬. 'દાદા ભગવાન' <p>વિભાગ-૫ : પૂર્વસંસ્કાર</p> <ol style="list-style-type: none"> ૧. ભૂમિકા ૧૬૬ ૨. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ ૧૬૭ ૩. ભગવાન રમણ મહર્ષિ ૧૬૮ ૪. શ્રીમદ્ રાજયંત્ર ૧૭૦ <p>વિભાગ-૬ : અંતર્ગત</p> <ol style="list-style-type: none"> ૧. ભૂમિકા ૧૭૩ ૨. ઉપનિષદ ૧૭૫ ૩. ચગડોળ ૧૮૪ ૪. દર્શનની દિશા ૧૮૦ <p>વિભાગ-૭ : પ્રાણમાર્ઘનારાંદ્ર</p> <ol style="list-style-type: none"> ૧. પોહ ફાટ્યાનાં ઓંઘાણ ૨૦૨ ૨. 'પાવનકારી પંથે પ્રયાણ' ૨૧૩ ૩. પરિશિષ્ટ ૧ : શ્રદ્ધા ૨૩૧ ૪. પરિશિષ્ટ ૨ : પ્રણામપ્રાર્થનારાંદ્ર ૨૩૬ ૫. પરિશિષ્ટ ૩ : શરણભાવ ૨૩૭
--	---

બીજું કાંઈ શોધ મા, એકમાત્ર સત્યસુરૂપને શોધીને
તેનાં ચરણકુમળમાં સર્વભાવ અર્પણ કરી દઈ વર્ત્યો જા.
પછી જો મોક્ષ ના મળે તો મારી પાસેથી લેજે.
'શ્રીમદ્ રાજયંત્ર', (પૃ. ૧૮૪-૧૮૫)

(દુષ્ટા)

'પ્રભુ પ્રભુ લય લાગી નહિ, પડવો ન સદ્ગુરુ પાય,
દીઠા નહિ નિજ દોષ તો, તરીએ કોણ ઉપાય ?'

અધમાધમ અવિકો પતિત, સકલ જગમાં હુંય,
એ નિશ્ચય આવ્યા વિના, સાધન કરશે શુંય ?

પડી પડી તુજ પદ્યંકજે, ફરી ફરી માગ્યું એ જ,
સદ્ગુરુ સંત સ્વરૂપ તુજ, એ દેંઢતા કરી દે જ.

'શ્રીમદ્ રાજયંત્ર', પૃ. ૨૮૬

મહ્યા-ફળ્યાની કેવી

અખંડ જીવન

(ગુજરાત)

જીવનને કોઈ પણ કયાંયે કશું વયનું ન લફરું છે,
અનંતાનંત, શાચત ને અખંડ ભવ્ય જીવન છે.

શરીરને માત્ર આયુષ્ય, જીવન લીધે શરીર આ છે,
બધું પ્રત્યક્ષ સાકાર થતું જે તે શરીર લીધે.

જીવન જે પ્રકૃતિનું તે બધી વૃત્તિ રમતનું છે,
જીવનમાં ચેતનાનો જે નયો આનંદ ભરપૂર છે.

જીવન ખંડિત નથી કયાંયે, જીવનમાં ભાગલા ના છે,
અસ્થિલિત શી જીવનગંગા સદાકાળ વહેતી છે !

અવ્યક્ત ભાવ હરિનાનું જીવન તો વ્યક્ત લક્ષણ છે,
જીવનમાંથી જીવનમૂળ અનુભવવાનું મળતું છે.

‘જીવન ઘડતર’ પૃ. ૨૮૭

-શ્રીમોરા

॥ હરિ:અં ॥

સમર્પણાંજલિ

(ત્રીજ આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટા, પૂજ્ય શ્રીરંગ અવધૂત મહારાજ અને પૂજ્ય
શ્રીલાલજ મહારાજ સાથે અંગત રીતે સંકળાયેલા, વિશેષમાં
પૂજ્ય શ્રીલાલજ મહારાજના શરીરની સેવા કરવાનું જેમને
સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયેલ, જેમનું જીવન અને પરિવાર સંતોની
સેવા અને ભક્તિથી રંગાયેલ છે અને જીવનમાં ડગલે ને પગલે
સંતકૃપાના અનુભવો કરનાર, હરિ:અં આશ્રમ, સુરત તથા
સાધક જીવોને મદદરૂપ થનાર, નિષાવાન, વિવેકી,
ઓછાબોલા, પ્રમાણિક, સજજન વેપારી પુરુષ.
શ્રીરંગસદન, ગામ-સચિન, જિ. સુરતના રહેવાસી

શ્રી ભરતસિંહ રામસિંહ વાંસિયા

તથા તેમનાં ધર્મપત્ની

શ્રીમતી કલ્પનાબહેન ભરતસિંહ વાંસિયા

અને તેમના આદરણીય પિતાશી

સદ્ગત શ્રીરામસિંહ છત્રસિંહ વાંસિયા

અને માતુશ્રી

શ્રીમતી શાંતાબહેન રામસિંહ વાંસિયાને

‘મળ્યા-ફળ્યાની કેડી’ની આ ત્રીજ આવૃત્તિનું પ્રકાશન
આદરપૂર્વક અર્પણ કરતાં અમો આભાર અને આનંદની લાગણી
વ્યક્ત કરીએ છીએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનો ઉપમો સાક્ષાત્કારદિન

તા. ૨૦-૪-૨૦૧૩, રામનવમી,

સં. ૨૦૬૮

દ્રસ્ટીમંડળ,

હરિ:અં આશ્રમ, સુરત

મળ્યા-ફળ્યાની કેડી • ૩

નિવેદન

(ત્રીજ આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાના અધ્યાત્મિક સાહિત્યનું સંપાદનનું કાર્ય શ્રી રમેશભાઈ ભહ દ્વારા થયું છે. આ કારણે તેઓને પૂજ્યશ્રી સાથે તેમ જ અન્ય સંત વિભૂતિઓ સાથે ઘણીવાર મળવાનું નિમિત જાગ્યું. પૂજ્ય શ્રીમોટાને સમજવામાં સામાન્ય જન તરીકે પોતાની ભૂમિકાનું વર્ણન તેઓએ વર્ષ ૧૯૮૮પમાં ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ પુસ્તકમાં પ્રમાણિકપણે કર્યું છે. ત્યાર બાદ પૂજ્યશ્રીનાં કાર્યો કરતાં કરતાં, જે સ્વવિકાસ થયો અને આંતરિક સમજણ જાગી, જેના વડે તેઓ જીવનવિકાસના પંથે આવ્યા અને આ બધું જ પ્રભુકૃપાથી થતું અનુભવાયું. તે પરિવર્તન અને હકીકતનું નિરૂપણ શ્રી રમેશભાઈએ આ પુસ્તકમાં કર્યું છે. ઉપરાંત, મૌન અનુષ્ઠાન દરમિયાન થયેલા અનુભવોનું વર્ણન અન્ય જીવો માટે પ્રેરણાત્મક છે.

પોતાના પૂર્વજીવનના નિમિતે થયેલ મહાપુરુષોનું સંસ્મરણ અને સદેઢે મુલાકાત અને અનુભવો તેમણે આ પુસ્તકમાં વર્ણિત છે, જેનો અભ્યાસ કરતાં વાયકોને રસ પડશે.

અગાઉની આવૃત્તિઓની જેમ આ નવી આવૃત્તિને પણ સ્વજનો આવકારશે એવી આશા અને શ્રદ્ધા છે.

આ પુસ્તકની મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય શ્રી જ્યંતીભાઈ જાનીએ પૂરા સદ્ભાવથી, ખંતથી અને ચોકસાઈપૂર્વક કર્યું છે, તે બદલ અમો તેમના ખૂબ આભારી છીએ.

સાહિત્ય મુદ્રણાલયના શ્રી શ્રેયસભાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ પંડ્યાએ પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યેના ભક્તિભાવથી આ પુસ્તકનું મુદ્રણ કરી આપ્યું છે. તેઓશ્રીના આવા અમૂલ્ય અને ઉદારતાભર્યા સહયોગના કારણે જ પૂજ્ય શ્રીમોટાનો અક્ષરદેહ ઘણી ઓછી કિંમતે સમાજચરણે ખૂકી શકીએ છીએ. શ્રી શ્રેયસભાઈ પંડ્યાના અમો ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનો ઉપમો સાક્ષાત્કારદિન

તા. ૨૦-૪-૨૦૧૩, રામનવમી,

સં. ૨૦૬૮

દ્રસ્ટીમંડળ,

હરિ:અં આશ્રમ, સુરત

મળ્યા-ફળ્યાની કેડી • ૨૨

વિભાગ : ૧

શાબ્દસ્પર્શ

૧. ભૂમિકા

આપણા જીવનના ઉત્કર્ષમાં સત્યુરૂપનાં વચન કેવી રીતે ફળે છે એની આછી રેખા દોરવાનો આ પ્રયત્ન છે. આ પ્રકારની વાતો લખવા અંગે પ્રશ્ન તો થયા જ કરતો હતો કે શા માટે આ બધું લખવું ? એનું સમાધાન આ રીતે મેળવું કે જીવનમાં શ્રીસદ્ગુરુશક્તિથી જે કંઈ અનુભૂતિ પમાઈ, કેવા પ્રકારની અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવાયું અને આંતરિક સમસ્યાના કેવા ઉકેલો પમાયા એ બધું શ્રીસદ્ગુરુનાં ચરણમાં નિવેદિત કરવું. એમ કરતાં કરતાં તેઓશ્રીના રૂપ પ્રત્યે એટલો સમય એકાશ રહેવાય અય લાભ ખરો. બીજું, પ્રભુકૃપાથી કલમ એવી કેળવાઈ છે તો લખાય છે, માટે લખવું. ત્રીજું, જો કોઈ આ લખાણ વાંચે તો એને આત્મા અંગેની અથવા તો આત્મા પ્રત્યેની પ્રીતિ અને

અભિમુખતા થવાની હોય તો થાય. આવો ખરેખરો ભાવ જાગતાં શ્રીસદ્ગુરુનું પુનિત સ્મરણ કરીને લખવાનું રાખ્યું છે.

સૌ પ્રથમ આ પુસ્તકના પેટાશીર્ષક તરીકે મૂકેલા શાબ્દોનો ‘શ્રેયાર્થિની શ્રદ્ધાકથા’-જે અર્થ મને સમજાયો છે એ રજૂ કરું છું. ‘શ્રેયાર્થિ’ એટલે શ્રેયની ઈચ્છાવાળો અથવા તો શ્રેય માટે મથવાવાળો અથવા તો એ શ્રેયને પામવા-અનુભવવા ગતિ કરવાની તત્પરતાવાળો. શ્રેય એટલે શું ? શ્રેય એટલે કલ્યાણ. કલ્યાણનો વિશેષ અર્થ છે. આત્માને જાણવો, નાણવો અને પામવો એટલે કલ્યાણ-શ્રેય.

આત્માને જાણવા માટે શ્રદ્ધાની જરૂર છે એમ મનાય છે, પરંતુ શ્રદ્ધાના અર્થ વિશે પૂરી સ્પષ્ટતા નથી. શ્રીસદ્ગુરુએ કૃપા કરીને ‘શ્રદ્ધા’ વિશેના તેઓશ્રીએ રેચેલા શાસ્ત્રના સંપાદનનું કાર્ય સોંઘું. એ પછી ધ્યાનાં વર્ષો પછી ‘શ્રદ્ધા’ શાબ્દનો અર્થ સમજાયો. શ્રદ્ધા એ આત્માની શક્તિ છે. આથી, આત્માના અનુભવ તરફ લઈ જનારી એ શક્તિ છે. શ્રદ્ધાનાં મુખ્ય ત્રાણ લક્ષણો છે. ૧. કિયાશીલ ૨. ગતિશીલ ૩. જ્ઞાનશીલ. આત્માના અનુભવ તરફ જવા કિયા-એટલે કે સાધન માટે પ્રેરે તે શ્રદ્ધા. સાધનના નિયમિત અભ્યાસથી આપણે આંતરિક ગતિ અનુભવીએ એ શ્રદ્ધા. વળી, સાધન-અભ્યાસ અને આંતરિક ગતિ કિયા હેતુ માટે છે, શા માટે છે એની સભાનતા રહે એ જ્ઞાન.

શ્રીસદ્ગુરુએ ૧૯૬૪માં સુરત આશ્રમમાં મંગળવારે સવારે કહેલું એ વચન સંભળાયા કરતું હતું. “આપણે આત્મા છીએ. પણ આપણું એ સ્વરૂપ આપણે ભૂલી જઈને પ્રકૃતિરૂપ થઈ ગયા છીએ. આપણા અસલ સ્વરૂપમાં આવવું એવી સભાનતા રાખ્યા કરવી.”

આત્માના અનુભવનું લક્ષ્ણ એ શાંતિ અને આનંદ એ આત્માનો સ્વભાવ. આટલું સમજમાં લઈને એનો અનુભવ પામવો એ જ લક્ષ્ય પ્રત્યે જે શક્તિ લઈ જાય એનું નામ શ્રદ્ધા.

આવી શ્રદ્ધાની કથા કહેવી મતલબ કે શ્રદ્ધાની જાંખીનું કથન કરવું એવો પ્રયત્ન છે. જે રીતે પ્રચલિત અર્થમાં ધર્મકથા આપણને ઈશ્વરના મહિમા તરફ આકર્ષણ જન્માવે છે, એ રીતે શ્રદ્ધાકથા શ્રદ્ધાની શક્તિની જાંખી કરાવે એવી ભાવનાથી આ લખાયું છે.

આ લખાણમાં શ્રીસદ્ગુરુનું પ્રગટરૂપ એટલે પૂજ્ય શ્રીમોટા. તેઓશ્રીનું પરમ કલ્યાણકારી ભાવનાભર્યું હોવાપણું એ શ્રીસદ્ગુરુ મોટાનું સૂક્ષ્મરૂપ. આત્માના અનુભવ પ્રત્યે લઈ જનારું એ ભાવનારૂપ આપણા પુરુષાર્થ સાથે જોડાઈને આપણને ખબર પણ ના પડે એ રીતે કિયાશીલ બન્યે જાય છે. તેઓશ્રીની એવી ભાવનાનો અનુભવ આપણા હદ્યમાં થાય છે. તેઓશ્રી આપણા હદ્યમાં કયા હેતુથી અનુભવરૂપે જીવે છે ?

‘ધૂપાયેલા પ્રભુને તે પ્રગટ કરવા હદ્ય જીવીએ’ એમ મોટાએ સ્પષ્ટ કર્યું છે. તેઓશ્રી આપણામાં ધૂપાયેલા ગૂઢ પ્રભુને પ્રગટ કરવા આપણા હદ્યમાં જીવે છે.

૨. સખા-સદ્ગુરુ

મોટાએ ૧૮૯૨માં શ્રી ચંદુભાઈ ભાવસારના ઘરે પલંગમાં સૂતાં સૂતાં પોતાનો હાથ લંબાવીને, એ હાથમાં મારો હાથ પકડી, જોશથી દાબીને કહેલું કે ‘સાહેબ, તમે મારું કામ કરતા નથી !’

મોટા, કયું કામ કરાવવા જંખતા હતા ? એ બાબત તેઓશ્રીનાં આધ્યાત્મિક પુસ્તકો ૧૮૯૭માં વાંચ્યાં ત્યારે આદ્ધું

આદ્ધું સમજાયેલું. મોટાએ એ ગ્રંથોમાં વારંવાર કહેલું કે ‘પોતાને મળેલાંઓને પ્રભુના પંથે વાળવાનું એકમાત્ર કાર્ય એ મારા આ પણીના જીવનનું ધ્યેય છે. એટલું જ નહિ પણ આ શરીર નહિ હોય ત્યાર પછી સ્વજનના હદ્યમાં વસીને ધૂપાયેલા પ્રભુને પ્રગટ કરવાનો હેતુ ચાલુ જ રહેશે.’

તેઓશ્રીએ ‘શ્રદ્ધા’ ગ્રંથના ‘લેખકના બે બોલ’માં લખ્યું છે, કે ‘શ્રીપ્રભુકૃપાથી મળેલાં - થયેલાં - નિમિત્ત સંબંધોના જીવોમાં શ્રીપ્રભુ પરત્વેની અભિમુખતા કંઈક પ્રગટાવી શકાય તો જીવ્ય સાર્થક - એવી જ્ઞાનભાગ્યપૂર્વકની ભાવના આ જીવની છે, પરંતુ તેમાં સામે પક્ષેથી એટલા જ જીવંત સહકારની અપેક્ષા રહેલી હોય છે, જે મુશ્કેલીની હકીકિત અનુભવે જગ્યાયેલી છે. તોપણ આ જીવ તેમના પરત્વે તેમનું તેમનું સ્મરણ થતાં, તેવા સ્મરણના નિમિત્ત ત્યારે ત્યારે સહદ્યતાભરી પ્રાર્થના કર્યા કરવાનું કદી ચૂકતો નથી. એવી પ્રાર્થના પડા સંસ્કાર છે.

જે વિચાર જીવંત એકાગ્રપણે કેંદ્રિતાથી જેના પરત્વેનો પ્રગટેલો હોય, તેવા પ્રકારનાં મોઝાં તેવા જીવ પરત્વે જ વહેતાં જતાં હોય છે. અને તે સૂક્ષ્મમાં પકડાઈ જતાં હોય છે. આ પણ આધ્યાત્મિક જીવનના વિજ્ઞાનની એક ના સમજ શકાય તેવી સૂક્ષ્મ હકીકિત છે.

‘એ વાતો છે ગીણિયું’

આ બધી હકીકતો પડા શ્રદ્ધાના પ્રયોગાત્મક થયેલા અનુભવમાંથી પ્રગટેલી છે.’

(પૃ. ૩૪-૩૫ આવૃત્તિ બીજી)

મોટાને મળાયું એ પછીનાં વર્ષોમાં મારો એમના પ્રત્યે સખાભાવ રહ્યા કરેલો. તેઓશ્રીનું ‘પદ’ તો શ્રીસદ્ગુરુનું - પરંતુ એ પદનો અનુરાગ મારામાં પ્રગટ્યો ન હતો. ‘મિત્રભાવ’

ધારવાનું તેઓશ્રીએ સૂચવેલું. આથી, એવો ભાવ ધારણ કરવાનું સરળ લાગેલું. તેઓશ્રીમાં ‘પ્રભુરૂપ’ની ધારણા થતી હતી, છતાં વહેવારમાં નિખાલસતાપૂર્વકનો મિત્રભાવ વધુ રહેતો હતો.

૧૯૫૫ થી ૧૯૫૮નો ગાળો જીવનના આદર્શને સ્પષ્ટ કરવાના મંથનમાં વહી ગયો. આદર્શને વહેવારમાં આચરવામાં કેટલાં બધાં સંઘર્ષો વેઠવાં પડશે - એનો આરંભ તો થયો હતો. ૧૯૫૮ થી ૧૯૬૩ દરમિયાન આંતરમંથન ચાલુ રહેલું. કેટલાક પ્રભાવક મહાત્માનો સંપર્ક થયો હતો, પરંતુ કોઈની પાસેથી જીવનના આદર્શ બાબત સ્પષ્ટતા મળતી નહિ. એ બધા જ મને શિષ્ય બની જવા સૂચવે, પરંતુ મારું મન કે મારી બુદ્ધિ કે મારો અહંકાર કે છૂપો ભય મને એમ કરતાં રોકે.

બધાં જ કહે કે આત્મા જ એકમાત્ર છે. ‘આત્મા સો પરમાત્મા’ એ જ સાચું છે. બીજું ખોટું છે, પરંતુ કોઈની પાસેથી અનુભવજન્ય પ્રમાણ અનુભવાતું ન હતું.

મારે મન આત્મા એ કશું જ ન હતું. મારે તો જીવનમાં સુખ અને શાંતિ અનુભવવાં હતાં. વહેવારોમાં રૂપિયાની લેવડેવડમાં સુખ મનાતું હતું, પરંતુ એવી જ લેવડેવડનો વહેવાર ઝડપાંઠા અને ફ્લેશનું કારણ બનતાં હતાં.

બીજી આંતરિક બાબતમાં પણ આકંક્ષાઓ, ઈચ્છાઓ, અને વૃત્તિઓ વગેરેના વેગ અનુભવાતાં હતાં. એનાથી પણ ઘણી અશાંતિ રહેતી હતી. એમાંથી બહાર આવવા બધા જ પ્રયત્નો હાંસીપાત્ર બનતા હતા. હું ઉપહાસ અને અપમાનને પાત્ર બનતો હતો. એ બધું સહી લેવું એવો પાકો નિશ્ચય હતો.

મારા અંતરની વાત હું કોની પાસે કરું? કોની પાસે જઈને રસ્તો પૂછું? મારી આસપાસ - મિત્રો, સંબંધીઓ, શિક્ષકો કોઈ

જ જાણો મને સમજતું નહિ. મારી આંતરિક ભાવના કોઈને હું:ખ દેવાની ના હોવા છતાં બીજાંઓથી હું હું:ખી કેમ રહ્યા કરું છું - એ મને સમજાતું નહિ.

ભગવાનના નામનો જપ કરું. પ્રાર્થના કર્યા કરું - ક્યારેક ધાન પણ કરું.

શ્રીઅરવિંદ અને શ્રીમાતાજીનાં લખાણો વાંચવાથી એટલો સમય સારું લાગે, પરંતુ એને આચરવાની મુશ્કેલી - મુંજવડા પાર વિનાની હતી. એ માર્ગના એક કહેવાતા ‘યોગી’એ મને ચારપાંચ વર્ષ લગી બ્રાંતિમાં રાખ્યો. આશીર્વાદથી બધું કામ પતી જરી, શાંતિ મળશે, સફળતા મળશે, સુખી થવાશે એમ ઠસાવીને મને ગુંચયા કર્યો.

મોટા સાથે સંબંધ થયા પછી મેં એમની સાથેની મિત્રતા છોડી દીધી, કેમ કે મને એમણે એમ ઠસાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો કે ‘મોટા તમને જ્યાં સુધી લઈ જરી એથીય આગળ હું તમને લઈ જઈશ.’ એમના બોલવામાં તથા વહેવારમાં ઘણું અંતર છે એમ વારંવાર અનુભવમાં આવતાં મેં એમની સાથેનો વહેવાર બંધ કરેલો.

આ રીતે અવળી દિશામાંથી - બ્રાંત દિશામાંથી પાછો વાળનારી કઈ શક્તિ હતી એ આજે સમજાય છે, પણ એ વખતે તો માત્ર મોટાનો સાથ છોડાવવાના પ્રયત્નોમાંથી હું બચી ગયો એનો આનંદ હતો.

૧૯૬૬ના ડિસેમ્બરના છેલ્લા ગાંધી દિવસ મોટાના આંતરરૂપના અનુભવ માટે મહાવના હતા. મારા જીવનમાં એક નવી અને યોગ્ય દિશા દર્શાવવાનારા એ દિવસો હતા. એ દિવસો સુરતના મૌનઅકાંતમાં પહેલી જ વાર પસાર કરેલા. એ પૂર્વે તા. ૨૮મી ડિસે. ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદના સંમેલનવેળા મોટાની હાજરીમાં મને તેઓશ્રીની ચેતનાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં

હતાં. હું સમારંભના મંચ ઉપર મોટાની પાછળની ખુરશીમાં બેઠેલો. એકાએક મારી નજર સામેની સભાને સ્થાને અત્યંત ચમકતી ચાંદી જેવો સર્કદ તેજ પ્રવાહ જણાયો. આવું જોતાં પ્રથમ તો મને થયું કે મારી આંખોને કંઈક થયું છે, પણ બીજી ક્ષણે માત્ર મોટા જ દેખાતા હતા. માત્ર બેત્રણ ક્ષણ માટે આ અનુભવ હતો.

એ ચેતનાનું પ્રત્યક્ષરૂપ હતું એ તો આજે સમજાય છે. એ વખતે તો માત્ર દશ્ય જ હતું, પણ બે ક્ષણની એ ઘટનાઓ- અનુભવે-કશીક અલૌકિક સંભાવના પ્રત્યેની શ્રદ્ધાનાં બીજ વાયાં.

મારા મૌનના પ્રથમ દિવસે એક ભયજનક અનુભવ થયો હતો. મૌન ઓરડાનું બારણું બંધ થયું કે તરત જ મને પેશાબ કરવા જવાનું થયું. એ માટે સંડરસમાં ગયો ત્યાં પેશાબ અટકે જ નહિ એવી સ્થિતિ થઈ ! હું ગભરાઈ ગયો. મારું પેઢું જાણે ઊંઘું ઊતરી ગયેલું હતું. પેશાબ અટકશે નહિ તો મરી જવાશે એવા વિચારથી વધુ ઢીલો પડી ગયો. અને આમાંથી છુટાય તો આ રૂમમાંથી બહાર નીકળવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પેશાબ બંધ થતાં જ શરીર અને મન એકદમ હળવાં થયાં હોય એવો લાક્ષણિક અનુભવ થયો. અને ધંટડી મારવાનો નિશ્ચય મોકૂફ રાખી - થોડાક કલાક રોકાઈ જવા વિચાર્યું.

પછી પાટલા ઉપર બેસીને મોટાના ફોટાની બાજુમાં મારી પાસે ગજવામાં રાખેલા શ્રીઅરવિંદ-શ્રીમાતાજીના ફોટા મૂકી, આંખો બંધ કરી બેઠો. થોડીક વાર પછી આંખો ખોલતાં મોટાના ફોટાને બદલે ભગવાન રમણ મહર્ષિનો ફોટો મેં જોયો. મારા આશ્રયનો પાર ના રહ્યો ! અહીં મહર્ષિનો ફોટો કોણ મૂકી ગયું ?

હું મહર્ષિના ફોટા સામું તાકીને જોઈ રહ્યો. મારી આ બ્રમણ તો નથીને ! એની પાકી ખાતરી થવા દીધી. ત્યાં જ

મહર્ષિની દાઢી વધતી હોય એમ જણાયું અને એ દાઢી એમની છાતીના મધ્યભાગ સુધી વધેલી જણાઈ.

હું પાટલા પરથી ઊભો થયો અને હીંચકા ઉપર બેઠો. ત્યાંથી ફોટા સામું જોયું. ત્યાં મોટાનો જ ફોટો હતો ! ત્યાંથી ઊઠિને ફોટા પાસે ગયો. તો ફોટો મોટાનો જ હતો એની ખાતરી થઈ.

આ ઘટનાઓએ મારા મનને તરંગોમાં ડુબાડ્યું. એમ થયું કે અહીં આ ઓરડામાં શું થાય છે ? ફોટો બદલાયાની બીક લાગી ન હતી. છતાં પણ અચરજ પમાડે એવી ઘટનાઓથી મૂંજવણ તો થતી હતી.

એ પછી ભોજન આવતાં સુધી ઓરડામાં આંટા મારતો હતો. ગાયત્રીનો મંત્ર બોલતો હતો. ‘આશ્રમ ભજનાવલિ’માંથી મારાં પ્રિય ભજનો ગાતો હતો. ‘પ્રેમલ જ્યોતિ તારો દાખવી.’ ગાતો હતો.

સવારના છ થી દસ સુધીનો સમય પસાર થતાં તો જાણે દિવસ આખો પૂરો થયો અનુભવાયું. આટલા કલાકોની ગતિ આટલી ધીમી અનુભવાઈ તો પછી ગ્રાણ દિવસ કેવી રીતે પસાર થશે ? એવા વિચારો આવતા હતા. વળી, એમ પણ થતું હતું કે આમાં ક્યાં ભરાયો ? મને અહીં આવવાનું કેમ સૂઝ્યું ? બહાર રહીને ભગવાનનું નામ ના લેવાત ? બીજી બાજુ એમ પણ થાય કે ગ્રાણ દિવસ માટે જ આવ્યો છું તો ગમે તેમ પસાર કરી દેવાશે. પહેલા જ દિવસે નીકળીએ તો આપણી આબરૂશી ? અમસ્તી લોકો હાંસી કરશે. જેને ખબર નથી એ તો કશું જ વિચારવાના નથી, પણ આશ્રમના લોકો શું વિચારશે ? મોટાએ તો મારા માટે એમ કહેલું કે ‘પ્રોફેસર આવવાના છે ! વિદ્ધાન છે !’ વગેરે.

આવા મંથનમાં સમય પસાર થયો. ભોજન આવ્યું એટલે મોટાનો ફોટો તથા શ્રીઅરવિંદ - શ્રીમાતાજીનો ફોટો દેખાય એ રીતે મારી બેઠક ગોઈવી. પ્રાર્થના કરીને જમવાનું શરૂ કર્યું. જમતાં જમતાં નજર ફોટા તરફ ગઈ તો બીજું આશ્ર્ય ! મોટાના ફોટાને સ્થાને અંબાજી માતાનો ફોટો હતો. સિંહવાહિની અંબાજી માતાનો પ્રચલિત ફોટો હતો. મને થયું કે અહીં તો આવી બ્રમજાઓ થાય છે ! હું થોડુંક જમું અને વારંવાર ફોટા સામે જોઉં તો એક વખત મોટાનો ફોટો દેખાય અને બીજી વખત અંબાજી માતાનો ફોટો દેખાય.

એટલે વળી પાછું નક્કી કર્યું કે ભોજન પતાવીને ઓરડામાંથી નીકળી જવું. ચિઠી પણ લખી દીધી. થાળીની સાથે મૂકવા જઉં છું ત્યાં જ વિચાર બદલાયો. બપોરની ચા સુધી રોકાઈ જઈએ. એમ વિચારીને ચિઠી ફાડી નાખી.

પહેલા દિવસની આવી અનુભૂતિઓનું તાત્પર્ય મને વર્ષો પછી સમજાયેલું કે ઓરડામાં પ્રવેશતાં જે રીતે મૂત્રપ્રવાહ વહેલો એ હવે પછી થનારી અનુભૂતિઓને ટકાવવા માટેની ભૂમિકા તૈયાર થાય એ માટે શુદ્ધિની પ્રક્રિયા હતી. ભગવાન રમણ મહર્ષિનો જ્ઞાનમાર્ગ - ‘હું કોણ છું?’ એ પ્રશ્નના ઉત્તરને શોધવાની એમની વાત મને ગમી હતી. એ સંસ્કારબીજ મોટાના ફોટામાં પ્રત્યક્ષ થયેલું અને અંબાજી માતાજી - અંબેમા એ શુદ્ધ ચેતનાનો મૂર્તિભાવ છે. હું મેટ્રિકમાં પાસ થયો પછી પાંચ વર્ષ લગી અનેકવાર અંબાજીનાં દર્શને ગયેલો અને ‘જયઅંબે’ના જપ કરતી વખતે મારા શરીરમાં આહૃલાદક કંપ અનુભવાતો હતો.

આ બધું જ ‘મોટા’માં સમાયેલું છે એવી શ્રદ્ધાની પ્રતીતિ માટે આવા અનુભવો હતા એ મને પછીથી સમજાયું હતું. બીજે

દિવસે ‘જવન દર્શન’ પુસ્તક વાંચી મોટા પ્રત્યે ભાવ જાગ્યો. આથી, એમના વિશે કરેલા વિચારોને લીધે પશ્ચાત્તાપથી ખૂબ રચ્યો અને ક્ષમા માગી. એ રીતે હૃદયશુદ્ધિ થયા બાદ રાત્રે મારા બંને કાનમાં સામસામે આરપાર પવનના સુસવાટા સંભળાયા અને મારા કાબૂ બહાર - મારો વિરોધ છતાં - ‘હરિ: ઊં’નું ગુંજન અને એ પછી ઉચ્ચારરૂપે ‘હરિ: ઊં’ બોલાવા લાગ્યું.

મને પછી સમજાયું કે પશ્ચાત્તાપથી હૃદય ધોવાયું ના હોત તો આવું મંત્રદાન ટક્કું જ ના હોત, પરંતુ આ બધું જ મોટામાં પ્રગટેલ ચેતનસત્તાના પ્રતાપે હતું એવું એ વખતે મારી બુદ્ધિ સ્વીકારતી ન હતી.

આજે સમજાય છે કે શ્રદ્ધા, બુદ્ધિની સમજાણને આધારે નથી, પરંતુ અનુભવના આધારે શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થાય છે અને વિકસે છે.

મૂત્રરેચથી થયેલી દેહશુદ્ધિ અને પશ્ચાત્તાપનાં આંસુથી થયેલી હૃદયશુદ્ધિએ - સૌ પ્રથમ આકાશમાંથી વહી આવતા શુદ્ધ વાયુના બળથી મારી શુદ્ધિને શુદ્ધ કરી. વાયુનો સુસવાટો એ નિઃશબ્દ હતો અને કાનમાં અને માથામાં ફરતા વાયુનો ‘સૂં સૂં સૂં’ ‘સૂં સૂં સૂં’ ધ્વનિ ‘હરિ: ઊં’નો અશબ્દ લય હતો અને પછી વૈખરીમાં પ્રગટેલો એ વ્યક્ત શબ્દ છે એમ સમજાયું. આ બધું શ્રીસદ્ગુરુશક્તિના જ પ્રતાપે શક્ય છે એમ દઢ થયું છે.

એ પછી ૧૯૬૮ સુધીનો ગાળો ખૂબ મથામણ અને મૂંજવણમાં પસાર થયો. ધ્યાન થઈ શકે નહિ, કયા મંત્રનો જપ કરવો એ સૂર્જે નહિ. આત્મા શું છે ? ક્યાં છે ? એનો અનુભવ કેવી રીતે પમાય ? કયો માર્ગ પસંદ કરાય ? માત્ર, શ્રીઅરવિંદ - શ્રીમાતાજી, રમકૃષ્ણ પરમહંસ, રમણ મહર્ષિ - વગેરે

અનુભવીઓનાં લખાણોમાં રસ પડે. એ વાંચવાનું રાખવાથી સાંકું લાગે, પણ એ લખાણોમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે આચરણ થાય નહિ.

બહારનાં પરિબળો, પ્રસંગો, પરિસ્થિતિ, ઉપાધિઓ, મુશ્કેલીઓ જ અંતરાયરૂપ છે એમ લાગ્યા કરે. એ સાથે મારા વિચારોની વિકૃતિઓ, વૃત્તિઓનાં તોફાનો, બુદ્ધિનાં તરંગો કલ્પનાઓ અને વિદ્વાન હોવાનો ડોળ અને અહંકાર - આ બધું અંતરાયરૂપ છે એમ એ સમય દરમિયાન સ્વીકારાતું ન હતું.

ધ્યાનકિયામાં રહેનારાઓ જુદાં જુદાં રંગો તથા દશ્યોની વાતો કરે તો એવી કલ્પનાથી રંગો જોવાની ભ્રમણા થાય. પોતિયેરીના આશ્રમમાં પંદર દિવસ લગ્ની રહ્યો - એ નિવાસ દરમિયાન મન શાંત બનતું હતું, પણ ત્યાં રહેનારાઓના વહેવારો જોતાં મન અશાંત થઈ જતું.

ભગવાનનો માર્ગ એટલે કેવો માર્ગ ? આપણે અને પામવા માટે અંતર્મુખ થવું એટલે શું કરવું ? એ પ્રશ્નો અસ્પષ્ટતા વધારતા હતા. આથી, મૂંજવણ રહ્યા કરતી હતી.

આ માટે ગુરુની આવશ્યકતા હતી. ગુરુ તરીકે કોઈને પણ ના સ્વીકારવા એવો મારો મિથ્યા અહંકાર હતો. ઉદ્દિ ઉદ્દિ એવી કીર્તિલાલસા હતી કે કોઈ આશ્રમના નિવાસી બની આપણે પણ 'પૂજ્ય' બની જવું ! આ કેટલી અવળી અને વજ જેવી દીવાલ હતી અનું એ સમયે ભાન ન હતું.

એ જ અરસામાં મોટાથી વિખૂટો પડેલો હું ૧૯૬૭ના નવેમ્બરની ચોવીસમી તારીખે મોટા, મારા ઘરે પધાર્યા ત્યારથી એમની સાથે જોડાયો એમ અનુભવાયું અને ત્યારથી મારા જીવનવહેણમાં ફેરફાર થવા લાગ્યો. ઉદ્દિ ઉદ્દિથી એમ થતું હતું કે આવા સરળ, પારદર્શક પુરુષને ગુરુ તરીકે સ્વીકારીને એ કહે

તેમ કરવું, પણ એવા આજ્ઞાપાલનની તત્પરતા ન હતી અને હિંમત પણ ન હતી. એ દિવસની મુલાકાતની વિગત 'મળાયું, પણ ભળાયું નહિ' પુસ્તકમાં મેં લખી છે.

આ દિવસથી મોટા, મારા સખા - સદ્ગુરુ બની રહ્યા. એમના 'પદ'રૂપે એ સદ્ગુરુ ખરા, પણ મારા ભાવરૂપે તો એ સખા બન્યા.

૩. 'આજ કે કાલ'

૧૯૬૮ના સપ્ટેમ્બરની આઠમી તારીખે મોટાની સિસ્ટેરમી જન્મજયંતી અમદાવાદના ટાઉન હોલમાં ઉજવાઈ હતી. એ નિમિત્તે એક સ્મૃતિગ્રંથની યોજના કરી હતી. અનું સંપાદન મારે ભાગે આવેલું. એ સ્મૃતિગ્રંથ અસાધારણ અને અજોડ બનેલો. એ તૈયાર કરવા નિમિત્તે મોટાનાં તમામ પુસ્તકોનું વાંચન કર્યું હતું અને એમાંથી એમનાં જીવન તથા કાર્યનું સંકલન - સંપાદન કર્યું હતું.

નિશ્ચિત સમયમાં આ કામ આટોપવાનું હોવાથી ક્યારેક તો દિવસ-રાત કામ ચાલતું. મોટાના ગ્રંથો વાંચતાં વાંચતાં પુસ્તકના શબ્દો મને સંભાળતા હોય એમ અનુભવતો હતો. આંખ અને કાન - એકસાથે બંને જ્ઞાનેન્દ્રિયો-મોટાના સૂક્ષ્મ અક્ષર અને શબ્દરૂપને પામતી હતી. આ એક લાક્ષણિક અનુભવ હતો. એનું રહસ્ય પાછળથી સમજાપેલું.

એ દિવસોમાં ઉત્સાહ, ઉમંગ, ખંત, ઉલ્લાસ વગેરેનો અનુભવ અલોકિક હતો. આ કામમાં ઈંગ્રિવદન શોરદલાલ સાથે રહીને કામ કરવાનું હતું. અમારા પરસ્પરના સ્વભાવ અને કામ

કરવાની પદ્ધતિ અસમાન હતી. છતાં અમારી કલ્પના બહાર સુમેળ અને સમન્વયથી કામ થયે જતું હતું. આ બધું ‘પ્રભુકૃપાથી અપનાવાયું હતું અને કોક ગૂઢ શક્તિના આકર્ષણના બળે આ કાર્યમાં આરૂઢ અને સંલગ્ન થવાનું બન્યું હતું !’ - એવી હકીકત તો મોટાએ જાતે લખી ત્યારે સમજાયું.

જ્યારે સ્મૃતિગ્રંથનું વિમોચન થયું ત્યારે મારાથી થયેલું પ્રવયન ‘હું’ પોતે સાંભળતો હતો. ‘ધૂટા પડાયાનો’ અનુભવ આત્માનો હતો. તે દ્રષ્ટા હતો એ જ ‘હું’- સ્વરૂપે આત્મા - આવી અપૂર્વ અનુભવઝલક પણ વીસરાઈ ગયેલી. આવા અનુભવની નિરંતર સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય એવું શોધવાની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ પણ ના સણવળી. માત્ર, જુદી જુદી આધ્યાત્મિક બાબતો તથા કેટલાક શબ્દો સમજને, એ પ્રકારનું સાહિત્ય વાંચવાની રુચિમાં આનંદ માણતો હતો.

મોટાના સ્મૃતિગ્રંથનું કામ કરતાં મારા સ્વભાવના દોષોની જાંખી થતી હતી, પણ બીજાના દોષો વિશેષ દેખાતા હતા. ક્યારેક ક્યારેક બીજાના દોષો વિશે વાતો પણ કરાતી. બીજામાં જે દોષો દેખાય છે એનું મૂળ આપણામાં છે એવું મોટાના અનેક પત્રોમાં વાંચેલું હોવા છતાં એ પ્રતીતિકર બનીને સમજમાં ઠસી ગયું ન હતું. એમ જ થાય કે આપણી સાથે અવળી રીતે વર્તનારની વૃત્તિ-વિચારનું મૂળ આપણામાં હોય જ કેવી રીતે ? આથી, આપણે આપણી સાથે થતો આડો-ખોટો વર્તિવ સહી કેમ લેવો ? વળી, સામનો કરવાની શક્તિ પણ ન હતી. આથી, આવી કાયરતાને ઢાંકવા શાંતિ રાખવાનો ડોળ કરીને સહી લેવાતું.

ફ્લેશ, કંકસ કે ઝઘડાનો કાયર હોવાથી મોટા ભાગે તો એવું ના થાય એવા પ્રયત્નમાં રહેતો અને જો થાય તો ચૂપ થઈને

સહી લેતો. આવું સહી લેવામાં આત્મજ્ઞાન અંગેની બિલકુલ સમજ ન હતી. જે પરિસ્થિતિ કે સંજોગોમાં મારે વિશેષ પ્રમાણમાં સંકળાવાનું ના હોય તાં મારી સમજ સ્પષ્ટ કરીને હિમતભર્યો નિર્ણય લેતો હતો. ખાસ તો ઘરમાં કે કુટુંબમાં ટંટો, ફ્લેશ કે અશાંતિ પેદા ના થાય એવા મારા પક્ષેથી સતત પ્રયત્નો છતાં કશું જ અટકતું નહિ.

આથી, મારામાં એક વલણ દઢ બની ગયું કે મારી વાત અને કહેવાનો આશય કોઈ સમજતું નથી.

આવી બધી વાતો મોટા પાસે કરીને આમાંથી કયો માર્ગ લેવો, કેવા પ્રકારની જીવનરીત અપનાવવી જેથી શાંતિનો અનુભવ રહ્યા કરે અને સુખમય દિવસો વહે એ શોધતો હતો. આ માટે ‘પ્રભુમાર્ગ વળવું’ એમ તો વર્ષોથી મનમાં રહ્યા કરતું હતું, પરંતુ ‘પ્રભુમાર્ગ’ એટલે કયો માર્ગ ? એ સમજતું ન હતું. અનેક નામના જ્યા કરવા છતાંય સમાવાન થતું ન હતું. આથી, જીવનમાં ક્યારે શાતા વળશે એવો વલોપાત હંમેશાં રહ્યા કરતો હતો.

મોટાના ગદ્યસાહિત્યના વાંચનથી આધી રેખા સ્પષ્ટ થતી જણાતી હતી. સ્મૃતિગ્રંથ નિમિતે એમાંથી એક વિસ્તૃત અત્યાસ-લેખ તૈયાર કર્યો. એની નાનકડી પુસ્તિકા ‘જીવનદ્રષ્ટાનો અનુભવયોગ’ એ મથાળે પ્રગટ કરવા વિચાર્યુ. મોટાએ એની પ્રસ્તાવના લખી. એ મારા માટે આશીર્વાદ હતા, પણ આશીર્વાદનું માર્મિક અર્થધંટન મારામાં સ્પષ્ટ ન હતું. આજે સમજાય છે કે અનુભવી પુરુષ - સત્પુરુષના અંતરમાંથી જે ભાવના વ્યક્ત થાય એ આશીર્વાદ છે. એવા આશીર્વાદ અવશ્ય ફળો ! આવી શ્રદ્ધા તો હતી પણ એમાં મોટાના શબ્દોએ બળ પૂર્યુ.

મોટાએ લઘું કે,

‘પ્રકાશિત કે પ્રગટ થયેલા સાહિત્યના હાઈ અને મર્મ સમજવાં એટલું જ પૂરતું નથી હોતું, તે ઉપરાંત જ્યારે જે કોઈ એવા સાહિત્યના આત્માને - એવા સાહિત્ય જેનાથી પ્રગટ થાય છે તેના અનુભવના સારને જે પામી શકે, તેવા જ માત્ર અધિકારી આવા આધ્યાત્મિક સાહિત્યની સમગ્રતાને લેખમાં ઉતારી શકે.

આ ઉપરથી શ્રીપ્રભુકૃપાથી બેધડકપણે હું કલ્યી શકું છું કે ભાઈ શ્રી રમેશભાઈ જીવનવિકાસના પંથના શ્રીયાથી ભૂમિકાવાળા છે, અને શ્રીપ્રભુકૃપાથી તે પાવનકારી પંથ પરતે પ્રયાણ કરી જ શકશે; ભલે તે પદ્ધી આજ કે કાલ.

મારા માટે તેમણે જે તપ કર્યું છે તે તો તેમની ભૂમિકાને પકવવા અને જીવતી થવા કાળેની ખેતી છે, અને તેમ હોવાથી તેમનો આભાર કેમ માનું ?   તા. ૨૪-૮-૧૯૬૮

આમાં મોટાએ મારામાં શ્રીયાથીની ભૂમિકા પ્રમાણી અને જે કામ તેઓશ્રીની ચેતનાશક્તિથી થયું એને તેઓશ્રીએ ‘તપ’ તરીકે ઓળખાયું. શ્રીયાથીની ભૂમિકાને પકવવા અને જીવતી થવાની ખેતી થયાની વાત કરી. આથી, થયેલી ખેતી ઉપર કૃપાવર્ષી થાય તો જીવનમાં અંકુર ફૂટે એવી શ્રદ્ધા જન્મી.

મોટાએ શ્રીયાથીનાં જે લક્ષણો વર્ણાવ્યાં છે-ધગધગતી જ્વાળામુખી જેવી જિજ્ઞાસા-મતલબ કે આત્માનો જ અનુભવ કેમ થાય એવો ધક્કો મારનારી જિજ્ઞાસા, અદ્ભુત પુરુષાર્થ માટેની તમન્ના, લીધેલાં સાધનને પાકું કરવા માટેનો ખંતભર્યો સતત અભ્યાસ, ગુરુની નિરંતર સન્મુખતા-વગેરેનો મારામાં અભાવ હોવાથી એ ભૂમિકાને પકવવા માટે કેવળ ‘કૃપા’ ઉપર મારું ધ્યાન રહેતું હતું.

૧૯૬૮થી એક અથવા બીજાં નિમિત્તે મોટા સાથે રહેવાનું તથા મને આંતરિક રીતે મૂંજવતા પ્રશ્નો પૂછી સમાધાન મેળવવાનું થતું. વહેવાર વર્તનમાં ઊભી થતી ગુંચો પણ હું જણાવું. મોટા, ઘણી વાર મારા પૂછ્યા સિવાય જે કંઈ વાતો કરે એમાંથી મને ઉકેલ મળતો. એમાં ‘ગુરુ એટલે શરીર નહિ. એ તો ભાવના છે. એ ભાવ છે.’ તમારે જો તમારા સ્વભાવને ત્યજવો હોય, મનને એકાગ્ર કરવું હોય અને એ માટે મથીને પુરુષાર્થ આદરવો હોય તો ગુરુની સહાય છે. વળી, ગુરુ વિના પ્રભુના પંથે એક ડગલું પણ ભરાય નહિ. એ સાથે ને સાથે જ હોય છે.’ આવી વાત મને સમજાય નહિ. મોટા શરીરરૂપે છે તે ‘ગુરુ’ નથી- એ બાબત એ વખતે મારી સમજમાં ઊતરતી નહિ. મેં મારી આ મૂંજવાણ જણાવી ત્યારે એમણે એમ કહ્યું :-

‘બધું સમય પાકશે એટલે સમજશે’,

‘સમય ક્યારે પાકશે ?’

મોટા કહે, ‘એ ના પૂછ્યાં’.

મારી બીજી મૂંજવાણ આ હતી કે ‘મોટા, આપની સાધનાની વિગત વાંચીને હું ધ્રૂજ ઊઠેલો અને ગભરાઈ ગયેલો. મારાથી તો આવું ક્યારેય ના બને ! તો પદ્ધી શું અંધારામાં જીવન પૂરું થશે ?’

મોટાએ કહેલું, ‘કરોડપતિ શેઠના દીકરાએ કરોડપતિ થવા માટે એના બાપ જેટલી મહેનત ના કરવાની હોય. એમની સેવા કરીને એનો પ્રેમ પામીને એની આજ્ઞા પ્રમાણે મસ્તીથી વર્તવાથી એ વારસો મળવા માંડે ! તમે ‘મોટા’માં હળી, મળી, ભળી અને ગળી જાઓ. તો બીજું કશું કરવાની જરૂર નથી !’

મોટાની આ વાત ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને આમ તો મારા પ્રમાણને પણ પોષતો હતો. ‘કૃપા’ અને ‘શ્રદ્ધા’ એ શું છે? મારા ઉપર પ્રભુની કૃપા થાય એવી શ્રદ્ધા કર્યાં સુધી સેવ્યા કરું? એવો મૂર્ખતાભર્યો પ્રશ્ન એ વખતે રહ્યા કરતો હતો.

સમય ક્યારે પાકશે? એવો પ્રશ્ન ના કરાય એમ મોટાએ કહેલું. આમ તો તેઓશ્રીએ આજ કે કાલ એમ નિશ્ચિત રીતે ‘બેધડકપણે’ કહેલું. આથી, ખાતરી તો હતી જ કે તેઓશ્રીનું વચન જરૂર ફળશે, પરંતુ એ વચન ફળાવવા મારે શું કરવું? આજ એટલે કે આ જન્મે અને કાલ એટલે પછીના જન્મે - તો આમ રાહ કર્યાં સુધી જોવાની? આ જન્મમાં જ પ્રમાણ ખંખેરાય અને ‘પ્રભુના પાવનકારી પંથે’ પ્રયાણ કરાય એવી ભાવના તો રહ્યા જ કરતી હતી.

એ ગાળામાં મોટા, જે તે વ્યક્તિઓને અમુક પ્રકારની પ્રાર્થના કરવાનું સૂચવે અને પ્રાર્થના લખી પણ આપે. મને એ વખતે થતું કે મારા માટે મોટા પ્રાર્થના લખી આપે તો સારું!

એ ગાળામાં ૧૨મી નવેમ્બર, ૧૯૬૮ના દિવસે મેં મોટાનો ફોટો એમના હસ્તાક્ષરમાં સંદેશો લખી આપવા તેઓશ્રીને આપ્યો. મોટાએ મને કહ્યું કે ‘હું તારા માટે ભગવાનને પ્રાર્થના કરું છું-’ હું આગળ પૂછ્યું એ પહેલાં તો તેઓશ્રીએ ફોટાની નીચે આ પ્રમાણે લખ્યું:

‘જ કાજે જિતયા નીચે તે હેતુને ફળાવવા,
પ્રભુ જગાડતો રે’જ હૈયે તને ઉગાડવા.’

તા. ૧૨-૧૧-૧૯૬૮

-મોટા

મોટાએ ફોટો કપાળ ઉપર અડાડીને મને પાછો આપ્યો. મેં આ લખાણ વાંચ્યું એટલે હસીને બોલ્યા, ‘બરાબરને !’

તરત જ મને સમજાયું કે જીવનનો હેતુ ફળે એ માટે મને પ્રભુ જગૃત કરે અને મારા હૈયામાં એવો ભાવ ઉગાડવા પ્રભુ જગાડવા કરે એવી મોટાએ મારા માટે પ્રાર્થના હતી.

૪. પ્રભુ જગાડતો રે’જે !

મોટાએ જે પ્રાર્થના કરી તે લખી આપી. આથી, મારા અંતરમાં શ્રદ્ધા બેઠી કે હવે કંઈક અનુભવાશે. કશુંક મારાથી થઈ શકશે. આવી સમજ શ્રદ્ધાયુક્ત હોવા છતાં ઊંડી ઊતરી ગયેલી દઢ સમજ ન હતી. એ ઉપલક હતી.

મેં આ પ્રાર્થનામાં ‘તને’ ની જગાએ ‘મને’ એમ ફેરફાર કર્યો. અને એ પ્રમાણે હું બોલ્યા કરતો. જેમ જેમ પ્રાર્થનાના શબ્દો બોલાયે જતા હતા, દિવસો વીતતા હતા, તેમ તેમ એમાંથી નવા અર્થો અને અંતરમાં જગૃતિ એટલે શું એ સમજાવા માંડ્યું હતું.

મોટાએ કહેલું કે આપણો જન્મ શા માટે થયો છે એ સૌથી પહેલાં સમજાયું જોઈએ. આપણું મૂળ સ્વરૂપ આત્મા છે એ અનેક જન્મોના અનેક પ્રકારના સંસ્કારોને ભોગવવા જીવાત્મારૂપે નીચે - એટલે કે અહીં પૃથ્વી ઉપર આવ્યો છે, પણ એવા સંસ્કારોનાં પરિણામો ભોગવતી વખતે એ ભોગવવાના હેતુનું જ્ઞાન જગૃત થાય એ ખરી જાગૃતિ છે. એનો મતલબ એ થયો કે સંસ્કારોના વેગમાં વહી જવાય એ નિઝન ગતિ છે અને એનો હેતુ સમજને એવા પ્રવાહથી અલગ રહેવાનો પુરુષાર્થ થાય એ ઊર્ધ્વગતિ છે. પહેલી ગતિ એ જીવદશા ગણાય અને બીજી સ્થિતિ એ આત્મા તરફની ગતિ માટે જાગૃતિ ગણાય. જન્મનો હેતુ સમજાય અને

(અતુર્ભાવ)

‘જે કાજે ઉત્તર્યા નીચે, તે હેતુને ફળાવવા
પ્રભુ, જગાડતો રે’જે હેથે તને ઉગાડવા.’
-શ્રીમોટા

એવા હેતુની સભાનતા સાથે જીવવા મથાય તો જીવનનો હેતુ ફળે માટે આવો હેતુ જાગે અને ફળે એ માટે જે આંતરિક સભાનતા રહે એ જાગૃતિ છે.

મારા તરફથી થતી પ્રાર્થના પાછળ હૃદયનો ઊંડો ભાવ ન હતો. એ પ્રાર્થના લૂંખી હતી. ઘરેડ પ્રમાણે હતી, કેમ કે મારાથી ઉર્ધ્વસ્થિતિમાં વળી શકતું ન હતું, પરંતુ મોટાએ મારા માટે કરેલી પ્રાર્થનાનું બળ તો અનોખું હોય ! એ જરૂર ફળશે એવી ભાતરી રવ્યા કરતી હતી.

૧૯૬૮ના ઓગસ્ટથી છ મહિના લગી તો ભારે મુજારો અનુભવાતો હતો. ‘હરિઃઅં’નો જ્ય કરતો હતો. ઉપરવાળી પ્રાર્થના કરતો હતો. બીજી પણ પ્રાર્થના કરતો હતો. છતાં મારા અંતરની વેદનાનો પાર ન હતો. બહારની પરિસ્થિતિ, સંજોગો, બનાવો વગેરેથી પરેશાની રહેતી હતી. નીકટના સંબંધીઓ પણ ઊલટું સમજીને ભારે ગેરસમજ કરતા હતા. આથી પણ વેદના થતી હતી. આવી અશાંતિનો ક્યારે અંત આવશે ?

આ બધું હોવા છતાં મોટાના સ્મરણથી એમના વિશેની વાતો કરવાથી ઉલ્લાસ અને ઉમંગ વરતાતો હતો.

મારાથી જીવનના હેતુની સ્પષ્ટતાની ધાર થતી ન હતી તો એના પ્રત્યે જાગૃત અને સભાન રહેવાની વાત જ ક્યાં રહી ? - આવી શંકા થયા કરતી હતી. મારાથી હૈયામાં ક્ષાણ પણ સ્થિર રહેવાતું ન હતું. બુદ્ધિમાં ધ્યાની અસ્પષ્ટતાઓ હતી. મનની સ્થિતિ વિશે તો કશો જ વિચાર નહિ. આપસ તો અપાર હતી. માત્ર, ‘બડી બડી’ વાતોનો શોખ વધતો હતો.

એકાએક મને એમ સૂઝું કે આપણને જે કંઈ થાય, જે કંઈ અનુભવાય એ બધું મોટાને સન્મુખ રાખીને કહેવાની ટેવ પાડીએ.

૧, જાન્યુઆરી, ૧૯૬૮ના દિવસે મેં મારી નવી ડાયરીમાં મોટાના હસ્તાક્ષર માર્ગયા. તેઓશ્રીએ લખ્યું :-

‘અણધાર્યું હદે ઊગે,
તે તો ભેટ પ્રભુતકી’

- મોટા

એ પછી રોજ રાત્રે ડાયરીનાં પાનાં ઉપર નિવેદન - Report લખ્યા કરતો. એમાં ઘટનાની માત્ર નોંધ કરું. એનાથી મારા મનહૃદયમાં જે પ્રકારના તરંગો જન્યા હોય, જે પ્રકારની વૃત્તિ થતી હોય એ બધું જણાવું. એમાં મોટા ભાગની હલકી વૃત્તિઓ જ હોય. આથી, અપરાધભાવ વધારે રહ્યા કરે, પરંતુ મોટાનાં પુસ્તકો વાંચવાના રસને લીધે ધાંશું માર્ગદર્શન મળ્યા કરે. સમાધાન થાય, પણ એ બધું માત્ર બૌદ્ધિક જ રહેતું. હૃદયમાં તો વેદના - બળાપો રહેતાં. એમાં કશો જ ફેર પડે નહિ.

મોટા સાથે આ અંગે વાત કરતાં કહેલું કે કશો કલ્યાણકારી સંકલ્પ થતો નથી અને જો સંકલ્પ થાય તો એ ટકતો નથી. હલકી વૃત્તિમાં રસ રહ્યા કરે છે. મૌનમાં બેસવાનો વિચાર થાય છે, પણ મક્કમતા નથી. અંદર જવામાં શંકા તથા ભય પણ લાગે છે. બીજી બાજુ એમ થાય છે કે આપણે આ જન્મમાં અપરાધો કેટલા કરીએ છીએ ! તો એની સજા ભોગવવા પણ ચાલો મૌનએકાંત ઓરડામાં જઈએ.

આવી વાત થતાં મોટાએ કહું કે ‘મૌનમાં તો જવાનું અને એ પહેલાં નક્કી કરવાનું કે ગમે તેમ થાય પણ નિશ્ચિત મુદ્દત પહેલાં બહાર નીકળવું નથી.’ કોલેજનું વેકેશન શરૂ થાય કે તરત જ ૧૪ દિવસ માટે મૌનમાં બેસવાનું નક્કી કર્યું અને તા. ૧૯મી માર્ચ, ૧૯૬૮ થી તા. ૩૦ મી માર્ચ, ૧૯૬૮ સુધી નિયાદ આશ્રમના પાછળના ધૂમટવાળા ઓરડામાં રહ્યો.

માર્ગા-કણ્ણાની ક્રીડા • ૨૧

એ ચૌદ દિવસ - આમ તો ૧૩ દિવસ, કેમ કે ચૌદમે દિવસે તા. ૩૦ મી માર્ચ, ૧૯૬૮ રવિવારે ચિખોદરા (જિ. આણંદ)માં પૂજ્ય શ્રીમોટાના સાક્ષાત્કાર દિનની ઉજવણી હતી. એમાં જવાનું હતું.

મૌનના આ તેર દિવસ, મારા જીવનને અત્યંત મહત્વનો વળાંક આપવામાં ઘણા જ ગ્રેરક તથા ગોદાટી કરનારા હતા. જીવનમાં પહેલી જ વાર મારા અંત:કરણમાં શું શું ભરેલું પડ્યું છે એનું તાદેશ્ય ભાન થયું અને વિચારો, વૃત્તિઓ, વલણો વગેરેનો ધોધ વહેવા લાગ્યો. મારી અકળામણનો પાર ન હતો. એ સાથે સાથે બે મહિનાથી નિવેદનના અભ્યાસને લીધે બધું મોટાને પ્રાર્થનાભાવે કહ્યા કરતો હતો. કવિતાના-સાહિત્યના સંસ્કારનો આશ્રય લઈને રોજે રોજ પ્રાર્થનાઓ તથા ભજનો, નિવેદનો, કીર્તનો લખાતાં હતાં. રોજ રાત્રે એ બધું મોટા પાસે મોકલતો. બીજે દિવસે વહેલી સવારે મોટા, બધું વાંચીને પાતું મોકલે. મારી એ બધી પ્રાર્થનાઓમાં આંતરિક હીનતા, અપવિત્ર, કુટિલ વૃત્તિ વલણોનું સચ્ચાઈભર્યું નિવેદન હતું અને એ સાથે એમાંથી બહાર નીકળવાની પ્રાર્થના હતી.

બુદ્ધિમાં કેટલી બધી ઊંધી સમજણો દઢ બનેલી એનું પહેલી જ વાર દર્શન થયું. બુદ્ધિની છેતરપિંડી કરવાની રીત પણ ખુલ્લી થઈ. આવું તો ઘણું બધું થયા કરતું. આ બધું ભજન - પ્રાર્થનાઓ રૂપે લખાતું જતું હતું. મોટાની ઘણી વાતોનાં મર્મ અને હાઈ મૌનમાં સમજાતાં હતાં અને બુદ્ધિમાં જાણે અવનવો પ્રકાશ થતો હોય એવો ચમકારો થયા કરતો હતો.

ક્યારેક ઉત્સાહ-આનંદ, તો ક્યારેક પાર વિનાનો કંટાળો, ઓથાર, વિષાદ આવતા હતા. ઘણી વાર એમ પણ થતું કે અહીં

અંદર બેઠા વિના બહાર રહીને જ મૌન પાળીએ. વળી, ઘણી વાર નકારાત્મક વિચારો બહાર નીકળવા ધક્કેલે, પણ એ વિચારો તરત જ ઊડી જાય ! આશ્રય !

તા. ૩૦મી માર્ચ, ૧૯૬૮ના ઉત્સવમાં જવા માટે મૌનમાંથી બહાર આવ્યો ત્યારે જાણો હું અંદર ગયો જ ન હતો ! એ બધું સ્વખવત્ત બનેલું હોય એમ લાગતું હતું. વળી, મારી નજર સામેથી દિશા ખસી ગઈ એવું લાગ્યું અને અનંત વિસ્તારનો અનુભવ થયો. મારું શરીર હવામાં તરતું હોય એટલું હળવું લાગેલું અને હમણાં પગ ઉપાડતાં ઊડી જવાશે એમ થતું. અપાર અને અલોકિક આનંદ હતો.

ઉત્સવમાં મોટાનાં દર્શન કર્યા, એમણે સામેથી મને બે હાથ જોડી-હાથ ઊંચા કરી પ્રણામ કર્યા, એ પછી ઉત્સવ દરમિયાન મારામાં એટલી બધી નમ્રતા અનુભવાતી હતી કે બધાંનાં ચરણમાં હું ટળી પડું. ‘હું’ જાણો ‘કશું જ નથી’ એમ લાગ્યા કરતું હતું. નાનો હતો ત્યારે એક ઝૂતરાને મારેલું એ યાદ આવતાં, ‘એ ઝૂતકું હવે ક્યાં ?’ એમ વિચારી મનોમન ગદ્ગદભાવે એને પગો લાગી માફી માગેલી-એ અનુભવ આજેય તાજો છે.

મૌનએકાંતના તેર દિવસના નિવાસથી જાણે હવે આવી જ ભાવનામાં જિવાય એવી વૃત્તિ જાગેલી, પરંતુ બીજા દિવસથી જ બધું પૂર્વવત્ત થયું.

આ મૌનગાળાના બે અનુભવ મને યાદ છે. એ લખું છું.

એક દિવસ સવારે પાંચ વાગ્યે મોટાના ફોટા સામે બેઠો અને આંખ મીંચી પ્રાર્થના કરું છું ત્યાં જ મારા માથા ઉપર વજન અનુભવાયું. એ વજન એટલું બધું હતું કે મારું માથું હાલી પણ ના શકે. તરત જ એમ થયું કે મારા માથે બે પગો

મૂકીને કોક ઉભું છે - બીજી ક્ષણે થયું કે મોટા જ ઉભા છે ! વિચિત્ર વિચાર આવેલો કે મારાથી માથું ના હલાવાય - નહિતર મોટા પરી જાય ! આ કેટલો મૂર્ખતા ભર્યો વિચાર હતો ! ખરો સંકેત તો એવો હતો કે ‘મારા માથે સમર્થ છે. એના સથવારાથી મારે સ્થિર - દઢ બનવાનું છે - મારું ‘માથું’ સાબદું રાખવાનું છે !’ આવો વજનવાળો અનુભવ ખાસ્સો લાંબો સમય ટકેલો.

મોટા અનુભવથી કોશ છે - એની બૌદ્ધિક પ્રતીતિ થાય માટે એક ઘટના બની. આવા અનુભવના બીજા દિવસે સવારે ચાર વાગ્યે મારે રૂમમાંથી બહાર નીકળી મોટાને મળવું એવી સૂચના આવી.

એ દિવસે પૂજ્ય વિમલાતાઈ ઠકાર તથા જાણીતા સાહિત્યકાર કિશનસિંહ ચાવડા આશ્રમમાં આવેલાં, ‘જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા’માંથી શ્રીસદ્ગુરુ અંગેની ઓવીઓમાંથી કેટલીક ઓવીઓના ગુજરાતી ભાષાંતરનું વાંચન થવાનું હતું. લગભગ બે કલાક લગી એ વાંચન ચાલેલું, પણ મારા ખૂબ આશ્રય વચ્ચે મને માત્ર શબ્દો સંભળતા હતા, પણ એમાં ધ્યાન પરોવાતું ન હતું. મારું મન જાણે તદ્દન ખાલી હોય એવું લાગતું હતું. હું સૂનમૂન હતો. નજર ઊંચકતો ત્યારે માત્ર મોટા જ દેખાતા. વાંચન પૂરું થતાં કિશનસિંહ બોલેલા કે ‘આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના આપે લાખી આપવાની છે’

મોટાએ કહ્યું કે ‘પ્રસ્તાવના તૈયાર જ છે. એ ઉત્તરાવીને આપને મોકલાવું એટલી જ વાર છે.’

પછી મોટાએ મને કહ્યું, ‘જીવન સંદેશ’માં ‘પૂર્ણપુરુષ’ લખાણની નકલ કરીને મોકલાવો. હવે જાઓ.’

હું મૌનઓરડામાં જતો રહ્યો. અને ‘જીવન સંદેશ’ પુસ્તકમાંનો લેખ ઉતારવાની શરૂઆત કરી.

એ લેખ ઉતારતા મોટાના શબ્દો હું વાંચતો હતો અને એની નકલ કરતો હતો. એ બે કિયાની વચ્ચે હું એ શબ્દો મોટા બોલતા હોય એમ સાંભળતો પડા હતો. એકધારું લખાયે જતું હતું - ક્યારેક તો જાણે શાસોશાસ થંભી ગયો હોય એવી શાંતિમાં ઉતરી જવાતું હતું. આ બધું થતું હતું એ સાથે સાથે પૂર્ણપુરુષના જે લક્ષણો મોટાએ વર્ણવિલા હતા એનું આંતરિક દર્શન મોટામાં થયા કરતું હતું. આ જ પૂર્ણપુરુષ ! આ જ પૂર્ણપુરુષોત્તમ ! એમ પણ દિલથી બોલાયે જતું હતું.

આજે મને સમજાય છે કે મારી જ્ઞાનેન્દ્રિયો, કર્મન્દ્રિયો અને મારાં મનહદ્ય એકસાથે મોટા પ્રત્યે આ અનુલેખન દરમિયાન એકાગ્ર થયેલાં હતાં. મારી બુદ્ધિમાં આથી અપૂર્વ - પહેલાં ક્યારેય નહિ અનુભવાયેલો - પ્રકાશ અનુભવાયો.

એ લાખી રહ્યા પછી મને સમજાયેલું કે જ્ઞાનેશ્વરીમાંની ઓવીઓનો અનુવાદ સાંભળવા મને બહાર શા માટે બોલાવેલો, મને જ શા માટે આ લખાણની નકલ કરી આપવા કહેલું - ? આવા અનુભવથી મારી પ્રભુકૃપાશક્તિ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા દઢ બની વધારે ઊંડી ઉતરી. મોટાનો સાથ અને સહારો કેવા રૂપે કામ કરે છે એ પણ સમજાતું ગયું.

આમ છતાં આંતરિક વૃત્તિ-વલણો તો એવાં ને એટલાં જ હતાં. એમાં શાંતિ ન હતી. અલબત્ત, એક નવું પરિણામ અનુભવાતું હતું કે આ બધું આંતરિક જે ઉગ્યા કરતું હતું એ શું છે ? એ સમજમાં આવતું હતું. વળી, મને એમ થયેલું કે પ્રભુએ કૃપા કરીને મને મારા આંતરિક - નિભ પ્રકારનાં વૃત્તિ - વલણોને

ઓળખવા - સમજવા પૂરતો સહેજ સહેજ જગાડચો તો છે, પણ આવી જાગૃતિ થોડીક જ ક્ષાણોની રહેતી. ગમતી વૃત્તિઓમાં રસ લઈ એમાં રમયાણ પણ રહેવાતું. છતાં જબકીને જાગી પણ જવાતું.

અન્ય કોઈ વ્યક્તિના વહેવારવર્તન અંગે ટીકા-નિંદા કરવામાં રસ લેવાતો કે તરત જ જબકી જવાતું અને થતું કે 'અરેરે ! ક્યાં પડ્યો ?' તરત જ પ્રાર્થના - સ્મરણ ચાલુ થતાં.

નિભ પ્રકારની વાતોમાં રસ લેવાનો થાય અને એમાં ઊંડા ઉત્તરતા જવાય ત્યાં જ પાછું કોક જગાડી દેતું. અને રસનું કેંદ્ર ખસી જતું. ભાવનાત્મક આધ્યાત્મિક લખાણ વાંચવામાં લાગી જવાતું.

આમ, જબકે જબકે જગાતું હતું, પણ ઊંઘ આળસનું પ્રમાણ - સાધન પરત્વેનું - સારા પ્રમાણમાં હતું. જે તે બધું થતું એ વેચારિક તથા બૌદ્ધિક સમજણ પૂરતું મર્યાદિત રહેતું.

૫. 'ધરાજો ભેખ જીવને'

તા. ૨૪-૬-૧૯૭૦ના રોજ મોટાએ મને લખેલું કે :-

'શા પ્રભુએ જ ભેટાવ્યા, તમોને પ્રેમથી મને,
મારું સધાવવા કર્મ, ધરાજો ભેખ જીવને'.

મોટાને જો કોઈ વ્યક્તિ નિભિત્યોગે મળે અથવા જે જીવો આ રીતે મળ્યા - એ સૌને તેઓશ્રીએ પ્રભુની ભેટરૂપે જ નવાજ્યા હતા, કેમ કે પોતાનામાં પ્રગટેલ પ્રભુના ભાવ થકી મળેલા જીવમા પ્રભુ પરત્વેનું આકર્ષણ અને ભાવના જગવીને એ જીવાત્માની ઉધ્વર્ગતિ થાય એ જ એમના જીવનનો હેતુ હતો.

મોટાનું આ એકમાત્ર કાર્ય હતું. પ્રભુ પ્રત્યે આકર્ષણ જાગે તથા મળેલાંઓનું હાલનું જિવાતું જીવન જે નિભ પ્રકારના - રાગદ્રેષ્વાળા વલશમાં રસવાળું વહે છે એની ગતિ પ્લટાય એવી ભાવના હતી. આવું ઉર્ધ્વપ્રકારનું જીવન કેવી રીતે જિવાય એવી કોઈ સ્પષ્ટતા એ વખતે મને થઈ ન હતી. રાગદ્રેષ્વની વિગતો પણ સ્પષ્ટ ન હતી. માત્ર, જે સહજ વિચાર-વલશ અને વૃત્તિઓ થયાં કરતાં હતાં એ જ સમજાતાં હતાં. છતાં રોકાવાનું પણ બનતું ન હતું તો પછી વાળવાની તો વાત જ ક્યાંથી થાય ?

મોટાનું કર્મ સધાય એટલે કે ઈશ્વરાભિમુખતા - ઉર્ધ્વ દિવ્યજીવન માટેનો રસ એકધારો જાગેલો રહે અને એમાં ઊંડાણ વધે એ માટે સ્વભાવને અનુરૂપ કોક સાધન તો પકડવું જોઈએ. મારાથી જે કંઈ થાય નહિ એ અંગે મોટાને પૂછવાની મારી હિંમત ચાલતી ન હતી. મોટાનું આવું દિવ્યકર્મ સધાય એ માટે મારામાં એક ભાવના મૂકી કે 'ધરાજો ભેખ જીવને' મારા જીવનમાં ભેખ ધરાય - એટલે શું થાય ? આ પણ એ વખતે સમજાતું ન હતું. આથી, એવો અર્થ કર્યો કે મોટા, કામ સોંપે એ સિવાયનાં કાર્યોને ગૌણ ગણવાં. અને બિનજરૂરી પ્રવૃત્તિમાં ના પડાય - અને હોય તો એવી પ્રવૃત્તિ છોડી દેવાય એટલે મોટાનું કામ સધાય એ માટે મારાથી ભેખ ધરાયો કહેવાય.

દસેક વર્ષ પહેલાં (૧૯૮૧) મોટાની મારા માટેની આ પંક્તિઓ નંદુભાઈને વંચાવી ત્યારે એમણે પણ મારી સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ પછી મોટાના સાહિત્ય સંપાદન પ્રકાશનના કામમાં ખૂંપી જીવાનું બનેલું અને બિરદાવતાં આ પંક્તિઓની યથાર્થતા દર્શાવેલી.

પરંતુ ૧૯૮૬ પછી મને આનો વિશેષ મર્મ સમજાયો. ભેખનો સાદો અર્થ ‘વેશ’ થાય. તાત્પર્ય કે જીવનનો જે જૂનો વેશ છે - ચાલુ વેશ છે - સંસારી ભાવવાળો જે વહેવાર છે એને બદલીને પ્રભુભાવવાળો વેશ ધારણ કરવો.

સંસારીભાવ એટલે અજ્ઞાનભાવ - મતલબ કે ‘હું કરું છું’ એવો અહંકાર અને ‘આ મારું છે’ એવું મમત્વ. આ ભાવ પલટવા માટે નિરાગ્રહી અને નિર્મમત્વના ભાવથી જીવાય તે ‘ભેખ ધારણ કર્યો’ કહેવાય.

આમ સમજાયું તો ખરું, પણ એ રીતે વર્તવું કેવી રીતે? આનો અભ્યાસ ક્યા ધોરણથી કરવાનો? મોટાએ ‘સાધનામર્મ’માં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે ‘પ્રભુચિત્ન સિવાયના બધા આગ્રહો ત્યજવા.’ આવું થવા માંડે ત્યારે ‘ભેખ ધરાયો’ની મોટાની ભાવના ફળવા માંડે. આવા પુરુષાર્થની સાથે સાથે કૃપાશક્તિ અવતરીને આ ફળાવે જ એવી શક્તા ૧૯૮૬થી દઢ થવા માંડી.

પરંતુ જ્યારે મોટાએ આ પંક્તિઓ લખી આપી હતી એ પછી અકળ રીતે મોટા, મારામાં આવાં વલણને પ્રગતાવી રહ્યા હતા એ સૂચવતા પ્રસંગ રજૂ કરું.

કાવ્યસાહિત્યમાં મને તીવ્ર રસ હતો. બીજી-તીજી વખતના મૌન દરમિયાન મારામાં જે ભાવ-ભાવના જગેલાં એને વ્યક્ત કરતાં ભજનો - પ્રાર્થના લખેલાં. એ મોટાએ વાંચેલા. આથી, મેં માની લીધું કે મારું નિવેદન ગીત - ભજન મારફત વ્યક્ત કર્ય કરું. આથી, પ્રભુને સંબોધીને મને જે કંઈ થતું એ બધું રોજેરોજ કાવ્યો દ્વારા વ્યક્ત કરતો. આવી અભિવ્યક્તિમાંથી સહજતા, સરળતા કે સર્ચ્યાઈ ક્યારે ઊડી જતી એનીયે મને ખબર પડતી ન હતી. ગીતરચનાઓમાં કાલ્પનિક મસ્તી પણ

હતી. ૧૯૮૮-૧૯૯૦ના વર્ષ દરમિયાન તો લગભગ પાંચસો જેટલાં ગીતો-કાવ્યો લખ્યાં હશે. આમ કરવામાં મને મજા પડતી હતી, પણ પરિસ્થિતિ કે સંજોગ આવે ત્યારે આવરાઈ જવાનું બનતું હતું. આ પ્રકારનાં નિવેદનો મોટા આવકારશે એમ ધારી મેં મારાં કાવ્યોની ડાયરીઓ મોટાને બતાવવા વિચાર્યું.

મોટાએ ડાયરીનાં પાનાં ફેરવ્યાં - નજર ફેરવીને કહ્યું :- ‘આમાં બિલકુલ પ્રસાદી જ નથી. આ તો અવળા રસ્તે ચડી ગયા.’ એમ કહીને ડાયરી મારા હાથમાં મૂકી.

મને ઘણું મંથન થયું, પણ વેળાસર જાગી જવાયું એથી સંતોષ થયો. આ લખાશમાં કવિતા - ભાષા શૈલીનો આંદબર, ‘હું આવું નિવેદન લખી શકું છું’ એવો ભાવ સ્પષ્ટ હતો. એ બધું મને સ્પષ્ટ સમજાવા લાગ્યું. વળી, એમાં કલ્પના પણ ભારોભાર જણાતી હતી. ઘણી જગાએ નિખાલસતાના ઓઠે દંભ પણ હતો.

આથી, આ રચના જોઈને કે વાંચીને ગરવાઈ ના જવાય એવા આશયથી એક ખાલી પીપડામાં એ બધાં જ પાનાં બાળી મૂક્યાં.

વળી, આમ કરતાં મને લેશ પણ ખટકો થયો ન હતો. આજે એ વાત આ પૂજ ઉપર લખું ત્યારેય, આમ કરીને મેં જાણે મોટી મોથ મારી હોય એવું વલણ નથી. એને હું પ્રભુની કરુણા ગાણું છું.

ત્યાર પછી મને સતત મારાથી થતી કિયા કે વર્તન વખતે અહંકાર અને મમત્વ દેખાયાં જ કરવા લાગ્યા. ‘પૂજ્ય શ્રીમોટા : જીવન અને કાર્ય’ના સંપાદનકાર્યના આરંભ પૂર્વે મોટાએ મને ચેતવેલો કે આ કાર્ય કરવાનો હેતુ સ્પષ્ટ રાખવો. આ કામ કરતાં આપણા હૃદયમાં ‘મોટા’ માટે ભક્તિભાવ જાગે - મતલબ કે

મન-બુદ્ધિ-હદ્યથી એમનામાં જ સમાતા હોઈએ એવું લાગ્યા કરે. જો આ કામમાં પ્રતિષ્ઠા - કીર્તિનો હેતુ રખાય તો અહંકાર વધે એના કરતાં તો આ કામ ના થાય તે સારુ.' આવો એક આચારપાઠ મોટાએ શીખવી દીધો હતો.

આવો આચારપાઠ એ પછીનાં વર્ષોમાં વારંવાર યાદ આવી જાય, પણ માન-વખાણથી ફુલાઈ જવાય ખરું. પાછું મોટાનું વચન યાદ આવી જાય. આ પ્રકારની જગૃતિ પણ ચેતનવંતી બન્યા કરતી હતી. આથી, સતત ફુલાયા કરવાની સ્થિતિમાં રહેવાતું નહિ.

મોટાનું કાર્ય એટલે એમના સાહિત્યના સંકળન, સંપાદન અને સુશોભનાનું કામ. એવા જ્યાલમાં સપડાઈ જવાનું લાંબા ગાળા સુધી ચાલુ રહ્યું. એ કાર્ય નિમિત્તે મન-બુદ્ધિ અધ્યાત્મના વિષયમાં રમમાણ રહેતાં હતાં, સાથે સાથે મોટાનું સાંનિધ્ય પણ રહેતું હતું. વળી, એકાગ્રતાને પરિણામે અને તેઓશ્રીની ચેતના-પ્રસાદીથી એમના કથનનું હાઈ, રહસ્ય, તાત્પર્ય વગેરે ખૂલતાં હતાં. આથી, હું ખૂબ આઢ્ઢલાદ અનુભવતો હતો, પરંતુ આવો આઢ્ઢલાદ વેરવિભર થઈ જતો હતો. સાચા અર્થમાં કોઈ જિજ્ઞાસાની ઉત્કટતા કે જાણવાની તત્પરતા વિના જાણ્યા-સમજાયાની મજા ઊછળી ઊછળીને વ્યક્ત કરતો હતો - એ અંગેનાં કેટલાં બધાં પ્રવચનો પણ થયાં.

મારી આ ગતિ મને થકવનારી છે એ મને સમજાતું ન હતું. ઘણાં વર્ષો આવી સ્થિતિમાં વહ્યાં. આ અંગેનું મંથન પણ જગતું ન હતું.

છેક પાછલાં સાતઆઈ વર્ષોથી 'ભેખ' શર્જનો મર્મ ખુલ્લો થયો. આપણામાં નિરાગ્રહીપણું અને નિર્મમત્વ કેળવાય તો ભેખ

ધારણ થયાની ભૂમિકા રચાય. અને જ્યારે એવા અનુભવમાં રહેવાય ત્યારે ભેખ ધારણ કર્યો ગણાય. છેક ૧૯૯૦થી જગૃતિપૂર્વક અહંકારનું જોર તૂટે એવા હેતુથી નાના નાના આગ્રહો છૂટવા માંયા, પરંતુ એમાં પણ 'છોડવાના' અહંકારનાં દર્શન થવા લાગતાં હતાં. કશાની માગણી ના કરવી, બીનજરૂરી સૂચનો ના કરવાં, કશા વિશે જટ અભિપ્રાય ના આપવો. કોઈનાથી કામ અમુક રીતે જ થાય એવો આગ્રહ ના રાખવો વગેરેનો અભ્યાસ પાડતો હતો.

આ માટે હદ્યમાં પ્રાર્થના કરતો હતો. ૧૯૯૦ પહેલાં તો પ્રાર્થનાઓ મોટેથી થતી હતી, પરંતુ આવી પ્રાર્થના પાછળનો ભાવ યથાર્થ રીતે ગ્રહણ ના કરાય એવી સંભાવના હોવાથી પ્રાર્થના મનોમન થવા લાગી. આ પ્રાર્થના હું, મોટાને સન્મુખ રાખીને કર્યો કરતો. આગ્રહની પકડ ઢીલી પાડવામાં આવી પ્રાર્થનાએ મને સહાય આપી છે. પ્રાર્થનામાં રહેલો ભાવ જીવનવહેવારમાં ઉતારવાની મોટાએ સમજાવેલી વાતનો મને અનુભવ થયા કરતો. આથી, પ્રાર્થનામાં મારી શ્રદ્ધા દટ બનેલી. પહેલાં તો પ્રાર્થના કરીને પરિણામની રાહ જોતો બેસી રહેતો હતો - આ નિર્ઝિયતાને હું શ્રદ્ધા માની બેઠેલો, પરંતુ એ માન્યતા પ્રભુકૃપાથી છૂટી ગઈ. આપણે જે ભાવનાને ચરિતાર્થ કરવાની પ્રાર્થના કરીએ છીએ એ તો એ પ્રમાણે જીવવા માટેની શક્તિ જગતું કરવાનું સાધન છે. આથી, એ પ્રમાણે જીવવાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવા તત્પર રહેવું એ સ્પષ્ટ થયું.

નિરાગ્રહ અને નિર્મમત્વ તો ઘણા દૂર છે એની ખબર હતી. પણ એકદો છૂટવા માટે નાના નાના સાવ સામાન્ય આગ્રહ ઢીલા પડતા ગયા તેમ તેમ મને આંતરિક હળવાશ અનુભવાવા

લાગી. ભલે આ સ્થિતિ જ્ઞાનાત્મક ન હતી. છતાં આવી અનુભૂતિએ મારામાં ખાતરી જન્માવી કે જેટલા પ્રમાણમાં ગુરુ તરફ દૃષ્ટિ રખાયા કરાશે એટલા પ્રમાણમાં શક્તિનો અનુભવ થવાનો છે.

મારામાં વસેલાં હઠાગ્રહ, પૂર્વગ્રહ વગેરે પણ ઓળખાતા હતા. પૂર્વગ્રહ તો જડપથી ઓળખાઈ જતો હતો. અને જે તે વ્યક્તિ પ્રત્યે સદ્ગ્રાવ જગ્રત થતો હતો. જેના પ્રત્યે પૂર્વગ્રહ હતા એમનામાંના સદ્ગુણને શોધીને વિધેયાત્મક વિચારી લેવાનું બનતું અને મારા આવા પૂર્વગ્રહથી દોષ થયો છે એમ પણ વરતાતું હતું.

પરંતુ સૌથી વધુ પીડાકારી મતાગ્રહ હતો. એમાં સુંવાળાપણું હતું. ‘મોટા’ જેવી પરમ વિભૂતિ - સ્વયં પ્રભુરૂપ - આપણી સામે, આપણી સાથે - હોવા છતાં આપણે શા માટે એમના તરફ પૂરતો ઝોક ના આપીએ? ‘મોટા’ એ જ સર્વસ્વ છે. એવી મારા જેવી પ્રતીતિ જાણે બહુ ઓછાને હશે એવું એક ગુમાન મને અકળાવતું અને મારા સંગી-સાથીઓને મોટા તરફ વાળવા હું આકમક પ્રયાસ કરતો હતો. બધાં દેવદેવીઓના પણ એ સ્વામી છે. બધાં ગ્રહો નક્ષત્રો એમની આસપાસ ઘૂમે છે. આવી ભાવાત્મક બૌદ્ધિક સમજની પકડ જોરદાર હતી. આથી આ બાબત ઘણી વાર અન્યને ઠસાવવા અતિઆગ્રહી જુસ્સો પ્રવર્તતો હતો. ભલે મારી વાતનો વિરોધ કોઈ કરતા ન હતા, પણ મારા આવા આગ્રહી જુસ્સાથી સાંભળનારને જરૂર અણગમો થતો હશે. આ હકીકત હું આજે સમજી શકું છું.

મારા આવા વલણે એક રૂપાણું આવરણ ધારણ કર્યું. તક મળે ત્યારે હું આ અંગે પ્રવચનો પણ કરવા લાગ્યો. પ્રવચનો

ઘણાંને ગમતાં અને કેટલાક લોકો એમ કહેતા કે આ પ્રવચન સાંભળીને એમને પ્રેરણા પણ મળી છે, પરંતુ સાંભળનારને શી પ્રેરણા મળી એની સ્પષ્ટતા હું માગતો ન હતો, કેમ કે ‘પ્રેરણા’ શબ્દ પણ આધ્યાત્મિક માર્ગમાં બ્રાંતિ-ભ્રમણાનું જગ્બર આવરણ છે, એ હકીકત આજે સમજાય છે.

આ રીતે મોટાનું કામ સધારણ માટે બેખ ધારણ કરવો એ ખાવાના બેલ નથી એમ સમજાતું ચાલ્યું

વળી, મોટાનાં પ્રવચનો-વાતાવાપ સત્સંગના ગ્રંથોનું સંપાદન-સંકલન-પ્રકાશન કરવાનું જડપથી પાર ઉત્તરે એવા હેતુથી પૂરો સમય આ જ કામમાં અપાય એ માટે મેં ચાર વર્ષ વહેલી નિવૃત્તિ લઈ લીધી (૧૯૮૧). આ હકીકતની જ્ઞાન થતાં લોકોનો મારા પ્રત્યે અહોભાવ જગ્યો. પરિણામે મને એનો પણ કેફ ચક્યો.

સંપાદન, લેખન, પ્રકાશન, પ્રવચન તથા ઉદ્ઘાટન, ગૃહપવેશ, યજ્ઞોપવિત, લગ્ન આદિ વિધિ કરાવવા જવાનું પણ વધ્યું. આથી, અમદાવાદ ઉપરાંત, સુરત, વલસાડ, મુંબઈ સુધી જવાનું થવા લાગ્યું. નોકરીમાંથી નિવૃત્તિ લીધી એ જાણે કે મોટાનું આવું બધું કામ કરવા માટે ‘બેખ’ લીધો છે એ ‘બ્રાંતસ્થિતિ’ હોવા છતાં એ અનુભવાતી ન હતી. વળી, લોકો પણ ‘મોટા ખાતર બેખ લીધો છે’ - એવાં વચ્ચે સંભળાવતા હતા. આ બધું મનને ઘણું ગમતું હતું, પરંતુ આ ‘બ્રાંતરિક વિકાસ ન હતો. ઊલટું મનમાં જે ‘સારું’ લાગતું હતું એ પતિત દશા હતી!

મારાં આવાં કાર્યને બુદ્ધિ એમ સમજાવતી હતી કે મોટા વિશે લોકોમાં યોગ્ય સમજ પ્રસરે છે એ પણ ભક્તિ અને સેવા છે. મારાં ભાષણ એ ભજનરૂપ છે એવું મનબુદ્ધિ મને મનાવતાં

હતાં. આમ છતાં વર્ચે વર્ચે મંથનો જગતાં હતાં કે આ ખરેખર ‘ભેખ’ નથી, પણ છૂપું છૂપું પણ ‘માનનું બિખારીપણું’ છે. આવી સમજની જે ઝલક આવતી હતી એ જ્ઞાનશીલ શ્રદ્ધા હતી, પરંતુ એના ખોળે માથું મુકાતું ન હતું. આ પણ અહંકાર છે એ ઓળખાતું ન હતું. આવી તીવ્ર મથામણ થાય તો બીજી બાજુ દલીલ-યુક્તિ-પ્રયુક્તિ પેલા પ્રવાહમાં બેંચી જાય. વળી, હવે આવું કામ ૧૯૮૭ સુધી કરીશું એવી મુદ્દત પણ બંધાતી હતી. આ બધી નિર્બણતા છે. શિવસંકલ્પની સામે માયાવી વિકલ્પ છે એવું સહેજપણ સમજાતું ન હતું.

અહોહો ! મોટાનાં કાર્ય માટે - ઈશ્વરના અનુભવની - આન્તાના આનંદરૂપની ઝાંખી પામવા માટેનો આ કેટલો મોટો અંતરાય છે. ‘ભેખ’ની સ્થિતિ - અવસ્થા તો કયાંય દૂર રહી છે !

તોય અંતરથી શ્રદ્ધાનો પોકાર તો થતો હતો કે કશું દૂર નથી, બધું જ પાસે છે. જરૂર છે - લગનીની, તમન્નાની અને ભક્તિની એટલે કે નિરંતર પ્રેમની અને શરણાગતિની.

નિરાગ્રહીપણું અને નિર્મમત્વ એ ‘ભેખ’નાં લક્ષણો છે. એનું નામ વૈરાગ્ય હશે.

આ બધી માત્ર બૌદ્ધિક સમજ હતી. જરૂર હતી શરણાગતિની. શરણાગત થવાય તો ભક્તિનું બારણું દેખાય. અહંકાર કામ કર્યી કરતો હોય તો શરણાગત થવાય નહિ. આમ પરસ્પર છે. અહંકાર ઓગાળવાની ચાવી શરણાગતિમાં છે. શરણાગતિ થવાની તત્પરતા અવિરત જગૃતિમાંથી કેળવાતી જાય. આવી બધી સ્પષ્ટતાઓ અંતરમાં મજ્યા કરતી હતી.

શરણાગત થવાનું માત્ર સમજ્યા કરવાથી બની શકતું નથી એવું અનુભવાતું હતું. બધું જ પ્રભુની શક્તિથી બની રહ્યું છે -

એ વિધાનની પ્રતીતિ અનેક પ્રસંગોમાંથી મળેલી હોવા છતાં એમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક ઊંડા ઉત્તરાતું ન હતું.

આવી મથામણમાં દિવસો-વર્ષો વહે જતાં હતાં.

૬. ‘હૃદયમંથન’ અને ‘એકનિષ્ઠા’

ભક્તિમાર્ગના શબ્દોના અર્થ સમજાયા વિના મારાથી કશું કરવાનું બને નહિ. નામસ્મરણ, પ્રાર્થના, નિવેદન, ભજન કીર્તન વગેરે શબ્દોના અર્થો મને સમજાયા છે - એવી મારી માન્યતા અધૂરી હતી. જેમ જેમ મોટા સાથેનો સંબંધ વધતો ગયો અને તેઓશ્રીના ગ્રંથોના સંપાદનો થતાં ગયાં, તેમ તેમ આ બધા શબ્દોનું હાઈ પણ જુદું જ છે એમ સમજાયું હતું.

મારી સમજ કેટલી બધી અધૂરી છે - એનું ભાન જેમ જેમ થતું ગયું તેમ તેમ એમ પણ થતું ગયું કે દરેક વિકાસકક્ષા એ પૂર્ણ તો નથી, તો પછી બદલાયેલી સમજ પણ એ પછી ઊઘડનારા નવા અર્થભાવ આગળ અધૂરી જ હોવાની.

આવી બૌદ્ધિક ગડમથલ થતી હતી એ દરમિયાન મોટાએ પોતાની સાધના અંગે ગજલો રચવા માંડી. (૧૯૭૧) એનું સંકલન ગોઠવણી, શીર્ષક માટે પ્રત્યેક ગજલનું હાઈ પામવાની વૃત્તિ લીધે સાધના અંગે નવો જ પ્રકાશ મળતો ગયો.

મોટાની સાધનાકથાની શ્રેષ્ઠીનાં ઓગણીસ પુસ્તકોમાંનું પહેલું પુસ્તક ‘જીવન અનુભવ ગીત’ હતું.

મોટાએ મારું તથા અરુણાનું નામ લખીને એ પુસ્તકની નકલ ભેટ આપી હતી. એમાં તેઓશ્રીએ નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું :-

(અનુષ્ટુપ)

‘પાદાનુરાગી હૈયામાં થવાને ખંત ધારીને,
એકનિષ થવા ભાવે પૂરેપૂરાં મથો હદે.’

॥. ૭-૫-૧૯૭૧

આ પંક્તિઓ વાંચીને ‘એકનિષ’ શબ્દનો મેં મન ફાવતો અર્થ કર્યો. અમે બંને હદ્યથી ‘એક’ થવા મથીએ એવો સંકેત વાંચ્યો. જીવનની ઉન્નતિ માટે અમે બંને એકબીજાના પૂરક બનીએ એવી ભાવના તો લગ્ન કર્યા ત્યારથી હતી. મોટા મળ્યા ત્યારે તેઓશ્રીએ કહેલું કે ‘બંને એક બનીને પ્રગટી રહો.’ - આમાં ‘એક બનવું’ એટલે પરસ્પરના પ્રકૃતિધર્મોને એ રીતે પ્રમાણવા અને એકબીજા માટે બધી રીતે નિરાગ્રહી, અનાકમક બનવું. અને એ માટે જે સહન કરવાનું થાય એ પ્રેમથી-જ્ઞાનથી સહન કરવું. આમ કરતાં ‘કોક’ સમયે ‘આત્મા’ રૂપે ‘એક’ હોવાનો અનુભવ થશે. લગ્નજીવનનો આ જ હેતુ છે. એવું સમજમાં ઊતરેલું.

મોટાએ રેચેલી લગ્નવિધિમાંનું ‘જીવનગ્રત’ પણ સ્પષ્ટ હતું. આ રીતે જીવનવહેવાર કરતાં હેતુ વીસરાઈ જતો હતો. પરસ્પર બિન્નતા પણ અનુભવાતી, પણ મોટાનું વચન યાદ આવતું હતું.

પરંતુ ઉપરના વિધાનમાં તો મોટાએ અમારા માટે પ્રભુભક્તિ માર્ગ ચાલવા માટેની કેડી કંડારી હતી. આ હકીકત હમણાં હમણાં સમજમાં ઊઘડી છે.

‘પદ’ અને ‘પાદ’ બે શબ્દો વચ્ચેનો અર્થભેદ મારી સમજમાં ઊતર્યો ન હતો. મોટાએ ‘જીવન અનુભવ ગીત’માં ‘ચરણ’ વિશે ખૂબ સરસ રીતે સમજવેલું એ પણ મારાથી ઉપરછલું

અને કેટલુંક સ્થૂળ સમજયેલું. મોટાએ આ કરીમાં જે ભાવના વક્ત કરી છે એનો અર્થભાવ આ પ્રમાણે છે.

‘હૈયામાં પ્રભુના પાદ (ચરણ) પ્રત્યેના અનુરાગી થવા માટે ખંત ધારીને એકનિષ થવા માટે ભાવથી પૂરેપૂરા મથો.’

આમાં બધી જ વિધિ હૈયામાં થવા દેવાની છે. ચરણ પ્રત્યેનો અનુરાગ કેવી રીતે થાય ? ચરણ એટલે શું ? એ જ પૂરું સમજાતું નથી. ચરણ હૈયામાં છે - એને ક્યાં લક્ષણથી પ્રમાણવાં ? આ બધું મારે માટે ઘણું ગૂઢ અને ગણ હતું. વળી, એવાં ચરણના અનુરાગી થવા તથા એકનિષ થવા ખંત ધારણ કરવો - ખંતીલા થવું - આ બંને કાર્ય માટે પહેલો ગુણ ખંત કેળવવો અને બીજું ભાવથી પૂરેપૂરું મથવું. મોટાએ લાખેલી પંક્તિમાં મથવા માટે સ્પષ્ટ આદેશ છે. એ ઉપરથી મને થયું હતું કે આ બંને અવસ્થા માત્ર સમજવાથી એની પ્રતીતિ નહિ થાય, પરંતુ એને માટે મથામજા કરવી પડશે, પણ કેવા ‘ભાવ’થી મથવું ? એ સમજાતું ન હતું.

મને અવારનવાર ગરમથલ થયા કરતી હતી. મુજારો પણ થતો હતો. એમ છિતાં એવું એક શ્રદ્ધાબળ હતું કે મોટાએ કહ્યું છે એટલે થશે તો ખરું. આવું ક્યારે થશે એવો પ્રશ્ન ના કરવો. એ માટે મારાથી પ્રાર્થના થતી કે ‘હે પ્રભુ ! મને કશું સમજાતું નથી. સ્પષ્ટ થતું નથી. આજ સુધી ઘણાં રહસ્યો તે બુદ્ધિમાં ખુલ્લાં કર્યા છે - તો આ પણ પૂરું સમજાય એવો મારી બુદ્ધિમાં પ્રકાશ પ્રેરજે’ આમ સંગ થતું ન હતું, એની ખાટલે ખોડ હતી. જ્યારે જરૂર ઊભી થાય ત્યારે પ્રાર્થના થાય. નિરંતર થવા દેવાનો અભ્યાસ બિલકુલ નહિ. આથી, પરિણામ ના અનુભવાય.

ચરણના અનુરાગ માટે ખંતીલા રહેવું જ જોઈએ. ચરણ એટલે હદ્યમાં એવું સ્થાન કે જ્યાં બધાં જ દુંદો શમે. હર્ષશોક,

માનઅપમાન, જ્યપરાજ્ય અને સુખદુઃખ જેવાં દ્વંદ્વો શરૂ એ ચરણ, પણ એ શરૂ કેવી રીતે ? અનું સમાધાન હૈયામાં થાય. આ માટે ખંતીલા રહેવું જ જોઈએ. સહેજ પણ ગાફેલ રહ્યા વિના જે જે પળે જેવા જેવા સંઘર્ષત્મક પ્રસંગોના પ્રત્યાઘાત અનુભવાય કે તરત જ મથવાનું રાખવું જોઈએ.

આવી સ્થિતિમાં તો મારાથી રહેવાય નાહિ. ક્યારેક ક્યારેક ઊડા વેરાએ પણ પ્રગટે. અનું વ્યક્ત થવાનું બને ખરું. એ બધાં છેતરપિંડી રૂપે આવે. બદલો પામવાની વૃત્તિ જ્યારે અનુભવાય ત્યારે ‘વેર’ છે એવું લક્ષણ-પ્રમાણ સમજાયું હતું, પરંતુ મારી માન્યતા કે સમજ પ્રમાણે બીજાં વર્તે - એમાં છૂંપું ‘ઝેર’ છે એ બિલકુલ ઓળખાયું ન હતું. આથી, બધા જ પ્રકારની કિયાઓમાં મારો મતાગ્રહ તીવ્ર રહેતો. ‘ખોરાકની પરેજ પળાવવામાં, સેવા-પૂજા કરતાં એની ભાવનાઓ સમજવામાં, સંતચરણને સેવા એ જ ઉત્તમ બીજું કશું કરવાની જરૂર નાહિ.’ આવા પ્રકારના રૂપાળા સુંવાળા મતાગ્રહોથી અન્ય જીવો મારાથી ઘણા હુભાયા છે ! વળી, મારી મૂર્ખતાનો પણ પાર નાહિ ! હું પોતે જ મારી સમજ પ્રમાણે વર્તી શકતો નથી એ પણ સમજાતું ન હતું. વળી, મારા આવા મત પ્રમાણે બીજાઓ વર્તે એવી બળજબરી - ક્યારેક તો આકમક બને એટલી હંદે મારાથી વરતાતું હતું.

આમ, ચરણ પ્રત્યેના અનુરાગી થવા માટે જેમ હૈયામાં ખંત ધારણ કર્યા કરવાનો છે, એ જ પ્રમાણે ચરણ પ્રત્યે અનુરાગી પણ હૃદયમાં જ થવાનું છે એ ધીમે ધીમે સમજવા લાગ્યું. પ્રભુચરણ કે ગુરુચરણ એ પણ હૃદયમાં જ છે, પણ એ હૃદય ક્યાં છે ? કોને હૃદય સમજવું ? એવા પ્રશ્નો તો ઊભા રહેતા જ. જીવનમાં ઊભાં થતાં સામસામાં વિરોધી વલણોનો સમન્વય

થયા કરે, એ બૌદ્ધિક સમાધાન રચાય અને પછી હૃદયથી - પ્રેમથી એ મુજબ આચરાય એ ચરણભાવ છે, એ તો હમણાં હમણાં સમજાયું.

આમ થયાં કરે એ માટે એવો ભાવ ધારણ કર્યા કરવો રહ્યો કે જીવનમાં જે એક જ ધ્યેય - (જે ધ્યેય નક્કી કર્યું હોય તે) સાકાર કેવી રીતે થાય અનું જ મંથન કર્યા કરવું. આ સ્થિતિનું નિર્માણ થાય ત્યારે ‘એકનિષ્ઠ’ થવાની ભૂમિકા સર્જાતી આવે. ભાવપૂર્વક મથ્યા વિના એકનિષ્ઠ થવાય નાહિ.

હવે ‘મથવું’ એટલે શું થવા દેવું એની પણ સ્પષ્ટતા ન હતી. શરૂઆતમાં તો ખૂબ મુંજવણ રહ્યા કરતી. આટલા વખતથી આવા પ્રકારનું - એટલે કે ઉન્નત પ્રકારનું જીવવાને મહેનત કરીએ છીએ એ મથામણ છે, પરંતુ આ હકીકત પૂરતી નથી. ઉન્નત જીવન એટલે આધ્યાત્મિક જીવન. આધ્યાત્મિક એટલે આત્મા અંગેનું જીવન. આત્મા અંગેનું જીવન એટલે વહેવારમાં તટસ્થતા-સ્વસ્થતા ટકે તથા મળેલા સાથે સદ્ગ્રાવથી વર્તાય એ પ્રકારનું જીવન. આવી રીતે જિવાય એ માટે મથવાનું થાય તો ‘ભાવ’થી મથાયું ગણાય. વહેવારમાં બનતા પ્રસંગો, ઊભી થતી પરિસ્થિતિઓ તથા સંજોગો પ્રત્યે વૈચારિક રીતે તટસ્થ રહેવાતું નથી એમ મેં સતત અનુભવ્યું છે, પરંતુ બહારની ઘટનાથી જે પ્રતિક્રિયા અંતરમાં અનુભવાતી એને જોવા-જ્ઞાનવા-સમજવા પૂથકરણ કરવાનો પ્રયાસ થયા કરતો હતો. આ પણ મંથનનો અધૂરો પ્રકાર ગણાય એમ સમય જતાં સમજાયું.

આટલા માટે મોટાએ જે શુભભાવના એમના શ્લોકમાં લખી એમાં ‘પૂરેપૂરા’ મથવાનો સ્પષ્ટ સંકેત મારાથી ઉક્ખ્યો ન હતો. પૂરેપૂરું મથાય એ માટે ‘બુદ્ધિ ખુલ્લી’ રહ્યા કરે એ અનિવાર્ય

છે. જેવા દિલમાં આપણે છીએ - એટલે કે આત્મારૂપે છીએ એવું સ્પષ્ટ દેખાય એ માટે 'મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો' - એવી ભાવનાત્મક પ્રાર્થના આરતીમાં છે એનો મર્મ સમજાવા લાગ્યો. વળી, મથવાની કિયા આપણાથી થાય એવી શક્યતા નથી. એ માટેની પ્રક્રિયા તો પ્રભુકૃપાથી થાય. આપણા જીવન માટે નક્કી કરેલી ભાવના પ્રમાણે જીવાય એવી જાગૃતિ અને પુરુષાર્થ રહ્યા કરે તો પ્રભુની કૃપાના અનુભવ માટે આપણે પાત્ર બનીએ.

આ પ્રમાણે થયા કરે તો બહારથી તેમ ૪ અંદરની કિયા-પ્રતિક્રિયા પ્રત્યે તટસ્થ-સ્વસ્થ રહેવાની ભૂમિકા કેળવાય. ભૂમિકાને પક્કવા માટે નિયમિત સાધનનો અભ્યાસ પણ જરૂરી લાગ્યા કરતો હતો. ભગવાનના નામનો જ્પ, એ સિવાયના સમયમાં ચિંતન, સત્સંગગ્રંથોનું વાચન-મનન આવું બધું થયા કરતું એથી સંતોષ પમાતો, પણ તટસ્થતા-સ્વસ્થતા ટક્કી નહિ. ઘણું મોહું મોહું સમજાયું કે સાધનનો અભ્યાસ નિયમિત થવો જોઈએ. બધું યદ્વાતદ્વા થયા કરે અને સાધન અભ્યાસ ચાલે છે એમ માનવાથી દંભ પણ કેળવાતો હતો. ઉપરાંત, આધ્યાત્મિક વિષય અંગે વાતોચીતો કરવાથી બીજાઓ ઉપર પ્રમાવ પડ્યો અનુભવાતો હતો. અને મારાથી જે સમજાયું છે એ જ બરાબર છે એવું જે તે સમયે લાગતું હતું.

પરંતુ મને સ્પષ્ટ થતું ગયું કે આત્માને વિષય બનાવીને થતી વાતો તદ્દન નકામી છે. હા, જેણે આત્માનો અનુભવ કર્યો હોય અને નિરંતર આત્મદશામાં જ રમમાણ હોય એની એ અંગેની વાત પ્રમાણભૂત ગણાય. અન્યની વાતો કે ચર્ચા કે સમજણ અધૂરાં હોવાથી બાંતિમાં હુબાડનારાં હોય છે. આથી,

જ આપણા વિશાળ સમાજમાં આત્મા અંગેની વાતો મોટે ભાગે અનુભવ પ્રમાણિત ના હોવાથી ગેરમાર્ગ દોરનારી બની છે.

૭. 'હરિપદે જીવન કથની'

આ એક સાધન મારી પ્રકૃતિને વધારે અનુકૂળ જણાતું હતું. બહુ બોલનાર અને વાતો કરનાર જે કંઈ કહેવાતું હોય તે હરિનાં ચરણે નિવેદન કર્યા કરે એ એની પ્રકૃતિને એક નીક મળ્યા બરાબર ગણાય આવી સમજથી જે કંઈ બને એ પ્રભુને - મોટાને સંસુખ રાખીને કહેવાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. આ અભ્યાસ મારા માટે ઘણો સરળ જણાયો. વળી, આ સાધન માટેનો આધાર મોટાએ મને લખી આપેલી પંક્તિઓમાંથી જરૂરો હતો.

તા. ૨-૪-૧૯૭૭ના રોજ નીચે પ્રમાણે લખેલું :-

'પોકાર પાડી પાડીને જીવનકથની બધી -

સંભળાવ્યા કરો નિત્યે સમર્પણ કર્યા કરી.'

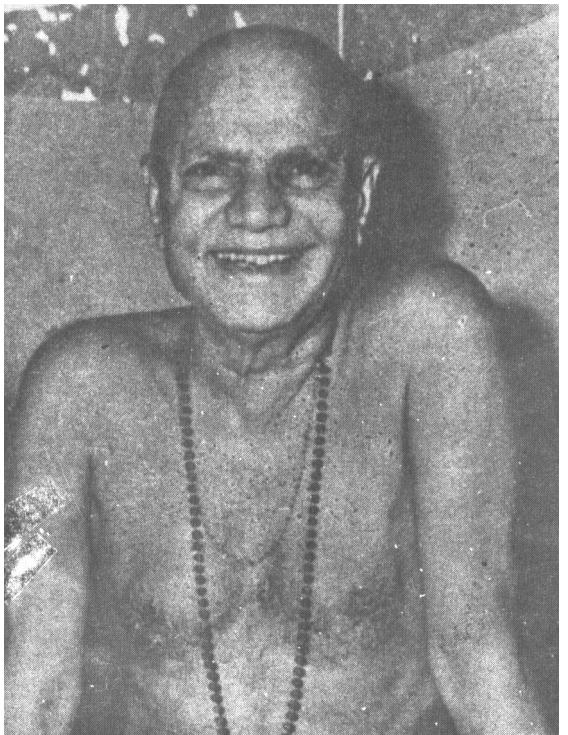
અને તા. ૧૨-૮-૧૯૭૭ના રોજ આ પ્રમાણે લખ્યું કે

'જીવનકથની હરિપદે સમર્પણ જે કર્યા કરશે,

બધો ઓથાર તેનો શું ઓગળી તે જવાનો છે !'

જીવનમાં ભીસં - ગુંગળામણ કે મૂંજવણના અનુભવમાં ફસાવાનું બનતું તેમાં હળવાશ અનુભવવાની ગુરુચાવી આ પંક્તિઓમાં હતી.

પહેલા શ્લોકમાં જીવનકથની સંભળાવવાની વાત હતી અને બીજા શ્લોકમાં ઓથાર ઓગળી જશે એવી નિશ્ચયાત્મક ટકોરાબંધ ખાતરી હતી.

(આનુષ્ઠાન)

પોકાર પાડી પાડીને જીવનકથની બધી
સંભળાવ્યાં કરો નિત્યે સમર્પણ કર્યા કરી.
-શ્રીમોટા

શરૂઆતમાં તો રોજેરોજની ઘટનાઓનું વિગતે નિવેદન સંભળાવ્યા કરતો હતો. એમ કરતાં કરતાં મોટાના ફોટોને સામે રાખતો હતો. અને દિવસના બાકીના સમય દરમિયાન કંઈ પણ કહેવાનું થાય ત્યારે કલ્પનાથી એમની આકૃતિ નજર સામે ઉપસાવતો હતો. વિશેષ નહિ તો રાતે તો જરૂર આમ કરતો હતો, પરંતુ આ નિવેદનમાં હદ્યનો પોકાર ન હતો. અને જીવનમાં બનતા માત્ર પ્રસંગોનું જ - હડીકતોનું જ કથન હતું. એમાં જીવદશાની લાગણીઓ કે આધાત - પ્રત્યાધાતો કહેવાતા ન હતા. આથી, ઊરી ઊરી રહેલા દોષોનું દર્શન કે સ્વભાવથી થયેલા વર્તનનું પૃથક્કરણ થતું ન હતું. ‘જીવન કથની’ એટલે દિવસ દરમિયાન મેં આશા, ઈચ્છા, તૃષ્ણા, લોલુપતા ભય, કંટાળો, ચીડ, ગ્રાસ, મોહ, વિલાસવૃત્તિ, ભાગેડુ વૃત્તિ કેવા કેવા રૂપે અનુભવ્યા અને એને કેવી રીતે છાવદ્યા - એની કથની બિલકુલ આવતી ન હતી.

તેઓશ્રીની સુતિ કરતાં ખૂબ ભાવથી કહેતો ખરો કે ‘હે મોટા, હે પ્રભુ, તમે જ મારા પ્રગટ પરમાત્મા છો. મારામાં જે અપ્રગટ આત્મતત્ત્વ છે એ જ આપનું ખરું સ્વરૂપ છે. એ રીતે આપ મારા અંતરયામી છો. હે પ્રભુ જાગો - એટલે કે મને શાંત અને સુખભર્યા જીવન માટે જાગ્રત કરો.’

આમ તો વારંવાર કહ્યાં કરું, પરંતુ શાંત અને સુખપૂર્ણ જીવન માટે શું કરવું ? કેવા હેતુથી વર્તવું - એ બધા પ્રત્યે સાવધ થવાતું ન હતું. આવી સ્થિતિમાં પડ્યા રહેવાથી પ્રમાદી રહેવાશે એમ લાગ્યા કરતું હતું. રોજ રોજ બનતી ઘટનાઓનું -Reporting નિવેદન થતું હતું. એમાં મોટે ભાગે Mechanical લૂખું લૂખું જ કહેવાય - કરાય. એમાં ક્યાંય અવળી રીતે વર્તાયાનો

પશ્ચાત્તાપ ન હતો. વળી, જે પ્રકારની દશામાં જવું છે એની તાલાવેલી પણ ન હતી. એકમાત્ર સમજણમાં સ્પષ્ટતાઓ હતી અને એ પણ કોરી હોય એમ લાગતું હતું, કેમ કે સંજોગ ઊભો થતાં એ સમજણ અનુભવમાં વર્ત્તાતી ન હતી. ચીડ, કંટાળો અને પરપીડન વ્યક્ત થતાં હતાં.

એક દિવસે મોટા મારા ઘરે પધારવાના હતા. એ અગાઉ મેં તેઓશ્રીને કહેલું કે મારે આપને એકાંતમાં કેટલીક ગુપ્ત વાતો કરવી છે. તેઓશ્રી પધાર્યા અને અલગ ઓરડામાં તેઓશ્રી જે પલંગ ઉપર બેઠા હતા એમની બાજુમાં મને બેસાડ્યો અને મારો હાથ એમના હાથમાં લીધો. તરત જ મારું હદ્ય ભરાઈ ગયું. પ્રૂસકે પ્રૂસકે રહતાં મારા સમગ્ર ભૂતકાળની ઘટનાઓ, યેષાઓ અને અપરાધોની કથની કહેવા માંડી. આવું રુદ્ધન જિંદગીમાં ક્યારેય થયેલું નહિ. ભૂતકાળના બનાવોનું સ્મરણ મને ભીસતું હતું. આથી, કશા પ્રકારની ગ્લાનિ કે વેદના પણ અનુભવાતાં ન હતાં. મોટા સમક્ષ એક વાત બોલતાં લજા અને સંકોચનો અનુભવ થયો ત્યારે મોટા બોલ્યા : ‘ના કહેવા જેવું હોય તો ના કહેશો’ મેં કહેલું : ‘આજે હવે ખાલી જ કરવા બેઠો છું તો સંકોચ કેવો ?’ એમ કહેતાં છુટે મોંએ હું રહ્યો. અને મેં બધું જ કહું - અને એ બધું પૂરું થતાં જાણે બધું જ અપાઈ ગયું હોય એવો અનુભવ થયો.

આથી, મારો બધો જ ઓથાર ચાલ્યો ગયો. ખૂબ હળવાશ થઈ ગઈ. મને એમ થયું કે મારી બધી જ વેદના, ગ્લાનિ, સંકોચ વગેરે હરાઈ ગયાં.

મેં મોટાને કહેલું, ‘મને ભૂતકાળના આ પ્રસંગોની યાદ ખૂબ જ પજવતી હતી. વળી, એ સ્મરણ વખતે ક્યારેક ગ્રાસ તો

ક્યારેક વેરભાવ જન્મતો હતો. અને એવી વક્તિઓને પીડા આપવાની ઝૂન્ઝૂની વૃત્તિ રહ્યા કરતી હતી.'

ત્યારે મોટાએ કહેલું, 'હવે, એની ચિંતા મૂકી દો. બધું અપાઈ જાય પછી એ કશું ચહીને યાદ ના કરવું. આપમેળે ઊરે તો એ પસાર થઈ જશે.'

મોટાનાં ચરણો આ રીતે હદ્ય ઠાલવીને જે સમર્પણભાવ જાગ્યો એ મને પ્રાપ્ત થયેલી અદ્ભુત બેટ હતી. ભૂતકાળ જાણે ભૂંસાઈ ગયો એમ અનુભવાતું - ક્યારેક સ્મરણ થાય ખરું, પણ એ જાંખું. વળી, મારાથી એવા પ્રસંગોનું સ્મરણ થતું કે જેથી કંઈ વિશેષભાવે વર્તાયું હોય. એ સ્મરણ પણ ઘણી વાર મારું પોતાનું મહત્વ દર્શાવવા પણ થતું હતું.

આવા અદ્ભુત અનુભવ પછી નિવેદન અને સમર્પણ કરવા માટે જે શ્રદ્ધા જન્મી એણે જ આજ સુધી મને ઘણો જ હળવો રાખ્યા કર્યો છે.

નિવેદન સાથે સમર્પણભાવ ઘણી વાર જાગતો ન હતો પણ કહ્યાનો સંતોષ થતો હતો. આ માટે મારાથી આવા નિવેદનનો અભ્યાસ ઉમંગથી થવા લાગેલો. કોઈ પણ કંઈ વાંદું બોલે અને મને ઓછું આવે તો તરત જ મનોમન મોટાને કહી દઉં. એમણે જે કશું હોય તે કશું અને મને જે અનુભવાયું એ કશું. જોકે આ પ્રક્રિયા સંપૂર્ણ ન હતી અને નથી એ આજે સમજાય છે. છતાં એ રીતે જે કહેવાની ટેવ પડી એથી હવે નવી નવી પદ્ધતિ ઊઘડવા લાગી છે.

નિવેદન માટે કઈ પદ્ધતિથી ટેવ પાડી એ બરાબર યાદ છે.

જ્યારે જ્યારે 'હરિ:અં' બોલાય ત્યારે ત્યારે 'હરિ:અં' મૂર્તરૂપે - મોટાની આકૃતિ ધારી લઉં. આવો અભ્યાસ પડતાં,

જ્યાં ત્યાં જરૂર જણાય ત્યાં 'મોટા' છે જ એમ અનુભવાય. ઘણી વાર તો કોલેજમાં વર્ગમાં જતાં જતાં નિવેદન કરું કે હવે હું વર્ગમાં ભાણાવવા જરૂર છું. એમ કરીને જતાં વર્ગનું વાતાવરણ બદલાઈ જતું. મને એવા વાતાવરણની ખબર ના પડે પણ ખૂબ ઉમળકાથી વિષયનું શિક્ષણ અપાય. વિદ્યાર્થીઓ કહે, 'આજે તો ખૂબ આનંદ આવ્યો.' ત્યારે મને સમજાય કે 'હાજરી'ની ગ્રતીતિ કેવી હોય છે!

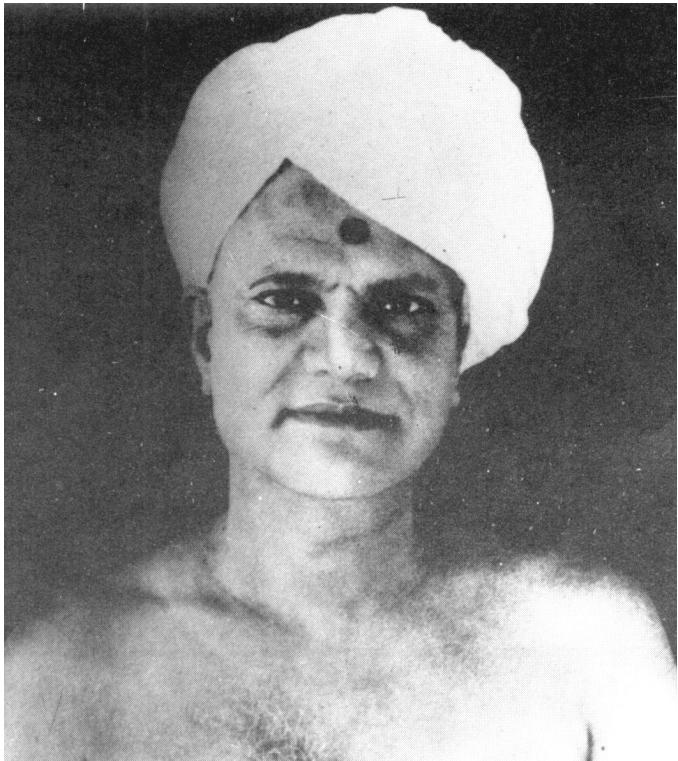
ઉનાળાની રાત્રે અગાશીમાં આકાશ નીચે સૂતો - ક્યારેક મધરાતે આંખ ખૂલે અને આકાશમાં ચંદ્રદર્શન કરતાં ચંદ્રમાં મોટાનું દર્શન થાય. ચંદ્રના બિંબમાં જે છાયાકૃતિ છે એમાં 'મોટા' હેખાય.

આમ, વર્ષો વહ્યાં પછી આંખ મીંચીને હદ્યપ્રદેશ ઉપર એમની મૂર્તિની ધારણા કરવાની ટેવ પાડવા લાગ્યો. જ્યારે નવરાશ મળે એટલે એમ કરવાનું આપોઆપ યાદ આવે અને ત્યાં એમને અંતરમાં થતી વૃત્તિઓની વાત કરું.

મૌનએકાંતમાં બેસું ત્યારે બીજાં ઘણાં સમાધાન થયાં કરે. આટલું થતું હોવા છતાં મારાં અંતઃકરણો પાર વિનાની અશુદ્ધિથી ભરેલાં રહ્યાં જ કરતાં. ઘણી જ નબળી વૃત્તિઓનું પણ રસપૂર્વક સેવન થયા કરતું. લોલુપતાના સાંકડા પ્રદેશોમાં તો નર્યો ભોગવટો જ થતો.

અવારનવાર મોટાને કહેવાનું ચૂકતો નહિ. તેઓશ્રી માત્ર સાંભળી લેતા. જરૂર જણાય તો કંઈક બોલે. આમ છતાં એમણે કેટલીક બાબતોમાં કળાથી મારાં કરણો કેળવ્યાં છે એની વાત હવે પછીના ખંડમાં થશે.

એક વખત શ્રી કાંટાવાળાના (ગુજરાત રાજ્યના એ સમયના મુખ્ય ઈજનેર) ઘરે મોટા, દાઢી કરાવતા હતા. હું

(ગાંધી)

‘જીવનકથની હરિપદે સમર્પણ જે કર્યા કરશો,
બધો ઓથાર તેનો શું ઓગળી તે જવાનો છે !’
-શ્રીમોટા

માયા-કાયાની કાઈ • ૪૮

એમની સામે બેઠો હતો. એવામાં એવો વિચાર જબક્યો કે મોટા આજે સન્મુખ છે તો બધી વાતો કહેવાય છે. એ ‘નહિ હોય ત્યારે શી વલે થશે?’ મોટાએ દાડી કરાવવાનું અટકાવીને હાથ લાંબો કર્યો અને બોલ્યા, ‘આમ આવ. હાથ પકડ. ‘મોટા’ ક્યારેય મરવાના નથી. જ્યારે પણ મૂંજવણ થાય ત્યારે માત્ર યાદ કરીને મારાં છપાયેલાં પુસ્તકનું પાનું ખોલજે. ત્યાં મૂંજવણનો ઉકેલ અને સમાધાન મળશે. ક્યારેય ચિંતા ના કરીશ. બસ?’

લગભગ ૧૮૭૪ની આસપાસ કહેવાયેલું મોટાનું આ વચન અફળ રહ્યું છે અને રહેશે. મારા અંગત મૂંજવણના ગ્રસંગોએ તો જરૂર ખુલાસા મળ્યા છે. એટલું જ નહિ એવી પરિસ્થિતિ કે સંજોગોમાં કેમ વર્તવું એ પણ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું છે. આને લીધે ઘણી નિશ્ચિંતતા રહ્યા કરી છે. ક્યારેક કોઈ બીજી વ્યક્તિના પ્રશ્નમાં મારે સંડોવાનું થયું હોય અને મૂંજવણ થાય તોપણ રસ્તો સુઝાડ્યો છે !

અહા ! કેવું અમૂલ્ય દાન !

પણ આ સાથે બીજી એક માર્મિક હકીકત લખું. કોઈ પણ અન્ય વ્યક્તિ મૂંજાયેલી હોય અને મારી પાસે આવે તો એને માટેનો ખુલાસો મને મળ્યો નથી. એ વ્યક્તિએ કેમ વર્તવું એ મારાથી સમજાવાયું નથી. આવું થતાં મારે એમ કહેવું પડે કે ‘તમે મોટાને પ્રાર્થના કર્યા કરો તો ઉકેલ મળી જશે.’

મારી ભૂલ હું સમજી શક્યો છું. મોટા સમક્ષ મેં એક વખત બીજી એક વ્યક્તિની મૂંજવણ કહેવા માંડી કે તરત જ કડક રીતે મોટાએ કહેલું, ‘જેને વાત કરવી હોય એ જ વ્યક્તિ સામે આવે. વચનમાં તારે આવવાની જરૂર નથી !’

આનું તત્પર્ય મને સમજાયેલું કે જે વ્યક્તિની મૂંજવણ હોય એની અભિવ્યક્તિમાં સર્વાઈ આવે અને એનો ભાવ પણ હોય. મોટાએ એને જ સ્પર્શવાનો હોય. આથી, વચનમાં બીજી વ્યક્તિનો પ્રવેશ યોગ્ય નથી.

આ બધી હકીકતો મોટાએ લખીને આપી હતી. એ પ્રમાણે વર્તવાનું સહેજસાજ થતાં જે અનુભવાયું એથી શ્રદ્ધા વધુ ને વધુ દઢ બની કે પ્રભુ આપણો હાથ જાલવા તત્પર છે - માત્ર, આપણે એને પોકારીને હાથ આપવાની જરૂર છે. ‘હાથ આપવો’ એટલે સાથ આપવો. આપણાથી કંઈ થઈ શકશે નહિ એવા નકારાત્મક વલણને ખંખેરી નાખવાની શક્તિ પણ એ જ આપે છે.

આથી, પાકી ખાતરી થાય છે એમણે મૂકેલાં ચેતનાબીજ ફિયાં વિના રહેવાનાં નથી. એને માટેની ભૂમિકા પકવવા માટેનો આપણો ખંતીલો પુરુષાર્થ ખૂટે છે એની જ ભાંજગાડ છે.

મોટાનો શબ્દ-લખાયેલો અને બોલાયેલો-કેટલો સમર્થ છે એની જે ઝાંખી થઈ તે અહીં જણાવી.

૮. ગુરુમહારાજનું સ્વરૂપ

મોટાએ તા. ૨૩-૭-૧૮૭૯ના રોજ દેહત્યાગની વિધિ સાંજે ચાર વાગ્યે શરૂ કરવાનું સૂચ્યવેલું. એ પહેલાં બપોરે બે વાગ્યે તેઓશ્રીએ કેટલાક કાગળો સૌને માટે લખેલા. એમાં પહેલી ચબરકીમાં તેઓશ્રીએ લખીને સૌને આશીર્વાદ આપેલા. એમાં લખેલું કે :-

‘જેમણે જેમણે મને મદદ કરી છે, માનું કામ કર્યું છે. તેમનો તેમનો આભાર માનું છું. ભગવાન તેમનું યશકલ્યાણ કરો.’

મોટાનું નાનામાં નાનું કે મોટામાં મોહું કામ કર્યું હોય એવો વિશાળ સ્વજનસમુદ્દાય છે. અને તેઓશ્રીના દેહત્યાગ પછી પણ અનેક રીતે આશ્રમનાં કામમાં સહાયરૂપ થયો હોય એવો પણ મોટો સમાજ છે. એ સર્વને માટે મોટાએ ભગવાન પ્રત્યે પોતાની ભાવના પ્રાર્થનારૂપે બ્રક્ત કરી છે. મોટાએ પ્રભુને કરેલી પ્રાર્થના એ તો પ્રભુપદ પામેલ પોતાના અવિભક્તરૂપે સચરાયરમાં નિગૂઢ રહેલ પરબ્રહ્મને કહેલી વાત છે. એ ફળ્યા વિના રહે જ નહિ.

તો પછી મોટાના આવા આશીર્વાદ ફળ્યા છે, એવું ક્યારે અનુભવાય ?

ભગવાન આપણું યશકલ્યાણ ક્યારે કરે ?
વળી, આપણું યશકલ્યાણ એટલે શું ? કલ્યાણ એટલે શ્રેય. શ્રેય એટલે આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ. મોટાના આ વચનમાં આપણે ખરેખર આત્મારૂપે છીએ, પરંતુ જીવદશામાં એટલે કે રાગદ્વેષ વગેરેમાં ભૂલા પડેલા છીએ. આપણામાં આ રીતે ભૂલા પડાયાની સમજ ઊગે અને આપણા સ્વરૂપ પ્રત્યે સહાનતા જાગે તો આ આશીર્વાદ ફળવાની પૂરેપૂરી સંભાવના છે. મોટાએ ‘કલ્યાણ’ શબ્દની આગળ ‘યશ’ શબ્દ મૂક્યો છે. આપણામાં આત્માનો આનંદ માણવાની સ્થિતિ જેમ જેમ ખૂલતી જાય તેમ તેમ ભગવાનની કીર્તિ પ્રગટતી જાય. આ જગાએ આપણે ‘યશ’ શબ્દનો અર્થ પ્રતિષ્ઠા કે આબરૂ એવો કરવાનો નથી, પણ જેના હદ્યમાંથી આ શબ્દો પ્રગટ્યા છે એ ફળ્યા વિના રહે જ નહિ એવા એ યશસ્વી શબ્દો છે. આપણે કલ્યાણમાર્ગ ગતિ કરીએ એનો યશ પ્રભુને આપીએ એવી વિનમ્રતા ધારણ કરવાનું સૂચવાયેલું છે.

આ પછી મોટાએ જે છેલ્લું પાનું લઘું એ વધારે નોંધપાત્ર છે. એમાં તેઓશ્રીએ ગુરુમહારાજનાં મહત્ત્વ અને મહિમા વર્ણવ્યાં છે.

‘ગુરુમહારાજ જીવતા પ્રાણી છે એમ નથી. એ તો એમને કે આપણાને ખ્યાલે માણસ જેવા થઈ આપણા આગળ થઈને જે તે આપણું ઉકેલી આપે છે. ખરે વખતે ખરા વખતના ભક્તાનું ન અટકી રાખે છે. નિજના ભક્તાનું કામ કદી પણ ન અટકાવે છે.’

સૌથી છેલ્લે મોટાએ લખેલાં આ વચનોએ મારામાં એક અનોઝી શક્તિનો સંચાર કરેલો. નિશ્ચિતપણે એમ સમજાતું હતું કે સંનિષ્ઠ રીતે તેઓશ્રીનું કામ જો થાય તો આત્માની અનુભૂતિ તરફ ગતિ પણ નિશ્ચિત બને. મોટાનું શરીર હવે નથી. તેથી, ગુરુમહારાજ નથી એવું પુરવાર થતું નથી. મોટાએ ગુરુમહારાજ એવો શબ્દ વાપરેલો છે. એ દ્વારા ગુરુ સર્વસત્તાધીશરૂપે રહેલા છે એમ સમજાય છે. એમની સાથેના આંતરિક સંબંધ માત્રથી તેઓશ્રીની સર્વત્ર પ્રવર્તતી આણ અનુભવી શકાય છે. પહેલી લીટીમાં મોટાએ ગુરુમહારાજને જીવતા પ્રાણી તરીકે ના ઓળખવા સૂચયું છે. પ્રાણ ધારણ કરતી જીવતી બ્રહ્મિ એ ગુરુ નથી, પરંતુ પરમ ચેતનાના અનુભવ પછી દેહદ્વારા જે ચેતનાત્મક પ્રવાહ અનુભવમાં આવે છે એ ગુરુ છે. આથી, એમ સમજાય છે, કે ગુરુ એ પ્રભુની સક્રિય સૂક્ષ્મ શક્તિનું રૂપ છે.

મોટા, વારંવાર એમ સમજાવતા કે શરીર એ ગુરુ નથી. એનું તાત્પર્ય મોટાના આ વચન ઉપર વિચાર કરતાં સમજાતું ગયું. મોટા, એમ પણ કહેતા કે ગુરુ એક ભાવ છે. એ વખતે એમનું આ વિધાન મને બિલકુલ સમજાતું નહિ, પરંતુ આજે

એમ સમજાય છે, કે આપણો તેઓશ્રીના કહ્યા પ્રમાણો આચરવાનો ભાવ દૃઢાવીએ તો એ ભાવમાં અકળ રીતની અને ના સમજાય તેવી (અગમ રીતની) શક્તિનો સંચાર અનુભવાય છે. એ અર્થમાં ભાવ એ ગુરુ છે. વળી, ગુરુ એ ભાવનારૂપે પણ છે. આપણે આપણા જીવનને ઉન્નત કરવા કલ્યાણની ભાવના સેવીએ તો આપણી કલ્યાણગતિ કરાવવાની એમની ભાવના અનુભવાય છે. આ અર્થમાં ગુરુ એ ભાવના છે. ગુરુમહારાજનું સ્વરૂપ બુદ્ધિથી સમજાવી શકાય નહિ એમ સ્પષ્ટ લાગે છે. એ તો આપણી ઉન્નત ગતિ સાથે અનુભૂતિમાં આવે છે.

મોટાએ ગુરુના સૂક્ષ્મ કાર્યની રીતનો સંકેત પણ આ લખાણમાં કર્યો છે. ‘એમને કે આપણને ખપ પડે ત્યારે માણસ જેવા થઈ આપણા આગળ થઈને જે તે આપણું ઉકેલી આપે છે.’ એ કથન અત્યંત રહસ્યમય છે. ગુરુને પોતાને ખપ પડે એવું ક્યારે બને ? જે જીવાત્માની અનેક જન્મોની સાધનાના ફળરૂપે ગુરુ એ જીવાત્માના ખપમાં આવે છે. અને સાધનાની અનંત યાત્રામાં મૂંજુવણ અનુભવતા સાધકને જ્યારે ગુરુનો ખપ પડે છે ત્યારે ગુરુની શક્તિ ખપમાં લાગે છે. એવી પળે જરૂર જણાય ત્યારે માનવદેહ ધારણ કરીને આપણી આગળ થઈને આપણે માટે જે જરૂરી છે એવો ઉકેલ કરી આપે છે. ગુરુનું આવું સૂક્ષ્મ કાર્ય એ શ્રેયાર્થીને ધન્ય કર્યા કરે છે. જ્યારે ગુરુ પ્રત્યેના ઉત્કટ પ્રેમભાવથી સાધક ગુરુ સાથે પોતાનું દિલ મેળવી દે છે અને હાઈક એકરૂપતાનો અનુભવ કરે છે ત્યારથી એ ગુરુનો ભક્ત બને છે. શરીરથી પરસ્પર વિભક્ત ભાસતા હોવા છતાં દિલથી એકતાનો અનુભવ કરે છે. આવું ગુરુશિષ્યનું અવિભક્તપણું શિષ્યને ‘ભક્ત’પદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. આવા ભક્તનું કામ

કદી પણ અટકતું નથી. ભક્તનું કામ કયું હોઈ શકે ? હરિ-પરમાત્મા ગુરુરૂપે અનુભવમાં વ્યક્ત છે, એ શિષ્યને પોતાનામાં સમાવી હરિપદ સુધી પહોંચાડ - એવું ભક્તનું ‘કામ’ ચાલુ રહેતું હોય છે અને ગુરુમહારાજ પરમ કૃપા કરીને પોતાના ભક્તનું આ કામ કદી પણ અટકાવતા નથી.

મોટાએ આવા રહસ્યમય વિધાનથી ગુરુમહારાજનું સ્વરૂપ અને એનું કાર્ય સૂચિત કર્યું છે.

મોટાનું આ વચન શ્રેયાર્થીને માટે પોતાની સાધનામાં તાલાવેલી જન્માવે એવી આ વિધાનમાં શક્તિ છે. આ વાક્ય જેમ જેમ સમજાતું ગયું તેમ તેમ જીવનના પરમ આદર્શની ક્ષિતિજ ખૂબ દૂર હોય એમ થવા લાગ્યું. એનું ક્યારેક ક્યારેક આદ્ધું આદ્ધું દર્દ થતું, પરંતુ જીવનની સંધ્યા ઠળી રહી છે અને ગુરુમહારાજ સાથે દિલની બિલકુલ એકરૂપતા થઈ નથી એવી અંદરની સ્થિતિ હોવાથી ઘણી વાર હેઠા બેસી જવાનું થયા કરતું હતું. આમ છતાં મોટાના આ લેખિત વચનમાં શ્રીદ્વા હતી, કેમ કે આજ સુધી થોડી પણ જે પ્રતીતિઓ જીવનમાં પમાઈ એથી છેક ૧૯૬૮માં કહેલાં વચનમાંના ‘આજ કે કાલ’ના રહસ્યનું મોટાના આ વિધાન સાથે અનુસંધાન કર્યા કરું છું.

જ્યારે જ્યારે આંતરિક મથામણો સાથે એમનું સ્મરણ થયું છે ત્યારે ત્યારે જે અનુભવ પમાયો છે, એ ગુરુમહારાજના પ્રેમનો સ્પર્શ છે એમ પ્રમાણ્યું છે.

• • •

વિભાગ : ૨ આંતરસ્પર્શ

૧. ભૂમિકા

મોટાએ એમના શરીરની હયાતી દરમિયાન જુદા જુદા સમયે લેખિતરૂપે જે શબ્દનો સ્પર્શ આપ્યો અને એ સ્પર્શથી જે કંઈ ઉપલક્ષિયું કે ઘરેડમાં અથવા તો પૂરું સમજ્યા વિના જે થયા કર્યું એની વાત પૂરી થઈ. મોટાનો વિશેષ સૂક્ષ્મ સ્પર્શ પમાયો અને એ આટલાં વર્ષે કેવા રૂપે ફિયો એની વાત આ ખંડમાં કરવી છે. ૧૯૬૭-૧૯૬૮થી ૨૦૦૦ દરમિયાન સૂક્ષ્મસ્પર્શ તથા સૂક્ષ્મદર્શનો મને કેવી રીતે કેળવતાં ગયા એ અંગેની જેવી સમજ મળી એ અને નિવેદિત કરવી છે.

૧૯૬૭ થી ૧૯૭૫ સુધી દિવાળી તથા ઉનાળાના વેકેશન દરમિયાન લગભગ મૌનએકાંતમાં રહેવાનું બનેલું. સણંગ ચૌદ દિવસથી વધુ સમય ક્યારેય બેસાયું નથી. એ

મૌનએકાંતના ગાળા દરમિયાન મોટે ભાગે મોટાના ગ્રંથોના સંપાદનનું કાર્ય થતું. મૌનએકાંત દરમિયાન કેટલાક અનોખા અનુભવો પણ થયા હતા. એ અનુભવોનું હાઈ આજે ફિયા કરતું અનુભવાય છે, એ પણ નમ્રભાવે રજૂ કરવું એમ ધાર્યું છે. વળી, મોટાની પ્રત્યક્ષા હાજરીમાં પણ કેટલાક આશ્ર્યકારક દર્શનો થયાં છે, એનો મર્મ પણ ખુલ્લો કરવો છે. ઉપરાંત, દેહત્યાગ પછી મોટાની સૂક્ષ્મ હાજરી અને સ્પર્શથી આંતરજીવનની શુદ્ધિ થતી અનુભવાઈ છે, એનો ઈશારો કરવો છે.

ટૂકમાં આ વિભાગમાં કેટલીક અલૌકિક અને અદ્ભુત અનુભૂતિઓ નમ્રભાવે રજૂ કરવી છે.

૨. મૃત્યુનો અનુભવ

મૌનઓરડામાં એક મધરાત પછી ઊંઘ ઊડી ગઈ હતી. આંખો મીંચીને પડ્યો રહ્યો હતો. ઊંઘ પણ નહિ અને જાગૃતિ પણ નહિ એવી નિદ્રાની સ્થિતિ હતી. એ દરમિયાન એકાએક હું મરી ગયો. હું મારા શબને જોઈ શકતો હતો. આસપાસ તદ્દન અપરિચિત ચહેરાઓ દેખાતા હતા. આ દર્શય ખૂબ સ્પષ્ટ હતું. એ પછી શબને સ્મશાનમાં લઈ જવા માટેની તૈયારીઓ થતી મેં જોઈ. પળેપળ થતું કાર્ય દેખાતું હતું. શબને સ્મશાન સુધી લઈ જવાયું. સ્મશાનનો રસ્તો, સ્મશાનનો વિસ્તાર, ચિતા માટે ખડકાયેલાં લાકડાં - આ બધું જ મને દેખાતું હતું. શબને ચિતામાં સુવાડ્યા પછી મોં ઉપર અર્જિન મુકાયો અને ચિતા સળગી ઊઠતાં શબ બળવા લાગ્યું.

અને બળતા શબના માંસની ગંધ આવતાં મારી આંખ ખૂલી ગઈ. ઉઠી જવાનો સમય પણ થયો હતો. વહેલી સવારના ઉ.૪૫ વાગ્યા હતા. હું ઉઠી ગયેલો છતાં મને બળતા માંસની આછી આછી ગંધ આવતી હતી. રોજિંદા કિયા કરતો હોવા છતાં મેં જોયેલું દશ્ય અને ઉઠ્યા પછી અનુભવાયેલી બળતા માંસની ગંધ ભુલાતાં ન હતાં. આખું દશ્ય જોયું હોવા છતાં હું ડ્રો કેમ નહિ? અને જબકી કેમ ના જવાયું? એનું મને આશ્રય થતું હતું. એ પછી મૌનમાં જે એકબે દિવસ પસાર થયા એ દરમિયાન કલ્પી ના શકાય એટલી બધી હળવાશ અનુભવાતી હતી.

આ હડીકતની જાણ મેં મોટાને કરી હતી. એમણે માત્ર એટલું જ કહેલું કે ‘આવું પણ થાય’, ‘પણ એનું તાત્પર્ય મને સમજાયું નહિ.’ - એમ મેં મોટાને જણાવ્યું તોપણ એમણે એમ કહ્યું કે ‘એ પણ સમજાવાનું હશે ત્યારે સમજાશે’. મને બરાબર યાદ છે કે મોટા, ક્યારેય કૌતુક પ્રશ્નોના જવાબ ના આપે, પણ આપણાં વૃત્તિ, વિચાર વગેરેની ગડમથલ કરતાં અટવાયા હોઈએ અને એ અંગે પૂછીએ તો જવાબ આપે. મારો આ અનુભવ મારા માટે અત્યંત આશ્રયજનક હતો. જ્યારે એ યાદ આવે ત્યારે એ દશ્ય સુરેખ રીતે મારી દણિ પાસે આવી જાય.

આ અનુભવનો થોડાક સમય પછી મને અર્થ સમજયો કે મરણ તથા એ પછીની બધી જ કિયાઓને જોનાર ‘હું’ તથા એ બધું થઈ રહ્યું છે તેને સ્પષ્ટ રીતે સમજનાર મન, બુદ્ધિ એ સાથે જ હતાં. આ બધું જોનારને કશો આવાત કુંઘ અનુભવાતાં ન હતાં. વળી, અંતિમકિયા માટે સંકળાયેલા

માણસો પણ સહજ રીતે કામમાં લાગેલા હતા. આ ઉપરથી એક વાત સમજાઈ કે શરીરથી અલગ પડનારું જે સૂક્ષ્મ શરીર છે એની સાથે જે ‘હું’ પોતાની ડાજરી અનુભવે છે એ કોણ? તો વર્ષો પછીના ચિંતન પછી એમ સમજાયું કે ‘હું’ જે સૂક્ષ્મ શરીર સાથે હોવા છતાં એનાથી અલગતા અનુભવે છે એ આત્મા છે. એથી જ મૃત્યુ જેવી ભયાનક તથા ફ્લેશકર ઘટનાનો એ સાક્ષી બની રહે છે.

એ પછી મને એવો પણ પ્રશ્ન થયો કે કશી જ સંવેદના અનુભવાઈ નહિ તો હદ્ય ક્યાં ગયું? આ પ્રશ્નનો જવાબ આજ સુધી મને સ્ફુર્યો નથી, પણ આ અનુભવ મને શા માટે થયો? મારા જીવન માટે એનો શો સંકેત? એના તાત્પર્યની શોધ માટે ખૂબ મથામણ થઈ અને મેં મારી મેળે એનું સમાધાન કર્યું.

યુવાનીમાં અપાર દેહાભિમાનમાં રાચેલો. દેહાભિમાન હતું અને છે. છતાં, આવા અનુભવથી સંકેત મળ્યો કે દેહાભિમાન સૌથી પ્રથમ નાશ પામવાનું છે.

‘દેહથી અલગ સાક્ષીરૂપે રહેલો આત્મા એ જ સાચું સ્વરૂપ છે.’ અને એ સ્વરૂપાનુભૂતિ પામવી એ જીવનનું લક્ષ્ય છે. આવું વાંચેલું ખરું. મોટાનાં દર્શનથી પણ એમ સ્પષ્ટ લાગ્યા કરતું કે આવી અવસ્થા ક્યારે પ્રાપ્ત થાય? એ માટે જે સાધના મોટાએ પ્રભુકૃપાથી કરેલી એની વિગતો વાંચીને અને જાણીને તો છક્કા છૂટી જતા હતા. આમ છતાં સ્વરૂપાનુભૂતિ શક્ય છે એવો સંકેત આ અનુભવમાંથી મેં તારવેલો ખરો, પણ સમય જતાં એ બધું વીસરાઈ ગયું.

હતો ત્યાંનો ત્યાં ઠેર છું!

૩. સાપોલિયું

સૌથી પહેલી વાર મોટાને મણ્યો તે વખતે મેં કામવૃત્તિના આવેગની તથા સ્ત્રી પ્રત્યેની દણ્ઠિવૃત્તિની વાત રજૂ કરીને મારી મૂંજવણ વ્યક્ત કરી હતી. મોટાએ એ મૂંજવણનું તદ્દન વ્યવહારું સમાધાન કરાવ્યું હતું, પરંતુ એ સમાધાન માત્રથી કશું પરિણામ નીપણું શકતું ન હતું. અલબત્ત, કામવૃત્તિ માટે જે ઉપલક્ષ્યો ધૃતાભાવ હતો તે દૂર થયેલો. આ ધૃતાભાવનું મૂળ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા માટેની અધૂરી, ખોટી અને નુકસાનકારક રીતો અંગેની સમજમાં હતું.

એ ગાળામાં મને સતત દ્વિધા રહ્યા કરતી કે કામેચ્છા આડ્ઝલાદક છે માટે એનો ભોગ કોઈ રીતે અયોગ્ય ના ગણાય. બીજી બાજુ જો જીવનને ઉન્નત બનાવવું હોય તો એ ભોગ ઉન્નતિને અવરોધનારો છે. એક બાજુથી ભતૂહરિના ‘શૃંગારશતક’ તથા અન્ય શૃંગારરસના સાહિત્યમાં રસ પડતો હતો. બીજી બાજુ આત્મભાવનાવાળા સાહિત્ય તરફ આકર્ષણ પણ રહેતું હતું. આમાં કવિ નાનાલાલની ભાવનાઓ આકર્ષણી હતી, પણ એમાં આત્મચિકતા હતી. તેથી, અસંભવિત લાગતું હતું. ગાંધીજીના બ્રહ્મચર્ય વિશેના વિચારો તથા પ્રયોગો મેં વાંચેલા. એમની કામભોગની લાલસા ખુલ્લા દિલે આલેખેલી. મને એ સ્વાભાવિક શક્તિને ટેકો આપતી હતી. બ્રહ્મચર્યના પાલન માટે એમણે જે પ્રયોગો કરેલા એમાં દમન હતું. વળી, બ્રહ્મચર્યના આદર્શને એ સંપૂર્ણ સિદ્ધ કરી શક્યા ન હતા એવો એમનો એકરાર મને કામવૃત્તિ વિશેની મારી દણ્ઠિવૃત્તિને પોષવા મદદ કરતો હતો.

મારી આવી માનસિક ભૂમિકાની રજૂઆત મેં મોટા પાસે કરેલી. ૧૯૬૮માં મોટાના ૭૦મા જન્મદિનની ઉજવણી નિમિત્તે સ્મૃતિગ્રંથનું સંપાદન કરવાનું આવ્યું. એ નિમિત્તે એમનાં બધાં પુસ્તકો વાંચ્યાં. એમાં ‘જીવન સંદેશ’માં ‘વૃત્તિનો સદ્ગ્યોગ’ એ મથાળે એક પત્ર છપાયો છે. એમાંનાં કેટલાંક વિધાનો મારા હદ્યને સ્પર્શી ગયા. એમણે એમાં લખ્યું છે કે- ‘એમ વસ્તુનો વધારે પડતો યદ્વાતદ્વા ઉપયોગ થવાથી તે ઘસાઈ જઈ નકામી બની જતી હોય છે, તેમ કામવાસનાનું પડા છે. કામની વૃત્તિ માનવીના હદ્યનો એકરાગ પ્રગતાવવા કરાવવા અને એકભાવે સંકળાવવા કાજે છે, એના સાધનરૂપે છે.’

‘કામની વૃત્તિની પાછળનો જ્ઞાનપૂર્વકનો હેતુ માનવી જે સમજ શકે તો કુદરતની એ તો મોટામાં મોટી અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ બલ્લિસ માનવીને મળેલી છે, તેનું એને જ્ઞાન થાય. તેથી, કામની વૃત્તિ જ અયોગ્ય છે એમ કહેવું એ ઠીક નથી, પડા એનો જીવનવિકાસને કાજે જ્ઞાનપૂર્વકનો ઉપયોગ થવો દાટે.’ આ કામવૃત્તિ પ્રત્યેની ધૃતા કાઢી નાખવી જોઈએ એમ આ પંક્તિઓ વાંચ્યતાં મને લાગતું હતું. કામવૃત્તિ એક શક્તિ છે. સ્ત્રીપુરુષ-પતિપત્નીના જીવનને વિકસાવનારી શક્તિ છે. એ અંગે મોટાએ લખ્યું છે કે ‘કુદરત તરફથી માનવીને મળેલી કામવૃત્તિ એના પોતાના ઉપયોગ કાજે છે, એમ માનવામાં તે મૂલ કરતો હોય છે. તે શક્તિ તો મળેલી છે પરસ્પર હદ્યથી એક થવા. એકબીજાના હદ્ય પરત્વે આકર્ષણ થવા. એકબીજામાં એકભાવે, એકરાગે, એકરસે, પ્રવર્તવાને એકબીજાના હદ્યમાં એકનિષ્ઠાથી રહેવા કાજે પ્રેરણાત્મક બળ તરફે મળેલી છે.’ આ હકીકતે પણ કામભોગ પ્રત્યેની મારી

દષ્ટિ બદલવામાં પ્રેરણા આપી, પરંતુ જીવનના આદર્શમાં આને વણવા માટે કેટલી બધી આકરી તપશ્ચર્યા કરવી પડે એના વિચારો આવ્યા કરતા. કામવૃત્તિના ઉત્કટ વિચારો અને એના ભોગની તીવ્ર કલ્પનાઓ ક્યારેક તો સ્વખ દ્વારા થતા વીર્યજ્ઞાવમાં પરિણામતી. આવું બનતાં શરીરની શક્તિ હણાઈ રહી છે એવું મને લાગ્યા કરતું. આથી, વીર્યની રક્ષા થાય અને ઉન્નત માર્ગ માટે આ વૃત્તિ સહાયક થાય એવું મોટાની શક્તિથી કંઈક બની શકે એવી એક છૂપી વૃત્તિ રહ્યા કરતી હતી. મને એમ થયેલું કે મોટાની પાસે આવું કંઈક પ્રાર્થનારૂપે માગું. તેઓશ્રીના લખાણમાં રહેલી વાસ્તવિકતાનું હું ઘણી વાર મનન કરતો.

‘વળી, શરીરમાં જે વીર્ય પેદા થાય છે તે, જે માનવીનું મન ગમે તેમ વિચાર કર્યા કરતું હોય એના શરીરમાં યોગ્ય રીતે પણ રહી શકતું નથી. વીર્યનો અમુક પ્રકારનો સ્થિર થવાપણાનો બધો આધાર માનવીના મનની ભૂમિકા કેવા પ્રકારની રહે છે એના ઉપર રહેલો હોય છે. માનવીનું મન ગમે તેવા વિચારો સેવતું હોય તો એનું પરિણામ માનવીના વીર્ય ઉપર થયા વિના રહેતું જ નથી. શુકની ગતિ માનવીના વિચારની જેવી ભાવના તેવી પરિણામે થતી હોય છે. તેથી, કામવૃત્તિને સંયમમાં રાખવી હોય તો માનવીને પોતાના મનને યોગ્ય વાસ્તવિક વિચારમાં રાખવાની જીવતીજાગતી ટેવ પડાવવી જ પડશે. તેવો જીવતોજાગતો અભ્યાસ મનને પડાવ્યા વિના કોઈ પણ માનવી પોતાના શુકને સ્થિર રાખી શકવાનો નથી તે નક્કી વાત છે. વીર્યને સ્થિર રાખવું કે કરવું એ કાંઈ નાનીસૂની વાત નથી. પ્રથમ તો એ કાજે માનવીનું એવું મન

થઈ જવું જોઈએ. એવી તમનાપૂર્વકની સાચી સમજણ કે લાગણી માનવીના હદ્યમાં પ્રગટવી ઘટે તો જ તે બની શકે. બાકી, તે શક્ય નથી. બાકી, ખાલી ખાલી મોટી વાતો કરવી તે નકામું છે. જો આપણાને આ સમજાતું હોય તો આપણે જીવનમાં હદ્યની ભાવનાથી જાગૃત રહી રહીને પ્રયત્નપૂર્વક એમાં જીવવાનું રાખીએ તો જ યોગ્ય ગણાય અને યોગ્ય થાય. બાકી, કેવળ કાગળમાં જીંયું જીંયું લખીએ એનો કાંઈ અર્થ નથી. એથી કશો દહાડો વળી શકતો નથી. કરોડો મણ ઉપરછલ્લા ખાલી ખાલી વિચારો કરતાં એક અધોળ જેટલા વિચારનું પાલન અનેકગણું ચઢિયાતું છે, એમ સાંભળ્યું, આજ્યું છે તો આપણે એ વિચારનું પાલન કરવામાં પ્રભુકૃપાથી ખંતીલા અને ઉત્સાહી બનીએ એ જ પ્રાર્થના.’

આ બાબતમાં ખંતીલા અને ઉત્સાહી બનવું કેવળ પ્રભુકૃપાથી જ શક્ય છે. જ્યારે મોટા સમક્ષ મેં આ અંગે બધી વાત કરેલી ત્યારે આવી સ્પષ્ટતા ન હતી. કામ અને કોઈ આ બંને જીવનને અશાંત કરનારા છે એમ સમજાયા કરતું હતું. અને એ બંનેના આવેગોમાં પૂરેપૂરા સપદાઈને પછાઈ જવાતું હતું.

૧૯૭૦ના ઉનાળાની રજામાં હરિઃઅં આશ્રમ, સુરતના મૌનઅંકાંત ઓરડામાં ચૌદ દિવસનું મૌન લેવાનું ગોઠવાયું હતું. એ દરમિયાન ‘પૂજ્ય શ્રીમોટા : જીવન અને કાર્ય’નું સંપાદનકાર્ય હાથ ઉપર લેવાનું હતું. મૌનઅંકાંત પ્રવેશતાં પહેલાં મોટાએ મને કહેલું કે ‘ગરમીના દિવસો છે એટલે ઓરડામાં કપડાં ના પહેરશો. વધારે તાપ જણાય તો નાહી લેજો. શરીરમાંથી ખૂબ પરસેવો નીકળે એ એક પ્રકારની

શુદ્ધિ છે એટલે અકળાશો નહિ. નવસત્ર રહેવાથી બીજા પણ લાભ છે.' મોટાની આવી સૂચનાઓનું હું ચુસ્ત રીતે પાલન કરતો. દિવસો પસાર થતા ગયા તેમ ગરમીનું પ્રમાણ વધારે લાગવા માંડ્યું. વચ્ચગાળામાં તો લખવા બેસું તારે એટલો બધો પરસેવો છૂટે કે લખવા માટે વાળેલા હાથની કોણીમાંથી પરસેવો વહેવા લાગે અને લખવા માટેનો કાગળ પણ ભીજાઈ જાય. રાત્રે પરસેવાથી ચાદર ભીની થઈ જતી. અલબત્ત, તેથી થાક કે ગભરામણનો અનુભવ ક્યારેય થયો નહિ.

એક રાત્રે વિચિત્ર અનુભવ થયો. હું ચત્તો સૂતો હતો. એ વખતે લિંગના છિદ્રમાંથી અત્યંત ઝડપથી કંઈક પેસી જઈને અંદર છેક નાભી સુધી પહોંચી ગયું. પરિણામે હું જબકીને જાગી ગયો. લાઈટ કરી. સાપોલિયાની કલ્પનાથી ભયની કંપારી આવી ગયેલી, પણ એવું કશું બને નહિ એમ ધાર્યું. તેમ જ અંદર નાભી સુધી સ્પર્શ થયા પછી બીજું કશું જ મને અનુભવાતું ન હતું. મને એમ પણ થયું કે આ મારી ભ્રમણા તો નહિ હોયને ? ના, આ ભ્રમણા ન હતી, પણ નક્કર અનુભૂતિ હતી. આ ઘટના રાત્રિના ૧-૨ વાગ્યાના સમયમાં બનેલી. એ પછી હું સૂર્ય ગયો. ઉંઘ વિનાની આરામની અને શાંતિની સ્થિતિ હતી, એવામાં એક દશ્ય શરૂ થયું. એ નિદ્રા હતી કે તંત્રા એ કશું સમજાયું ન હતું. પણ એ દશ્ય અદ્ભુત અને આહૃલાદક હતું. સુવર્ણમય પ્રકાશથી આખો ઓરડો ભરાઈ ગયો હતો. તે ઓરડો એ મૌનનો ઓરડો ન હતો, પણ એક વિશાળ હોલ હતો. એમાં રત્નજડિત એક કલાત્મક પારણામાં એક રૂપાળું અને મોહક બાલરૂપ હતું. એનો ચહેરો એ મોટાનો ચહેરો હતો. એ પારણાને

ઘૂઘરીઓવાળી રેશમી દોરી બાંધેલી હતી. એ દોરીથી કેશવાનંદ દાદા દિગંબરરૂપમાં પારણું હીચોળતા હતા અને ભજન ગાતા હતા. અત્યંત મધુર સ્વરમાં 'પ્રભુ, શરણચરણમાં રાખો રે, પાવલે લાગું.' એ ભજન પૂરેપૂરું ગાયેલું. હું મુખ બનીને આ દશ્ય નિહાળી રહ્યો હતો. બાલરૂપે મોટા, ક્યારેક ક્યારેક હસે અને દાદાજી ઉમ્ભગ અને ઉલ્લાસથી ગાય. ભજન પૂરું થતાં આ સૂછિ અદ્શ્ય થઈ ગઈ અને ચાર વાગતાં ઉઠવાનો સમય થયો.

આ બંને અનુભવો મારા ચિત્તમાં ઉંડા અંકિત થઈ ગયા છે કે આ કષે પણ એ તાદ્શ્ય છે. એ પછીના દિવસો અત્યંત આનંદભર્યી હતા. ક્યારેક ક્યારેક હું નાચી લેતો. કામ પણ ઉત્સાહથી થતું. અને આશ્રયની હકીકત એ હતી કે આ અનુભવ પછી ઓરડામાં ગરમી-ઉકળાટ અનુભવાયાં ન હતાં.

મૌનમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી મેં જાણ્યું કે એ દિવસોમાં ગરમીનો પારો ૧૧૩° સે.ગ્રે. થયેલો. હું બહાર નીકળ્યો ત્યારે મોટા આશ્રમમાં ન હતા, પણ મોટા આવવાના હતા. તેથી, હું રોકાયેલો.

મોટા આવ્યા ત્યારે એમની સમક્ષ મેં પહેલા અનુભવની વાત કરી ત્યારે તેઓશ્રીએ કદ્યું કે 'થાય એવું કોઈક વાર' પછી મેં જોયેલાં દશની વાત કહી. એ સાંભળીને મોટા ગદ્દગદ થઈ ગયા. ભાવપૂર્ણ બની ગયા અને બોલ્યા કે 'મારા ગુરુમહારાજે તને દર્શન આચ્યાં એનો ઘણો ઉપકાર'.

આ બંને અનુભવ કઈ રીતે ફિયા એ આટલાં વર્ષો પછી હવે સમજાઈ રહ્યું છે.

મોટાના દેહત્યાગ પછી મૌનએકાંત શ્રેણીનું સંપાદન કરવાનું મારે ભાગે આવ્યું. એમાં એક સ્થળે મોટાએ સૂક્ષ્મ ચકોને ભેદવાની ગૂઠ વિધિનું સૂચન કર્યું છે. આવી વિધિ સમર્થ યોગીપુરુષ દ્વારા જ થઈ શકે. આ સંપાદન પછી જેમ જેમ એનું ચિંતન થતું ગયું તેમ તેમ અત્યાર સુધી મૌનમાં થયેલી અનુભૂતિઓનો મર્મ આછોપાતળો સ્પષ્ટ થવા લાગ્યો. અશરીરી ગુરુશક્તિ વિશે સમજવું તથા સમજાવી શકવું મુશ્કેલ એવી આ વિધિ હોય છે. એ તો સમય પાકતાં જેમ જેમ આંતરિક અનુભવ વધતો જાય તેમ તેમ તે સમજાય. પ્રો. એ. જી. ભંડે એમના બે મૌન અનુભવો મને કહ્યા હતા. એક વખત સુખાસનમાં બેસીને ધ્યાન ધરતા હતા, તે વખતે મૂલાધારથી બ્રહ્મરંધ્ર સુધી છેક ઉપર ચડતા પ્રવાહનો ઝટકો અનુભવાયો હતો. આથી, એ જબકી ગયા હતા. તેઓ યોગશાસ્ત્રના જાણકાર હોવાથી એમણે કુંડલિની શક્તિની ઉર્ધ્વગતિરૂપે આ ઘટનાને સ્વીકારી હતી. જોકે એમણે કબૂલ કરેલું કે આવું થતાં ચમકી જવાયું હતું અને આંખ ખૂલી ગઈ હતી. બીજા અનુભવમાં જાગ્રત સ્થિતિમાં મોટાના ફોટામાંથી ભૂરા તેજની જ્યોતિ પ્રગટી હતી. અને એ જ્યોતિ ત્યાંથી બહાર નીકળીને ધીમે ધીમે એમના તરફ આવતી હતી. આ વખતે તેઓ હીંચકા ઉપર બેઠા હતા. જ્યોતિ જેમ નજીક આવતી જાય તેમ તેમને ભયનો અનુભવ થવા લાગ્યો. ત્યારે એમનાથી બોલાઈ ગયું કે ‘મોટા, મારે આ નથી જોઈતું.’

મૌનમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી મોટાએ એમને સહેજ સખત અવાજમાં કહ્યું હતું કે ‘સાહેબ, ભગવાનની કૃપા-શક્તિને આ રીતે અવગણાય નહિ. એવી પળે તો ભગવાન

પાસે એ જીવવાની શક્તિ માગવી જોઈએ. તમે તો શાસ્ત્રોના અભ્યાસી વિદ્વાન છો. તોય તમે એ જ્યોતિને ઓળખી ના શક્યા ?’ આ અનુભૂતિઓ એટલા માટે લખી કે મૌનએકાંત ઓરડાઓમાં મોટામાં પ્રગટેલા પ્રભુરૂપની શક્તિ જુદી જુદી રીતે સક્રિય થઈને સમયને પકવીને આપણું કલ્યાણ કરે છે !

સાપોદ્વિયાના પ્રવેશનો મર્મ મને વર્ષો સુધી સમજાયો ન હતો. ૧૯૮૫થી શરૂ કરીને છેક આજ સુધી મને જ્યાલમાં પણ ના આવે એ રીતે કામેચ્છાની તીવ્રતા ઘટ્યા કરતી હતી. ૧૯૮૪માં હરિદ્વારમાં પ્રયોગાત્મક રીતે આ અવસ્થા હરી એવો અનુભવ થતાં મોટા પ્રત્યેનું દિલાનું વહાલ ઉછાળા મારતું હતું.

બીજાં દર્શયમાં કેશવાનંદ દાદાજીનું રૂપ તથા મોટાનું બાલરૂપ સંપૂર્ણ નજન હતું. એ પણ અસ્યંત સૂચક છે. એમાં પૂજ્ય મોટાના સમર્થ ગુરુ કેશવાનંદજી એક સિદ્ધ યોગી પુરુષ હતા. એમના સામર્થ્યથી મોટાએ સાધનામાં વિકસતા જે સામર્થ્યનો અનુભવ કર્યો એ ઉચ્ચ કક્ષાનો અને ભવ્ય હતો. પરિણામે શ્રીસદ્ગુરુનું એમના ઉપરનું વહાલ એમણે પોતાના શિર ઉપરના મણિરૂપે સ્થાપીને વ્યક્ત થવા દીધું. શિષ્ય જ્યારે વિકસની અનંત ભૂમિકાઓ વટાવતો સર્વત્ર વિદ્યમાન હોવાનો અનુભવ કરે છે એ ગુરુને ખૂબ પ્રિય બને છે. મોટાએ પોતાના અનુભવની આ સ્થિતિ સમજાવતાં લખ્યું છે, કે પોતે ‘સમર્થોમાં શિરોમણિ’ છે, એ યથાર્થ છે.

આ બંનેનાં દર્શન કરનાર પણ નવસ્ત્ર હતો. આ બધાનું તાત્પર્ય થતી રહેતી અનુભૂતિઓના આધારે ધીમે ધીમે સમજાઈ રહ્યું છે.

૪. દિનિ અને દશ્ય

મોટાની સાથે રહેતાં રહેતાં ઘણાં અલૌકિક દશ્યો મેં જોયેલાં છે, પણ એમાંથી બે દશ્યો પાછળનું દિનિબિંદુ સમજાયું હોવાથી એનો જ ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય માનું છું.

(૧) અમે રાયપુરમાં રહેતાં હતાં. એ નિવાસસ્થાનમાં મોટા પધારે તો સારું એવી મારી તથા અરુણાની ભાવના હતી. અમારી પડોશમાં રહેતા કૌશિકભાઈ જાનીને ત્યાં મોટા પધારવાના હતા. એ દિવસે પાછા ફરતાં અમારા નિવાસમાં થોડો સમય બેસે એમ ગોઠવાયું હતું. કૌશિકભાઈનો નિવાસ મકાનના બીજા અને ત્રીજા માળે હતો. ઉપર જવા માટેનો સીડીમાર્ગ ખૂબ સાંકડો હતો. મોટાને ખુરશીમાં બેસાડીને મેડા ઉપર લઈ જવાનું શક્ય ન હતું. આથી, પકડવા માટે મજબૂત દોરું બાંધવામાં આવ્યું હતું અને મોટાને પાછળથી ટેકો આપીને મેડા ઉપર લઈ જવા એવી વ્યવસ્થા થઈ હતી. ઉપરના માળના છેક છેલ્યે પગથિયે મોટા આવે ત્યારે એમને ટેકો આપવા મારે ઊભા રહેવું એમ નક્કી થયું હતું. મોટા પધાર્યા અને છેક નીચે ઊભા રહીને દોરું પકડ્યું. ઈંદ્રવદન શેરદલાલે પોતાની હથેળીથી મજબૂત ટેકો આપીને મોટાના પગ પહેલા પગથિયે મુકાવ્યા. હું છેક ઉપર ઊભો ઊભો આ જોતો હતો. અને એક પલકમાં મોટા છેક ઉપલા પગથિયે મારી સામે આવીને ઊભા રહ્યા અને મારો ખભો પકડ્યો. અને એક પગલું રૂમમાં ચાલ્યા. હું ભારે આશ્રયમાં રૂભી ગયો હતો. મોટાએ ભર્યા ભર્યા શાસે કહ્યું કે ‘ઈંદ્રુકાકાએ એવો જોશથી ધક્કો આયો કે મારે પગથિયાં જ ના ચડવા પડ્યા.’

એ વખતે તો મારે માટે આ આશ્ર્ય જન્માવનારી ઘટના હતી. અનુભવી પુરુષનું શરીર તો આકાશવત્તુ હોય છે. આપણી નજરે દેખાતું સ્થળ શરીર પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણને છોડી દે એ પણ શક્ય બને. ભલે એ ગમે તેમ હોય પણ આ જોનાર સૌને માટે એક મોટું આશ્ર્ય હતું.

મોટા, સામે પલંગ ઉપર સૂતા. હું સીડીના કડેડાને અઢેલીને દૂર બેઠો અને મોટાની સ્તુતિ મનોમન કરવા લાગ્યો. ‘હે પ્રભુ, જે નજરે દેખાય છે એ આપ નથી. આપનું રૂપ તો માત્ર આંતરદિશી પામી શકાય.’ આ મતલબની સ્તુતિ કરેલી એ આજેય યાદ છે. એ પછી હું મનોમન પ્રાર્થના કરતો હતો કે ‘હે પ્રભુ, હે મોટા, આપ દિનિને અજવાણવા સમર્થ છો. મારી નજરમાં વખતો વખત ઊભરાઈ આવતા વિષયવિકારને પલટી દો. એવું અંજન આંજો કે મારી વિકારી નજર ફેરવાઈ જાય.’ આમ મને થયા કરતું હતું. એવામાં બે સ્વરૂપવાન યુવતીઓ મોટા પાસે દર્શન કરવા માટે આવી. એ બંને મારાં પરિચિત હતાં. એમણો મને બોલાવ્યો અને એ મોટા પાસે ગયાં અને બેઠાં. એ બધો જ સમય મારું મન એમના વિચારમાં ચાલ્યું ગયું. અને હું મોટાને એમ કહેવા તત્પર થયો કે ‘મારે પણ આ બહેનો સાથે પરિચય છે.’ એમ કહીને મારું મહત્વ અંકાય એવી વૃત્તિ પણ હતી. આમ કહેવાનું હું ગોઠવતો હતો ત્યાં જ મોટાએ મને સખત શબ્દોમાં કહ્યું કે ‘કશું ભાનબાન છે કે નહિ? જે કરવાનું છે તે મૂકીને બીજે કયાં ભટકે છે? જા, ઊઠ. તૈયારી કર.’ હું ઝડપથી ઊભો થઈ નીચ્યું જોઈને ઊતરી ગયો. મારો ચહેરો લેવાઈ ગયો હતો. મને ખૂબ લાગ્યી આવ્યું હતું, પરંતુ એ સાથે એમ

સ્પષ્ટ સમજાતું હતું કે મારી ચિત્તવૃત્તિની નિભન ગતિને એમણે એકદમ અટકાવી અને સહેજ પણ તેમાં આગળ વધાય તે પહેલાં જ મને બીજી દિશામાં ફેરવી દીધો. તેઓ સંગ્રામ આપવાનું બોલેલા તથા ‘તૈયારી કર’ એમ કહેલું તેનું તાત્પર્ય મને સમજાયેલું નહિ. મને મારા નિવાસસ્થાનમાં આવેલો જોઈને મોટાની બેઠક તૈયાર કરતી અરુણાએ પૂછ્યું કે ‘મોટા હમજાં જ આવે છે?’ મેં કહ્યું કે ‘ના, મને તૈયારી કરવા માટે મોકલ્યો છે.’ મોટા પધારે ત્યારે કંકુનો ચાંલ્યો કરી ચોખા ચોટાડી એમનો સત્કાર કરવો એવું આયોજન હતું અને પ્રણામ કરીને સમર્પણ કરવું. મોટા ત્યાંથી જીમીને આવવાના હતા એટલે બીજો કોઈ કાર્યક્રમ ન હતો. બધું તૈયાર કરીને અરુણા, કૌશિકભાઈને ત્યાં પહોંચી ગયેલી.

મોટાએ પોતાના શબ્દોથી મારામાં જે વેધ કરેલો એના જ્યાલથી મને દઈ તો થયા કરતું હતું. હું અપમાનિત થયો એથી પણ ઘવાયો છું એવું મને લાગ્યું હતું. વળી, મને પરિચિત બહેનો મારા વિશે શું ધારશે એનાય વિચારો આવ્યા કરતા હતા, પણ મને એ વિચાર આવ્યો ન હતો કે મોટાને હું જે પ્રાર્થના કરતો હતો તે ફળી છે. એટલું મારી દણિમાં અંધારું હતું. વળી, ત્યાં જે વિચાર આવ્યો હતો એમાં હું ઘસડાતો હતો એ સામે સંગ્રામ આપવો જોઈએ એવી મોટાની વાત તત્કષણ સમજાઈ ન હતી. એટલું સમજાયેલું કે મને ત્યાંથી ધકેલીને મારું હિત સાચ્યું છે. મોટા, સમયસર અમારે ત્યાં આવ્યા. એમના કપાળ ઉપર અરુણાએ કંકુનો ચાંલ્યો કર્યો. હું એના ઉપર ચોખા ચોટાડવા હાથ લંબાવતો હતો ત્યારે મારો હાથ પણ પ્રૂજતો હતો. મોટાએ ઘરમાં આવતાં

મારી સામે નજર પણ કરી ન હતી અને મને બોલાવ્યો પણ ન હતો. આ પ્રસંગને એક ફોટોગ્રાફરે ઝડપી લીધેલો. એમાં મારી સ્થિતિ બરાબર તાદેશ્ય થઈ છે. મોટાને વિદાય કરતાં અમે હાથ જોડીને નમસ્કાર કરતાં હતા. મોટાએ હસતાં હસતાં અમારે ત્યાંથી વિદાય લીધી. એમના વિદાય થયા પછી અરુણાએ પૂછ્યેલું કે ‘તમને શું થયું છે?’ મેં કહ્યું કે ‘મારે કાલે મોટાને મળવા આશ્રમ જવું પડશે. મને બહુ મૂંજવણ થઈ છે. મારે મોટા સાથે વાત કરવી છે.’ બીજે દિવસે હું મોટા પાસે આશ્રમે ગયો ત્યારે મોટાએ એકદમ ઉમળકાથી મને બોલાવ્યો. એ ક્ષણથી જ હું ખૂબ આનંદમાં આવી ગયો.

આ પ્રસંગ બાબત આજે સમજાય છે, કે જે ભાવના કેળવવા માટે આપણે પ્રાર્થના કરીએ એવી ભાવનાથી જવવા માટે આપણે તત્પર રહેવું જોઈએ. તો જ પ્રાર્થના ફળે. માત્ર, પ્રાર્થના બોલી જવાથી એ પ્રમાણે થાય એવી રાહ જોયા કરવી એ અજ્ઞાન છે. મોટાએ જે સંગ્રામ આપવાની વાત કહી હતી એમાં મને જે વિચારની સંકલના જાગેલી એમાં ઘસડાઈ ના જવા માટેનો આંતરિક પ્રતિકાર સૂચવાયો હતો.

(૨) એક દિવસે સાંજે ચારેક વાગ્યાના સુમારે મોટા, ડ્રાગમાં રાવજીભાઈ પટેલને ત્યાં હતા. એક પાટ ઉપર તેઓ સૂતા હતા અને તેમની પાસે બેઠેલાઓ સાથે જુદી જુદી વાતો કરતા હતા. એવામાં મોટાએ મને ઈશારાથી તેમની પાસે આવવા કહ્યું. હું ઊઠીને જઉં એ દરમિયાનમાં એમણે પડખું બદલી લીધું. એટલે હું એમની સન્મુખ જવા માટે એ બાજુ ગયો. અને ઘૂંટણ ટેકવીને નીચે બેઠો. એ વખતે એક અત્યંત આશ્ર્યકારક દર્શન થયું. મોટાનો ચહેરો, એમનું અંગ

અત્યંત સ્વરૂપવાન સ્ત્રીરૂપે હતું. મારી નજર સ્વીકારી ના શકે એવા આ દશ્યથી હું અત્યંત રોમાંચિત થઈ ગયો અને બે હાથ જોડી રહ્યો. અને બીજી ક્ષણે જ મોટાએ કહ્યું કે ‘જાવ’. ત્યાં બેઠેલા કોઈનેય ખબર ના પડી કે આ શું થયું? હું તો મારી જગાએ જઈને બેસી ગયો અને દિવ્ય માતૃસ્વરૂપનાં દર્શન થયાંનો આનંદ માણવા લાગ્યો. નજરે જોયેલું રૂપ ભુલાઈ ગયું પણ માતૃશક્તિનાં પરમ પવિત્ર દર્શન મારી દસ્તિને ભર્યાં કરતાં હતાં. અલકમલકની વાતો ચાલતી હતી ત્યાં જ માત્ર કંતાન વીટેલા એક મહાત્માનો પ્રવેશ થયો. અને એમને જોતાં જ મોટાએ મોટેથી પૂછ્યું કે ‘મહારાજ, પુરુષને ધાવણ છૂટેને?’ અને પેલા મસ્ત મહાત્માએ ખૂબ હસીને કહ્યું કે ‘હા, હા, હા’ એ આવનાર કોણ હતા એનું મને આજે સુરાણ નથી પણ મને થયેલું દર્શન અને મોટાએ આ મસ્તરામને પૂછેલો પ્રશ્ન એ ભુલાયા નથી.

અન્ય સ્ત્રી પ્રત્યે વિકારી દસ્તિને ફેરવવાનો મારો મહા પ્રશ્ન અહીં ઊકલેલો. સ્ત્રી શરીરનું સૌંદર્યદર્શન મારા હદ્યમાં નિર્મળભાવ જન્માવતું હતું. મતલબ કે સ્ત્રીનું સૌંદર્ય વિકાર જ જન્માવનારું છે એ માન્યતા તદ્દન પાયા વિનાની છે. વળી, મોટાએ ‘પુરુષને ધાવણ છૂટે?’ એ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. એમાં પણ પરમ પુરુષ પરમાત્માનું પ્રાગટ્ય મોટાના જે પુરુષદેહમાં થયું છે એનો પ્રેમ એ જ જીવનપોષક ધાવણ છે. એ પ્રેમને જીલવો, જાળવવો અને ઢારવો એ માટે મારે માત્ર મારા જીવનના પાત્રને યોગ્ય થવા દેવાનું છે. એવો સમય - અવસર ક્યારે આવશે?

૫. મહાદેવ-‘મોટા’

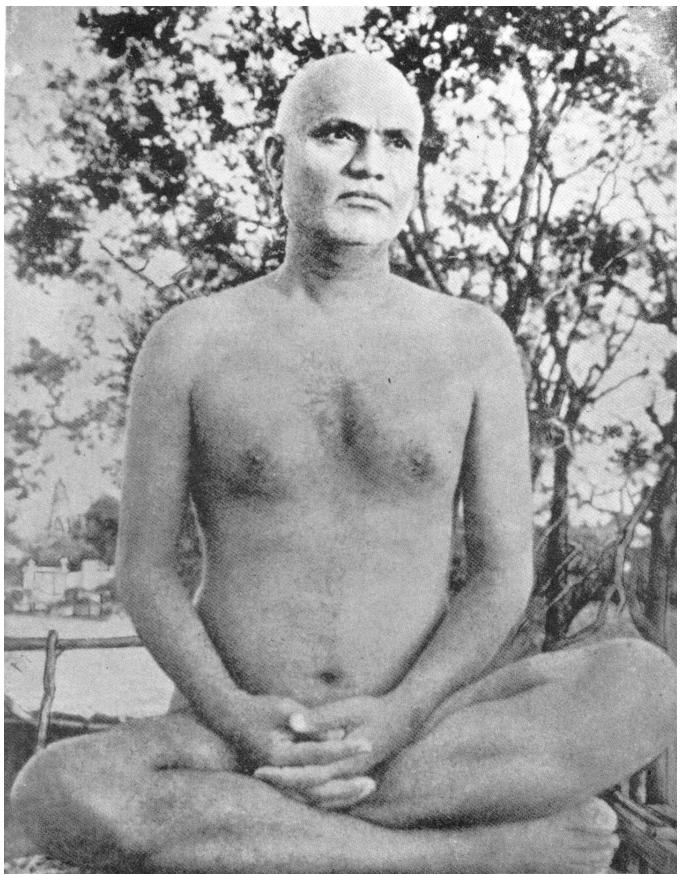
મારા બાપુજી મહાદેવની ખૂબ પૂજા-ઉપાસના કરતા. મને પણ બાળપણથી એના સંસ્કાર પડેલા. શ્રાવણ માસની મહાપૂજા માટે અમદાવાદમાં રાયપુર દરવાજા બહાર કામનાથ મહાદેવમાં વર્ષો લગી હું ગયેલો. કામનાથ મહાદેવમાં ટાવરની નીચે એક બાજુએ સંસ્કૃતમાં લખેલું એક સૂત્ર તે વખતથી જ મોઢે થઈ ગયેલું.

“બ્રહ્મ સત્ય જગત् મિથ્યા ।

જગત્ બ્રહ્મૈવ નાપરઃ ॥

કોણ જાણે કેમ પણ મને આ શબ્દોનું આકર્ષણ બહુ હતું. યોગાનુયોગ એવો બન્યો કે શંકરાચાર્યના આ જ સૂત્રનું વિવરણ આનંદશંકર દ્વારે કરેલું એ ઉપર એની સમજૂતી મારાથી થઈ - લગભગ ચાણીસ વર્ષ પછી. મહાદેવની ભક્તિના સંસ્કારોને લીધે મહાદેવની પ્રતિમા મારા મનમાં અંકિત થયેલી. મહાદેવની જટામાંથી નીકળતાં ગંગાજીવાળી છબી મને ગમેલી. સોળમા વર્ષથી મારા મનમાં જે પ્રશ્નો જાગવા લાગ્યો એથી બાહ્ય કર્મકંડમાંથી મારો રસ ઓછો થવા લાગ્યો. પછી તો મારાથી સેવાપૂજા પણ થઈ શકતી નહિ.

મોટાના સમાગમ પછી અનુભૂતિઓની જે પરંપરા જાગી એથી મોટા જ જાણે મારા સર્વેસર્વ હોય એમ લાગ્યા કરતું હતું. એક વખત એટલો બધો ઉત્સાહ પ્રગટેલો કે મોટા જ મારા હરિહર છે. એ જ મારા મહાદેવ છે એવું થયા કરતું હતું. એક વખત હરિઃઊં આશ્રમ, નાનિયાદના ચોતરા ઉપર બપોરે મોટા સૂતા હતા. હું એમના પગ તરફ, તેમનું મુખ દેખાય તે રીતે બેઠો હતો. બીજું કોઈ જ ન હતું. એ દરમિયાન

'I am Omnipresent'

'હું સર્વત્ર વિદ્યમાન હું.'

-શ્રીમોટા

'જીવન દર્શન', ૧૧મી આ. પૃ. ૪૩૧

મહેલા-કાળાની ફોટો • ૭૪

મહેલા-કાળાની ફોટો • ૭૫

મોટાના માથે મોટી જટા હોય તેવું દેખાયું. ગળામાં સર્પનો હાર-અસલ મહાદેવનું મૂર્તિરૂપ જ જોઈ લો ! આ દશ્યથી મને આશ્ર્ય પણ થયું અને આનંદ પણ થયો. એકાદ મિનિટ પછી એ દશ્ય બંધ થઈ ગયું. મને આવું શા માટે દેખાયું એ પૂછું એ પહેલાં મોટાએ જ મને કહ્યું, ‘તમને જે દેખાયું એમાં કોઈ ચમત્કાર માનશો નહિ. તમારા ચિત્તમાં પેલા ઉંડા સંસ્કારો અહીં પ્રતિબિંબિત થયા હતા.’ મને એમ પ્રશ્ન જાગ્યો કે એ સંસ્કારોનું પ્રતિબિંબ આપના ઉપર જ કેમ જિલાયું ? આમ પૂછું એ પહેલાં તો એમણે વાત આગળ ચલાવી. ‘જુઓ, અહીં પણ અમે મહાદેવની જેમ સ્મરણાનમાં જ છીએ. મૃકૃતિના બધા વિરોધો અહીં શમી ગયા છે. કદાચ તમને એમ પ્રશ્ન થાય કે મહાદેવના ગણોમાં એક ગણ કુબેર હતા. જેમની પાસે ધનનો ભંડાર રહેતો હતો.’ આ વાત અહીં સુધી આવી કે તરત જ એલેમ્બિક લિ. વડોદરાવાળા શ્રી રમણભાઈ અમીન પધાર્યા. મોટાએ બહુ ઉમળકાથી ‘પધારો, પધારો’ એમ બોલી સત્કાર કર્યો. રમણભાઈ જરૂરથી મોટાનાં ચરણમાં માથું મૂકીને વંદન કરી રહ્યા. એ વખતે મોટાએ મને કહ્યું કે ‘જુઓ સાહેબ, આ અમારા કુબેર છે. એ કંઈ મોટાના શરીરને પગે લાગે છે તેવું ના માનશો. પરંતુ જે પ્રભુકૃપા પ્રગટ થઈ છે એનો મહિમા જોવાનો છે.’

રમણભાઈને હું મળેલો ત્યારે મેં મારા આ અનુભવની વાત તેમને કરી હતી. ત્યારે એમણે કહ્યું હતું કે ‘મને પણ મહાદેવનાં દર્શનનું આકર્ષણ ખરું. મોટાએ એક વખત મને શિવલિંગ પોતાના હૃદય પાસે અડાડીને ભેટ આપ્યું હતું.’ માનવ આકૃતિવાળા મહાદેવ અને લિંગરૂપે શિવ એનો ભેદ

કે તાત્પર્ય મને કયારેય સમજાતાં ન હતાં. મોટાના સમાગમ પછી એમણે એકાદ વખત એની સમજૂતી આપી હતી પણ ભૂલી ગયેલો, પરંતુ મોટાનું શરીર છૂટી ગયા પછી શ્રી રમણભાઈ અમીનનો મોટા સાથે ટેપ ઉપર રેકૉર્ડ થયેલો સત્સંગ પ્રગટ કરવા માટે ઉતારતો હતો ત્યારે મોટાએ મહાદેવ અને શિવ વિશે સમજાવેલું. આથી, એ દર્શન પાછળની જ્ઞાનાત્મક ભાવના સ્પષ્ટ થયેલી.

આ હકીકતના સમર્થન માટે સુરત આશમનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. મોટાના એક સ્વર્જન મોટાનાં દર્શન કરવા આવેલા અને એ જવા માટે ઉઠ્યા ત્યારે મોટાએ પૂછ્યું કે, ‘ક્યાં જશો ?’ પેલા ભાઈએ કહ્યું કે ‘બાજુમાં કુરુક્ષેત્રમાં મહાદેવનાં દર્શન કરીને ઘેર જઈશ.’ એ વખતે મોટાએ એક માર્મિક પ્રશ્ન કર્યો હતો. ‘હજુ મહાદેવનાં દર્શન બાકી રહ્યા છે ?’

મોટા અનુભવથી શિવ પરમાત્મારૂપ છે.

પોતાના અનુભવની આ હકીકત સમજાવતાં તેઓશ્રીએ લખ્યું છે કે -

‘આપકી સંસ્કૃતિમાં આ એક સુંદર દાઢાંત આપી દીધું છે. એ લોકોએ કમાલ કરી દીધી છે કે અનુભવ - સ્થિતિ કેવી હોય. એ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ - એ ત્રણેયમાંથી - પેલા બ્રહ્મા અને વિષ્ણુમાં તો બિલકુલ નથી, છે ખરી પણ પૂરતી સ્પષ્ટતાવાળી નથી, પણ મહાદેવમાં તદ્દન કોન્દ્રાડીકટરી - આંપોઝિટ પોઝિશન (=પરસ્પર વિરોધી સ્થિતિ) છે. એણે કામદેવને બાળી નાખ્યો છે તેમ છતાં પાર્વતી સાથળ ઉપર બેઠેલાં છે. એમની સાથે રમત રમે. એને છોકરાં પણ છે.

એટલે બે કોન્ટ્રાઇક્શન થયાં. એને છોકરાં ઉત્પન્ન થયાં છે. છતાં કામને બાળી નાખ્યો છે. એનામાં કામ નથી. એ આપણે સંસારી માશસ માની શકીએ એવી હકીકત છે. તે તો દેવોનો રાજ અને પેલા અસુરોનોય રાજા. એ પણ પાછું કોન્ટ્રાઇક્શન થયું. એકબીજાથી તદન જુદાં જુદાં ક્ષેત્રવાળાનો સમન્વય. એટલે સંસારમાં આવા અનેક કોન્ટ્રાઇક્ટરી - એકબીજાની તદન વિરોધાત્મક - જે છે તેનો જેનામાં સમન્વય થયેલો છે તે અનુભવી. આ સરળ વ્યાખ્યા. વળી, મહાદેવને જુઓ :- રાખ ચોળીને પડી રહે, પણ એની પાસે લક્ષ્મી એટલી કે કુબેરભંડારી એનો ગજા - એનો નોકર. આખી દુનિયાની લક્ષ્મીથી ભરપૂર, છતાં લિખારી. વળી, એના જેવો કોઈ સુંદરમાં સુંદર ના મળે. છતાં એ એવો કદરૂપો લાગે-રાખ ચોળેલો. ગળે સાપ વીટાળેલો હોય, ગળે મુંડની માળા - ખોપરીઓની માળા પહેરેલી હોય. આટલો બધો ગંદો લાગે, છતાં એના જેવો કોઈ સૌંદર્યવાન નથી. એ બે ઓપોર્ઝિટ ભેગાં થયાં. દુનિયામાં જે કંઈ તાવ છે એ તાવની અંદર જે બે થયા તે એકસાથે વિરોધાત્મક પાસાં છે. એ બધાંનો જેનામાં સમન્વય થયેલો છે તે અનુભવી. આપણે જેમ ઘર કરાવીએ તો આડિટોર પાસે નકશો દોરાવીએ. એવી રીતે મહાદેવનું ચિત્ર આપીને આ લોકોએ બતાવી દીધું કે ‘આવી સ્થિતિ તમારી થાય ત્યારે તમારે સમજું કે અનુભવ થયો.’ પણ દુનિયા આને સ્વીકારી ના શકે, બિલકુલ ના સ્વીકારે.

(‘ગ્રહ-ગ્રહણ’, પૃ. ૮૬-૮૭)

૬. ભાવિ દર્શન

એક વખત મોટા સમક્ષ મારાથી હળવાશથી બોલાઈ ગયું હતું કે ‘ત્રાણે કાળનું - ત્રિકાળનું દર્શન અમને થાય ખરું?’ ભૂતકાળનાં સ્મરણો ઘણાં શાંત થયાં હતાં, પરંતુ ભવિષ્યની કલ્યાણાઓ અને તરંગો ખૂબ રહેતા હતા. આથી, મોટે ભાગે તો ચિંતાનો અનુભવ થતો હતો. માટે, આવું એક કૌતુક જાગ્યું અને મારાથી બોલાઈ ગયું. પછી તો એ વાત હું વીસરી પણ ગયો હતો.

અમદાવાદમાં કંકરિયા પાસે આવેલા વેદ મંદિરમાં મોટા એક વખત પદ્ધારેલા. ત્યાંથી વિદ્યા લેતી વખતે ગાડી ચાલુ થઈ અને થોડી આગળ ગઈ અને મોટાએ ગાડી ઊભી રખાવી બૂમ પાડીને મને એમની પાસે બોલાવ્યો. ઈશારાથી મારું માથું નીચું કરાવી મને કાનમાં ધીમેથી એક વાત કહી દીધી અને પલકારામાં ગાડી આગળ નીકળી ગઈ. મોટાની એ વાત સાંભળતાં જ મને ચક્કર આવવા લાગ્યા. મારી એવી સ્થિતિ જોઈને એ વખતના ગુજરાત રાજ્યના ચીફ અંજિનિયર કાંટાવાળા, અરુણા તથા બીજા જે બે ગજા જણા હતા તે મારી પાસે આવી પહોંચ્યા અને શું થાય છે તેમ પૂછવા લાગ્યા. મેં કહ્યું કે, ‘મને ચક્કર જેવું લાગે છે.’ કાંટાવાળા સાહેબ તેમની ગાડીમાં બેસાડી અમને ઘેર મૂકવા આવ્યા. થોડી વાર પછી મને કશું જ થયું ન હતું એમ લાગેલું. એ ક્ષણ પૂરતો જ મને ચક્કર ચડ્યાનો અનુભવ થયો હતો. ઘેર પહોંચ્યા પછી કાંટાવાળા સાહેબે મને પૂછ્યું કે ‘મોટાએ તમને કાનમાં શું કહ્યું?’ મેં કહ્યું કે ‘મોટાએ મને એક વાત કહી એ કોઈને પણ ના કહેવી એમ કહ્યું છે.’

મોટાએ મને કહેલું કે ‘ધર્મિજાબહેને (મારાં મોટાં સાળી - માસી સાસુની દીકરી) પુત્ર સંતાન માટે ઘણી પ્રાર્થના કરી છે. પ્રભુકૃપાથી એ ફળશે, પરંતુ એ માટે એના પ્રાગની આહુતિ અપાશે. આ વાત તારે કોઈને કહેવાની નથી.’ છ માસ પછી બનનારી આ ઘટના સતત મારી સામે તાદૃષ્ય રહ્યા કરતી હતી. આવી વાત ગુપ્ત રાખવી એ પણ મારી કસોટી હતી. બેત્રાણ દિવસ પછી મારે આશ્રમે જવાનું થયું ત્યારે મોટા સમજી મારી ગભરામણ મેં વ્યક્ત કરી. ત્યારે મોટાએ કહેલું કે ‘એવી ગભરામણમાં અટવાઈ જવાનું નહિ, પણ તમારે પ્રાર્થના કર્યા કરવાની. એ બહેનને જોવાનું થાય ત્યારે અને જ્યારે પણ એ બધું યાદ આવે ત્યારે પ્રાર્થના કરવી. આ તો માત્ર છ મહિના પછી બનનારી ઘટનાની તમને જાણ થઈ છે. અમે અનંતકાળમાં બધાંનું બધું જ જોઈ રહ્યા છીએ. કોઈને કશું જ કહેવાનું હોય નહિ. આ જ મોટો સંયમ છે. તમે પણ સંયમ કેળવવાની ભાવનાથી આ મળેલા સમયનો ઉપયોગ કરો.’ મેં મોટાને મારા કુલ્લક કૌતુકની વાત કર્યા બદલ ભૂલ કબૂલ કરી. અને આ સમય દરમિયાન હું ટકી રહું એવી શક્તિ માટે મેં પ્રાર્થના કરી. એક વખત તો મોટાના ‘જીવન સંદેશ’માંના પૂર્ણપુરુષ લેખની મેં નકલ કરી હતી તેમ છતાં હું વીસરી ગયો હતો. મોટાએ પોતાના અનુભવનો સંકેત કર્યો હતો એનો મર્મ આજી મને સમજાય છે. પોતે અનુભવમાં કેવા રૂપે છે એ સમજાવતાં એમણે ‘જીવન સંદેશ’ના પૃ. ૨૬૮-૨૭૦ ઉપર જે લઘું છે એ અહીં ઉતારું છું.

‘એ પોતે જ પરાકાઢા છે, કારણ કે તે કાળયકની ગતિને પારખે છે. તેથી, કાળથી થતાં પરિવર્તનો તેને અસ્વસ્થ

કરી શકતા નથી. આમ, જ્યારે તે કાળને પારખે છે ત્યારે તે તેનાં કારણોને શોધવા બેસતો નથી. વિસંવાદી ઘટનામાં પણ તે સંવાદ જુઓ છે... વિષિની કૃતિઓ એને હચમચાવી શકતી નથી... તે શરીરથી માનવ છે બરો પણ માણસ જેવો સ્પષ્ટ જગતો નથી. એ કોઈ જાતની યોજના ઘડતો નથી. તેથી, એને જ્ઞાનની જરૂર જગતી નથી. તેના વિચારવર્તનમાં કોઈ જાતની ન્યૂનતા નથી. તેથી, તેને નૈતિક સિદ્ધાંતોની જરૂર જગતી નથી. એનામાં કોઈ પરત્વે પાર્થિવ પ્રેમ નથી. પરાકમથી મળે એવી કોઈ સિદ્ધિ તેને જોઈતી નથી. તેથી, નિષ્ફળતા માટે શોક કે વિજય માટે હથજું તેને કારણ રહેતું નથી. એને કશુંય ભૂલી જવાપજું નથી અને યાદ રાખવાપણુંય નથી. તે જાતે જ શુદ્ધ અનુભવ છે. તેથી, તે શુદ્ધ વિજ્ઞાન છે. પ્રકૃતિ અને પુરુષજું તે એકીકરણ કરે છે અને વસ્તુમાત્રને તત્ત્વોમાં સરખી જુઓ છે.’

પૃ. ૨૭૦

‘તે પરમ તત્ત્વમાં સદાય દુલેલો હોય છે. તેથી, તે પોતે જ અંતિમ જ્ઞાન છે... તે પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં જ રહ્યા કરે છે. એના ઉપર સંસ્કારો પડે છે પણ તે વિશે તે કશો વિચાર કરતો નથી. ભાવી માટે કશી પણ ઉત્સુકતા હોતી નથી. તે બાબતે તે તદ્દન નિઃસ્પૃહ રહે છે. જેવી અદૃષ્ય રીતે વખત પસાર થાય છે તેવી જ રીતે ભૂતકાળ એનામાંથી પસાર થઈ જાય છે. એને માટે વર્તમાન જેવું પણ કશું નથી.’

પૃ. ૨૬૮

મોટાની આ પ્રકારની વૈજ્ઞાનિક સમજૂતી તેઓશ્રીનાં કથનને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે. આવા અનુભવી પુરુષને આ દેખાતું જગત તેમ જ અનેક જીવો કેવા રૂપે અનુભવમાં

માયા-કણ્ણાની ક્રિ • ૮૨

માયા-કણ્ણાની ક્રિ • ૮૧

દશમાન થાય છે, એનું શાસ્ત્રીય-વૈજ્ઞાનિક નિરૂપણ આ જ પુસ્તકના પૃ. ૧૮૩ ઉપર છિપાયું છે.

‘હવે, આ વિશ્વ ઉત્પન્ન થયેલું છે કે કેમ એ જ એક મોટો જ્ઞાનનો ચર્ચિસ્પદ વિષય છે. ખરી રીતે જોતાં તો આ બધું જે દેખાય છે, તે અણુઓ અને પરમાણુઓનું બનેલું છે. અથવા એ બધું અણુઓ અને પરમાણુઓ જ છે. પરમાણુને વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ તોડિને જોયું તો ત્યાં તો માત્ર બે ‘તત્ત્વો’ કે જેમને જડ એટલે કે અંગ્રેજીમાં Matter પણ ભાગ્યે જ કહી શકાય એવા રહ્યા. તેમાંનું એક Proton (પ્રોટોન) મધ્યવત્તા હોય છે. અને બીજા Electron (ઇલેક્ટ્રોન) એની આસપાસ માપી ના શકાય એટલી ગતિથી સતત ફર્યા જ કરતા હોય છે. તેનાથી પણ આગળ જતાં Neutron (ન્યુક્લોન) એટલે કે જેમાં વિદ્યુત શક્તિ સ્થગિત થઈ ગઈ છે એવું કશુંક જડયું. પણ એ ન્યુક્લોન એટલે બીજું કંઈ જ નહિ પણ પેલા પ્રોટોન અને ઇલેક્ટ્રોનનો સ્વાત્માવિક ખૂબ ગાઢ - બિલકુલ અંતર વિનાનો એવો ગાઢ સંયોગ. તેનાથી આગળ મારી સમજણ પ્રમાણો તે લોકો હજુ શોધી શક્યા નથી. આવો ગાઢ સંયોગ ક્યા કારણથી થાય છે અને એની પાછળનો શો હેતુ છે અને એ કોણ કરાવે છે તે બધું તેમની કલ્યાનમાં આવ્યું નથી; એટલે આમ આપણા શાસ્ત્ર અનુસાર પુરુષ અને પ્રકૃતિ એ બે તત્ત્વો અનાદિ છે. અને પ્રકૃતિ પણ પુરુષની કેંદ્રવર્તી હોવાથી પુરુષની જ છે એમ ગણી શકાય અને પુરુષમાં લય પમાતાં પ્રકૃતિ પણ રહે નહિ અને તે પણી પણ જે તત્ત્વ અગમ નિગમનું છે, જેને અનેક નામોથી આપણા શાસ્ત્રકારો - ઝાણિમુનિઓ કહી ગયા છે તેનો પણ અનુભવ થાય ખરો.’

મોટાના અનુભવની ગૂઢ અને રહસ્યમય અવસ્થા કેવી રીતે સમજી શકાય? કોણ સમજી શકે? ખંડિતતામાં જીવનારા જીવો અખંડિતતાની અલૌકિકતાને કેવી રીતે પામી શકે?

ઇ મહિના પછી બનનારી નિશ્ચિત ઘટના સુધી પહોંચવું અને બનનારી ઘટના અંગે ત્યાં સુધી ગુપ્તતા જાળવવી એ મારા માટે ઘણી મૂળજવણ હતી. એક વખત મોટાએ તો અણુણાને મજાકમાં પૂછેલું કે ‘પેલાએ ખાનગી વાત તને કહી કે નહિ?’ અણુણાએ ના કહેલી. ત્યારે મોટા બોલેલા કે ‘અરે! તું કેવી પત્ની? તારાથી છાનું એ કેમ રાખી શકે?’ ગામે તેવી કળાથી વાત બહાર કઢાવી લેવી જોઈએ.’ મોટાની આ વાત સાંભળીને બધાંય હસેલા. હવે, વધારે આકરી કસોટી થશે એમ મને ક્ષણ માટે લાગેલું.

જ્યારે પણ હું ધર્મિજાબહેન વિશે વિચારું કે તેમને જોઉં તારે મોટાની ધારણા કરીને હું પ્રાર્થના કરું કે ‘હે ભગવાન, તું આ બંને જીવોની રક્ષા કરજે. જે કંઈ બને તે જરવવાની મને શક્તિ આપજે.’ આમ, સમય પસાર થતો ગયો, પરંતુ આ સમય દરમિયાન મારાં મનબુદ્ધિ અને હંદય મોટામાં વધુ તીવ્રતાથી રહ્યાં કરતાં હતાં, પરંતુ એ ‘લાભ’ પ્રત્યે એ વખતે હું સભાન ન હતો.

પ્રસૂતિનો સમય આવી પહોંચ્યો. એ સમયે અમે હોસ્પિટલમાં જ હતા. ઓપરેશન પૂરું કરીને ડોક્ટર વિહુવળતાથી બહાર આવીને બોલ્યા કે ‘પુત્રનો જન્મ થયો છે, પરંતુ માતાની સ્થિતિ ગંભીર છે.’ હું તો આંખ બંધ કરીને પુત્રજન્મના સમાચારમાં મોટાની શક્તિનો વિજય જોતો હતો અને બીજી બાજુ નવજાત શિશુની માતાની ગંભીર સ્થિતિ

અને જે બનવાનું છે તેની નિશ્ચિતતાથી કંઈક વિચિત્ર લાગણી અનુભવતો હતો. મેં જોયું તો પરિવારના સભ્યો પુત્રજન્મથી રાજ થયા હતા. મોટાને તારથી સંદેશો અપાયો. એના જવાબમાં મોટાએ નંદુભાઈ મારફત લખાવ્યું કે ‘માણસનો વિજય નથી પરંતુ સર્વત્ર ભગવાનનો વિજય થાય છે.’

આ પછી દિવસો પસાર થતા હતા તેમ તેમ ધર્મિષાબહેનની તબિયત બગડતી જતી હતી. મારામાં ગભરાટ પણ અવારનવાર થયા કરતો હતો. એ દરમિયાન મોટાએ મને કહ્યું કે ‘તમે બંને સોનલ અને છિરેનને લઈને માથેરાન ફરવા જાવ.’ અમે તરત જ માથેરાન જવાનું ગોઠવ્યું. અમદાવાદથી મુંબઈ જતી રાત્રિની ટ્રેનમાં હું સૂતો હતો એ દરમિયાન મારા આખા શરીર ઉપર ખમી શકાય એવું વજન અનુભવાયું. એને હળવું વજન કહું તોપણ ચાલે. આને પરિણામે મારાં મનહદ્ય એકદમ શાંત બન્યાં હતાં. મને ખાતરી થઈ ગઈ કે મોટાની આ ગૂઢ કળા છે. અમે રોજ અમને જુદી જુદી રીતે યાદ કરતાં કરતાં માથેરાનમાં આનંદ માણતા હતા. એવામાં ભીવંડીમાં કોમી રમખાણના સમાચાર મળવાથી કાર્યક્રમ ટૂંકાવીને અમે મુંબઈ આવી ગયાં. મુંબઈમાં અમને સંદેશો મળ્યો કે અમારે સૌથી પહેલી ટ્રેનમાં અમદાવાદ પહોંચ્યાં, કેમ કે ધર્મિષાબહેનની તબિયત ગંભીર હતી. બીજે દિવસે સવારે અમે મહિનગર સ્ટેશને ઉત્તર્ય ત્યાં જ અમને ખબર મળ્યા કે ધર્મિષાબહેનનું અવસાન થયું છે અને અમારે એમની સ્મશાનયાત્રામાં જવાનું છે. અમારું માથેરાન જવું, ત્યાંથી વહેલા પાછા ફરવું અને અવસાન થયા પછી તરત જ અમદાવાદ આવી જવું, આ બધી જ ઘટનાઓ કોક ગૂઢ

શક્તિથી સંચાલિત થતી હતી તેમ મને સમજાયું. ધર્મિષાબહેનની અંતિમ કટોકટીએ અપાર ઊંડી કરુણતાનો અનુભવ કરાવ્યો.

અવસાનની ઘટના પરિવારજનો માટે કારમી હતી. નવજાત શિશુને જોતાં એ વધુ ઘેરી બનતી હતી. એ દિવસે મોટા અમદાવાદમાં ચીમનભાઈ મહાજનને ઘરે હતા. અન્નેસંસ્કારની વિધિ પતાવ્યા પછી બપોરે ધર્મિષાબહેનના કુટુંબીજનો અને અમે મોટા પાસે પહોંચ્યાં. ધર્મિષાબહેન બચી ના ગયાં - મોટાએ એમને ના ઊગાર્યા એવો ભાવ એમના કુટુંબીજનોમાં હતો. મોટાએ તો આ બધાંને જોઈને રૌદ્રપ્ર પ્રગટ કર્યું. એવું બોલેલા કે ‘તમે બધાં ભગવાનની કૃપાને શું ભાજીમૂળા સમજો છો ? મારી સાથે સંબંધ રાખવો હોય તો રાખજો અને ના આવવું હોય તો ના આવશો. આ હકીકત આમ જ બનવાની હતી એ વાત મેં આને કહી રાખી હતી.’ આમ બોલી મોટાએ મારી સામે આંગળી ચીંધી અને ફરી બોલ્યા ‘આ અંગે મેં એને ચૂપ રહેવા કહું હતું. આટલો મોટો એને અનુભવ થયો તેમ છિતાં એને મારામાં ભક્તિ જાગી નથી એવું હું તેને મોઢે કહું છું. તમને શી ખબર પડે કે એ જીવની અંતિમપણોએ શું બનેલું ?’ આ સમય દરમિયાન બધાં સ્તબ્ધ બનીને ઊભાં રહ્યાં હતાં. પછી મોટાએ બધાંને બેસવા સૂચવ્યું.

મોટાની આ કેવી લાક્ષણિક અભિવ્યક્તિ ! દુન્યાની રીતે તો આવા દુઃખમાં દૂબેલાને કૂણા શબ્દોથી આશાસન આપવાનું હોય, પણ મને તો એ વખતે સમજાઈ ગયેલું કે મોટાની આ રીતમાં પણ એમનો આ સર્વ જીવો પ્રત્યેનો કરુણાભાવ હતો. મોટાની આ રીતથી લોકો મોટા વિશે અન્યથા વિચારવાનું તો

ભૂલી જ જાય. થોડી વાર પછી ત્યાં બેઠેલાં એક બહેને એમ કહેલું કે બહેનની અંતિમ સ્થિતિ વખતે ભાન લગભગ જતું રહ્યું હતું ત્યારે એ ‘હરિઃઽં હરિઃઽં’ બોલતી હતી એવું ત્યાં ઊભેલી નર્સે અને મેં સાંભળેલું છે. મોટા તો આ બધું સાંભળી રહ્યા હતા. થોડી વાર પછી સૌ વિદાય થયાં. થોડાક દિવસ પછી મોટાએ નડિયાદથી તા. ૩-૮-૧૯૭૧ના રોજ મને પત્ર લખેલો એમાં તેઓશ્રીએ લખેલું કે ‘ધર્મિષાબહેનની હકીકતમાં તમને માત્ર મારામાં સાચો ટકોરાબંધ વિશ્વાસ પ્રભુકૃપાથી જાગી શકે તો જાગી શકે તેવા હેતુથી જ તે બહેનની હકીકત કહી હતી, પરંતુ માત્ર સાબિતી અને પુરાવા ગમે તેટલા પાકા અને સાચા હોય છતાં જો તેના પરત્વે ભક્તિ ના પ્રગટી હોય તો પેલા સાચા પુરાવા ગમે તેટલા હોય તોપણ તેનો વિકાસ આગળ વધી નહિ શકે. તેવા પુરાવા સાચા હોય તોપણ પેલાને સંશય અને શંકા નિર્મૂળ જ થઈ જાય એવું નથી બનતું. એ તો પૂર્ણ ભક્તિ જાગે તો જ બની શકે.’

આજે ૩૦ વર્ષ પછી હું કબૂલ કરું કે મોટા જેને ‘ભક્તિ’ તરીકે ઓળખાવે છે, એવી પૂર્ણ ભક્તિ હજ્ય મારામાં જાગી નથી. જાગશે એવી શ્રદ્ધામાં પ્રવેશું છું. છતાં, એક પ્રશ્ન ઉગે છે કે ‘અને એ તે ક્યારે ?’

૭. ઊજળો અંધકાર

અહંકાર અને દંબ કેવી કેવી રીતે, કેવાં કેવાં જુદાં રૂપ ધારણ કરીને આપણાને અંધારામાં રાખે છે, એ મોટાના સમાગમ પછી સ્પષ્ટ રીતે સમજાવા માટેલું. આગ્રહ કે

સમજણ, અભિગ્રાય વગેરે દ્વારા અહંકાર ખુલ્લો થતો દેખાતો, પણ એવી પરિસ્થિતિ ટાળી શકતી ન હતી. માન અને અપમાન- આ દ્વંદ્વના અનુભવો જીવનમાં થયા કરતા. અપમાન થાય એવી પરિસ્થિતિ ટાળવાનો પ્રયત્ન થતો, પણ એના મૂળમાં અપમાનને સહેવાની શક્તિ જ ન હતી. આ નિર્બળતાને ઢાંકવા માટે પલાયનવૃત્તિનો જ આશ્રય લેવાતો. કોઈ માન આપે, કદર કરે, વખાણ કરે એવી સતત ઈચ્છા રહ્યા કરે. ક્યારેક તો અમુક કામ કોઈના ધ્યાન ઉપર આવે એવી રીતે થતું. જેથી, આપણે જાણે બીજાથી ચિદિયાતા હોઈએ એવો દેખાવ થાય.

મોટાની કરુણાથી જ આંખ ઉઘાડનારો એક અનુભવ થયો હતો. મેં પીએચ.ડી. માટે જે સંશોધન ગ્રંથ તૈયાર કરેલો એ છપાય અને એનું વિમોચન થાય એવી ઈચ્છા પ્રગટેલી. એ માટે અમદાવાદમાં તો ક્યાંય પ્રયાસ થાય એવું ન હતું. તેથી, મારા શુભેચ્છક સ્નેહી કનૈયાલાલ દવે (જેઓ મુંબઈની માનવમંદિર સંસ્થાના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી છે.)ની મારફત આવો કાર્યક્રમ ગોઠવાય એવી યુક્તિ કરી. તેમણે તો અત્યંત ઉમળકાથી આ કામ સ્વીકાર્યું અને તા. ૧૯-૩-૧૯૮૮ના દિવસે માનવમંદિર, મુંબઈમાં મારા ચાર ગ્રંથોનો વિમોચન વિધિ ગોઠવાયો. મેં પોતે જ આડકતરી રીતે મારાં લગ્ન-જીવનનાં પચીસ વર્ષ પૂરાં થયાંની વાત કનુભાઈને કહી દીધી હતી. મુંબઈમાં યોજયેલો આ સમારંભ મારી જીવનદિને પલતવા માટે એક સીમાચિહ્નરૂપ બની ગયો. અહુમ્ના અંધકારનો ઉજાસ કેટલો બધો આંજી દે છે એનો અનુભવ મને એ વખતે થયેલો. એનું મને એ વખતે પણ આશ્રય

થયેલું. એ સમારંભમાં અનેક નામાંકિત વ્યક્તિઓએ પ્રવચનો કરેલાં શ્રોતાસમૂહમાં પણ જાણીતા ઉદ્ઘોગપતિ શેઠ શ્રી કરમશી સોમૈયા પણ હાજર રહેલા. અને મુંબઈની બીજી કેટલીક સંસ્થાના અગ્રાહીઓ પણ હતા. આથી, હું ફૂલ્યો સમાતો ન હતો. આ કાર્યક્રમનો વિસ્તૃત અહેવાલ તા. ૨૧-૩-૧૯૮૮ના ‘જન્મભૂમિ - પ્રવાસી’માં પત્રકાર માલા કાપડિયા દ્વારા રજૂ થયો હતો. વિમોચન માટેના ગ્રંથોમાં મુખ્ય ‘આનંદશંકર શ્રુવની ધર્મભાવના’ ગ્રંથ હતો. એ ઉપરાંત, ગુજરાતીભાષી સમાજ માટે ‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા’નું સંકળન હતું. ચિંતનાત્મક નિબંધોનું ‘ચિદાકાશ’, ગ્રંથસમીક્ષાઓનું ‘વિલોકના’ અને હાસ્યરસનું ‘હાથને કહો ચઢાવે બાંધ’ હતાં. આ કાર્યક્રમનો પૂરતો ખ્યાલ મળે માટે જન્મભૂમિ-પ્રવાસીમાં પ્રગટ થયેલો અહેવાલ ઉતારવો જરૂરી લાગે છે. તેથી, અહુમાના અંધકારનો ઉજાસ કેવો હતો તે દર્શાવી શકાય.

‘આ કાર્યક્રમનું સંચાલન આપણા જાણીતા સાહિત્યવિદ્વાન શ્રી યશવંત ત્રિવેદીએ કર્યું હતું. એમણે આનંદશંકરના સાહિત્ય, તેમાં રહેલી કેવલાદૈતની ભાવના, પૂર્ણસત્યપ્રતિની ગતિ, પદ્ધિમના તત્ત્વચિંતનની મીમાંસા વગેરેથી શ્રોતાઓને પરિચિત કરાવ્યા. આ સર્વાંતું સમુચ્ચિત દર્શન ડો. રમેશ ભણના મહાનિબંધમાં થાય છે એમ એમણે જણાવ્યું. આ સાથે શ્રી રમેશભાઈ તેમ જ શ્રીમતી અરુણાબહેનનાં લગ્નની રજતજયંતી આ જ દિવસે હતી એ મંગલસૂચ્યક હતું.

જાણીતા સાહિત્યકાર ગુલાબદાસ બ્રોકરે આ પુસ્તકોનું ઉદ્ઘાટન કરવાની મંગલ તક તેમને મળી, તેમ જ આ પુસ્તકો હદ્યને રોકી લે તેવાં છે તેવું જણાવ્યું. આ પ્રસંગે રમેશ ભણના પીએચ.ડી. માટેના માર્ગદર્શક શ્રી મધુસૂદન પારેખ, શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ, અતિથિ વિશેષ શ્રી ચીમનલાલ શાહ, શ્રી વસનજી શાહ તેમ જ માનવમંહિરના મેનેજિંગ

દ્રસ્તી શ્રી કનુભાઈ દવેએ આનંદશંકર તથા રમેશ ભહે પ્રત્યેના પોતાના પ્રતિભાવો દર્શાવ્યા હતા.

આજકાલ પીએચ.ડી. માટે વિદ્યાર્થીઓ મધ્યમકક્ષાના વિષયો તથા લેખકો અત્યાસાર્થે પસંદ કરે છે. આથી, એ ઉપાધિનું મૂલ્ય ઘટતું જાય છે. એ સમયે ‘આનંદશંકરની ધર્મભાવના’ જેવો વિષય પસંદ કરી પદ્ધિત્રમપૂર્વક એને પાર પાડવો એ ઊરી ઝૂબકી મારી મોતી લાવવાનો મરજીવાનો ખેલ બને છે. આનંદશંકર હુંવ ગુજરાતના નહિ, સમગ્ર ભારતના વિદ્વાન છે, ડૉ. રાધાકૃષ્ણન્ન તથા પંડિત સુખલાલજી જેવા સાક્ષર છે. ગાંધીજીએ પણ તેમને વારાણસી યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર તરીકે પસંદ કર્યા હતા. તેઓ ગુજરાતની વિદ્વતાનું શિખર છે. જેનું આરોહણ કરવાની સજ્જતા અને હિંમત રમેશભાઈએ દેખાડ્યાં છે. તેમનું માનસ અધ્યાત્મરંગી છે. તત્ત્વચિંતનમાં જ એમની ચૌદ વર્ષની - રામવનવાસની અવધિ જેટલી - તપસ્યા છે. આ લખાણ માટે તેમણે તેમના પરમ સખા શ્રીમોટાના હરિઓં આશ્રમનું અંધારું પસંદ કર્યું. તેમના પરામર્શક શ્રી વિષ્ણુભાઈ ત્રિવેદીએ પણ ઉચ્ચાર્યું કે આ વિષય ઉપર આટલું ઉંઠું તથા વિશદ ચિંતન હજી સુધી કોઈએ કર્યું નથી. આ ઉપરાંત, ઉપરોક્ત વક્તાઓના વક્તવ્યમાંથી એક બીજી ધ્યાનાર્થ વાત એ હતી કે આ સંશોધનમાં તેમણે કોઈ સંદર્ભોનો ખાસ ઉપયોગ કર્યો નથી. પોતે જ મનનચિંતન કરી તેનો અર્ક આયો છે. બીજી વિલક્ષણતા એ છે, કે આ રચનાનું લાઘવ પણ પ્રશંસનીય છે. આપણી ધર્મવિચારણાના ઉત્તમ ગ્રંથોમાં આ એક છે... રમેશ ભહે આના પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે આ કાર્યક્રમ પરમ ચૈતન્યશક્તિનું કીર્તન છે. શ્રીમોટાને યાદ કરતાં તેઓ ગદ્દગાંઠિત થઈ ગયા હતા. આ કાર્યનો બધો યશ, બધી કીર્તિ એમણે શ્રીમોટાને અર્પણ કર્યા હતાં. અરુણાબહેન વિશે રમૂજમાં એમણે કહેલું કે અરુણાબહેને તેમને પહેલા પતિ અને પછી પિતાની ડિગ્રી આપી. અને તેમના વિના પોતે આજે આ ના કરી શક્યા હોત તેમ પણ કહ્યું.

આ કાર્યક્રમમાં સતત મોટાનું સ્મરણ મને રહ્યા કર્યું હતું. મારા વિશે જે કાંઈ બોલાતું હતું એમાં મોટે ભાગે તો અતિશયોક્તિ હતી. કાર્યક્રમ દરમિયાન મને વારંવાર એવી અનુભૂતિ રહ્યા કરતી હતી કે હું મારા અવસાન પછીની શોકસભામાં બેઠો છું. આ વખાણ ક્યારેક ક્યારેક મને વખ જેવાં લાગતાં હતાં. સાથે સાથે એવો પસ્તાવો થતો હતો કે આ સમારંભ ગોઠવવાની યુક્તિ કરીને મેં ભૂલ કરી છે. અને મનોમન પ્રાર્થના થતી કે ‘હે પ્રભુ ! આવું ફરીથી ક્યારેય ના બનશે.’

આવા સન્માનનો પ્રતિભાવ તો આપવો જોઈએ, પણ એવો ઔપચારિક વિવેક કરવાં જતાં જ મોટાના સ્મરણદર્શનથી જ મારું હૃદય ભરાઈ ગયેલું અને જાહેરમાં મોટાની ચૈતન્ય-શક્તિનું કીર્તન વ્યક્ત કરેલું. કાર્યક્રમ પૂરો થયા પછી વખાણનો ઉત્તરાર્ધ શરૂ થયો હતો. કોકે તો આ કાર્યક્રમને ‘દેવોને દુર્લભ’ કહ્યો ત્યારે હું ખૂબ કોચવાઈ ગયો હતો. સર્વ પ્રત્યે આભારવશ થઈને બધાંને મળતો હોવા છતાં મારા અંતરમાં તો ખૂબ મંથન ચાલતું હતું. અને એ પ્રભુકૃપાથી જ મથવાનું બન્યું હતું એ આજે સ્પષ્ટ સમજાય છે. અને એ સમયે એ મંથનના પરિણામે એવો દઢ નિશ્ચય કર્યો કે સન્માન માટેનો આવો કોઈ જ કાર્યક્રમ ઊભો કરવો નાહિ તથા કોઈને કરવા દેવો પણ નાહિ. આમ, નિશ્ચય કર્યા પછી મેં હળવાશનો અનુભવ કર્યો હતો.

અહંકાર કેટલો પ્રબળ હોય છે અને કેવાં કેવાં રૂપ લઈને એ ભીડ થાય છે એનો અનુભવ મને એક વર્ષ પછી તા. ૨૧-૪-૧૯૮૪ના દિવસે થયો. એ દિવસે અન્યના સન્માનનું

આયોજન થયું હતું. શિક્ષણક્ષેત્રે અને કલાક્ષેત્રે પોતાનું જીવન સમર્પણ કરનાર વ્યક્તિઓનું જાહેર સન્માન કરીને કદર કરવી તેવો વિચાર એ દિવસે અમલમાં મુકાયો હતો.

આ વિચાર પાછળ બુદ્ધિની એવી છેતરામણી સહાય મળેલી કે એ વખતે એ ઓળખી પણ શકાઈ નહિ. આવા જાહેર સન્માન દ્વારા હું, ગુણ અને ભાવની ભક્તિ કરું છું એવો અંયથો પહેરી લીધેલો. છૂપી અને આડકતરી રીતે તો આવા સન્માન કરનાર વધારે સન્માનિત થતા હોય છે એવું પણ એ વખતે ભાન નહિ જાગેલું. અને આમ થવા દેવામાં હું વિનન્દ્રભાવ કેળવી રહ્યો છું એવી દાંબિક વૃત્તિ કામ કરતી હતી. આવી છેતરામણી, બ્રાંતિવાળી અને છેક ઊંડી ખાઈમાં નાખી દેનારી સ્થિતિ માટે જગ્રત કરતી એક ઘટના બનેલી. એ દિવસના સન્માન સમારંભનું નિમંત્રણ આપવા શ્રી હર્ષદભાઈ શાહ સાથે હું, શ્રીદાસાનુદાસ પાસે ગયો હતો. એ સમયે એમની નિકટ આવવાનો પહેલો પ્રસંગ હતો. હર્ષદભાઈએ એમને આમંત્રણ પત્રિકા આપી. તેઓશ્રીએ પત્રિકા સ્વીકારી અને મારી આંખ સામે નજર મેળવીને બોલ્યા કે ‘દર્શનનું પ્રદર્શન ના કરાય અને પ્રદર્શન થતું હોય ત્યાં દર્શન ના હોય.’ આ શબ્દોએ મારા દિલમાં એક અનોખો ઝબકાર પ્રગટાયો. અહંકારનો ચળકતો અંધકાર ઓળખાઈ ગયો. પૂજ્ય શ્રી દાસાનુદાસજીના અવાજમાં મેં મોટાનો ધ્વનિ સાંભળ્યો અને આ કેવી મોટી ભૂલ થઈ એનો ઊંડો પશ્ચાત્તાપ થયો.

શ્રી દાસાનુદાસજીના શબ્દો ઉપર ઊંદું ચિંતન ચાલ્યા કર્યું. મને એમ લાગ્યું કે મારાથી જે આ પ્રદર્શન ગોઠવાયું છે અને એ યોગ્ય છે એવું બુદ્ધિથી દસ્તું છે એમાં નકરું પોલાણ

વિભાગ : ૩
‘વચનબળ’

છે. ‘ગુજરાતી ભાવ’ કશાનું દર્શન નથી. એ બે શબ્દોનો મર્મ હું હમણાં સુધી પામ્યો ન હતો અને હજુ પણ સમજાયો છે કે કેમ એ શંકા છે - એનું ઓહું લઈને આ પ્રદર્શનમાં હું ખરેખર ખોવાઈ જાત, પણ જેના શબ્દથી મારી દણિ ખૂલ્લી ગઈ એ ગુરુશબ્દ હતો એમ મેં પ્રમાણ્યું.

એ પછી આજ દિન સુધી આવા કાર્યક્રમ માટે કેટલાય સંયોગો, આગ્રહો, દબાણો અને મનામણાં થયા છે પણ કેવળ ‘ગુરુ કરુણા’થી એમાંથી અલગ રહેવાયું છે. એક દલીલ તો એટલી બધી બામક આવેલી કે એના ઉપર પગ મૂકૃતાં જ ચોક્કસ લપસી જવાયું હોત. ‘જાહેર સન્માન મળતું હોય છતાંય એથી પર રહીએ ત્યારે સાચી તટસ્થતા કહેવાય. અને એવી પરીક્ષામાંથી પસાર થવું જોઈએ માટે આવા કાર્યક્રમનો ઈન્કાર ના કરવો.’ આવી રૂપાળી અને સુંવાળી દલીલથી ક્યારેક મને ગલીપચી થતી હોય તેવો આનંદ થયો હતો. આથી, મેં એમ પણ નક્કી કર્યું કે આવી દલીલની સામે ક્યારેય કશી જ દલીલ ના કરવી અને વાદવિવાદ ઊભો ના કરતાં નઅભાવે આવા કાર્યમાં ના પડવાનો નિશ્ચય જણાવી દેવો.

આવો નિશ્ચય થવો તથા એમાં ટકી રહેવું એ કોક ગૂઢ શક્તિને લીધે જ આજ સુધી શક્ય બન્યું છે. વળી, એમ પણ સમજાયું છે, કે માન મેળવવાની લોલુપતાથી જે નિર્ભળતા વધે છે એથી જ અપમાન મળતાં ઘવાઈ જઈએ છીએ. અને અપમાન માટે નિમિત્ત બનનાર વ્યક્તિ પ્રત્યે વેરભાવ વધે છે. અપમાન સહેવાની શક્તિ મેળવવા માટે માનીપણા પ્રત્યે સાવધાન રહેવા પ્રાર્થનાસહય માર્યા કરવી.

• • •

૧. ભૂમિકા

મોટાએ અપાર દ્યા કરીને અનેક રીતે એમની નિકટ આવનારની જીવનદાસ્થિમાં આશ્રયકારક પરિવર્તન આપ્યું છે. જે વ્યક્તિને પોતાના રૂપાંતર માટે જેટલી જરૂર હોય, જેની જરૂર હોય એટલું અને એ પ્રકારનું એને સમજાવ્યું છે. મોટાની ખાસ વિશેષતા હતી કે ક્યારેય એમના કહેવામાં દબાણ કે વજન આવે નહિ. આમ છતાં, જો એમના કહ્યા પ્રમાણે કરાય તો એ કિયા પાછળ એમના વચનબળનો અનુભવ થયા વિના રહે નહિ.

ક્યારેક આપણે કંઈક પૂછીએ ત્યારે પણ એવા પ્રેમભાવથી સમજાવે કે એમનું બોલેલું હદ્યમાં ઊતરી જાય. ક્યારેક તો પૂછ્યા વિના પણ અત્યંત કરુણાથી સૂચવીને જોખમોમાંથી

આપણને ઉગારી લે. તેઓશ્રીની હયાતી દરમિયાન આવા કેટલાક પ્રસંગો ઊભા થયા હતા. હું નિખાલસતાથી મોટાને મારી મૂળવારા કહેતો અને એ અંગે પ્રશ્ન પૂછતો પણ ખરો. તેઓશ્રીના જે જે સૂચનો મને મળ્યાં, જે જે પ્રકારની સલાહો મળી અને પ્રસંગને અનુરૂપ વર્તવાની રીતો દર્શાવી એ પ્રમાણે વર્તવાથી મને ખૂબ ફાયદો થયો છે. એવા કેટલાક પ્રસંગોમાંથી આલેખન આ વિભાગમાં કરવા વિચાર્યું છે.

વળી, કોક કોક સૂચનનો અમલ કરવાનું ટાળ્યું છે. આથી, નુકસાન પણ ભોગવ્યું છે. નિયમિત ચાલવાનું સૂચવેલું પણ કામના ઝનૂનને લીધે એનું પાલન ના કરતાં મેં નુકસાન ભોગવ્યું છે. કોક વાત મારી અનુકૂળતા મુજબ સમજીને ખોટું અર્થઘટન કરીને ઘણો અથડાયો પણ છું. ‘મારા સાહિત્યનું કામ કરવું’ એમ સૂચવેલું એને બદલે એમના વિશે ભાષણો આપવાં એ પણ એમનું પ્રેરિતકાર્ય છે એમ માનીને પ્રવચનો કર્યાં એથી ઘણી ખોટ ખાધી છે.

છેલ્લે ‘પ્રેમ રાખવાનું’ કહેલું એ હજી સુધી પૂરેપૂરું પળાયું નથી.

૨. ધર્મસાધનમ्

શરીરની કેટલીક તકલીફો સાધનામાં અંતરાયરૂપ બને છે, એવી મને ખબર હતી. શરીર એ ધર્મચિરણ માટેનું સૌથી પહેલું સાધન છે. મોટાએ તો માનવ શરીરની મહત્તમાં અનેક પાસાથી રજૂ કરેલી છે. એ બધું મારા વાંચવામાં આવેલું, પરંતુ શરીરમાં એટલાં બધાં આણસ-પ્રમાદ કે કોઈ પણ નિશ્ચય

ટકી શકે નહિ. વળી, જમવાની પદ્ધતિ પણ ઘણી ખોટી હતી. સ્વાદવૃત્તિની લોલુપતા પણ પાર વિનાની હતી. આથી, શરીરની સમતુલા પણ જળવાતી ન હતી. અલભત, ૧૯૬૨-૧૯૬૩થી આહારવિધાર પ્રત્યે હું જાગ્રત તો થયેલો. એ જાગૃતિ મારી સગવડ પૂરતી રાખતો. મોટા મળ્યા અને એમની સાથે રહેવાનું અને કામ કરવાનું શરૂ કર્યું ત્યાર પછી એમનાં કેટલાંક સૂચનોથી મારા શરીરની સ્થિતિ સાનુકૂળ થવા લાગી.

૧૯૬૪માં ફૂડ પોઇઝનિંગ થયેલું અને ઊલટી ના થઈ શકવાને કારણે એની આડ અસરો શરીરમાં હતી. ખોરાકનું પાચન લગભગ નહિવતૂ થતું. વળી, ચામડી ઉપર અમુક અમુક જગ્યા ઉપર ખૂબ ખંજવાળ આવે. સૂકું ખરજવું પણ થયું હતું. તેથી, મોટા પાસે બેઠો હોઉં તોપણ કોઈ કામમાં પૂરતું ધાન રહે નહિ. ફૂડ પોઇઝનિંગની આડ અસર દૂર કરવા માટે એક વૈદે મને ઉપવાસનો પ્રયોગ સૂચવ્યો હતો. વાતવાતમાં મેં આ પ્રયોગ બાબત મોટાને જણાવ્યું. મોટાએ સહજભાવે એમ કહ્યું કે ‘ઉપવાસ કરવા કરતાં જરૂરિયાત જેટલો રોજિંદો સાદો ખોરાક લેવો, પરંતુ એક પણ મસાલો નહિ વાપરવો. ખાંડ, ગોળ કે મધ કશું જ ગળપણ નહિ લેવાનું. જમવાનું ખરું. તેથી, રોજિંદું કામ અટકશે નહિ. આમ, એકવીસ દિવસ કરવાનું. પછી કમે કમે મીહું, હળદર, ધાણજું, રાઈભેથી, ગળપણમાં ગોળ શરૂ કરવાના. બીજા દસપંદર દિવસ પછી થોડાક લીલાં મરચાંની તીખાશ શરૂ કરવી.’ મોટાએ પૂછ્યું કે ‘થશે?’ હું ઊંડા વિચારમાં પડી ગયેલો કે આવો ખોરાક ગળે કેવી રીતે ઉત્તરશે? મોટાએ કહેલું કે ‘ઉપવાસ કરવો સહેલો છે પણ આ તપશ્ચર્યા છે.

શરીર એકદમ ચોખ્યું થઈ જશે.' મેં તરત પગે લાગીને એમને કહ્યું કે 'આપની શક્તિ માટે પ્રાર્થના કરું છું.' બીજા દિવસથી જ બિલકુલ મસાલા વિનાનો ખોરાક શરૂ કર્યો. મારા ખૂબ આશ્વર્ય વર્ષે હું જમતો તે રસપૂર્વક જમાતું હતું. દસબાર દિવસ પછી ઝડપથી શરીરનું વજન ઘટવા લાગ્યું અને શરીર સુકાવા લાગ્યું. પરિવારમાં બધાં ચિંતા કરવાં લાગ્યાં. અને કુંશંકાઓથી, અવળા અનુમાનોથી મને મૂંજવતા હતા. એક દિવસ ઘણાં બધાં બેઠેલાં ત્યારે બધાંની વર્ષે મોટાએ મારા મોં ઉપર હાથ ફેરવીને કહ્યું કે 'કેટલું બહું સરસ શરીર થયું છે !' મને તો મોટાના શર્દુ ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. આથી, મને કોઈ ડગાવી શકતું ન હતું. હું શરીરમાં ખૂબ શક્તિ અનુભવતો હતો અને ખૂબ લાંબું તેમ જ ઝડપથી ચાલવા છતાં થાક પણ વરતાતો ન હતો.

આ પ્રયોગ ચાલતો હતો એ દરમિયાન એક દિવસ મોટા સાથે ડ્રાઇ જવાનું થયેલું અને ભોજન ત્યાં લેવાનું હતું. મિષ્ટાન્ ભોજન હોવાથી અને મારા માટે અલગ કશું કરાવી શકાય તેમ નહિ હોવાથી એ દિવસે ઉપવાસ કરી લેવાશે એમ મારા મનમાં હતું. ત્યારે મોટાએ મને કહ્યું કે 'તમારે જમવા માટે બાફેલા વાલ બનાવડાવ્યા છે તે તમે જમજો.' સ્વાદે કરૂચા દેશી વાલ એ મારું એ દિવસનું મોટાએ પસંદ કરેલું વહાલભર્યું ભોજન હતું. શરૂઆતમાં થોડું જમતાં મોટાએ મને જોયો એટલે એ બોલ્યા કે 'આ પ્રકારના વાલ તમારા એકલા માટે જ બનાવડાવ્યા છે. એટલે મોટા વાડકામાં પીરસ્યા છે. તેમાંથી છાંડશો નહિ.' એ દિવસે એ કરૂચા વાલનો સ્વાદ અનેરો હતો.

આ પ્રયોગ સંપૂર્ણ થયો ત્યાર પછી મારી ચામડી ઉપરની તકલીફ તથા પાચનની તકલીફ તદ્દન દૂર થઈ ગઈ.

આ પછી ખોરાકની બાબતમાં એક વખત મને મોટાએ અત્યંત આશ્ર્યકારક પ્રશ્ન પૂછ્યું કે 'મારું કહ્યું માનશો ?' મેં એ પ્રમાણે આચરવાની તત્પરતા દર્શાવી ત્યારે એમણે કહ્યું કે 'તમે ખોરાકમાંથી ભાત અને બટાકા છોડી દો.' આ સાંભળી હું સત્ય થઈ ગયો, કેમ કે આ બંને મારા પ્રિય પદાર્થો હતા, પરંતુ મોટાના પ્રત્યેક સૂચનમાં મારું ક્યાંક હિત હોય જ એવી અનુભવથી દઢ થયેલી શ્રદ્ધાને લીધે મેં 'હા' કહી. એમણે આનંદથી મારો હાથ પકડીને દબાવ્યો. મેં મોટાને કહ્યું, 'આ કાર્ય મારા માટે તો હિમાલય ચડવા જેટલું મુશ્કેલ બનવાનું, પણ આપની દ્વારા હશે તો બધું પાર પડી જશે.' એમણે તરત જ પૂછ્યું કે 'ક્યારથી છોડો છો ?' મેં જવાબ આપ્યો, 'અત્યારથી'. અને એમની પાસે બે હાથ જોડીને હું નખ્યો. એમણે મારો વાંસો થાબડ્યો. તે વખતથી (૧૯૭૭ની) ભાત અને બટાકા પ્રત્યે તીવ્ર આકર્ષણ થયું નથી. અલબત્ત, મોટાના ઉત્સવો દરમિયાન એમાં અપવાદ રહેતો. વચ્ચાળે બેત્રાજ વખત ઔષધની પરેજુપે માત્ર ભાત જ અનિવાર્ય બનેલો એ વખતે અપવાદ કરેલો.

મોટાની આ સલાહનું પાલન કરવાથી મારી બેઠાડું જીવનપદ્ધતિથી અન્ય ગંભીર વ્યાધિમાંથી ઊગરી જવાયું છે. શરીરનું વજન પણ સપ્રમાણ રહેતું અને સ્ક્રૂટિં પણ સારી રહેતી. આથી, છેલ્લાં પચીસ વર્ષમાં લેખન-સંપાદનનાં જે કાર્યો થઈ શક્યાં એ તેઓશ્રીના વચ્ચનબળનું જ પરિણામ છે...

મોટાએ કેટલીક નાની નાની સામાન્ય જણાતી ટેવો કેળવવા સૂચવેલું. આથી, પણ મને ઘણો લાભ થયો છે. શૌચ પછીની શુદ્ધિ અને એ પછી હાથ અને પગ ધોવાની રીત પણ એમણે દર્શાવી હતી. ચા પીધા પછી કે ભોજન લીધા પછી તરત જ છેક ઉદ્દિષ્ટ મોં સાફ કરી દેવાની તથા દાંત ધસવાની અને કોગળા કરવાની રીતથી બીજા કોઈ પણ પ્રકારના મુખવાસ અનિવાર્ય બન્યા નથી. જમ્યા પછી તરત જ પેશાબ કરવાની ટેવથી લીધેલા ખોરાકના પાચન માટે કિડુની ઉપર વજન આવતું નથી એમ સમજાવેલું.

આવાં બધાં સૂચનો તથા કેટલીક ટેવોથી અત્યાર સુધી શરીરે પ્રમાણમાં ઘણો સાથ આપ્યો. જીવનવિકાસ માટે કોઈ સાધન માટે લાંબો સમય સ્થિર આસને મારાથી બેસી શકાય નહિ, પરંતુ વાંચન, લેખન કે સંપાદન વગેરે માટે મારાથી એક જગાએ કલાકો સુધી બેસી શકાય છે. આથી, મેં મનોમન એમ માનેલું કે મોટાના અક્ષરદેહની ઉપાસના આ રીતે એકાગ્રતાથી થાય છે એ સાધના છે. મારી આ માન્યતા ખોટી હતી. એ મને જલદી સમજાયું ન હતું.

મોટાએ સ્વાદથી ભોજન કરવાનું કહ્યું છે, પણ સ્વાદ ખાતર ભોજન કરાય એ શ્રેયાર્�ી માટે યોગ્ય નથી એમ સૂચયાં છે. શ્રેયાર્થીએ આધારનું પ્રમાણ સમતોલ અને મુખ્યત્વે તો અલ્ય રાખવું જોઈએ. ભાવતી વાનગી ખૂબ પ્રમાણમાં ખાવાનું મન થાય અને ખવાય પણ ખરી. અજ્ઞાણ થાય એટલી હેઠ ખવાય અને વધુ ખાવાથી તબિયત બગડે ત્યારે બીજાના આગ્રહથી ખવાઈ ગયું છે એવું જાહેર કરાય. મારા આવા વલણને કેવી રીતે પલટવું એ મને સમજાતું ન હતું.

એ અંગે મોટાને પૂછતાં તેઓશ્રીએ સમજાયું કે અત્યંત ભાવતી ચીજ ભોજન સમયે લેવી. એનું ઓછામાં ઓછું માપ નક્કી કરવું. એકદમ ભાવતી ચીજનો ત્યાગ કરવાથી મન ઊલટું અશાંત રહેશે. બીજું, ભોજન લેતી વખતે દરેક રસ માણવો જોઈએ. એ માટે ભોજન લેતાં દરેક રસનું પૃથક્કરણ માણવું જોઈએ. જેથી, જમવાની જડપ ઘટશે અને ધીમે ધીમે ચાવીને જમાશે. વધુ પડતું જમવાથી શરીરની શક્તિ હણાય છે. હદ્ય તેમ જ કિડુનીને વધુ પડતું કાર્ય કરવું પડે છે. માટે, શ્રેયાર્થીએ વ્યવસ્થિત રીતે જમવું જોઈએ. આ માટે જમવાની શરૂઆત કરતાં પહેલા શાંત બનવું અને મોટાએ સૂચવેલી પ્રાર્થના કરવી.

“સ્વીકારી પ્રભુ, અલ્ય અર્થ, કરજો શુદ્ધ સહુ કોષની,
ચેતાવો હદ શક્તિ મુજ જીવને શી ચેતનાથી ભરી !”

આ પ્રાર્થનાનો ભાવ જાગ્રત થવા દેવો અને ભોજન માટેનો દિવ્ય હેતુ સ્વીકારવો. આવો અભ્યાસ ખૂબ લાંબા સમય સુધી કરવાથી મને ઘણો ફાયદો થયો છે. આ ઉપરાંત, દાદા ભગવાને સૂચવેલી એક પ્રાર્થના પણ હું કરું છું. ‘હે દાદા ભગવાન ! રસમાં લુખ્યપણું ના કરાય એવી મને શક્તિ આપો.’ અને સમરસી આહાર લેવાય એવી પરમ શક્તિ આપો.’

જોકે સ્વાદવૃત્તિની લોલુપતા સંપૂર્ણ જતી રહી છે એમ ના મનાય, છતાં મોટાએ સૂચયા પ્રમાણે આચરવાની ભાવનાથી તથા પ્રાર્થનાથી અવશ્ય લાભ તો થયો છે.

૩. ‘જ્યાં જે છે, તે યોગ્ય છે...’

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે ‘શ્રીઆત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર’ ની આઠમી ગાથામાં શ્રેયાર્થી - આત્માર્થીનું એક લક્ષણ દર્શાવ્યું છે. એમાં તેઓશ્રી સમજાવે છે કે ‘જે જે વસ્તુ, વ્યક્તિ, પ્રસંગ, સંબંધ વગેરે જે સ્થળે છે અને જે રીતે બને છે, તે યોગ્ય છે એમ સમજવું અને એ રીતે તેને સમજને પોતાનું આચરણ કરવું એ શ્રેયાર્થીનું લક્ષણ છે.’

મોટાએ પોતાના સંપર્કમાં આવેલાઓને - સ્વજનોને મળેલા સંબંધોને કેવી રીતે જોગવવા એની રીતો સમજાવી છે. પ્રાપ્ત કર્તવ્ય - કર્મને ત્યજીને મોટાને મળવા જનાર કે એમનાં દર્શન કરવા જનારને એમણે ઠપકારેલા છે. પોતાના બીમાર પુત્રની સારવારનું કામ બીજાને સૌંપીને મોટા પાસે આવનારને મોટાએ તરત જ પાછા જવા કહ્યું હતું. એક વખત પોતાની બીમાર માતા પાસે સાસરેથી આવેલી એક યુવતી મોટાને મળવા આવેલી અને પોતાની માતાને હવે સારું છે માટે એ આવી છે એવો એણે બચાવ કરેલો. એ સામે મોટાએ કહેલું કે ‘તું એને સાથ અને સહવાસ આપવા આવી છે. બા સાજી થઈ ગઈ હોય તોપણ આપણે તો એની સાથે જ રહેવું જોઈએ. જે હેતુથી આપણે આવ્યા હોઈએ એ ભૂલીને મારી પાસે આવવાનો કોઈ અર્થ નથી.’

પરંતુ શ્રેયાર્થીએ તો ‘સર્વ મળેલાં સાથે’ વર્તવાનો વિવેક શીખવો જ જોઈએ. જેથી, જીવનમાં સંઘર્ષ, કૂલેશ નિવારી શકાય. આ માટે મોટાએ જે જે સંબંધો મળ્યા છે તેની સાથે

તેટલા પ્રમાણમાં સંબંધને યોગ્ય વહેવાર કરવો જોઈએ એમ સૂચયું છે. મળેલા સંબંધોનું મૂળ આપણાને ખબર નથી, પરંતુ પૂર્વ - પૂર્વજન્મમાં - કરેલા ભાવકર્મનું પરિણામ આ જન્મમાં આવેલું છે. અને એ સંબંધોમાં પરસ્પર વહેવાર સંસ્કારોના ઉદ્યને આધીન રહ્યા કરે છે. આ ગ્રૂપને ઉકેલવી સહેલી નથી. માટે, કેટલીક સાદી રીતો શ્રેયાર્થીએ અપનાવવી જોઈએ.

૧. જે સંબંધો મળ્યા છે એ શરીરના સંબંધો છે. આથી, શરીર રહે ત્યાં સુધી એને નિભાવવાના છે.

૨. જે ભાવનું પરિણામ આ જન્મે આવ્યું છે એથી જુદા જુદા સંબંધો મળ્યા છે. એવા સંબંધના ભાવ સાથે મળેલા પ્રત્યે સદ્ધભાવ કેળવવો જોઈએ. મોટાએ આ માટેના પુરુષાર્થને સાધના ગણાવી છે.

૩. કોઈ પણ પ્રકારના સંધર્ષ કે અથડામણ વખતે ક્યારેય પણ અન્યનો દોષ ના જોવો અને આપણાથી જ અજ્ઞાત રીતે આચરાયેલું, બોલાયેલું કે અન્યથા ભાવથી મુકાયેલું બીજ આપણી સામે પરિણામરૂપે આવે છે એવી ભાવના દટ રાખવી. અને આપણી સાથે આચરનાર એ તો નિમિત્ત છે. એનો કોઈ દોષ નથી એમ દટાવવું.

૪. એ સાથે એનામાં રહેલો ગુણ શોખવો અને એ ગુણને ધ્યાનમાં રાખવો. એનાથી સદ્ધભાવ ખીલતો જાય.

સદ્ધભાવ કેળવવો એટલે સાચા અર્થમાં તો એમના હદ્યમાં પ્રભુ બીરાજે છે એવો ભાવ ધારણ કરવો. સદ્ધભાવનો આ એક આદર્શ છે. મોટાએ જુદે જુદે પ્રસંગે સંબંધોમાં કેવી રીતે વર્તાય એની બહુ કુશળતાથી સમજણ પ્રેરણી. એ મુજબ મારાથી અભ્યાસ થયા કરતો હતો, પરંતુ ચીડ, તિરસ્કાર,

રોષ, અવહેલના અને મોટે ભાગે ભાગેહું વલણ મારામાં જાગતું અને વિજ્યી બનતું. અનેક વખત સંબંધોની અથડામણમાં ત્રાસ અને કંટાળો પણ અનુભવેલા છે, પરંતુ એ સામે એ સદ્ગ્રાગ્ય કે મોટાનું વચન હું પાળી શકતો નથી કે મારાથી આચરાતું નથી એનો વલોપાત પણ રહ્યા કરે. નિષ્ફળતાથી આ પ્રકારની મથામણ પડતી મુજાઈ નહિ એ મોટાની પરમ કરુણાનો જ પ્રતાપ છે. પરિવારમાં અન્ય સર્વ સંબંધોને તે તે સ્થાને પ્રસ્થાપિત કરીને ઘણી તાણ અને ભીસ નિવારાઈ છે. લગ્ન જીવનનો મૂળ હેતુ આત્માની એકતા અનુભવવાનો છે. એ પ્રત્યે મોટાએ દર્શાવ્યા મુજબ ગતિ થઈ નથી. ‘વિચારોનો બળાત્કાર અને માલિકીની વૃત્તિ’ ના થાય એ ભાવના ચરિતાર્થ કરવા જબ્બર આંતરિક સંગ્રામ અનુભવ્યા કરું છું. આવી પણે મોટાનો જે સાથ મળે છે એ અનુભવ વર્ણવી શકાય નહિ એવો છે.

બહેન, મા, પુત્ર, પુત્રી જેવા સાપેક્ષ સંબંધો પવિત્ર અને શુભ દેખાતાં હોવા છતાં અન્ય વ્યક્તિ ઉપર અનું આરોપણ એ શ્રેયાર્થી માટે જોખમકારક છે. મોટે ભાગે ભાવુકતાના અતિરેકમાં આવા સંબંધભાવનું આરોપણ રૂંદું રૂપાણું લાગે, પણ એ યથાર્થ નથી, કેમ કે જે ગ્રાપ્ત સંબંધો છે એ સંબંધનું આરોપણ અન્ય વ્યક્તિ ઉપર કરવું એ ભવે સ્પષ્ટ જણાતું ના હોય તેમ છતાં તે છેતરપણી જ છે. બેત્રણ પ્રસંગોમાં મોટાએ મને આ બારીક વાત સમજાવી દીધેલી.

આ ઉપરાંત, લાગણીના અતિરેકમાં ક્યારેક એક સંબંધ ઉપર બીજા સંબંધનું આરોપણ થતું હોય છે. સંસારમાં એ સારું પણ દેખાતું હોય છે. શ્રેયાર્થીએ તો જે સંબંધ છે તેને

જ એની મર્યાદામાં જ સ્વીકારવો જોઈએ. કેટલીક વખત આદર્શની ઘેલણામાં ક્યારેક એક સંબંધ ઉપર બીજા સંબંધનું આરોપણ થતું હોય છે. કોઈ પોતાની પત્નીને મા કે બહેન ગણે, કે પોતાના પતિને પિતા તરીકે સ્વીકારે એ તો અત્યંત બેછૂં છે. સંસારી સંબંધોનું આરોપણ એ તો સંસારી ભાવોનો વિસ્તાર કરવા બરાબર ગણાય. મુજિતે માર્ગ જતાં શ્રેયાર્થીએ તો ખૂબ ચેતતા રહેવું જોઈએ. મોટાએ આ અંગે જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓમાં મારાં વૃત્તિ-વલણની વાત કરતાં આવું બધું મને સમજાવેલું.

શ્રેયાર્થીએ જેમ આહાર અલ્ય રાખવો જોઈએ તેમ અન્ય પરિચયો પણ અલ્ય રાખવા જોઈએ. પરિચય વધારાવાનો પ્રયત્ન ક્યારેય ના કરાય, કેમ કે કર્મસંજોગે જે પરિચય મળવાનો હશે એ આપોઆપ જ મળી રહેવાનો છે. એ સત્યને હદ્યમાં દઠ કરવું જોઈએ.

આ રીતે જીવનમાં પ્રાપ્ત થતા સંબંધોની સૂક્ષ્મ મર્યાદા મને સમજાઈ.

કોની સાથે કેવી રીતે વર્તવું એની સમજ આપતી મોટાની આ રચનાએ મને ઘણું માર્ગદર્શન આપ્યું છે.

(ગંગલ)

જ પરવા કોઈની કરણે, સદા નિઃસંગ રહી ફરજે,
ભરોસે ચિત રાખીને મગન મનમાં થઈ રૂહેજે.

ભૂંડી વાળી કહેશે કો દિલે નવ લાવતો કાંઈ,
સહુને કાન તું દેજે, દઈશ ના જલ તું તારી.

મળી તક ના જવા દેજે, સહુના રાજ્યમાં રહેજે,
હદ્યમાં નમતા રાખી, ખરી તું દીનતા ધરજે.

મૂરખનું ગમતું મન કરજે, નહિ શીખ હુદ્ધને દેજે,
ન કોનું મન, વચન, કમ્, કદી દિલને તું દૂભવજે.

રહેજે હાથ જોડીને સદા ગવીતણા સંગે,
રહેજે મૌન ફૂલેશીથી, ગુણે તુજ શત્રુને જતજે.

જગતના સૌ પ્રપંચોમાં કદી દિલ ના કશું દેજે,
હરિના નામનું તર્પણ ઉમળકાથી દિલે કરજે.

ફિકરની ફકી ફકીને, ફકીર થઈ નિત્ય તું ફરજે,
હરિના પ્રેમમાં રસબસ થઈ તલ્લીન દિલ ફરજે.

(‘જવન સંશોધન’, ગીત આ., પૃ. ૩૫૦)

• • •

મૂર્ખ સાથે, ગાંડા સાથે, બાળક સાથે, હઠીલી સ્ત્રી કે
પુરુષ સાથે, વડીલ સાથે, ગુરુજન સાથે, વિશેષ લાભહાનિ
ના હોય તારે ‘હા છુ, હા’ કરવું. એમાં ઘણી શાંતિ છે.

(‘જવન મંથન’, પૃ. ૧૮૬)

૪. વહેવાર વિવેક

નાનપણથી હું જોયા કરતો હતો કે સામાજિક, સામૂહિક
વહેવારોમાં મોટે ભાગે કડવાશ છુપાયેલી રહેતી. ઘણી વાર

સામાજિક વહેવારોને પરિણામે ટંટા અને ફૂલેશ પણ જન્મતા.
આનો ઉકેલ આપણા વર્તનથી જ કરવો એવી એક સુધારાવૃત્તિ
જુવાનીમાં દંડ બનેલી. ઓછામાં ઓછા વહેવારો થાય એવા
મારા વહેવારવર્તનને લીધે મારે સખત વિરોધનો સામનો કરવો
પડેલો. મોટા મજ્યા ત્યારે મેં એમને મારા વલાણી વાત કરી
હતી. એ વખતે તેઓશ્રીએ સમજાવેલું કે ‘વહેવારવર્તનમાં
પણ આત્યંતિકતા યોગ્ય નથી. આપણે તો એવા વિવેકપૂર્વક
વર્તનું કે જેથી લોકોનો સદ્ભાવ આપણા પ્રત્યે ટકેલો રહે.’
આ માટે મને અવારનવાર અમુક સંબંધીઓની ખાસ ખબર
પૂછવા પણ મોકલતા. મોટાએ સમજાવેલું કે ‘આપણે જે કાંઈ
કરવું તે આપણા વિકાસ માટે કરવું.’ આથી, મરણોત્તર
વિધિમાં હું માનતો ના હોવા છતાં એવી કિયા કરવાનો પ્રસંગ
આવ્યો ત્યારે મોટાએ પત્ર લખીને આ કિયા ભાવપૂર્વક કરવા
સમજાવેલું.

સામાજિક પ્રસંગોમાં કેટલા પ્રમાણમાં જવું, સંબંધને અનુરૂપ
કેવો વહેવાર કરવો અને ત્યાં જવાનો ડેતું પૂરો થતાં કેવી રીતે
એ કિયા સમેટી લેવી એવું પણ તેઓએ સમજાવેલું. આ બાબતનો
એક પ્રસંગ રજૂ કરવો યોગ્ય લાગે છે.

હરિઃઉં આશ્રમ, નાનિયાદમાંથી મોટાને કોક લગ્ન-
પ્રસંગમાં પથરામણી માટે આમંત્રણ મળેલું. એ લગ્નપ્રસંગમાં
મોટા સાથે મારે જવું એમ નક્કી થયેલું. મોટાની સાથે જવા
હું સજ્જ થઈને બેઠો હતો ત્યારે મોટાએ મને પૂછ્યું, ‘આપણે
ક્યાં જઈએ છીએ?’ મેં જવાબ આપ્યો, ‘લગ્નસમારંભમાં
જઈએ છીએ’ ત્યારે મોટાએ કહ્યું ‘મને નિમંત્રણ મળેલ છે
માટે જઉં હું. લગ્નસમારંભમાંથી મને રૂપિયા મળે એટલા

માટે હું જઉ છું, પણ તમે શા માટે આવો છો ?' મેં કહ્યું,
 'આપની સાથે રહેવા માટે'. ત્યારે મોટા બોલેલા કે 'માત્ર,
 મારી સાથે જ રહેવું એ હેતુ જ તમારે ધ્યાનમાં રાખવાનો.
 તમે લગ્ન મહાલવા આવતા નથી. તમારે મારાથી બિલકુલ
 અલગ નહિ થવાનું. ત્યાં તો મોહમાયાથી ભરેલી સૂચિ હશે.
 વૈભવ અને વિલાસની છોળો ઉડતી હશે. તમારે તમારી
 નજર સહેજપણ ખસેડવાની નહિ. ત્યાં થોડી ભીડ થશે. એ
 વખતે તમારે ખૂબ સાવધ રહેવાનું. હું તો બધા સાથે
 હસ્તિખુશીને વાતો કરીશ, પણ તમારે બીજા કોઈની સામે
 નહિ જોવાનું. માત્ર, મારું જ ધ્યાન રાખવાનું.'

મોટાના કથા પ્રમાણે મેં ખૂબ સાવધાની રાખી. બેચાર
 વખત ચલિત થઈ ગયેલો, પણ તરત સાવધ થઈ જતો.
 લગ્નમાંથી પાછા ફર્યા પછી મોટાએ કહ્યું કે 'દરેક પ્રસંગમાં
 કે કાર્યમાં આપણો હેતુ સ્પષ્ટ કરવાથી અને પ્રસંગ વખતે એ
 આપણા મનમાં જીવતો રહે એવો જ્ઞાનપૂર્વક પુરુષાર્થ રાખવાથી
 આપણાને ઘણો જ લાભ થાય છે.'

એ પછી લગ્નપ્રસંગોમાં અનિવાર્ય સંબંધોની મર્યાદા
 ગોઠવી અને જે જે સંબંધોમાં જેટલા પ્રમાણમાં રહેવાવું -
 જવાવું જોઈએ એ પ્રમાણે સાવધાનીપૂર્વક આચરવાનું રાખ્યું.
 ભરણપ્રસંગમાં સંબંધ-મર્યાદા ના રાખવી. જરૂર જવું અને એ
 જીવાત્મા માટે પ્રાર્થના કરવામાં જ સમય પસાર કરવો.
 બેસણાનો પ્રસંગ ભલે સામાજિક વહેવારરૂપે હોય, પણ આપણે
 તો સદ્ગત જીવાત્માના કલ્યાણ અને શાંતિ માટે પ્રાર્થના
 કરવાની રાખવી. ત્યાં લોકો સાથે વાતોમાં ન જોડવું. એમાંથી
 બચવા હું આંખો બંધ કરીને પ્રાર્થના કરું.

આમ, વહેવારો અંગે કેટલી મર્યાદા રાખવી એ તેઓશ્રીએ
 સમજાવેલું એ મુજબ એમની કરુણાશક્તિથી આચરી
 શકાયું છે.

૫. ઉપદેશ પહેલાં આચરણ

આપણા વહેવારમાં ઘણી વાર અજ્ઞાત રીતે સલાહ,
 સૂચન, ઉપદેશ, શિખામણ આપતા હોઈએ છીએ. એમાં એવા
 વલણ સામે માત્ર શ્રેયાર્થીએ જ નહિ પણ દરેક જાણે સાવધ
 રહેવાથી ઘણા લાભ થતા હોય છે. આપણી ટેવ, સમજણ,
 આગ્રહ ઘણી વાર આક્રમક પણ બનતા હોય છે. મોટે ભાગે
 આપણે બીજાનું હિત થાય એવા આશયથી વર્તાએ છીએ
 એવી ભાંતિ પણ આપણાને થતી હોય છે. મોટાએ અનેક
 પ્રસંગોમાં મને કુનેહથી ચેતવ્યો છે.

એક વખત પ્રો.એ.જી.ભક્તને ત્યાં મોટા પધારેલા ત્યારે
 હું એમનાથી દૂર મારા એક સંબંધીની પાસે બેઠો હતો. મોટા,
 આવનાર-જનારને ખબરઅંતર પૂછીતા હતા. મારા સંબંધીની
 પત્નીની તબિયત ઘણી ખરાબ રહ્યા કરતી હતી. આથી,
 એમનાથી વધુ સંભાળ લઈ શકાય એટલા માટે થોડો વખત
 બ્રહ્મચર્ય પાળવા માટે હું એમને સમજાવતો હતો. એ
 દરમિયાન મોટાને સ્નાન કરાવવાનો સમય થયો. સાંજે જમતાં
 પહેલાં મોટાને એક નળો ભરેલા પાણીથી ડેલે ડેલે સ્નાન
 કરાવવામાં આવતું. મોટાની સ્નાનવિધિ પણ દર્શનીય બની
 રહેતી. એમને સ્નાન કરાવવાનો લહાવો લેવાને લોકો તલપતા
 હતા. એવામાં મોટાએ એકએક કહ્યું કે 'આજે મને રમેશભાઈ

નવડાવશો ! એમને ‘નવડાવતાં’ સારું આવડે છે !’ મારું નામ આવતાં હું ઊઈને મોટા પાસે ગયો. એમણે ફરી મારી સામે જોઈને પૂછ્યું કે ‘મને બરાબર નવડાવશોને ?’ મારું સદ્ગ્રાહ્ય સમજ મેં ઉમળકાથી હા પાડી. મોટાને ભણું સાહેબના મકાનના ચોકમાં સ્ટૂલ ઉપર બેસાડ્યા. પાણીની ડેલો ભરીને તૈયાર રાખવામાં આવી હતી. હું પણ તૈયાર થયો. એ વખતે મોટાએ કહ્યું કે ‘પહેલાં તમે હાથમાં પાણી લો.’ મેં જમણા હાથની હથેળીમાં ખાડો કરીને પાણી ભર્યું. એમણે કહ્યું કે, ‘પ્રતિજ્ઞા લો કે હું બ્રહ્મચર્ય પાળીશ.’ આ સાંભળીને હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો. મોટાએ પૂછ્યું કે ‘શો વિચાર કરો છો ?’ મારાથી કહેવાઈ ગયું કે ‘એ બની શકશે નહિ.’ ત્યારે મોટા બોલ્યા કે ‘જે તમારાથી બની શકે નહિ એવું બીજા પાસે પળાવવાનું કહેવું એ યોગ્ય છે ?’ મેં મારી ભૂલ કબૂલ કરી ત્યારે મોટા બોલ્યા કે ‘હાથમાં લીધેલું પાણી મૂકી ના દેવાય. આજથી નક્કી કરો કે આપણે જે આચરી શકીએ નહિ એ પ્રમાણે બીજાને આચરવાનું કહેવાય નહિ.’ અને મેં મનોમન સંકલ્પ કરીને એ પાણી મોટાનાં ચરણ ઉપર ધર્યું. મોટા ખુશ થયા.

ત્યારે કરેલો સંકલ્પ આજેય સતત નજર સમક્ષ રહ્યા કરે છે, પરંતુ એ વખતે એ પ્રતિજ્ઞા લીધા પણી ખૂબ મૂંજવણ થાય. અધ્યાપનનો વ્યવસાય હોવાથી વિદ્યાર્થીઓને ઉપદેશ અને શિખામણ આપવાં પડે. અનેક પ્રકારનું આચરવા માટેનો આગ્રહ રાખવા બોલવું પડે. મને ઘણી પરિસ્થિતિમાં ડર લાગતો હોય કે અમુક કામ કરવામાં હિંમત ના ચાલતી હોય તોપણ વિદ્યાર્થીઓને ના ડરવાના અને હિંમત રાખવાના ઉપદેશ આપવાના પ્રસંગ

ઉભા થઈ જાય. આ વખતે કેવી રીતે વર્તવું એ મૂંજવણ મેં મોટા સમક્ષ વ્યક્ત કરેલી. ત્યારે મોટાએ મને સૂચવેલું કે ‘આપણે કદ્દી પણ ‘તમે આમ કરજો કે કરો’ એવું આજ્ઞાર્થવાણું વચ્ચે ના બોલવું, પરંતુ આપણે આપણી જાતને કહેતા હોઈએ એવા ભાવથી બોલવું. એમ કહેવાય કે ‘આ પરિસ્થિતિમાં આપણે હિંમત ના હારવી હોઈએ કે આપણે ડરવું ના જોઈએ.’ આ રીતે મોટાએ મને મારી જાત સાથે વાત કરતાં શિખવાડ્યું. આથી, વિદ્યાર્થીઓ સાથે સમભાવ અનુભવાતો હતો. પરિણામે ક્યારેક તો વિદ્યાર્થીઓમાં મારા કરતાં પણ વધારે ગુણ છે એનાં દર્શન થતાં હતાં.

આ ઉપરાંત, બીજાને કામ સોંપવાની ટેવ, કોઈકનું કામ પૂછ્યા વિના સામે ચાલીને કરી આપવાની વૃત્તિ વગેરે સ્વભાવની ટેવો મોટાએ જુદા જુદા પ્રસંગો દ્વારા મારામાંથી હટાવી છે. એવા પ્રસંગોની તો એક હારમાળા છે. નૈતિકતા, પ્રામાણિકતા જેવા ગુણો શ્રેયાર્થીએ દફ્ફાણે આચરવાના હોય. એક દિવસ આશ્રમમાં આવેલી ટપાલોમાંથી કવર ખોલીને અંદરના પત્રો બહાર કાઢવાનું કામ મને સોંઘ્યું હતું. અને એ બધા કાગળો ગોઠવીને મોટાને વાંચવા આપવાના હોય. મોટા વાંચતા હતા તે દરમિયાન એક કવર ઉપરની ટિકિટ હું ઉખાડવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, કેમ કે તેના ઉપર સિક્કો લાગ્યો ન હતો. મોટાએ આ જોયું. મેં એ ટિકિટ ઉખાડવાનું કારણ કહ્યું અને ટિકિટના પૈસા મેં બચાવ્યા હોય તેવો ભાવ દર્શાવ્યો. ત્યારે મોટાએ કહ્યું કે ‘સિક્કો લગાડનાર માણસની સરતચૂક થઈ હોય અનો અર્થ એવો નહિ કે એ આપણે ફરી ઉપયોગમાં લઈ લઈએ, કેમ કે ખરી રીતે તો એ

ટિકિટનું મૂલ્ય ટપાલ આપણાને મળી એમાં ચૂકવાઈ ગયું છે.
કોક માણસ ઉતાવળમાં રૂપિયાનું પાકીટ ભૂલી જાય તો
આપણો એ પાકીટ મળ્યાનો આનંદ ના ભોગવી શકીએ.
ટિકિટ ઉખાડવાનું આ કામ પણ આની નજીકનું જ ગણાય.
આપણા મનમાં ચોર કેવી રીતે ઘૂસી જાય છે એ માટે પણ
સાવધ રહેવું.'

આવા સૂક્ષ્મ વહેવાર વિવેક મોટા પાસેથી શીખવા
મળેલા છે.

મારાથી જે આચરી શકાયું એને મોટાએ ૧૯૭૪માં
પ્રમાણિત કરેલું. ‘જીવન પગદી’ પુસ્તકમાં અંજલિરૂપે એ
પ્રગટ પણ થયેલું છે. એ સાથે સાથે વહેવારની નિપુણતામાં
યોગ્ય પરિપક્વતા નથી એમ પણ સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે.

(અનુષ્ટુપ)

રમાના ઈશનો કેવો ભેટો થયેલ જીવને !
સાંપાયેલાં બધાં કર્મ પ્રેમથી સૌં કરેલ છે. ૧
સંસારમાં તિતિક્ષા શી ! વ્યવહારે શી દક્ષતા !
છતાં નિપુણતામાં ના યોગ્ય છે પરિપક્વતા ૨
‘મૂખ્યમાંની બહુ જીવ્યામાં’, ઉક્તિ શી ઓટી પાડી તે !
કળા યુક્તિ-પ્રયુક્તિની યોગ્ય પ્રકારની શી છે. ૩
‘કળા, કુનેછ, કૌશલ્ય વર્તન-વ્યવહારમાં
- દીપી જીડે પૂરેપૂરાં’ ગમે તે અમને સદા. ૪
જીવનમાં તરી આવે એવી સરળતા ખરી,
બોલવે ચાલવે યોગ્ય કેવી ચાતુરી આગવી ! ૫

વિનાદવૃત્તિનું કેવું પ્રાબલ્ય જીવને છતાં
- જ્યાં ત્યાં એનો ન દેખાડો તમે ના કરતા રહ્યા, ૬
જ્યાં હો દાખવવો યોગ્ય વિવેક શો ખરેખરો
- દાખવી યોગ્યતાથી છે એવું દાખિય સાબદું. ૭
બોલી નાખવું જે તે કેં મોઢે આવેલ જે બધું,
તોછડાપણું એવું ના, ઠાવકાપણું ખાસ શું ! ૮
મને તો ખપના પૂરા, આપી આપી શું આપું હું ?
હૈયાના ભાવથી હું આ સમર્પણાંજલિ ઘડું. ૯

હરિઃઽં આશ્રમ, નડિયાદ
તા. ૨૪-૧-૧૯૭૪
(‘જીવન પગદી’, પૃ.૫)

- મોટા

૬. ‘અનેક દોષોનું ભાજન’

‘હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ ! શું કહું, દીનાનાથ દયાળ,
હું તો દોષ અનંતનું, ભાજન હું કરુણાળ’
શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનો આ માર્થના દોહરો મને ખૂબ પસંદ
હતો. મોટાએ એક પ્રાર્થના-ગઝલમાં લખ્યું છે કે,
‘અનેક દોષ મુજબી તો થયા કરતા જીવનમાં તે,
ભલે શિક્ષા કરીને પણ, કથા મુજને કરી દેશે’.
મોટાની આ પ્રાર્થના-ગઝલની એકેએક પંક્તિ એના
અર્થભાવથી ખૂબ ઘૂંટાઈ છે. અને જ્યારે જ્યારે અત્યંત
આર્તભાવે માર્થના કરાઈ છે ત્યારે મને મારા દોષ દેખાવા
લાગ્યા છે. મોટે ભાગે તો આપણામાં કંઈ દોષ છે એવું દેખાતું

મળ્યા-ફળ્યાની કેડી • ૧૧૨

જ ન હતું. અને દરેક પરિસ્�િતિમાં બીજાને અંગે ફરિયાદ અને પોતાની જાતનો બચાવ કરાતો હતો. મોટાએ આ પંક્તિ દ્વારા આપણા દોષોનું કારણ અને એના નિવારણની દસ્તિ ખોલી આપી છે. આપણું વર્તન પ્રકૃતિથી-સંસ્કારોના વેગથી થયા કરતું હોય છે. એ વર્તન સાથે આપણે એકરૂપ હોઈએ છીએ. આથી, દરેક કિયામાં આપણે જ સાચા છીએ એવું મંતવ્ય ધરાવતા થવાય છે. અને એમાંથી ટીકા, ફરિયાદ, બીજાનો વાંક, અભિપ્રાયો, સમજણો, જ્યાલો વગેરેનાં મૂળિયાં દઢ થતા હોય છે. મોટાની આ પ્રાર્થના પંક્તિમાં આ વાત બરાબર રીતે કહેવાઈ છે. દોષો પ્રકૃતિને લીધે થાય છે. આથી, પ્રાર્થનાની પંક્તિમાં ‘હું દોષો કરું છું’. એવો ભાવ ના આવતાં ‘મારાથી અનેક દોષો થાય છે’ એમ કહેવાયું છે અને તે યોગ્ય છે. આથી, આપણા દોષ માટે આપણે ક્ષમા ચાહી શકીએ. મોટાની આ પ્રાર્થના પંક્તિની નક્કર વાસ્તવિકતા ‘ભલે શિક્ષા કરીને પણ’ શબ્દો દ્વારા વ્યક્ત કરાઈ છે. આપણા દોષથી આપણાને જે કંઈ ભોગવવાનું આવે એ શિક્ષા છે.’ અને દોષ નિવારવા માટે આપણે જાગ્રત થઈએ એમાં પ્રભુની ક્ષમા છે.

બધા જ દોષોનું મૂળ અહંકાર છે. ઘણું ખરું આપણે કોઈ પણ વિપરીત પરિસ્થિતિમાં સામી વ્યક્તિનો વાંક જોઈએ છીએ અને આપણો બચાવ કરીએ છીએ. આ પ્રકારનું વલણ મારામાં દઢ થયેલું. આથી, મારા કોઈ પ્રકારના વાંક વિના આથી, બીજાઓ મને અન્યાય કરે છે એમ લાગ્યા જ કરતું. જેમ જેમ મોટા સાથે સંબંધ વધતો ગયો તથા તેમના ગ્રંથોનું પરિશીલન થતું ગયું તેમ તેમ મારી અવળચંડાઈ દેખાવા લાગી. આપણાને જ્યારે બીજાનો દોષ દેખાય છે ત્યારે

વાસ્તવિક હકીકત તો અન્યમાં દેખાતો એ દોષ આપણામાં રહેલા દોષનું પ્રતિબિંబ છે. અને એ પ્રતિબિંબને સાચું માનીને આપણે વહેવારોમાં સુખદુઃખનો અનુભવ કરીએ છીએ. સુખનો અનુભવ સુંવાળો લાગતો હોવાથી આપણે એના વિશે વિચારતા જ નથી. દુઃખનો અનુભવ કરું હોવાથી આપણે બીજા ઉપર દોષનું આરોપણ કરીએ છીએ. ‘દોષારોપણ’ શબ્દનો અર્થ જ્યાં દોષ નથી ત્યાં દોષ આરોપીએ છીએ તેવો થાય છે. એટલે ખરેખર તો અન્ય ઉપર આરોપણ કરવું એ પણ એક દોષ છે. આ સમજવું બહુ મુશ્કેલ પડે છે. આ ઉપરથી સમજાયેલું કે સુખ અને દુઃખ બંનેનાં કારણો આપણાં અંતઃકરણોમાં જ છે. એટલે કંઈ પણ બનાવ બને તે વખતે કે એ પછી પણ પ્રભુકૃપાથી જગ્રતિ આવે અને એમાં આપણો દોષ કર્યાં છે એ શોધવા માટે પોતાનામાં ડોક્યું કરાય. આ સ્થિતિ ગુરુની કરુણા વિના શક્ય નથી. સમર્થ ગુરુનું સ્મરણમાત્ર આપણી અંદરના આપણા દોષને ખુલ્લા કરે છે. મોટા ભાગની પરિસ્થિતિમાં રાગ-દ્રેષ, વેર-ઝેર, આસક્તિ, મમત્વ, માન્યતા, જ્યાલ, આગ્રહ વગેરે કારણરૂપે દેખાવા માંડતા. અને એ નિવારાય એટલા માટે પ્રભુની કૃપા માટે પ્રાર્થના પણ કરાય. અન્ય દેહધારી જીવાત્મા માટે આદુંઅવળું માની લીધું હોય તો એમની પાસે મોટા ઊભેલા છે એમ ધારણા કરીને માઝી માગી લેવાય. આવો અભ્યાસ પણ થતો હતો. મોટાએ સમજાયેલું કે પોતાનો દોષ એ દોષના નિવારણ માટે જ શોધવાનો છે. આપણી ભૂલોનું કે આપણા દોષોનું મનન કર્યા કરીને પડ્યા રહેવાથી તો એ દોષો વધારે ઊડા ઊતરે અને આપણામાં લઘુતાગ્રંથિ જન્મે.

આ પ્રકારનો અભ્યાસ દરેક વખતે થઈ શકતો નહિ. ક્યારેક તો દારુખાનું ફૂટી ગયા પછી કેટલાય દારી ગયા હોય ત્યાર પછી આવા દોષનું ભાન થતું, પણ એ થતાંની સાથે ગુરુની કરુણાશક્તિથી પશાત્તાપ થતો અને ક્ષમાયાચના કરી લેતો. આવા પ્રકારનું વર્તન ફરીથી ના થાય એ માટે ભગવાન પાસે શક્તિ માંગતો. આથી, પ્રમાણમાં થોડી ઘણી પણ હળવાશ અનુભવાય છે. શરીર છે ત્યાં સુધી શરીર સાથેના સંબંધીઓ છે. ઉદ્યકર્ભને આધીન ડિયાઓ પણ છે. એ બધાંમાંથી ઘસાતા, છોલાતા, તપતા, દાજતા, અકળાતા, મુંજાતા પણ ગુરુસ્મરણથી ચેત્યા કરાય છે.

અનેક પ્રકારના સંબંધોમાં જે જે જીવો સાથે મળવાનું બને એમનો ગુણ જોવાની પદ્ધતિથી અભાવ અને દુર્ભાવની માત્રા ઓછી થાય છે એ ઝડપથી અનુભવાતું હતું. મોટા કહેતા કે બને ત્યાં સુધી કોઈના વિચારો કરવા નહિ પણ યાદ આવી જાય તો એનો નિકાલ કરવો. એને પત્ર લખી નાખવો. એમ છતાંય યાદ આવ્યા કરતા હોય તો એના સદ્ગુણને યાદ કરવો. આમ, અન્યના ગુણ પ્રત્યે વધુમાં વધુ જોક આપવાથી સંબંધોમાં મધુરતા અનુભવાય છે. ગુરુનું વધુમાં વધુ સ્મરણ રહ્યા કરે એ આ બધાંમાંથી અલગ રહેવાનો ઉત્તમ પુરુષાર્થ મને અનુભવાયો છે. નિજના એટલે પોતાના દોષનું દર્શન તથા અન્યના ગુણોનો આદર થાય છે. ગુરુસ્મરણથી થતી એ એક સૂક્ષ્મ પ્રક્રિયા થાય છે એ સમજાવી શકાય એવી છે, પણ એ માટે આ સ્થળ નથી.

ઘણી વાર હું મારામાં અમુક ગુણો છે એવા જ્યાલો રાખતો હતો, પરંતુ એ કેવા છેતરામણ છે એ મોટાના

સંબંધથી મને સમજાયું. શાંતિ મેળવવી એ મારા જીવનનું લક્ષ્ય હતું. માટે ક્યાંય અશાંતિ થાય તો હું ભય પામી જતો. અને કોઈ પણ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી એ સંજોગોમાંથી છટકી જતો. અને છટકવા છતાં મારા મનમાં એ અશાંતિની છાયા તો રહેતી હતી. મને હમણાં હમણાં સમજાયું કે મેં માની લીધેલી શાંતિ તો ભય અને કાયરતાની ભૂમિકા ઉપર હતી. જ્યાં સુધી મન, બુદ્ધિ અને પ્રાણની શુદ્ધિ ના થાય ત્યાં સુધી શાંતિની આંખી થવી પણ મુશ્કેલ છે. મોટાએ આ માટે ભગવાનનું નામ લેવાની પદ્ધતિ દર્શાવતાં કહ્યું છે કે ‘એક વિચારની સાથે બીજો વિચાર ના જોડાય. માટે, ભગવાનના નામસ્મરણથી મનમાં અવકાશ ઊભો થવા દેવો જોઈએ.’

પૈસા પ્રત્યે તીવ્ર લોલુપતા હતી અને છે, એના સંચય માટે તીવ્ર આગ્રહ અને વેડફાય નહિ એ માટેની ચોકસાઈ એ દેખીતા ગુણોની પાછળ લોભવૃત્તિ કામ કરતી હતી એ મને ક્યારેય દેખાયું ન હતું. મોટાના એક ઉત્સવમાં સૌથી પહેલી વાર ગયો ત્યારે એમને પગે લાગીને પાંચ રૂપિયા મૂકેલા એની પાછળ મારા મનમાં એવી ગણતરી થયેલી કે આપણાથી અહીંયાં એમ ને એમ જમાય નહિ. પૈસા ખર્ચવા પાછળ બદલાની ગણતરી સતત રહ્યા કરે. ક્યારેક તિભખારી સામે હાથ ધરીને ઊભો હોય અને એને કંઈક આપવાનું મન થાય તો ગજવામાં રાખેલા કેટલાક સિક્કાની ધાર ઉપર આંગળી ફેરવીને સૌથી ઓછી કિંમતનો સિક્કો હાથમાં આવે એની કાળજી રાખતો. એક વખત મોટા બોલેલા કે કરકસરનો ગુણ આત્યંતિક બને તો એ કંજૂસાઈમાં ફેરવાઈ જાય. ઉદારતા સાત્ત્વિક ગુણ છે એની આત્યંતિકતા ઉડાઉપણામાં ફેરવાય છે. શ્રેયાર્થીએ તો માનસિક અને હાર્દિક

વિભાગ : ૪
‘સંતસ્મૃતિ’

ઉદારતા સુધી વિકસવાનું છે. મોટાએ એમના કેટલાક પ્રત્યક્ષ વહેવારથી મને આ દિશામાં કેળવ્યો. આ માટે જ્યાં આપણાથી કઈ બની શકતું ના હોય અને કોક પાસે કામ કરાવવાનું હોય ત્યારે કામ કરનાર જે માગે તે આપવું. આથી, આપણી ગ્રંથિ પણ ઢીલી થાય. આથી, ચંપલ કે બૂટ રિપોર્ટ કરનાર કે સામાન ઊંચકનાર વગેરે સાથે ભાવની રકજક ના કરવી. એમ કરવામાં ચોકસાઈ નથી પણ કંજૂસાઈ રહેલી છે. મોટાએ આખા સમાજને પૈસા ઉપરની પકડ હળવી કરવા માટે જે રીતે પૈસા માગ્યા છે, એ સમાજ ઉપરનો એમનો મોટો ઉપકાર છે. માંનું મન સતત પૈસાની ગણતરી કર્યા કરે એ કક્ષાએ પહોંચી ગયું હતું. અને પરિણામે હું સુખશાંતિ અનુભવી શકતો ન હતો, પણ ગુરુની કરુણાશક્તિએ એ ભીંસ તોડી નાખી. અલબત્ત, લોલુપતા, લોભ કે લાલસાવૃત્તિ નિર્ભૂળ થઈ નથી. છતાં જ્યારે એ દેખાય છે ત્યારે પગ થંભી જાય છે.

• • •

૧. ભૂમિકા

ગુરુ એ ભાવરૂપે, ભાવનારૂપે સૂક્ષ્મ છે. દેહ એ એમનું વ્યક્તત્વ છે. મોટા મને અકશરરૂપે મળ્યા (૧૯૬૧) ૧૯૬૨માં એમને જોયા-મળ્યો. ૧૯૭૭થી એમનો સમાગમ થયો - વધતો ગયો. અને ૧૯૭૯ સુધી જે અનુભૂતિઓ થઈ, જે પ્રતીતિ થઈ એ તેઓશ્રીના દેહત્યાગ (૧૯૭૯) પછી મને ખબર પણ ના પડે એ રીતે કળાતી ગઈ. અનેક વખત એમ થયા કરતું હતું કે જેમનામાં પ્રભુશક્તિનાં બધાં લક્ષણો પ્રમાણ્યાં તેમ છતાં એમનામાં ભળી જવું જોઈએ એવી ઉત્કટ ભક્તિ જાગી નહિ. સમય વહેતો ગયો તેમ તેમ મોટાને મળવા છતાં એમનામાં ભળાયું નહિ એનો વલોપાત રહ્યા કરતો હતો. આથી, મોટા સાથેનાં કેટલાંક અંગત સંસ્મરણો ૧૯૮૫માં

લખાયા. એમાં મોટા સાથે મળ્યાની ધન્યતા ગાઈ હતી. એ સાથે એમનામાં ભળી શકાયું નહિ એનો વલોપાત પણ વ્યક્ત થયો હતો.

એ પછીનાં વર્ષોમાં (૧૯૮૫ પછી) મોટાના સમાગમ દરમિયાન મુકાયેલા સંસ્કારભીજનો સળવળાટ અનુભવાતો હતો. આથી, એ સંવેદનોને કાગળ ઉપર ઉતારવા ઈચ્છા થઈ. એમાં મોટાની ભાવના દ્વારા મારા દિલની શ્રદ્ધા કેવી રીતે કિયાશીલ અને ગતિશીલ બની રહી એનું આવેખન કરવાનું વિચારીને આ પ્રમાણે લખવાનું થયું.

૧૯૭૯ પછી મોટાની ચેતનાશક્તિએ કેવા રૂપે અને કેવી રીતે ઝાંખી આપ્યા કરી છે એની વાત આ ખંડમાં કરવી છે. સુખ અને શાંતિનો અનુભવ કેવી રીતે રહ્યા કરે એની તીવ્ર મથામણ મારી પંદર વર્ષની ઉમરથી શરૂ થયેલી. સોભત, પરિવાર, સમાજ, સંજ્ઞોગ, પરિસ્થિતિઓ વગેરેમાંથી જે દુઃખ અને અશાંતિની લાગણી સતત અનુભવાતી હતી એમાંથી છૂટવાના, છટકવાના અને ટાળવાના પ્રયાસો થયા હતા, પરંતુ કોઈ રીતે સમાધાન થતું ન હતું. આજે એમ સમજાય છે કે એ સ્થિતિ જીવનમાં કશુંક નવું શોધવા માટે પ્રેરક હતી. એને લાધે મંત્ર, જપ, પ્રાર્થના, દેવદર્શન, સાધુસમાગમ વગેરે પ્રત્યે આકર્ષણ થયું હતું. એ આકર્ષણ ગુરુશક્તિનું જ આકર્ષણ હતું એવું આજે થોડું ધાંધું સમજમાં આવે છે. મને મોટાનો સાથ ફણ્યો એવું અનુભવાયું એ પછીથી આજ સુધી પાછલાં વર્ષોમાં દણ્ણ કરું છું ત્યારે એમ સમજાય છે કે બધા જ અનુભવો દ્વારા મોટા મને એમની પરમ કરુણાથી પોતાની તરફ ખેંચી રહ્યા હતા.

આ ખંડમાં મોટાને મળતાં પહેલાં પ્રત્યક્ષ રીતે પ્રેરક બનેલા મહાત્માઓને યાદ કરવા છે. તથા કેટલાક મહાત્માઓની વાણીથી જે શક્તિ અનુભવાઈ હતી એ પણ કહેવું છે. ઉપરાંત, મોટાના દેહત્યાગ પછી મળેલી વિભૂતિઓએ મને મોટાનું વિશિષ્ટ રીતે અને વિશેષ ભાવે જે દર્શન કરાયું એ હકીકત વ્યક્ત કરવી છે.

૨. શ્રીમાતાજી

૧૯૮૫નું વર્ષ એ મારા માટે તીવ્ર માનસિક સંઘર્ષનું વર્ષ હતું. એ વખતે હું કોલેજમાં ઇન્ટરમાં અભ્યાસ કરતો હતો. એક દિવસ કોલેજની લાઇબ્રેરીમાં મનને શાંત કરવાના હેતુથી કંઈક વાંચવા બેઠો હતો, પરંતુ પ્રાંચ, યુક્તિ, અનીતિ, જૂઠ સામે લડી લેવાનું જનૂન વગેરે મને ભીસી રહ્યાં હતાં. એ વખતે એક ઘાતક વિચારે મારા મનનો કબજો લઈ લીધો અને એકદમ જુસ્સાથી એનો અમલ કરવા માટે હું ખુરશી ઉપરથી ભારે આવેશમાં રઘવાટથી ઊભો થઈ ગયો. પરિણામે ટેબલ ઉપરનું મેગેજિન નીચે પડી ગયું. વાંકા વળીને એ મેગેજિન ઉપાડ્યું અને ટેબલ ઉપર પાછું મૂક્યું. તે જ કાણો તેના પૂંઢા ઉપર છપાયેલું વાક્ય વાંચતા જ હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો. અને અટકી ગયો. ઘાતક વિચારમાળા તૂટી ગઈ. ખુરશીમાં પાછો બેસી ગયો. એ પૂંઢા પર છપાયેલું કે,

હંમેશાં યાદ રાખો કે તમે કદી એકલા નથી.

પ્રભુ તમારા મિત્રરૂપે હંમેશાં સાથે જ છો.'

- શ્રીમાતાજી

મારા આંતરિક સંધર્ષની પરાકાળાએ આ વાક્ય પ્રબળ અસર કરી ગયું. હું નિરાધાર કે નિઃસહાય નથી એવું મને અનુભવાયું. અને મિત્રરૂપે કોક શક્તિ મને શાંત કરી રહી હતી. ઉભા થયેલાં સંજોગો, પરિસ્થિતિઓ અને બનાવોનું સ્મરણ વગેરે પ્રત્યે મને સમજાય નહિ તે રીતે કશુંક સમાધાન થતું હતું. એ પછી એ ‘દક્ષિણા’ મેગેજિનનું પાઠું ફેરવતાં જ આર્ટ પેપર ઉપર શ્રીમાતાજીની તસવીર છપાયેલી હતી. ક્રમણદળમાં ઉભેલી મૂર્તિની આંખો મારી આંખમાં પરોવાઈ ગઈ હતી. એક સ્ત્રીની આ તસવીર આવી અસર કરશે એની તો મને કલ્યાન પણ નહિ. આ રીતે શ્રીમાતાજીની વાણીએ અને તસવીર દર્શને સંતાપથી ભરેલી મારી ક્ષણને ઓગાળી દીધી.

એ પછી મેં ‘દક્ષિણા’નું લવાજમ મોકલી દીધું અને ‘શ્રીમાતાજીની વાણી’ પુસ્તક મંગાવી લીધું. એ પુસ્તક વાંચતા મને ખૂબ શાંતિ, આશ્વાસન અને આઢ્ઢલાદ અનુભવાતાં હતાં. શ્રીમાતાજી પ્રત્યેનું આકર્ષણ તીવ્ર બન્યું હતું. ‘મા’ શબ્દ બોલતાં પણ મારું હૃદય ભરાઈ જતું હતું. યોગાન્યોગે બીજે વર્ષે અમારી કોલેજમાં શ્રીઅરવિંદ અને શ્રીમાતાજીના યોગમાર્ગનો એક શિબિર યોજાયો હતો. એનું સંચાલન કવિ સુંદરમૃ કરવાના હતા. એ શિબિરમાં પહેલા દિવસે હું ગયેલો અને સમૂહ ધ્યાનમાં સામેલ થયેલો. ધ્યાન એટલે શું એની મને ખબર ન હતી. છતાં એ સાધક સમૂહની વચ્ચે હું પણ આંખો મીંચીને બેઠેલો. થોડીક થોડીક વારે આંખો ખૂલી જતી હતી અને ખુલ્લી આંખે સામે મૂકેલા શ્રીઅરવિંદ અને શ્રીમાતાજીના મોટા ફોટા ઉપર નજર ઠરી જતી. શ્રીઅરવિંદની

યોગપ્રભાવ મુદ્રા આકર્ષક હતી. અને શ્રીમાતાજીનાં નેત્રમાંથી તેજ ભરી પ્રેમવર્ષા થતી હોય તેવું અનુભવાતું હતું. તે વખતે મનોમન એમ સંકલ્પ કર્યો કે પૌંડીચેરી જઈને શ્રીમાતાજીને પ્રત્યક્ષ મળવું.

એ પછીનાં વર્ષો દરમિયાન શ્રીમાતાજીનું ‘પ્રેરસ ઔન્ડ મેડીટેસન્સ’ પુસ્તકનું સતત વાંચન થતું હતું. ભગવાનની શક્તિનો સ્વીકાર થતો હતો, પરંતુ એ દ્વારા નિર્બણતાને છાવયો કરતો હતો. ભગવાનને પ્રાર્થના કરીએ એટલે બધું પતી જવું જ જોઈએ. આપણે કશું કરવાનું જ નહિ એવો ઘ્યાલ હતો. આથી, મુંજવણ, ત્રાસ વગેરેના અનુભવમાંથી જરાય વિરામ મળતો ન હતો. અભ્યાસની કારક્રિયા પૂરી કરવી એ સૌથી પહેલું ઘ્યેય હોવાથી ૧૯૬૧ સુધી અભ્યાસમાં જ લાગ્યો રહેતો. જે પરિબળોથી સંધર્ષણો અનુભવાયાં હતાં. એ તો એમ જ હતાં. અભ્યાસમાં પણ આથી ઘણી ખલેલ અનુભવતો હતો, પરંતુ પ્રોફેસર થવાની તમના હોવાથી એમાં મચેલો રહ્યો. કોલેજના અભ્યાસ દરમિયાન શ્રી રવિશંકર જોશી નામના એક ભક્ત અને જ્ઞાની પ્રોફેસરનો સહવાસ મારો સહારો બની ગયો. એ મને એમના વેર પણ બોલાવતા. જ્ઞાની-અનુભવી કવિ અખા ભગતની કૃતિઓની ખૂલ્લી વિશે વાતો કરતા. મને એમાં બહુ રસ પડતો. ૧૯૫૮ થી ૧૯૬૦ દરમિયાન સંધર્ષનાં પરિબળો બદલાયાં, પણ સંધર્ષ તો રહ્યો જ. એ વર્ષો દરમિયાન મારી ભાવના કે આદર્શ હું કોઈને પણ સમજાવી શકતો ન હતો. અને સમજાવા જતાં હાંસી અને ઉપેક્ષાને પાત્ર બનતો હતો. સંસારની જવાબદારી આવી ગઈ હતી. બી.એ. થયા પછી પટાવાળા તરીકે, પૂર્ફ રીડર

‘તમારી જાતને બિલકુલ ખુલ્લી કરીને ઊંડાણમાં તમારી અંદરના ખૂણોખૂણામાં જોવાનો વધારે પ્રયત્ન કરો.’ ‘તમારા અંદરના દરવાજાને ભગવાન તમારે પ્રત્યે બિલકુલ ખોલી દેવાના છો.’

‘The Great Adventure’માંથી

- શ્રીમાતાજી

તરીકે, પત્રકાર તરીકે અને શાળાના શિક્ષક તરીકે કામગીરી કરતાં એમ.એ. નો અભ્યાસ પૂરો થયો.

૧૯૬૮માં પિતાના અવસાન પછી કુટુંબના સાત સભ્યોની જવાબદારી આવી પડતાં, મારા ભાવનાત્મક જીવન સામે સંસારની સામાજિક વ્યવસ્થા જોરદાર ટકરાઈ. પરિણામે પરિવારથી અને સમાજથી વિખૂટો પડ્યો હોઉં એવું મને લાગવા માંડ્યું. આ સમય દરમિયાન શ્રીમાતાજીનું જે વચન વાંચેલું તે સતત સ્મરણમાં રહ્યા કરતું હતું. શ્રીમાતાજીની વાણીથી વૃત્તિઓની કેટલીક સમજ આધીપાતળી સ્પષ્ટ થયેલી, નિઝ પ્રાણના આવેગો અને જુદા જુદા પ્રકારની વૃત્તિને પોષવા માટેની બુદ્ધિની યુક્તિ વગેરે સમજાતાં હતાં, પણ એમાંથી નીકળી શકતું ન હતું. શ્રીમાતાજીને રૂબરૂ મળીને એમની પાસે બધી જ વાત કરું એવું મન રહ્યા કરતું હતું.

૧૯૬૪માં હું તથા અરુણા પોંડીચેરી ગયાં. ત્યાં પંદર દિવસ એક જ સ્થળે રહેવાનું નક્કી કરેલું. શ્રીઅરવિંદ આશ્રમમાં શ્રીઅરવિંદની સમાધિ પાસે આંખ મીંચીને બેસવાથી મને પહેલી જ વાર અલૌકિક શાંતિનો અનુભવ થયો હતો. કેટલીક ક્ષણો તો મન વિચાર વિનાનું બની જતું હતું. આખો દિવસ માતાજીના સ્મરણમાં રહ્યા કરતો હતો. ત્યાં ગયા પછી એક વખત શ્રીમાતાજીનાં બાદકનીમાં દર્શન થયેલાં. એ વખતે અવર્ણનીય આનંદ અનુભવાયો હતો. શ્રીમાતાજીએ રૂબરૂ મુલાકાત આપવાનું બંધ કર્યું છે એવા સમાચાર જાણ્યા. એક વખત તો આ જાણીને હું હતાશ થઈ ગયો, પણ શ્રીમાતાજીને હું રૂબરૂ મુલાકાત માટે પ્રાર્થના કર્યા કરતો હતો. એ દરમિયાનમાં એક વક્તિએ શ્રીમાતાજીને ચરણે મોટી રકમની

ભેટ આપવાની દરખાસ્ત કરી દર્શન માગ્યા. છતાંય એમને દર્શન મળ્યાં ન હતાં. શ્રીમાતાજીનાં રૂબરૂ દર્શન માટે પહેલા દર્શનાર્થીનો પ્રાર્થનાપત્ર સાથે ફોટોગ્રાફ તથા આશ્રમ માટે ભેટ મોકલવાની પદ્ધતિ હતી. અમે અમારા બંનેના ફોટોગ્રાફસું સાથે પ્રાર્થનાપત્ર અને ભેટ મોકલ્યાં. મેં પ્રાર્થનાપત્રમાં ‘માય દીયર મધર’ એમ સંબોધન કરેલું. પ્રાર્થનાપત્રનું કવર શ્રીમાતાજી સુધી પહોંચાડવા, એ કામ માટે નિમાયેલા સાધકને, વિનંતી કરી હતી. રોજ સવારનો સમય અમે આશ્રમમાં સમાધિ પાસે પસાર કરતાં હતાં. બીજે દિવસે સવારે શ્રીમાતાજી પાસેથી અમારા બંને ફોટોગ્રાફસું અમને પાછા મળ્યા અને તે સાધક ભાઈએ જણાવ્યું કે અમુક દિવસે સવારે શ્રીમાતાજીના ખંડમાં તમને દર્શન માટે જવાની મંજૂરી મળી છે. મારા હૃદયમાં હર્ષ સમાતો ન હતો. અમારા બંનેના ફોટોગ્રાફસુંની પાછળ શ્રીમાતાજીએ ‘બ્લેસીંગ્સ’ લખીને પોતાની સહી કરી હતી. અમારા માટે આ એક દિવ્ય રોમાંચનો અનુભવ હતો.

નિશ્ચિત સમયે એમને શ્રીમાતાજીના ખંડમાં જવા દેવામાં આવ્યાં. શ્રીમાતાજીએ મારા નામનો કરેલો ઉચ્ચાર સાંભળ્યો અને મારું હૃદય અપૂર્વ ભાવથી છલકાઈ ગયું. શ્રીમાતાજી આસમાની રંગની રેશમી સાડીમાં એમની ખાસ પ્રકારની ખુરશીમાં બેઠાં હતાં. એમની સામે જોતાં જ હું બધું ભૂલી ગયો. અમે બંનેએ શ્રીમાતાજીની છેક પાસે જઈને તેમના ખોળામાં માથું મૂક્યું. મારાથી ખૂબ રડી જવાયું. શ્રીમાતાજીનો હાથ મારું માથે અડક્યો અને માથું ઊંચું કરી મેં તેમની આંખ સામે જોયું. દિવ્ય સ્મિતથી એક અનોખા પ્રકારની

અમીધારાથી મેં સ્નાન કર્યું હોય એવો અનુભવ થયો હતો. શ્રીમાતાજીએ અમને બંને મોટી દાંડીવાળું પીળું તથા સફેદ ગુલાબ આપ્યું. અને સાથે આશ્રમમાં બનતી થોડીક ચોકલેટનો પ્રસાદ આપ્યો. શ્રીમાતાજીએ આપેલા બંને ગુલાબ આજ સુધી મેં સાચવી રાખ્યા છે.

શ્રીઅરવિંદ અને શ્રીમાતાજી એ મારા આરાધ્ય બની રહ્યાં. એ પછી બે વર્ષે મને મોટા મળ્યા.

૩. આચાર્ય રજનીશજી

૧૯૬૨-૧૯૬૬ ઉના અરસામાં આચાર્ય રજનીશજીનાં પ્રવચનો અમારી કોલેજમાં મેં સાંભળેલાં. એ પ્રવચનોનો જગ્બર પ્રભાવ મારા ઉપર પડેલો. રજનીશજીનું બાબુ વ્યક્તિત્વ પણ અત્યંત પ્રભાવક હતું. એમના અવાજમાંથી જે ગુંજન ઉભું થતું એ લાંબા સમય સુધી ચાલ્યા કરતું. એ વખતે પ્રગટ થતું એમનું સાહિત્ય પણ મેં વાંચવા માંડેલું. મને એમાં ખૂબ રસ પડતો, પણ એમાંથી સમાધાન મળતું ન હતું. આથી, એક વખત એમને રૂબરૂ મળીને મને મૂંજવતા પ્રશ્નોની રજૂઆત કરી. એમણે મને એમના શિબિરોમાં આવવાનું સૂચયું. મારા સાહિત્યકાર મિત્ર શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા, રજનીશજીના નિકટવતી બનેલા. એ તો એમના એક સામયિકનું સંપાદન કરતા હતા. ઘરીભર તો મને શિબિરમાં જવાનું મન થઈ ગયું, પરંતુ ૧૯૬૭માં મેં કવિ સુંદરમ્ સંચાલિત શ્રીઅરવિંદના પૂર્ણયોગના શિબિરમાં હાજરી આપેલી. એમાં હું નિરાશ થયેલો. એટલે શિબિરો પ્રત્યે મને ખાસ શ્રદ્ધા ન હતી.

ફરી એકવાર રજનીશજીને મળ્યો ત્યારે એમણે મને ‘સંન્યાસ દીક્ષા’ માટેનું સૂચન કરેલું. મારી પ્રકૃતિને સંન્યાસ કે દીક્ષા બેમાંથી એકપણ અનુકૂળ ન હતું, કેમ કે એ બંને શબ્દો મારા માટે તદ્દન અસ્પષ્ટ હતા. આથી, રજનીશજી મારા રાહભર બની શકશે નહિ એમ મને લાગેલું, પરંતુ એમનું સાહિત્ય મને ખૂબ ગમતું એ હું વાંચ્યતો. આજે પણ ક્યારેક વાંચ્યું હું તથા એમની કેસેટ પણ ક્યારેક સાંભળું હું.

૧૯૭૦ની આસપાસ ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક માન્યતાઓમાં એમણે ઊંચા તર્કબળથી અને દલીલોથી એક પ્રચંડ હલચલ મચાવેલી. આ ગાળામાં હું મોટાના નિકટ સંપર્કમાં આવી ચૂકેલો હતો. મોટાની હાજરીમાં એક વખત એવી વાત નીકળી કે રજનીશજીએ મુંબદર્દમાં જૈન સમાજ સમક્ષ પ્રેમ વિશે એવું પ્રવચન આપ્યું કે જૈન સમાજની રૂઢ માન્યતાઓના ભૂકા બોલાવી દીધા. એ પ્રવચન ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં છપાયેલું. નંદુભાઈ, હરિઃઽં આશ્રમમાં ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ મંગાવતા હતા. રજનીશજીનું છપાયેલું આ વ્યાખ્યાન મોટાએ વાંચેલું. એ વખતે મોટાએ મને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’નો એ અંક આપ્યો અને એ વ્યાખ્યાન વાંચવા સૂચયું. વાંચી રહ્યા પછી મોટાએ પૂછ્યું કે ‘કેવું લાગ્યું?’ મેં કહ્યું, ‘મને તો ગમ્યું. એમની વાત આપણે ના સ્વીકારી શકીએ કે અવળી સમજ બેસીએ એમ ભલે બને પણ એમણે પોતાની રીતે તો મજબૂત રજૂઆત કરી છે.’ બસ, આ વાત ત્યાં અધૂરી રહી.

રજનીશજીએ સમાજમાં જામી ગયેલી વિચારોની, માન્યતાઓની, સમજણોની અને અર્થધટનોની લીલ (સેવાળ)માં પથર મારીને તરંગો પેદા કરવાનું અને બીજી રીતે વિચારવાનું

બારણું તો ખોલી આપ્યું છે. આજે પણ રજનીશળના કેટલાક દીક્ષિત સંન્યાસીઓ મારા ભિત્રો છે. સ્વામી અક્ષય વિવેક ('ઠોલક'ના તંત્રી) તો હરિઃઊં આશ્રમ, નરિયાદમાં મૌનમાં બેસી ગયા છે અને મૌન દરમિયાન એમના અનુભવમાં એમણે નોંધ્યું છે કે 'મને મારા ગુરુ માટેનું પ્રેમાકર્ષણ વધારે ગહન બન્યું છે.' એમણે પોતાની બે દીકરીઓનાં લગ્ન મોટા રચિત લગ્નવિથી કરાવેલાં. લગ્નપ્રસંગે એકત્ર થયેલા ઓશોના સંન્યાસીઓ 'હરિઃઊં'ની ધૂન બોલાવતા લાંબા સમય સુધી નૃત્ય કરતા હતા.

૪. ગુરુદ્યાલ મલિક - ચાચાજી

હું કોલેજમાં ભાષતો હતો ત્યારે મેં (૧૯૫૬) ચાચાજીને સાંભળેલા. એ પછી ૧૯૫૮માં હું જે શાળામાં નોકરી કરતો હતો ત્યાં એમને પ્રવચન આપવા લઈ ગયેલો. ૧૯૬૫માં અમારી કોલેજમાં પણ તેઓ પથારેલા. એમનું વ્યક્તિત્વ ખૂબ મધુર હતું. આંખોમાંથી પ્રેમ નીતરે. બધાં પ્રત્યેનું એમનું સમાન વહાલ રહેતું. ૧૯૫૮માં મેં 'ગીતાંજલિ ચિંતન' વિશે એમના કેટલાક હિટી લેખોનો ગુજરાતી અનુવાદ પણ કરેલો. આમ, ચાચાજી સાથે આશોપાતળો સંબંધ હતો.

ચાચાજી શાંતિનિકેતનમાં અંગેજના પ્રોફેસર હતા. તેઓ સત્સંગની ભાવનાવાળા, સાધનામાર્ગમાં પ્રવેશ પામેલા અને તેના આંતરપ્રદેશમાં પહોંચેલા હતા. એમની નમૃતા સાધનાના આદર્શભાવ અનુસાર હતી. આ મતલબનો પરિચય મોટાએ 'જીવન સંશોધન'માં પૃષ્ઠ ૨૩૦ ૩૫૨

આપેલો, એ તો મેં પછીથી વાંચેલો ત્યારે ચાચાજી વિશે વધુ જાણેલું. મોટા સાથે એમનો ઘણો જ ગાઢ પરિચય હતો. મોટાની 'પુનિત પ્રેમગાથા'ની પ્રસ્તાવના ચાચાજીએ લખેલી. એ વાંચતાં મને એની પ્રતીતિ થયેલી. એ પ્રસ્તાવનામાં મોટા વિશે એમણે અત્યંત માર્મિક લખ્યું છે.

'પૃથ્વીથી અગાધ આકાશ સુધી, પરમાણુથી વિશ્વ સુધી, જીણામાં જીજા જતુથી તે સર્વોચ્ચ પુરાણપુરુષ સુધીમાં એવું કશું જ નથી કે જે પ્રેમના વિશાળ બાહુમાં સમાઈ ના જતું હોય - કે તેની બહાર હોય કે રહી શકે. જીવાત્માની જ્યોતથી તે શરૂ થાય છે અને તેના પૂર્ણત્વની સુગંધીમાં પણ તે પ્રસરેલો હોઈ ત્યાં તે પણ પરિસમાપ્ત થાય છે.'

આ પુસ્તકના ('પુનિત પ્રેમગાથા') નિર્માતા (મોટા) આવા સર્વોચ્ચ અદ્ભુત પ્રેમના અનુભવી હોવાથી તેના પૂજક તથા ધર્મશાસ્ત્ર ગ્રંથના ગાનારા છે. તેમનાં દિવ્ય અને માનુષી પ્રેમનાં જે જે દર્શનો અને દાખિબિંદુઓ આમાં ('પુનિત પ્રેમગાથા') પ્રતિબિંબિત થયેલાં છે, તે તેમની સંપૂર્ણ નિષ્ઠા અને સરળતાનાં પ્રતીક છે. પ્રભુની કૃપા એ ધન્યાત્મા ઉપર વરસાઈની ઝડી માફક વરસેલી છે. તેમના જીવાત્માના પ્રેમની કળી સહસ્રદળ ક્રમામાં વિકસીને તેની શિવત્વની પૂર્ણતામાં પરિણામ પામી છે. અને તેથી જ તેની સુગંધ દિગદિગંત ફેલાવવા માટેના તેમના અંતરાત્મામાંથી ઉઠતા પોકારનો પડઘો આ પુસ્તક છે. ગાઈ વગાડીને, દાંડી પીટીને એ તો એક જ અનાહત નાદ બજાવે છે. 'પ્રેમ, પ્રેમ, પ્રેમ'. આપણાં મન, હૃદય અને આત્મામાં તે નાદ તેના આશુયે આશુમાં પ્રસરી તે ભાવ પ્રગટ થાઓ એ જ પ્રાર્થના.'

ગુરુદ્યાલ મલિક-ચાચાજીએ મને મોટામાં પ્રગટેલા પ્રભુરૂપની પરોક્ષ જાંખી કરાવી એ પ્રસંગ મારાથી ભુલાય એમ નથી. મલિકજીને સૌ કોઈ ‘ચાચાજી’ના હુલામણા નામથી ઓળખતા. હું, મલિકજીને હરિજન આશ્રમમાં મળવા ગયો હતો. એ પહેલાં મેં એમને પત્ર લખેલો. એનો એમણે જવાબ આપેલો કે ‘મારી સ્મૃતિનું દેવાળું નીકળી ગયું છે અને બુદ્ધિનું પણ દેવાળું નીકળે એવી ભગવાનને પ્રાર્થના કરું છું.’

મોટા વિશે જાણવા હું એમને મળવા આવ્યો છું એમ જણાયું કે તરત જ એ મને ભેટી પડ્યા અને ચુંબન કર્યા. આંખમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. ‘ભણજી, મોટા વિશે શી વાત કહું ? માનવદેહમાં ભગવાન સાક્ષાત્ થયા છે.’ મલિકજીની આ અવસ્થાથી મારું હદ્ય પણ ભરાઈ ગયું. મને થયું કે નારદજી કૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ દર્શન માટે ફરતા હતા ત્યારે ગોપીઓના વિરહમાં, કૃષ્ણ માટે જૂરતા ગોવાળોમાં, નંદ-યશોદાની વાકુળ આંખોમાં કૃષ્ણનાં ભાવરૂપનાં દર્શન નારદને થયેલાં. એ રીતે મલિકજીને હું મખ્યો ત્યાં જ મને સૂક્ષ્મ પ્રેમરૂપે મોટાનાં દર્શન થયાં. પછી મલિકજી મારા માટે આદુના રસમાં મધ્ય મેળવીને લાવ્યા. ‘ભણજી, તમે મોટાની વાત લઈને આવ્યા અને હું રાજી થયો છું. તો તમે શરબત પીઓ.’ મેં ચાચાજીને કહ્યું : ‘આપ મોટા વિશે જે બોલ્યા એ લખી આપોને !’

મલિકજીએ મોટા વિશે લખી આપેલું એ લખાણ અમે સ્મૃતિગ્રંથ (‘માનંજલિ-ભાવંજલિ’)ના ગ્રીજા વિભાગના પહેલા જ પાના ઉપર ચોકહું બનાવીને છાયું હતું. એ લખાણ આ પ્રમાણે હતું:-

પરમ પૂજ્ય ઔર પ્રિય મોટા કે આશીર્વાદરૂપો પ્રેમ સે મેં પિછલે ત્રીસ વર્ષો સે ધન્ય ઔર ધનવાન હુઅા હું. પ્રભુરૂપરણ મેં કિતની શાંતિ ઔર શક્તિ હૈ વહ, દીક્ષકા એક સુંદર ઔર વિશ્વાસજનક પ્રતીક હૈ. એક વક્તા થા જબ મેં ભી ઉનકી અનેક આધ્યાત્મિક સિદ્ધિઓ કો ચમત્કાર સમજા કરતા થા ઔર ઉનકે ગુણ ભી ગાતા થા. મગર અબ મેં સબકુદ્ધ સચયુચ હી ભૂલ ગયા હું. કંઈ વર્ષો સે જબ ભી મેં ઉનકા સ્મરણ કરતા હું યા ઉનકે ચરણસ્પશ કરતા હું તથ તુરંત દિલ આંદ સે વિભોર હોકર પુકાર જોડતા હૈ.

Verily, Verily, thou art made in the image of God. કારણ ઉનકો દેખતે હી મનુષ્ય કો ફિર યાદ આ જાતા હૈ જલે વહ દીસે બારબાર ભૂલ ક્યાંહે ન જાય ક્રિ યહ દીશર કા એક અંશ ઔર આકાર હૈ ! પૂજ્ય શ્રીમોટા કો મેરા નમતા ઔર પ્રેમપૂર્વક પ્રખામ હો !

આ જ દિવસો દરમિયાન એક વખત ચીમનભાઈ મહાજનને ત્યાં મોટા હતા ત્યારે મલિકજી આવેલા. મોટા નીકળવાની તૈયારીમાં ઉભા થયા હતા. મોટાએ ‘આવો, આવો, ચાચાજી’ એમ બોલીને આવકાર્ય. ચાચાજીએ ઘરમાં પ્રવેશતાં જ મોટાનાં ચરણમાં દંડવત્ થઈને માથું મૂકી દીધું. મોટા બે હાથ જોડીને ઉભા હતા. એકાદ મિનિટ પછી મોટા બોલ્યા, ‘ચાચાજી, ઉઠો. મારી કેડો ભાંગી ગઈ ના હોત તો હું તમારાં ચરણ પખાળી દેત !’

મેં જોયું કે ચાચાજીના આંસુથી મોટાનાં ચરણ ભીજાયેલાં હતાં. ચાચાજી નાના બાળકની જેમ નાચતા-કૂદતા હતા.

ચાચાજી કેન્સરની બીમારીમાં સપડાયા હતા. સારવાર માટે મુંબઈ હોસ્પિટલમાં દાખલ કરાયેલા. મોટાએ ચાચાજી પાસે જવાનું નક્કી કરેલું. આ વાત ચાચાજીએ જાણી એટલે એમની સેવામાં હાજર રહેલાઓને કહ્યું, ‘મોટાને અહીં લવાતા હશે? એ કોણ છે એ તમે જાણો છો? આખી પૃથ્વી ઉપર આવો વિરલો તે એક જ હોય! એમને અહીં ના લવાય!’

મોટા માટે ચાચાજીનો આવો ભાવ હતો. આ હકીકત મેં બીજા પાસેથી જાણેલી. પછી જાણવા મળેલું કે મોટા, ચાચાજી પાસે ગયેલા. એમના પલંગ પાસે બેસીને હરિઃઊંની ધૂન બોલેલા. એ પછી ચાચાજીનો દેહ ધૂટી ગયો.

૫. પૂજ્ય હેડાખાનવાલે બાબાજી

પૂજ્ય બાબાજી વિશે અનેક પ્રકારની અદ્ભુત વાતો મને જાણવા મળેલી. મારા સાહુભાઈ શ્રી કશ્યપભાઈ પાઠકને ત્યાં તેઓશ્રીનાં પ્રથમ દર્શન થયાં. એમનાં નેત્રોમાથી પ્રભાવક જ્યોતિનો પ્રવાહ વહેતો હોય એમ લાગતું હતું. સવાર-સાંજ લલાટ ઉપર કેસર-ચંદનનું ત્રિપુંડ તેઓશ્રી કરી આપતા હતા. આ રીતે તેઓશ્રીના સ્પર્શનો લાભ ત્યાં હાજર રહેનાર ભાગ્યશાળીઓને મળતો હતો. કેસર-ચંદનની કિયા પાછળ કશીક સૂક્ષ્મ વિધિ હશે. પૂજ્ય બાબાજી એમની પાસે બેસનારનું માથું એક હાથે પકડીને સહેજ નમાવીને, કપાળ ઉપર પોતાની આંગળીઓના કોમળ સ્પર્શથી સમગ્ર અંગમાં શીતળતાનો સંચાર કરતા હતા. આવો સૌનો અનુભવ હતો.

પૂજ્ય બાબાજી કશું જ બોલે નહિ, પણ સૂચના આપવી હોય તો એ જ વ્યક્તિને ધીમેથી કહે. એ સિવાય એ બેસી રહે. એમની પાસે બેસનાર વુંદ ‘ઊં નમઃ શિવાય’ની ધૂન ગાય અથવા તો સંકીર્તન કરે. પૂજ્ય બાબાજી ગમે ત્યારે ઊભા થઈને ગમે ત્યાં પહોંચી જાય. પોતાની પાસે મૂકેલાં ફળો ઊંઘણે, ધૂટાં નાખે અને જે તે વ્યક્તિ એને જીલી પ્રસાદરૂપે સ્વીકારે. પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે મારા સહવાસ અને સમાગમને લીધે ‘અનુભવીપુરુષ’ના વહેવારવર્તનની આઈ જાણકારી હોવાથી, મને પૂજ્ય બાબાજીના આવા વહેવારવર્તનમાં કશુંક અજુગતું લાગતું ન હતું.

એમની નિકટ આવવાનું મારે બનેલું નહિ. એક વખત શ્રી કશ્યપભાઈએ પરિચય કરાવેલો. એમાંથી જ્યારે ‘શ્રીદિવ્યકથામૃત’ના શુજરાતી અનુવાદ માટે મારી પસંદગી કરાઈ એનું મને આશ્ર્ય હતું. એક વખત અંબાજીથી પાછા ફરતાં પૂજ્ય બાબાજીએ શ્રી હર્ષદભાઈ શાહને તથા શ્રી કશ્યપભાઈને મારી મુલાકાત તેઓશ્રી સાથે કરાવવા જણાવ્યું. મને આ અંગેની જાણ થતાં જ હું સારંગપુર તળિયાની પોળમાં આવેલા શ્રી હર્ષદભાઈના નિવાસસ્થાને વહેલી સવારે પહોંચી ગયો. પૂજ્ય બાબાજી એ વખતે એમને ત્યાં હતા. પૂજ્ય બાબાજી મેડા ઉપર હતા. ઘણી ભીડ હતી. હું દોઢ કલાક લગી બેસી રહ્યો પછી પૂજ્ય બાબાજી ઉત્તર્યા. પૂજ્ય બાબાજીની ગતિ અત્યંત ઝડપી હતી. એ ચાલે ત્યારે હવામાં ઉડતા હોય એવું ભાસે. એક પલકમાં એ મારી પાસે આવીને ઊભા રહ્યા. શ્રી કશ્યપભાઈ મારી ઓળખાણ કરાવવાનું કામ પૂરું કરે એ પહેલાં તો મારી નજરમાં નજર મિલાવીને એ તો બહાર દોડી ગયા!

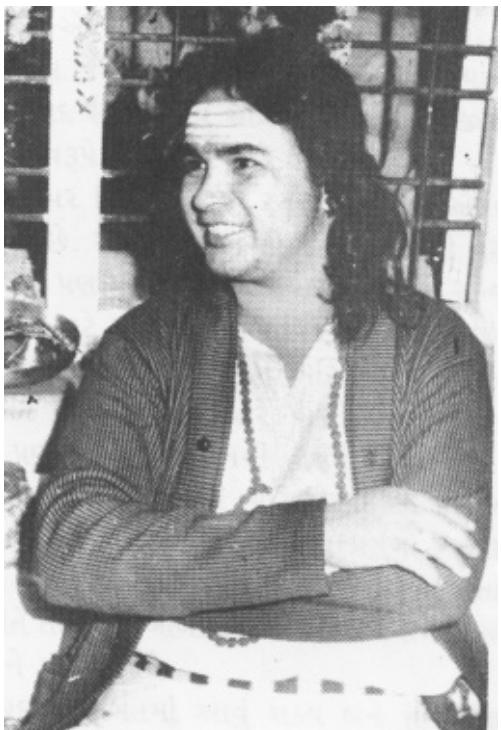
મારા માનસિક-બૌધ્ધિક બંધારણમાં યજ્ઞયાગ, કર્મકંડ બિલકુલ ગોઈવાય નહિ. પૂજ્ય બાબાજી યજ્ઞયાગાદિ કરાવતા, છતાં માનસિક વિરોધ પણ થતો ન હતો. ઉલટું આવા પુરુષોથી પ્રેરાતી કિયાઓ હંમેશાં અર્થપૂર્ણ હોય છે એમ થતું હતું. આવા ભાવથી જ ‘શ્રીદિવ્યકથામૃત’ના ગુજરાતી અનુવાદનું કામ મેં સ્વીકાર્ય. પૂજ્ય બાબાજીએ કહ્યું છે માટે કરવું જોઈએ એવો ભાવ પણ ખરો. હિંદી ભાષામાં પુસ્તક વાંચવાનો બિલકુલ ઉમળકો થાય નહિ. છતાં આ પુસ્તક મેં પહેલી વાર વાંચ્યું ત્યારે મને પ્રશ્ન થયો કે આમાં તો કેવળ અદ્ભુત રસિક કથા જ છે. આવા કામમાં વખત ગાળવો ટીક નહિ. ઉપરાંત, મને અણગમો પણ થયો, પણ મનમાં બાતરી હતી કે પૂજ્ય બાબાજીનો આ કામ સોંપવા પાછળનો હેતુ હોવો જોઈએ. એક રાત્રે મને તેઓશ્રીની હાજરીનો અદ્ભુત અનુભવ થયો. હું ઊંઘમાં હતો. કદાચ એ સ્વન્ન પણ હોય, પરંતુ આકાશમાંથી દિવ્ય તેજરેખા મારી પાસે આવીને મને વીંટળાઈ વળી. એમાંથી એક મૂર્તિએ મારો હાથ પકડીને ઉડાડ્યો અને ફૂલની દાંડી પકડી હોય એમ મને પકડીને આકાશમાં એક આંટો ભરાવ્યો. આ ઘટના પલકમાત્રમાં બની. હું પથારીમાં આવ્યો. હું ચ્યમક્યો ન હતો કે ગભરાયો પણ ન હતો. આ અનુભવ પછી પુસ્તક વિશે મારામાં મૂળ ઘાલીને ચોટેલા પૂર્વગ્રહ અને અણગમા ઊખી ગયા. અને મને હળવાશ થઈ. ‘શ્રીદિવ્યકથામૃત’, ફરીથી વાંચ્યું તો એમાં રસ પડ્યો. અને એકધારું અનુવાદનું કામ કરવું એમ નકી કર્યું. હું અનુવાદ બોલું અને કોક ઉતારે તો કામ ઝડપથી થાય એવો વિચાર આવતાં યોગાનુયોગે ક્યારેય પરિચય ન હતો એવાં એક પ્રિસ્ટી બહેન સુનીતા જમીનદારની મદદ મળી. મેં અને જણાવ્યું

કે હિંદુધર્મ સંસ્કાર વર્ણવતું આ પુસ્તક હોવાથી તારું મન વિરોધ કરે તો મને મુશ્કેલી પડે ! પરંતુ મારા આશ્ર્ય વચ્ચે એણે ઉમળકો દર્શાવ્યો. ઈ.સ. ૧૯૮૮ના મે મહિનાની રજાઓમાં રોજ નિયમિત ચારેક કલાક અનુવાદ ઉતારવાનું કામ થતું, તથા બીજા બે કલાક એ લખાણને મૂળ સાથે સરખાવી જવાનું કામ થતું. અત્યંત ઉત્સાહથી આ કામ પાર ઉત્તર્યું. આ નિમિતો ‘શ્રીદિવ્યકથામૃત’ ફરી બે વખત વંચાયું. અને છેલ્દે આ પુસ્તક પ્રગટ થતાં પહેલાં બે વખત અનેં પ્રૂફ સુધારતાં મૂળ પુસ્તક સાથે રાખીને વાંચ્યું. આમ, આ પુસ્તક છ વખત વંચાયું.

બાર વર્ષ પછી ‘શ્રીદિવ્યકથામૃત’ છપાવવા આપ્યું ત્યારે બે વખત વાંચ્યતાં એમાં મને ઘણો રસ અનુભવાયો. મને એવી પ્રતીતિ થઈ કે આધ્યાત્મિક જીવનની રહસ્યમયતા સાથે આત્માર્થીને સાધનામાં સહાયક, પ્રેરક અને માર્ગદર્શક બને એવો આ ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથમાં પૂજ્ય બાબાજીના શિવાવતારની કથા નિમિત્તે બધું કહેવાયું છે.

પૂજ્ય બાબાજીની અવતારકથાની કેટલીક રહસ્યમયતાનું તાત્પર્ય આટલા વરસે એકાએક સમજાયું છે. તેઓશ્રી વિશે લખાયેલું એક અંગ્રેજ પુસ્તક ‘આય એમ હાર્મની’ મેં જોયેલું. એ પુસ્તકનું નામ વાંચ્યતાં મને થયું કે આ શબ્દો દ્વારા પૂજ્ય બાબાજીએ આપણાને દર્શન આપ્યાં છે.

જે અનુભવી છે એટલે કે જેમના હૃદયમાં પરમ તત્ત્વ પ્રગટ થયું છે. એ તત્ત્વરૂપે ‘પોતે’ છ એવું જે અનુભવે છે એનો ‘હું’ આપણે અહંકારી સ્થિતિમાં ઘણી વાર સમજતા નથી. શિવતત્ત્વ - જે પરમ સત્ત્વ છે એનો અવતાર થાય છે ત્યારે આ કાળમાં કેવાં લક્ષણોથી વ્યક્ત થાય એ પૂજ્ય

'I am harmony'
‘હું સંવાદિતા ધ્રું.’
- શ્રીડેઢાખાનવાલે બાબાજી

બાબાજીનાં દર્શનથી સમજાય એવું છે. બાબાજીએ પોતાના સ્વરૂપ અને કાર્ય માટે I am harmony એમ દર્શાવ્યું છે, એનું તત્પર્ય એ કે ‘પોતે’ સંવાદિતારૂપે વ્યક્ત છે. મતલબ કે જ્યાં વિરોધ છે - વિસંવાદ છે, અસહકાર છે. ત્યાં પરસ્પર સહકાર, સંવાદ સધાય એવું સામર્થ્ય પૂજ્ય બાબાજીમાં પ્રગટ થયેલા શિવત્વરૂપે અનુભવાય છે.

જે પરસ્પર વિરોધી દ્વંદ્વની રચના છે એમાં એ કરુણાથી સંવાદ સ્થાપે છે. એથીય વિશેષ તો જે અન્ય તત્ત્વો પરસ્પરના વિરોધી છે એ પણ એકબીજાના સહયોગી બને છે. અન્ય તત્ત્વો આવા સંવાદ માટે પોતાના સ્વાભાવિક ગુણધર્મો ત્યજી દે છે. ઉદાહરણ તરીકે પાણીનો ગુણધર્મ અજીનને ઓલવવાનો છે, પરંતુ જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે પાણી અજીન પ્રજ્વાળવા સહાયરૂપ પણ બને છે. અજીની હાજરીમાં ઘી એની ઘનતા ત્યજી દે છે પરંતુ જરૂર જણાય ત્યારે એ ઘી ઘન પણ બને છે. પૂજ્ય બાબાજીની હાજરીમાં આવા ઘણા પ્રસંગો બનતા હતા. જેને લોકો ચમત્કાર ગણીને અહોભાવમાં રાચતા હતા, પણ તાત્ત્વિક રીતે તો પૂજ્ય બાબાજીમાં પ્રગટેલ શિવત્વનો સાહજિક પ્રભાવ અને પ્રતાપ હતો.

જો પદાર્થ બાબતમાં આવું શક્ય બને તો જીવાત્માની પ્રકૃતિમાં ફેરફાર કેમ ના થાય ?

પરંતુ જીવાત્માના દુઃખનું મૂળ એનો અહંકાર છે. એ અહંકારને ગાળી આપવાનું સામર્થ્ય આવા અવતારમાં હોય છે, પરંતુ એ માટે જીવાત્માએ પોતાનાં અંતઃકરણોને (મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહમૂને) પ્રલુના ચરણમાં ઠારવાનાં હોય છે. જો નિષ્ઠાથી સમર્પણ થાય મતલબ કે વહેવારમાં

‘હું કરું છું.’ એવો ભાવ ના જાગે, તો દુઃખનું મૂળ જરૂર દૂર થાય.

પૂજ્ય બાબાજીમાં મને આવાં સામર્થ્યનું દર્શન થયેલું.

આ બધી હકીકત હું અગાઉ સમજ્યો ન હતો, પરંતુ થોડાક સમય પૂર્વે ધ્યાનમાં મને પૂજ્ય બાબાજીનો અવાજ સેન્બળાયો હતો અને એક કલાક લગી છેદીમાં આ મતલબનું સમજાવ્યું હતું. માત્ર, અવાજ ઉપરથી અને જ્ઞાનવચન ઉપરથી મને સમજાવ્યું કે આ અવાજ પૂજ્ય બાબાજીનો છે.

આ અનુભૂતિ એ એમની કરુણાનો પ્રસાદ હતો - મારી પાત્રતાનું મહાત્વ ન હતું.

મોટાએ મહાદેવના પ્રતીકને જે રીતે સમજાવ્યું છે, એ પૂજ્ય બાબાજીની અવતારકથાને સમજવામાં બરાબર સહાયરૂપ બને છે.

૬. ‘દાદા ભગવાન’

૧૮૬૭ થી ૧૮૭૬ મોટાના સમાગમ તથા સહવાસના એક દાયકા દરમિયાન મારાં મન, બુદ્ધિ આપોઆપ એમનામાં ઠર્યો. એમની સાથેના સંપર્કથી મારી જીવનદાસ્તિમાં જે પરિવર્તન અનુભવ્યું હતું એથી મોટા પ્રત્યે મારી શ્રદ્ધા ઉંડી અને દઢ બની હતી. પરિણામે અન્ય સ્થળે આશ્રય માટે દોરવાની વૃત્તિ તદ્દન શાંત બની હતી. આમ છાતાં મંદિર, તીર્થ કે કોઈ મહાત્માનાં દર્શન માટે યોગાનુયોગ ક્યાંય જવાનું બને તો અણગમો, તિરસ્કાર કે કંટાળો આવતો નહિ. અમસ્તું હળવા-મળવા-ફરવા જવાનું ટાળી શકાય તો ટાળી દેતો.

‘હું શુક્રાત્મા હું.’

- દાદા ભગવાન

મન્યા-ફન્યાની કેળ • ૧૪૭

મોટા પ્રત્યે પૂજ્યભાવ રાખતા ભાદરણના શાંતિ આશ્રમના સ્વામી કૃષ્ણાનંદનાં પુસ્તકો મેં વાંચેલાં. મોટાના ઉત્સવ પ્રસંગે મોટા એમને પોતાની બાજુમાં બેસાડીને આદર કરતા. આમ છતાં એમનેય મળવા જવાનું મન થતું ન હતું. મોટાના દેહત્યાગ પછી અમદાવાદના ટાઉનહોલમાં થયેલી શ્રદ્ધાંજલિ સભામાં સ્વામી કૃષ્ણાનંદ પ્રવચન આપતાં કહેલું કે જે અર્થમાં રામ અને કૃષ્ણ લોકહૃદયમાં જીવે છે એ અર્થમાં ‘મોટા’ આપણાં સૌનાં હૃદયમાં જીવે છે. એ અગાઉ કૃષ્ણાનંદજીએ મોટા વિશે એક અંગેજ કાવ્ય રચેલું. MOTA શબ્દ ઊંઘા અક્ષરે ગોઠવતાં ATOM કરીને મોટાના સૂક્ષ્મરૂપનું સૂચન કરેલું. સ્વામી કૃષ્ણાનંદ સાથે એમના દેહત્યાગના છ માસ પહેલાં આકસ્મિક રીતે જ મળવાનું થયેલું. મારા વેવાઈ શ્રી રજનીકાંત ભહનો એમની સાથે સીધો પરિચય હતો. હું મોટાના ગાઢ સંપર્કમાં છું એવી વાત એમણે સ્વામી કૃષ્ણાનંદને કરી હશે. આથી, સ્વામી કૃષ્ણાનંદ યોજેલા એક નાનકડા મિલન-ભોજન સમારંભમાં અમારા પરિવારને નિમંત્રણ આપેલું. એમના શાંતિ આશ્રમમાં ભોજન કર્યા પછી પ્રાર્થના કરવાનો રિવાજ હતો, સ્વામી કૃષ્ણાનંદને અનેક આધ્યાત્મિક ગૂઢ અનુભવો થયા હતા, પરંતુ એમનાં જાહેર વક્તવ્યોમાં એમણે દંભી ગુરુઓની યુક્તિઓને ખુલ્લી પાડીને સમાજને ચેતવ્યો છે.

ભાદરણ ગામના અંબાલાલ મૂળજીભાઈ પટેલે સંસારમાં રહીને, કેંટ્રાકટનો ધંધો કરતાં કરતાં અદીઠ તપશ્ચયા કરી. જૈનદર્શનનાં સિદ્ધાંતો તથા સાધનો દ્વારા ગુપ્ત સાધનાનાં ફળરૂપે ૧૯૫૮માં સુરતના રેલવે સ્ટેશનના પ્લોટફોર્મ નંબર ૩ ઉપરના

બાંકડા ઉપર બેઠેલા ત્યાં એકાએક આત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ થતાં પોતાનામાં જ્ઞાનાવતાર થયો. કાળી ટોપી, સીલેટિયા રંગનો કોટ, ઝમીસમાં હીરાનાં બટન, ધોતિયું, બૂટ અને આંગળીએ હીરાની વીંઠી ધારણ કરેલા ગૃહસ્થી ધંધાદારીના જ પોશાકમાં થયેલા આત્માનુભવ પછી પોતે જ ‘પોતાના’ દર્શનમાં હતા. આ દર્શનમાં સમગ્ર બ્રહ્માંડનાં રહસ્યો ખુલ્લાં થઈ ગયેલાં. પોતાને થયેલા આ અનુભવ વિશે તેઓશ્રી લાંબો સમય મૌન રહેલા.

ભાદરણ ગામમાંથી પસાર થતાં આ પટેલને જોતાં જ સ્વામી કૃષ્ણાનંદ સ્પંદન અનુભવેલું અને થોડાક દિવસો પછી પોતાની પાસે એકઠા થતા સમૂહને એમણે કહેલું કે, ‘તમે આ પટેલની બદલાઈ ગયેલી આંખ જોઈ ? કશાક અપૂર્વ અનુભવથી એ છલકાય છે.’

સ્વામી કૃષ્ણાનંદ આ પ્રકારનું ઉચ્ચારણ કરેલું એની જાણ મને કો’ક વ્યક્તિ મારફત થયેલી. સ્વામી કૃષ્ણાનંદ દાદા સાથેની એમની તસવીર પણ મને બતાવેલી.

૧૯૭૮માં મારા સાહિત્યકાર મિત્ર રાધેશ્યામ શર્માએ કહું, ‘દાદા ભગવાન તરીકે ઓળખાતી એક વ્યક્તિને મળવા જેવું છે. એમનો સત્સંગ નવો જ પ્રકાશ પાડનાર છે. તમે કહેશો ત્યારે આપણે સાથે જઈશું.’ કોઈ પણ વ્યક્તિ ભગવાન હોઈ શકે જ નહિ એવી મને દફ સમજ હતી. આથી, રાધેશ્યામની વાત મેં ધ્યાન ઉપર ના લીધી. ૧૯૭૯ના ઓગસ્ટમાં રાધેશ્યામે મને ‘આપ્તવાણી-૪’ પુસ્તક ભેટ મોકલ્યું. એની શરૂઆતનાં પાનાં જોતાં જ વળી પાછો અંતરાય આવ્યો. નવકાર મંત્ર અને જૈન ધર્મની લઢણો પ્રત્યે મારા મનમાં ઘૂણા હતી, પરંતુ એ સાથે જ ‘ॐ નમઃ શિવાય’

અને ‘કું નમો ભગવતે વાસુદેવાય’ વાંચતાં વિસ્મય થયું. એ વિસ્મય સાથે જ પુસ્તક વાંચવા માંડ્યું. પાને પાને નવો પ્રકાશ અનુભવ્યો. ખમીરવંતો, ખુમારીવાળો, આત્મશક્તિ-વાળો અવાજ એ શબ્દોમાંથી સંભળાવા લાગ્યો. જૈન ધર્મના આચારો પાછળનો મર્મ વાંચીને મારામાં રૂઢ થયેલી કેટલીક ગેરસમજ પણ શિથિલ થઈ.

આથી, આ વાણીના ઉદ્ગાતાને રૂબરૂ જોવા-મળવાની ઈચ્છા થઈ. આ જ અરસામાં વર્તમાનપત્રમાં ‘એક કલાકમાં જ મોક્ષ’ની જહેરાત વાંચી અને મોક્ષ આપનાર તરીકે દાદા ભગવાન છે. એ અકમ વિજ્ઞાની છે. આવી જહેરાતથી વળી મારું મન પાછું વળી ગયું, કેમ કે એક કલાકમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય એ વાત તદ્દન વાહિયાત જગ્યાઈ. વળી, એને માટે આવી જહેરખબરો અપાય એ પણ આધ્યાત્મિક અનુભવથી તદ્દન વિરોધી બાબત છે. વળી, જેમની વાણી ‘આપ્તવાણી’ નામના પુસ્તકમાં મેં વાંચેલી એમાં આવી બાબત આવતી પણ હતી. એને બાદ કરતાં બીજી વાતોનું આકર્ષણ જરાય ઓછું ન હતું. મોટાના પ્રત્યક્ષ અને ગૂઢ માર્ગદર્શન હેઠળ આધ્યાત્મિક જીવનની રેખાઓની ઝાંખી તો હતી જ. આથી, એક કલાકમાં મોક્ષની વાત મારી સમજમાં બિલકુલ પ્રવેશી શકી નહિ.

આથી, મેં ‘આપ્તવાણી’ના ઉદ્ગાતાને મળવાનું માંડી વાયું.

• • •

બીજા જ મહિને અમદાવાદમાં નવરંગપુરામાં એક છાત્રાલયના કંપાઉન્ડમાં દાદા ભગવાનનો સત્તસંગ હતો. કંપાઉન્ડના ઝાંપામાં પ્રવેશતાં જ ગાદી ઉપર બે બાજુ રાખેલા

તકિયા ઉપર પોતાના હાથ ટેકવીને બેઠેલા દાદાને જોયા. દાદાએ ફૂલનો હાર પહેરેલો હતો, પરંતુ એમની સામે બેઠેલાઓએ પણ હાર પહેરેલા હતા. હું શાંતિથી પાછળ બેઠો હતો. એવામાં એક જૈન ભાઈએ ઊભા થઈને દાદાને પ્રશ્ન પૂછ્યો, ‘જૈન ધર્મના નિયમ પ્રમાણે ફૂલોનો આવો ઉપયોગ કરવો એ હિંસા છે. આપ શા માટે આ નિયમનો ભંગ કરો છો ?’

દાદાની પાસે બેઠેલાં બહેને દાદાને મોટેથી બોલીને આ પ્રશ્ન ફરીથી સંભળાવ્યો. માઈક હોવાથી એ બધાંને સંભળાયું. દાદા બરાબર સાંભળી શકતા નથી. આથી, એ બહેન મોટેથી બોલીને સંભળાવે છે એમ મને સમજાયું. દાદાએ પેલા ભાઈને જે જવાબ આપ્યો એ સાંભળીને હું તો દિંગ થઈ ગયો. દાદાએ કહ્યું, ‘ફૂલોએ તમારા બાપાનું શું બગાડ્યું છે ? ફૂલને તોડીને એ ક્યાં ચઢ્યાં છે એની તમને ક્યાં ખબર છે ? બહારની હિંસાને જ જુએ છે, પણ ફૂલોને તોડવા પ્રત્યેનો તારો તિરસ્કાર અંદર કેટલી હિંસા કરે છે ?’ આવા મતલબના બીજા અનેક પ્રશ્નોથી દાદાએ પૂછ્યાનારનું પાણી જ ઉતારી નાયું.

ચાલુ સત્તસંગે હું દાદા પાસે ગયો અને એમના પગ પાસે નીચે બેઠો. મારી સામું જોઈને દાદાએ કહ્યું, ‘પૂછ્યો કંઈક.’

મેં દાદાની આંખ સામે જોયું. એ આંખમાંથી વહી આવતી અમીધારા મારા હૃદય સુધી પહોંચી હોય એવું અનુભવ્યું. એમના અવાજમાં વરતાતો ચરોતરી તળપદો ધનિ અને એમની બેસવાની છટા અને પૂછવાની રીત જોતાં જ મને મોટાનું તીવ્ર સ્મરણ થયું. મારું હૃદય ભરાઈ આવેલું. પછી મેં દાદાને કહ્યું હું ‘આપ્તવાણી’ વાંચી આપને મળવા આવ્યો છું. મારે ઘણું પૂછવું છે, પરંતુ આપને એકલાને જ

મળીને પૂછ્યું છે. હરિઃઊં આશ્રમના મોટા સાથે સંબંધમાં છું.' મેં આટલું કહ્યું ત્યાં જ દાદાએ મને કહ્યું, 'એ તો બહુ સારી વાત છે, પણ આપણે તો જે પાણીથી મગ ચઢતા હોય એ પાણીથી મગ ચઢવવા સાથે કામ છેને ?'

દાદાનો આ પ્રશ્ન ઘણો જ માર્મિક હતો. મોટા પણ વારંવાર કહેતા હતા કે કોઈ પણ સત્પુરુષ કે જ્ઞાનીને મળવાનો સંયોગ થાય ત્યારે આપણા જીવનવિકાસનો હેતુ ફળાવવાનો જ ધ્યેય રાખવો જોઈએ અને એવી ભાવનાથી એમની આંખ સામે કે હદ્ય ઉપર આપણું લક્ષ રાખીને પ્રાર્થના કરવી કે 'હે પ્રભુ, હું તો અંધ છું. તું મારી દાસી ઉધારીને મને પ્રેરજો.'

મને વિચારો આવતા હતા કે દાદાની પાસે એક મોટું ટોળું જામેલું છે. બધા હાર પહેરીને બેસી રહેલા છે. આવાં ટોળાંમાં ભળીને મને શું તત્ત્વ મળશે? સાથે સાથે દાદાને મળીને એમના અનુભવ વિશે જાણવાની જિજ્ઞાસા પણ વધી. બહુ થોડોક સમય એમની પાસે બેઠો હતો, પરંતુ એમની પારદર્શિતા અનુભવાતી હતી. એમના થોડા જ શર્ઝો સાંભળ્યા હતા પણ એ બ્રમ ભાંગનારા હતા. પ્રશ્ન પૂછ્યારને પોતાની અંદર જોવા પ્રેરે એવા હતા. આમ છતાં કેટલાંક વિધાનો વધુ પ્રશ્નો જન્માવે એવા પણ હતા. 'અમે જ્ઞાન આપીએ પછી એકેય ચિંતા ના રહે.' મને આ 'જ્ઞાન આપવાની' તથા 'એક કલાકમાં મોક્ષ આપવાની' વાત બિલકુલ સમજાતી ન હતી. એમ છતાં દાદાને પહેલી વાર જોયા-મળ્યા પછી આ વિધાન તદ્દન ગળ્યું હોય કે લોકોને છેતરનારું હોય એવું મને લાગેલું નહિ.

બીજે દિવસે મને આપવામાં આવેલા સરનામે ગયો. એક બંગલામાં દાદાનો નિવાસ હતો. મધુર અને ભાવવાહી

લયમાં 'દાદા ભગવાનના અસીમ જ્યજ્યકાર હો'ની ધૂન સંભળાતી હતી. દાદા જ્યાં બેઠા હતા એ રૂમમાં જઈને હું પ્રગામ કરીને બેઠો અને એ ધૂનમાં જોડાયો. મેં જોયું કે દાદા પોતે આ ધૂન બોલાવતા હતા. એ પણ તાળી પાડતા હતા. ક્યારેક ક્યારેક બંને હાથ જોડીને નમસ્કાર મુદ્રા કરીને પોતાના હદ્ય પાસે એ નમસ્કાર કરતા હતા. મારે માટે આ ચેષ્ટા પણ આશ્ર્યકારક હતી.

એવામાં દાદા તીભા થયા. બધા જ તીભા થયા. દાદા ધૂન કરાવતાં કરાવતાં બધાંની નજરમાં નજર મેળવીને ધીમે ધીમે ફરવા લાગ્યા. એક ભાઈ, આ ધૂન બોલતા ન હતા. દાદા એમની પાસે આવ્યા અને એ ભાઈને પૂછ્યું, 'મોંમાં પાન રાખ્યું છે ?' પેલા ભાઈએ 'ના' કહી.

દાદાએ બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો, 'તો શા માટે 'દાદા ભગવાનના અસીમ જ્ય જ્યકાર હો' બોલતા નથી ? આ મારા નામની ધૂન નથી. અમે પણ દાદા ભગવાનને ભજીએ છીએ. અમે બોલીએ છીએ એની સાથે તમે બોલશો તો અપાર શાંતિ મળશે.'

આટલું બોલીને દાદાએ તો ફરીથી ધૂન શરૂ કરાવી. દરેક જણ દાદાની સામે જોઈને જ એ ધૂન બોલતા હતા. હું આ ધૂનમાં જોડાયો હતો, પણ મન તો વિચિત્રતા જોયા કરતું હતું. મારે તો દાદાને રૂબરૂ મળીને એકાદ બે પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા, પણ અહીં એ માટે તક નહિ મળે એમ મને લાગ્યું. થોડીક વારમાં નીરુભહેને મારા આવ્યાની જાણ દાદાને કરી. એટલે દાદાએ મને પાસે બોલાવ્યો. મને પૂછ્યું, 'શું પૂછ્યું છે ?'

માત્ર, બે વખતના થોડાક જ સમયના મિલન દરમિયાન મેં નોંધ લીધી કે દાદા હંમેશાં દરેકને પહેલો પ્રશ્ન જ પૂછતા. એનો મર્મ મને પાછળથી સમજાયેલો. પ્રશ્ન દ્વારા એ હંમેશાં પૂછનારને અંતર્મુખ કરતા હતા. એના કૌતુકને જિજ્ઞાસારૂપમાં ફેરવીને આંત માન્યતાને એ પ્રશ્નની શક્તિથી તોડતા હતા, પણ હું તો કેવળ જિજ્ઞાસાભાવથી તથા પૂરા આદરભાવથી એમના અનુભવને જાગ્રવા-સમજવા ઈચ્છતો હતો. મેં પૂછ્યું, ‘આપને પરમાત્માનો અનુભવ થયો હતો એ વખતે શું અનુભવાયું હતું ?’ આપ આ પણ એ જ અનુભવમાં છો ?’

દાદાએ મને કહ્યું, ‘જેણો સાકર ચાખી જ ના હોય એને સાકરનું ગળપણ કેવું છે, એ કેવી રીતે સમજાવી શકાય ? તમે ખાંડ ખાંધી હોય, ગોળ ચાખ્યો હોય તોપણ સાકરના ગળપણ સાથે એને સરખાવી શકાય નહિ. કશાયની સાથે સરખાવી શકાય એવું ના હોવાથી કેવી રીતે સમજાવી શકાય ? એ અનુભવ અનુપમ છે. આમ છતાં એક રસ્તો છે. એ સાકરની કંંકરી અમે તમારા મોંગમાં મૂકી દઈએ તો તમને પ્રતીતિ બેસી જાય !’

મને દાદાની આ વાતમાં સંપૂર્ણ તથ્ય લાગ્યું. એમના ઉત્તરમાં સમાધાન હતું. એ સાથે એમના આંતરસ્વરૂપની આછી જાંખી પણ હતી. માત્ર, મનુષ્ય શરીર દ્વારા જ પરમાત્માના અનુભવની શક્યતા છે, એ મારી સમજમાં દઢ હતું જ. પરમાત્માનો અનુભવ હૃદયમાં હોય છતાં એ સૂક્ષ્મ હૃદય જે દેહમાં હોય, એ દેહ પણ આવા અનુભવથી દિવ્ય બનેલો હોય.

દાદાની પાસે રહેનાર સૌ કોઈ એમને ‘દાદા’ના સંબોધનથી જ બોલાવતા હતા. કોઈ એમને ‘દાદા ભગવાન’

કહીને સંબોધતા નહિ. જે પરમાત્મા અંદર પ્રગટ થયા છે એમને ‘દાદા ભગવાન’ની સંજ્ઞા અપાયેલી. આથી, ‘દાદા ભગવાન’ સંજ્ઞાથી એમને ઓળખાવતા.

જે વ્યક્તિરૂપ દેખાય છે એ તથા અંદર પ્રગટ થયું છે એ સ્વરૂપની ભેદકતા એમણે સ્પષ્ટ કરી છે.

‘આપશ્રીને દાદા ભગવાન કેમ કહે છે ?’ કોઈ દાદાને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

દાદાનો જવાબ માર્ગિક હતો. ‘આપશ્રી’ કહીને તમે કોને ઓળખો છો ? આ જે દેખાય છે એને આપશ્રી કહો છો ? તમે તો માત્ર આ દેખાય છે એને જ ઓળખોને ? મને આપશ્રી કહો છો એ શું છે ? આ જે દેખાય છે એ તો ભાદરણ ગામના પટેલ છે અને કોન્ટ્રાક્ટરનો ધંધો કરે છે. અંદર જે વ્યક્ત થયા છે, પ્રગટ થયા છે, એ દાદા ભગવાન છે, જેને સંસારીઓ પ્રગટપુરુષ કહે છે.

‘પરમાત્મા છું’ એવો કોઈથી દાવો કરાય જ નહિ, છતાં કરે તો એ મૂર્ખ કહેવાય... આ દેહને કોઈ દહારોય ભગવાન ના કહેવાય. આ તો (અંબાલાલ મૂળજ્ઞમાઈ) પટેલ છે. આ દેખાય છે એ ‘દાદા ભગવાન’ ના હોય. દાદા ભગવાન તો મહીં પ્રગટ થયા છે તે છે. દહધારીને ભગવાન કેમ કરીને કહેવાય ?

ભગવાન વ્યક્ત થાય એવા નથી. એ અવ્યક્તારૂપે રહેલા છે. આત્મા એ જ પરમાત્મા છે, પણ વ્યક્ત થવા જોઈએ. મનુષ્ય એકલામાં ભગવાન વ્યક્ત થઈ શકે. વ્યક્તિરૂપમાં જ્યાં ભગવાન વ્યક્ત થયા હોય ત્યાં, એ વ્યક્તિરૂપને જે પૂજે તેને વધારે લાભ મળે.

કોક જ ઘરે પૂરું અજવાયું થઈ જાય. પછી એ અજવાળા ઉપરથી બીજા બધા દીવાઓ સળગે. એક દીવામાંથી બીજા દીવા થાય, પણ ઓચિંતો દીવો તો કોક ફેરો જ થાય. અમને આ સુરતના સ્ટેશન ઉપર ઓચિંતો દીવો થયેલો !

(‘આપણાં : પ-પુ. ૨૬૨-૬૩)

આ રીતે ‘મહી’ એટલે કે હૃદયમાં પ્રગટ થયેલા ભગવાન એ ‘દાદા ભગવાન’ છે. એ જીવમાત્રમાં અપ્રગટ છે. જ્યારે વ્યક્તિત્વપુર દાદાની અંદર ‘એ’ પ્રગટ થયા છે. દાદા પોતામાં પ્રગટ થયેલા ભગવાનના અસીમ જય જ્યકાર થાય એવી કલ્યાણકારી ભાવના વ્યક્ત કરે છે. સર્વમાં વિસ્તારરૂપે રહેલા છતાં અવ્યક્ત બેઠેલા ભગવાનનો જ્યઝ્યકાર થાય. પરિણામે પ્રકૃતિને વશ થઈને વહેતું જીવન પરાજય પામે. એવા માનવજીવનના પરમ અને એકમાત્ર ઉદ્દેશ માટે ચેતવી ચેતવીને જગત કલ્યાણ પ્રેરે છે.

દાદાને મેં કહેલું કે ‘મોટા સાથે હું વર્ષો લગી રહ્યો છું. અમના સમાગમથી આધ્યાત્મિક સમજમાં મારી દાદા કંઈક ખૂલ્લી છે એમ હું અનુભવું છું.’

ત્યારે દાદાએ કહેલું કે ‘મોટા પાસેથી આવ્યા છો એટલે તમારી અંદરનો માલ ઘણો ચોખ્યો છે. આથી, ‘અમને’વધારે ફાવે છે. અમારે જે જોઈએ એ ‘પરમ વિનય’ તમારામાં જોયો છે. ‘પરમ વિનય’ એટલે દાદાની વાતને દાદ આપવી. એનો વિરોધ કે અસ્વીકાર તમે ક્યારેય કરતા નથી.’

મને તો દાદાની એક વાત ‘ગમે તે પાણીથી આપણા મગ ચઢવી લેવા.’ એ ઊરે ઊતરી ગયેલી. દાદાની

જ્ઞાનવિધિમાં સામેલ ના થવાનો તથા જ્ઞાન ના લેવાની સમજણનો મારો આગ્રહ તૂટ્યો ! એ પણ મોટો લાભ હતો !

દાદા હાર પહેરે અને પહેરાવે. ૧૯૭૮ના ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર પહેલી વાર મળવાનું થયું ત્યારે આ હાર પહેરવા-પહેરાવવાની કિયા અંગે મને અચરજ થતું હતું. મને વિચાર કરતાં સમજયું કે હાર પહેરી રાખીને બેસી રહેવું એમાં આપણાને લોકસંજ્ઞાનો છૂપો ભય હોય છે અને આપણે વિચિત્ર દેખાઈએ એવો સંકોચ પણ હોય છે. આપણી અનેક ગ્રંથિઓમાંની આવી ભીતિની તથા સંકોચની ગ્રંથિ તૂટે એ આપણા વિકાસ માટે જરૂરી છે. આપણાને જાહેરસભામાં હાર પહેરાવાય છે, એ આપણાને ગમતું જ હોય છે પણ એ હાર પહેરીને સભામાં બેસી રહીએ તો હાસ્યાસ્પદ બનીએ એવો ભય હોય છે. આથી, હારને આપણા ગળા સુધી પણ લઈ જવા દેતા નથી. હાથમાં લઈએ છીએ. આને વળી શિષ્ટાચાર તરીકે ઓળખાવીએ છીએ. આમાં ભય અને દંબ એકસાથે હોય છે.

૧૯૮૦ના જાન્યુઆરીના પહેલા અઠવાડિયામાં હું મારી એક સમસ્યા લઈને મુંબઈ ગયો હતો. એ વખતે દાદા મુંબઈમાં હતા. સાંજના સત્તસંગ વખતે હું ગયેલો. સત્તસંગ તો મોડે સુધી ચાલે. મારે વડાલાથી મલવાર હિલ પાછાં જતાં ઘણું મોડું થાય એટલે હું ઊઠવાની તૈયારી કરતો હતો. દાદાએ કહ્યું, ‘હમણાં બેસો.’ આવા પુરુષો કહે એમ કરવું એ હું બરાબર સમજી ગયેલો. ખાસ્સો સમય થઈ ગયો. દાદાએ સત્તસંગ પૂરો કર્યો. મેં એમને નમસ્કાર કર્યો એટલે એમને પહેરાવાયેલો મોગરાનો હાર મને પહેરાવ્યો અને પછી કહ્યું, ‘તમે તમારા ઉતારે પહોંચો ત્યાં સુધી પહેરી રાખજો.’

મધ્યા-ફયાની કેડી • ૧૫૨

મધ્યા-ફયાની કેડી • ૧૫૧

હું હાર પહેરીને નીચે ઉતર્યો. રાતના દસ થવા આવેલા. ત્યાં ઊભેલા ટેક્સીવાળાને મેં કહ્યું, ‘મલબાર હિલ જાના હૈ.’

થોડીક કણા એ ડ્રાઇવર મારી સામું જોઈ રહ્યો. મને મોગરાના ફૂલનો હાર પહેરેલો જોતાં એણે મનમાં શુંય વિચાર્યુ હશે ! પછી આછા સ્મિત સાથે ગાડીનું બારણું ખોલીને કહ્યું, ‘બેઠ જાઓ.’

મેં કહ્યું, ‘નહિ, મૈં આપકે સાથ બૈંદુંગા.’ મેં મારી જાતે ટેક્સીમાં બેઠક લીધી અને મલબાર હિલ તરફ ગાડી હંકારી.

જેવી ટેક્સી ચાલવા લાગી ત્યારથી જ એક અદ્ભુત અનુભવમાં હું રૂભી ગયો. હું કોક ભયંકર સ્મશાનમાંથી પસાર થતો હોઉં એમ લાગવા માંડયું. ખુલ્લી આંખે બધાં મકાનો દેખાતાં હતાં, પણ દરેક મકાનમાં મૃત્યુવત્ત શાંતિ જણાતી હતી. મને એમ ભાસતું કે ઘર-ઘરમાં શબ પડ્યાં હશે. આસપાસથી પસાર થતાં વાહનો જાડો કે શબોને ઠેકાણે કરવા માટે દોડી રહેલાં જણાતાં હતાં. મારા ગભરાટનો પાર ન હતો. આ શું થયું ! આખું મુંબઈ સ્મશાનભૂમિ બની ગઈ ? મલબાર હિલ માનવમંદિરમાં મારે જવાનું હતું. ત્યાં પહોંચીશ ત્યારે શું થયું હશે ? એવા વિચારથી હું કંપી ઉઠેલો. આ બધું મને થતું હતું એ બધું ‘હું’ જોતો હોઉં એમ પણ સાથે સાથે અનુભવાતું હતું. વચ્ચે એક વિચાર જબકી ગયો. શ્રીમદ્ રાજયંદે મુંબઈને ‘સ્મશાનભૂમિ’ કહ્યાનું વાંચવામાં આવેલું. મોટાનું વચન યાદ આવ્યું કે ‘ધ્યેય પ્રત્યેની અસાવધતા એનું નામ મૃત્યુ.’ દાદા સત્સંગમાં ઘણી વાર ‘મૂળા’. એમ સંબોધન કરતા હતા એ પણ સંભળાય.

પછી બુદ્ધિ સમાધાન કરવા લાગી ! જ્ઞાનદંદિઓ આત્મા સિવાય કશું જ નથી. આખું મુંબઈ ભલે જાગતું હોય પણ મોહનિદ્રામાં ઘેરી રહ્યું છે. લાખો માણસો શબ જેવાં - હેતુવિહીન - કોક ધક્કે જ ગબડાય કરે છે. કોઈને પોતાના જીવનનો ધ્યેય જ નથી. જે આત્મામાં જીવતો નથી એ મરેલો જ છે - એટલે તો દાદા ‘મૂળા’ કહે છે.

એકબાજુથી વાતાવરણમાં સૂનકાર અને ભયાનક શાંતિ હતી તો બીજી બાજુથી આવા વિચારો પણ ચાલતા હતા. આ બધાંથી ‘હું’ તદ્દન અલગ હોઉં એવું પણ અનુભવાતું હતું. હું મારા મુકામે પહોંચ્યો તોપણ ટી. વી. માંથી સંભળાતા અવાજો મને માનવીઓની કારમી ચીસો જેવા સંભળાતા હતા. કદાચ એમાં બતાવતાં દશ્યોમાંની ચિચિયારીઓ હશે, પણ મારા અનુભવ સંદર્ભમાં એ અવાજો મને ભયભીત બનાવતા હતા. એકબાજુથી હું મારી અંગત આંતરિક સમસ્યાની ભીસમાં હતો અને સાથે આવા અનુભવની બહાર નીકળાતું ન હતું.

મેં ટેક્સીવાળાને ભાડું ચૂક્યું. એણે મને ‘થેંક્યુ’ કહીને પૂછ્યું, ‘સા’બ, ટીક તો હૈન ?’

મારાથી બોલાઈ ગયેલું કે, ‘ક્યા હો ગયા હૈ ?’

એ મારી સામું જોઈને હસીને ગાડી હંકારી ગયો.

હું ધીમે પગલે દાદર ચીને મેડા ઉપર ગયો. ગભરાટ ભરેલી સ્થિતિમાં મેડા ઉપર ગયો. બધાં ટી. વી. જોતાં હતાં. મને જોઈને બધાં જ ખડખડાટ હસ્યાં, પણ હું તો પાટ ઉપર બેસીને ધૂસકે ધૂસકે રડી પડ્યો. મારી સ્થિતિ જોઈને બધાં સત્ય થઈ ગયાં. પછી દાદાની આજ્ઞા પ્રમાણે મેં હાર

ગળા ઉપરથી ઉતાર્યો. જેવો હાર ઉતાર્યો કે મારી સ્થિતિ પૂર્વવત્તુ થઈ ગઈ.

આ અનુભવ દાદાની ગૂઢવિધિના પરિણામે થયો એ હું તરત જ સમજી ગયો. દાદાએ હાર પહેરાવ્યો કે તરત જ ‘હું’ શાતા-દ્રષ્ટાના અનુભવમાં આવ્યો. મારાથી જે જોવાતું હતું - એ સાથે એનો અર્થ પણ ઉગતો હતો. મારી અંગત સમસ્યાની ભીસ હળવી થઈ. અને એ સમસ્યા સાથે તદ્વાપ થવાની જરૂર નથી. એ પણ ઊકલી જશે, કેમ કે ‘સંયોગો વિયોગી સ્વભાવના છે.’ એ વાક્ય સમરણમાં આવ્યું.

હાર પહેરાવીને બીજા પ્રકારનો સંકોચ તોડવાની તક દાદાએ મને અમદાવાદમાં આપી હતી. હું કોલેજથી છૂટીને સીધો જ પાલદીમાં દાદાને મળવા ગયો હતો. એમને નમસ્કાર કરીને નીકળતાં જ એક હાર મને પણ પહેરાવ્યો. પછી બોલ્યા કે ‘ધેર જઈને કાઢજો.’

અમદાવાદમાં પરિચિતો પણ મળે. વળી, બપોરના બારનો સમય હતો. હું સ્કૂટર ઉપર હાર પહેરીને મણિનગરના અમારા નિવાસસ્થાને પહોંચ્યો. આ વખતે વળી રસ્તામાં ચારપાંચ પરિચિતો મળ્યા. એમણે હાથ ઉંચો કરીને બોલાવ્યો. કદાચ હાર પહેરેલી સ્થિતિમાં હું સ્કૂટર ચલાવતો હતો એટલે એ લોકોએ મને ખાસ બોલાવ્યો હશે. આ રીતે હાર પહેરીને સોસાયટીમાં આવ્યો ત્યારે કેટલાક પાડોશીઓ પણ કુતૂહલથી મારી સામે જોતા હતા. હું હાર પહેરીને ઘરમાં ગયો ત્યાંય આશ્રય અને હાસ્યથી મારું સ્વાગત થયેલું.

હાર પહેરીને આ રીતે ફરવાથી મારામાં રહેલી સંકોચની ગ્રંથિ છૂટી ગઈ.

આત્મપ્રકાશના અનુભવ માટે બિડાયેલાં મારાં ઘણાં આંતરદ્વારો દાદાની શક્તિથી ખૂલ્લી ગયાં છે. આથી, અલૌકિક મોકણાશ અનુભવાઈ છે. મારા આવા આંતરિક અનુભવોથી તથા દાદાની અલૌકિકતાનો બૌદ્ધિક સ્વીકાર થતો હોવાથી, મને દઢ પ્રતીતિ થઈ કે જાણે મોટાએ જ મને ‘દાદા’નો ભેટો કરાવ્યો છે. દાદાની પાસે જવાથી, એમની સાથેના આત્મીય સંબંધથી મોટા સાથેનો મારો લગાવ વધુ ગહન બન્યો હતો. એમના કૃપાભાવથી મારું હદ્દય વધારે દ્રવિત થતું હતું. સાથે સાથે દાદા પ્રત્યેનો કૃતજ્ઞભાવ લાક્ષણિક પ્રકારની ભક્તિરૂપે વધતો હતો. દાદા ‘એક’ અને ‘અનન્યાશ્રય’ની વાત વારંવાર સમજાવતા હતા ત્યારે - ‘મોટા’ પ્રત્યેનો મારો ‘એક’ અને ‘અનન્યાશ્રય’ વધુ દઢ બનતો હતો. ‘મોટા’ અને ‘દાદા’ ‘એક’ - ચેતનાના દેહરૂપમાં બિન્ન આવિભાવો છે. એ આપણામાં રહેલા અપ્રગટ ચેતનાને પ્રગટ કરવા આપણાં આવરણોને એમની ઉપર કરુણાથી ભેટે છે.

ઘણી વાર આપણો બાબુ આચારોના ચોકઠામાં બંધાઈ જઈએ છીએ. અમુક જ પદ્ધતિ સાચી અને બીજી રીત ખોટી એવા અભિપ્રાયો બંધાઈ જાય છે, પરંતુ જે આત્મનિષ સત્યુરૂપ છે એના વહેવારો ક્યારેય ચોકઠાબદ્ધ હોતા નથી. ગૃહસ્થી, પરિવારવાળો અને વેપારમાં ડૂબેલો પણ ‘આત્મજ્ઞાની’ હોઈ શકે. જ્ઞાનીના બાબ્યાનાથી ‘એને’ ક્યારેય પરખાય નહિ. એનો સાચો પરિચય તો આપણા આંતરિક વિકાસથી જ થતો હોય. એની હાજરીમાં આનંદ, શાંતિ અને નિરાકૃતા અનુભવાતી હતી, એના સ્મરણમાત્રથી હળવાશ અનુભવાતી હોય એવા જ્ઞાનીપુરુષને બહારનાં લક્ષણોથી ના પરખવા.

મેં હમજાં એમ કહ્યું કે જાણે મોટાએ મને ‘દાદા’નો ભેટો કરાવેલો. એનું બીજું પણ તાત્પર્ય છે. મોટાની આસપાસ કેવળ ‘પ્રભુપ્રીત્યર્થ કર્મ’નો જ યજ્ઞ ચાલ્યા કરે. મોટાના ઉત્સવ પ્રસંગોમાં સાહું ભોજન પીરસાય. ખીચડી-કઢી-શાક-કચુંબર-એ ઉત્સવનું સમૂહ ભોજન. જ્યારે દાદા પાસે એથી તદ્દન ઊલઠું જ અનુભવ્યું. એમની પાસે તો સદાય સત્તસંગી સમૂહ બેઠેલો હોય. ‘દાદા ભગવાનના અસીમ જ્ય જ્યકાર હો’ની ધૂન ચાલે, પદો ગવાય, નવ કલમો બોલાવાય. જુદી જુદી રીતે વિધિઓ થાય. દાદાના ઉત્સવોમાં મિષ્ટાન્ન હોય. મોટા પાસે કોઈ ‘કૃપા’ કે ‘આશીર્વાદ’ની વાત કરે તો મોટા બંઘેરી નાખે. જ્યારે દાદા સામેથી કહે કે ‘આશીર્વાદ’ લઈ જઈ. મોટા કોઈને કશું જ મફતમાં ના આપે. જ્યારે દાદા પુસ્તકો માટે કોઈની પાસેથી પૈસા પણ ના લે. આવા પૂરેપૂરા પરસ્પર વિરોધો હોવા છતાં દાદાની સમીપ જવામાં મને બિલકુલ અંતરાય નહ્યો ન હતો. દાદાને પહેલી વાર જોયા ત્યારથી જ કશીક અલૌકિકતાની ઝાંખી થયેલી.

એક વખત મેં દાદાને અમુક રકમ ભેટ આપવાની મારી ભાવના જણાવી અને એ રકમ સ્વીકારાય એવી વિનંતી કરી. દાદાએ મારી પાસેથી એ રકમ લીધી. મને એમનાં મૂલ્યવાન પુસ્તકો મળેલાં ત્યારથી મને આવી ભાવના થયા કરતી હતી. બે દિવસ પછી મેં આપેલી રકમ દાદાએ પાછી આપતાં કહ્યું, ‘અમે તમારી ભાવના સ્વીકારી છે. તમે આ રકમ અમારી છે એમ માનીને લો.’

મેં તરત જ એ રકમ લઈ લીધી, કેમ કે એમના કહેવાનું તાત્પર્ય મારી સમજમાં આવી ગયું.

છતાં મેં પૂછ્યું, ‘દાદા, તમે ‘આપતવાણી’ મફત શા માટે આપો છો ?’

ત્યારે દાદાએ કહેલું, ‘મફત આપતો જ નથી ! પણ એનું જે મૂલ્ય છાખ્યું છે એ કોઈ ચૂકવતું નથી !’

‘આપતવાણી’નું મૂલ્ય : ‘હું કોઈ જાણતો નથી.’ એ ભાવ અને ‘પરમ વિનય’ છાપાયેલું હોય છે. આ બે કથનોની ગાહનતા સમજાતાં મને ખાતરી થઈ કે જ્ઞાનીપુરુષને જે જોઈએ છે એ કોઈ આપતું નથી. આપણે તો એમની અકારણ કરુણાથી જ એમની પાસે જઈ શકીએ છીએ અને એ કરુણાભાવથી આપણાં બંધ શિથિલ થાય છે. આથી, એમના સાંનિધ્યમાં આનંદ અનુભવાય છે.

મારામાં જૈન ધર્મચાર પ્રત્યે ઊંડો અને છૂપો તિરસ્કાર હતો. મારામાં સમજણની કેટલીક ગાંઠો બંધાઈ ગઈ હતી. દાદાએ ઊંડા પ્રેમભાવથી એ ગાંઠો છોડાવી. સૌ પ્રથમ તો નમસ્કાર મંત્રમાં રહેલી શક્તિનો એમણે અનુભવ કરાવ્યો. દાદા જે રીતે નમસ્કાર મંત્ર બોલાવતા એથી રોમેરોમ પુલકિત થઈ ઉઠતા. એ પછી વૈષ્ણવ અને શિવસંપ્રદાયના મંત્રો પણ બોલાવતા. આવું નિર્ગથ જૈન આચારણ મેં ક્યારેય ક્યાંય પણ જાણેલું-જોયેલું નહિ. દાદાએ આ ત્રિમંત્રની પ્રતિજ્ઞા દ્વારા કાળધર્મને અનુરૂપ સમન્વય-એકતા સ્થાપી દીધી. હું દાદાની આ દંદિ ઉપર વારી ગયેલો.

આમ છતાં દાદાનો વિવેક પણ સૂક્ષ્મ રહેતો. કોઈ પણ વર્ગનું ધાર્મિક પ્રમાણ દુભાય નહિ એની કાળજી પણ રાખતા. કેટલાક દેરાસરમાં જવાનું થાય તો ત્યાં માત્ર નમસ્કારમંત્ર જ બોલાવે. એની પાછળ ભીતિ નહિ, પરંતુ સૂક્ષ્મ અહિંસાભાવ રહેતો.

દાદા સાથે મહેસાશાના હાઈવે ઉપર આવેલા ભગવાન સીમંધર સ્વામીના દેરાસરમાં જવાનું થતું હતું. દાદાને ચાલવાની તકલીફ હોવાથી યુવાનો એમને ખુરશીમાં બેસાડીને ઊંચીને લઈ જાય. ઉત્સાહમાં આવીને ‘દાદા ભગવાનના અસીમ જ્ય જ્યકાર હો’ની ધૂન ચલાવતા. એ વખતે કેટલાંક સાધીજીઓ ત્યાંથી પસાર થતાં હતાં તે માંહોમાંહે આ સ્થિતિનો ઉપહાસ કરતાં હતાં. એમાંથી એકે તો એમ પણ કહું કે ‘પોતે ભગવાન થયા છે, તો અહીં કોનાં દર્શન કરવા આવે છે ?’

મને આ સાંભળીને કશો નકારાત્મક પ્રતિભાવ ના જાગ્યો. આવા જ્ઞાનીપુરુષને કેવી રીતે ઓળખી શકાય ? પરંતુ મને મનમાં એવું તો થયું જ કે આમને સાધીજ ના ગણાય. સંસાર છોડીને આવ્યા એવો દેખાવ થયો છે, પણ સંસારીભાવ - નિંદા - ટીકા કરવાનો - છૂટ્યો નથી. જૈન ધર્મમાં નાની ઉંમરે આવાં બાહ્યતપ કરાવાય એ પ્રત્યે અત્યંત ચીડ, ઘૃણા અને તિરસ્કારનો ભાવ મને રહ્યા કરતો હતો.

એક દિવસ દાદાની સાથે સીમંધર સ્વામીના દેરાસરમાં ગયેલો. અમારે સૌને ત્યાંના રસોડે જમવાનું હતું. દાદા મને ભોજનશાળાના દરવાજા પાસે લઈ ગયા અને મને એમના બાજુમાં બેસાડ્યો. પછી મને કહે,

‘હમણાં સાધીજીઓ અહીં વહોરવા આવશે. એ દરેકને તમારે ઊભા થઈને બે હાથ જોડીને માથું નમાવીને પ્રણામ કરવાનાં છે.’

દાદા કાંઈ પણ કરવાનું કહે ત્યારે મને પ્રશ્ન ના થાય. લગભગ અડધો કલાક લગી આ પ્રમાણે મેં કર્યા કર્યું.

વંદનકાર્ય પૂરું થયું પછી દાદાએ મને કહું, ‘ચાલો, બધું ચોખ્યું થયું અને દેવદેવીઓ તમારા ઉપર પ્રસન્ન થયાં અને અંદર શક્તિઓ વધો.’

દાદાનું આ પરિણામ-વિધાન મને સમજાયું નહિ. ત્યારે દાદાએ કહું, ‘આપણામાં કોઈના કોઈ પણ પ્રકારનાં કાર્ય પ્રત્યે તિરસ્કાર-ઘૃણા ના હોવાં ઘટે. તમે આ બધાંને પ્રણામ કરીને હવે ચોખ્યા થયા છો. તમે આ રીતે પ્રણામ કરો ત્યારે વાતાવરણમાં રહેલ જે વિવિધ શક્તિઓ - દેવ-દેવીઓ પ્રસન્ન થાય છે. અને પ્રણામ કરતી વખતે તમે નમતા હતા ત્યારે દરેક સાધીજ તમને હાથ - ઊંઘો કરીને આશીર્વદ આપતા હતા. હવે, આશીર્વદ આપવાની શક્તિ બધાંમાં ના હોય. જે ભગવાનરૂપે પ્રગત્યા હોય એની પાસે આશીર્વદ વર્તય, પરંતુ આ લોકો આશીર્વદ આપે એટલા પ્રમાણમાં એમનામાં શક્તિ ઘટે અને આપણે નભ્યા એથી આપણામાં શક્તિ વધે.’

આ સમજૂતી પાછળ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનનો સિદ્ધાંત છે એ મને પછીથી સમજાયેલું, પણ એ વખતે તો મારી મતિમાં દાદાની વાત બરાબર ઠસી ગઈ હતી. આજે પણ કોઈ પણ જૈન સાધુ-સાધી, ઉપાચાર્ય કે અન્ય કોઈને જોતાં હું ભાવનાપૂર્વક પ્રણામ કરું છું. એવી ભાવના ધારણા કરું છું કે એમનામાં પણ ભગવાન બિરાજેલા છે. તિરસ્કાર, ચીડ, ઘૃણાથી મને જ નુકસાન છે એનું જીવનું ભાન જાગૃત થયું. એક મજબૂત ગાંઠ છૂટી ગઈ.

દાદા ઘણી વાર સમૂહને તીર્થયાત્રા કરાવે. પોતે સાથે રહે. પોતે પણ મૂર્તિઓનાં દર્શન કરે. મને પ્રશ્ન થયા કરે કે પોતાનામાં પરમાત્મા પ્રગટ છે એ સૂક્ષ્મ છે. હવે, એમણે

આવાં સ્થૂળ મૂર્તિરૂપ ભગવાનનાં દર્શનની શી જરૂર ? વળી, જેમને જ્ઞાનવિધિથી સૂક્ષ્મ અનુભૂતિ થઈ છે એમને પણ તીર્થોમાં રઝપાટ કરવવાનું શું પ્રયોજન ? મારે આવી યાત્રામાં જવાનું બનેલું નહિ.

મારા મનમાં જાગેલા પ્રશ્નોનું દાદાએ સમાધાન કર્યું. દાદા દેરાસરોમાં ભગવાનનાં મૂર્તિરૂપનું દર્શન કરવા જતા નથી, પરંતુ પોતાનામાં પ્રગટ થયેલા પરમાત્માનાં દર્શન આપવા જાય છે. આ એક અનોખી આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનની પ્રક્રિયા છે. આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિમાં મૂર્તિનાં દર્શનનો મહિમા આ ઉપરથી સમજાય છે. જેમના હદ્યમાં ‘ભગવાન પ્રગટ થયેલા’ છે એમના સામીયથી મૂર્તિમાં ચેતનની પ્રતિષ્ઠા થાય છે. તેથી, મૂર્તિ સચેતન બને છે. પરમાત્માનુભવી માનવદેહધારી સજ્જવન મૂર્તિદેહ છે. પથ્થરના કણકણમાં સચેતનના છે ખરી, પણ એ આવા પ્રગટ પુરુષના સાંનિધ્યથી એ મૂર્તિમાં ચેતન પ્રતિષ્ઠા પામે છે. પરિણામે આવી મૂર્તિનાં દર્શન કરતાં પ્રજ્ઞ આનંદ અને શાંતિ અનુભવે છે. આવા લોકોત્તર પુરુષનાં કાર્યોથી જગતના લોકનું કેવું કલ્યાણ સધાય છે, એ આ ઉપરથી સમજાય છે.

ઉપરાંત, દાદા જેમને સાથે લઈને આવા દેરાસરોમાં જાય ત્યાં મારા જેવા ધ્યાના મનમાં જાગેલા અન્યથા ભાવોથી જે દોષો થયા હોય એ માટે ક્ષમાયાચના કરાવીને દોષોનું નિવારણ કરાય. આવા મૂર્તિરૂપે રહેલા ભગવાન પાસે આપણે મ્રાર્થના કરવી કે ‘હે ભગવાન, આપ મૂર્તિરૂપે અહીં બિરાજમાન છો. આપ મારામાં રહેલા અમૂર્ત ભગવાનને જાગૃત કરો અને આપના દર્શન હું મારા હદ્યમાં પામું-અનુભવું એવી કૃપા કરો.’

આ જ પ્રમાણે મૂર્તિરૂપે રહેલી શક્તિનો-દેવીઓનાં પણ દર્શન કરવાનાં.

દાદાનો આવો હેતુ જાણીને મૂર્તિનાં દર્શનનો મર્મ ખુલ્લો થયો. મૂર્તિનાં દર્શનની અવગણના થતી બંધ થઈ. મૂર્તિ પ્રત્યે જોવાની મારી દસ્તિ જ સુલાર્ય ગઈ. દાદા તો દેરાસરમાંની અન્ય મૂર્તિઓને પણ બે હાથ જોડીને પ્રણામ કરતાં કરતાં ચાલે. ક્યારેક ક્યારેક કેટલીક નાની મૂર્તિઓની વિશેષતા પણ સમજાવે. એની પાછળથી ગૂઢતા-ગુદ્યતા પણ કહે. મને એ બધું સ્વીકાર્ય બનતું.

આવી કેટલીક ગ્રંથિઓ જેદાતાં હું અનોખી હળવાશ અનુભવવા લાગ્યો. દાદાના સત્સંગથી મારો વહેવાર ઊજળો બનવા લાગ્યો.

દાદાની અપાર કરુણાનું અમૃત એમની દસ્તિમાંથી વધ્યા કરતું મને અનુભવાનું હતું. દાદાનું એક વચન હતું કે ‘અમે અમારી આંખોથી ધ્વરાવીએ છીએ.’ આ અત્યંત માર્ભિક વિધાન છે. અમૃતપાન કેવળ કરુણાથી શક્ય બને. મા એના સંતાનને સ્તનપાન કરાવીને માત્ર દૂધ જ આપતી નથી, એના દિલનું વહાલ પણ બાળકને આપે છે. જ્યારે અહીં તો પરમ પુરુષની ચેતનાશક્તિનું પ્રેમ અને કરુણાથી દિવ્યજ્ઞવનને પોષનાનું અમૃતપાન કરાવાનું હોય છે.

આવા કરુણાભાવનો વિશેષભાવે અનુભવ મને બામણવાડજ્ઞમાં થયેલો. હું સવારમાં ઊઠીને પરવારતો હતો. નાહવાનું બાકી હતું ત્યાં જ દાદાએ મને બોલાવવા એક યુવાનને મોકલ્યો. મેં કહ્યું કે ‘નાહીને આવું છું.’

તો ફરીથી એ જ યુવાને આવીને મને જણાવ્યું કે ‘હમણાં જ બોલાવે છે.’

સહેજ પણ વિલંબ વિના હું દાદા પાસે પહોંચ્યો. બે-ગણ જણ દાદાની સામે બેઠેલા. પછી દાદાએ કહ્યું કે ‘હું બોલાવું એમ બોલો.’ મેં એ પ્રમાણે કર્યું અને પછી કહ્યું, ‘હવે, આંખો બંધ કરો અને વિષય સંબંધી જે જે દોષો થયા હોય એ માટે રમેશભાઈને ઠપકો આપજો. પહેલો દોષ થયો હોય ત્યાંથી જોવાનું શરૂ કરજો.’

એ પ્રમાણે શરૂઆત કરતાં હું, ‘મારાથી’ અલગ થઈને ‘મને’ જોતો હતો. અને વિષય સંબંધી દોષો થયેલા એ અંગે ‘આ યોગ્ય ના કર્યું.’ એવો ઠપકો આચ્છા કરતો હતો. ફિલમની જેમ દશ્યો પસાર થતાં હતાં. આ સિવાયનું કશું જ સ્મરણમાં આવતું ન હતું. છેક છેલ્લો કરેલો દોષ દેખાયો પછી દાદાનો અવાજ ‘જ્ય સચ્ચિદાનંદ’ સંભળાયો અને મારી આંખના પોપચાં ઊંચકાયાં. આ પહેલાં મને આંખ ખોલવાની વૃત્તિ પણ થઈ ન હતી. મને એમ થયું કે દસેક મિનિટ થઈ હશે, પરંતુ પચાસ મિનિટ થઈ હતી !

દાદાએ ‘સામયિક’ કરાવ્યું - એમ મને જણાવ્યું અને કહ્યું, ‘આટલા પ્રમાણમાં ચોખ્ખા થયા. અંદર જે દશ્ય હતું એના ‘આપજે’ દ્રષ્ટા હતા. સાધારણ રીતે આપજી દર્શિ દશ્યમાં જ હોય છે. હવે, દર્શિને દ્રષ્ટામાં ધારણ કરવાનો અભ્યાસ કરવાથી આત્મસ્વરૂપમાં રહેવાય. એ જ દર્શન થયું કહેવાય.’

મેં દાદાને પહેલાં પૂછ્યું હતું કે ‘ભગવાનના અનુભવ દર્શનમાં શું થાય ?’ - એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ અનુભવની પ્રસાદીના કશરૂપે થયો. આ અનુભવ દાદાના સામર્થ્યને લીધે હતો એ નિશ્ચિત હકીકત છે.

આમ તો બંધ આંખે આપજાને અંધારું જ ભાસે. જ્યારે આ વિધિ દરમિયાન ‘હું’ જે દશ્યોને જોતો હતો એ તદ્દન સ્પષ્ટ હતાં. અને એ પૂરું થતાં જાણો આંતરિક ઉજાસ અનુભવેલો. એક જ વિષયને લક્ષ કરીને એ બાબતમાં દશ્યોને ‘હું’ પહેલી વાર જોઈ શક્યો.

બીજો એક વિલક્ષણ અનુભવ અમદાવાદમાં એક સત્સંગ દરમિયાન થયેલો. દાદાએ મને અને મારાં પત્ની અરુણાને બોલાવ્યાં. અમે બંને એમની પાસે જઈને ઊભાં રહ્યાં. પછી મને કહે, ‘તમે મન, વચન, કાયાથી કેટલા બધા દોષ કર્યા છે ? તો તમે પગે પડીને આમની માઝી માગો.’ મેં દાદાના સૂચવ્યા પ્રમાણે કર્યું. પછી દાદાએ અરુણાને મારા પ્રત્યે એ જ પ્રમાણે કરવાનું સૂચવ્યું.

એ પછી અમે અમારે સ્થાને બેસી ગયાં. પછી દાદાએ બધાને પ્રતિકમણાની - ક્ષમાયાચનાની - વિધિ બોલાવીને પરસ્પરની માઝી માગવાનું કહ્યું. બધાં એકબીજાને પગે લાગીને માઝી માગતા હતા ત્યાં સૌનાં હદ્દય ભરાઈ જતાં હતાં. અને આંખમાંથી આંસુ વહેતાં હતાં. ક્યારેક તો હીબકાં ભરાઈ જતાં હતાં. જાણો પ્રૂસકે પ્રૂસકે રડાશે એમ થતું હતું અને ઘણાને એવું થયું પણ હતું.

આ આંસુ ઊંચાં પ્રકારનાં હતાં. એ હદ્દયને શુદ્ધ કરતાં હતાં. સામયિકથી હદ્દયાવકાશ ખૂલતું હતું તો પ્રતિકમણથી હદ્દય શુદ્ધ થઈને પવિત્ર બનતું હતું.

દાદાએ આ બંને વિધિ આપીને મુમુક્ષુઓને મોક્ષમાર્ગ ઉપર ગતિશીલ કર્યા છે. એમાંય પ્રતિકમણ તો જાણો ક્ષણોક્ષણની કિયા હોય એમ લાગે. રાગ અને દ્વેષ બંને હોય

વિભાગ : ૫
પૂર્વસંસકાર

છે. ‘શુદ્ધાત્મા’ સિવાયના બધાં જ સ્મરણો વિસ્મરણ યોગ્ય છે. આથી, એવાં સ્મરણોનું પણ પ્રતિકમણથી શોધન કરી દેવાનું હોય છે. જ્ઞાનીપુરુષના આકાશી શબ્દોથી સમર્થ બનેલી આ વિધિ સાચું પ્રતિકમણ કરાવી શકે છે.

મારા માટે ‘નવ કલમો’ અને ‘પ્રતિકમણ’ ઉત્તમ સાધનો જણાયાં છે. એ કિયાકારી છે. ‘નવ કલમો’માં તો પ્રચંડ શક્તિ પ્રેરવાનું સામર્થ્ય છે. એ શબ્દોમાં મંત્રશક્તિ છે. અને ‘પ્રતિકમણ’ એ તો ‘ક્ષમાયાચના’નો મૌલિક - નૂતન અભિગમ છે. એ દ્વારા શોધનની પ્રક્રિયા થાય છે. પશ્ચાત્તાપથી તપસ્યા થાય છે અને એ તપસ્યા આંતરિક શુદ્ધિ કરે છે. મોક્ષના અનુભવ માટે આ બંને બાબતો અનિવાર્ય અને પૂરક છે. આ કિયામાત્ર કર્મકંડરૂપ થવી ના જોઈએ, પરંતુ જ્ઞાનપૂર્વકની ભાવના સાથે થવી જોઈએ, દિવસ દરમિયાન પ્રત્યેક વહેવારમાં ઉપયોગમાં લેવાનો પુરુષાર્થ થવો ઘટે.

સામયિકની વિધિથી મેં આંખો મીંચીને ઉજાસ અનુભવ્યો અને પ્રતિકમણથી જે આંસુ વહ્યાં એથી શુદ્ધિનો અનુભવ થયો.

• • •

૧. ભૂમિકા

ક્યારેક કશાપણ પૂર્વાપર સંદર્ભ વિના કોક સંતનું સ્મરણ થાય, એના શબ્દથી પ્રેરણા મળે અને વારંવાર એમના પ્રત્યે હૃદયમાં ભાવ જાગે ત્યારે એમ સમજજું કે આવા આકર્ષણનું કારણ પૂર્વના કોક સંસ્કારોને લીધે હોય છે જ. આ હકીકિત મને હમણાં હમણાં જ સમજાયેલી.

ગુરુશક્તિની સંક્રિયતાની જે પરંપરા હોય છે એ ગૂઠ હોય છે, પણ જ્યારે આપણાને એ યોગ્ય દિશામાં વાળે અને એ માર્ગ માટે નવો પ્રકાશ પાડે ત્યારે એ પરંપરાનું રહસ્ય સમજાય છે.

મને મારા જીવન દરમિયાન આવી ત્રણ વિભૂતિઓના સ્મરણથી જે હૃદયભાવ જાગ્યો છે અને જ્ઞાનપ્રકાશનો જબકાર અનુભવાયો છે એ વાત કરવી જરૂરી હોવાથી રજૂ કરું છું.

૨. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ

કોલેજમાં મેં શ્રીરામકૃષ્ણનું જીવનચરિત્ર વાંચ્યું અને એમના ભક્તિભાવના પ્રસંગો વાંચ્યા ત્યારથી એમનું આકર્ષણ વધતું ચાલ્યું. મારા માટે આકર્ષણનું મુખ્ય કારણ તો તેઓ પરણેલા હતા અને પત્નીના સહયોગથી જ એમણે સાધના કરેલી. બીજું, રામકૃષ્ણે કાલીમાતાની મૂર્તિની પૂજા-સેવા કરતાં કરતાં જે અપૂર્વ હૃદયભાવ અનુભવ્યા કરેલો એ પણ આકર્ષણનું કારણ હતું.

જ્યારે મેં ‘શ્રીરામકૃષ્ણ કથામૃત’ વાંચવાનું શરૂ કરેલું ત્યારે વારંવાર મારું રુદ્ધન એ વાંચનને અટકાવતું હતું. એ પછી સ્વામી સારદાનંદના ‘રામકૃષ્ણ - ધી ગ્રેટ માસ્ટર’નો ગુજરાતી અનુવાદ ‘શ્રીરામકૃષ્ણ લીલાપ્રસંગો’ વાંચ્યા. આ બંને પુસ્તકોના વાંચનથી હું રામકૃષ્ણનો ચાહક બની ગયો.

સ્વામી વિવેકાનંદ જ્ઞાન, પ્રતિભા, વિદ્વત્તાથી સભર હતા. કોલેજમાં ભાડતો ત્યારે એમનો ફોટો પણ રાખતો હતો, પરંતુ જ્યારે વિવેકાનંદ પોતાના ગુરુના પ્રભાવની વાતો કરેલી એ વાંચતો ત્યારે રામકૃષ્ણ પ્રત્યે બેંચાણ વધતું જતું હતું

૧૯૮૧માં કલકત્તા જવાનું થતાં દક્ષિણાશ્રર કાલીમંદિરમાં જતો. ત્યાં ફરતો અને શ્રીરામકૃષ્ણનાં સ્મરણોને સજીવરૂપે અનુભવતો હતો. એ જ વર્ષની તા. ૩૧મી દિસેમ્બરે આખી રાત મને ઊંઘ આવી ન હતી અને રામકૃષ્ણનું એટલું ઉંહું સ્મરણ થતાં પ્રાર્થના થતી કે ‘હે પ્રભુ ! મારા જીવનમાં અંધકાર છે. એ અંધકાર શેનો છે અનું મને ભાન નથી ! મારામાં પ્રકાશ પ્રેરો અને જીવનનો - ઉન્નત જીવનનો રાહ

દર્શાવો. હું વિષય વિકારોથી ઉત્ભરાતો અશાંત અને નિર્બળ યુવાન છું. આપની સાધનાને હું સમજું શકું એવી શક્તિ નથી. પણ કોક અગોચર શક્તિએ આપના પ્રત્યે મને આકર્ષ્યો છે.’ આવા પ્રકારની પ્રાર્થના કરતાં રાત પૂરી કરેલી. તા. પહેલી જાન્યુઆરીની સવારે મારું શરીર હળવું બનેલું. મન પ્રહૃલિત હતું.

એ દિવસોમાં હું વાર્તાઓ લખતો હતો. મેં ‘ધૂમ્રસ અને પ્રકાશ’ નામની વાર્તા લખી. એમાં મારી વૃત્તિઓનું તોફાન, આભાસી અને ધૂંધળી જીવનદિશા અને એમાંથી એકાએક જબકતો નવા જીવન માટેનો પ્રકાશ વજાવેલાં. એ વાર્તા ‘ગુજરાત સમાચાર’ના રવિવારના અંકમાં પ્રગટ થયેલી.

એ પછીનાં વર્ષોમાં મને દક્ષિણાશ્રરનાં સ્વર્જાં પણ આવતાં હતાં. કોલેજમાં અધ્યાપક બન્યા પછી કિસ્ટોફર ઈશરવૂડ તથા રોમાં રોલાંએ લખેલાં શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસનાં ચારિત્રો વાંચ્યાં.

આજ સુધી શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ અને મા શારદામણિ મારી દસ્તિમાં દિવ્ય દાંપત્યનો આદર્શ છે. એમનાં સ્મરણોએ મારા હૃદયને ભીજું રાખ્યું છે, માતૃભક્તિનો મહિમા સમજાવ્યો છે અને શક્તિના સ્વરૂપનું ચિંતન પ્રેર્યું છે.

૩. ભગવાન રમણ મહર્ષિ

અમારી કોલેજના ગ્રંથાલયમાં એક મેગેਜિનના પૂંડા ઉપર શ્રીરમણ મહર્ષિનો ફોટો જોતાં જ મારા દિલમાં આકર્ષણ

જાગેલું. એમની આંખોમાંથી પ્રેમ અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ વહેતો હોય એવું અનુભવાયેલું. એમના હોઠ ઉપરનું સ્મિત અદ્ભુત હતું.

એ પછી મેં ‘રમણવાણી’ પુસ્તક વાંચ્યું. શુદ્ધ જ્ઞાનમાર્ગ - ‘હું કોણ ?’ની જ શોધ કરવાની વાત પૂરતી સમજાય નહિ, પણ વાંચવું ગમે ખરું. ૧૯૬૪માં પહેલી જ વાર હરિઃઊં આશ્રમમાં મૌનએકાત્માં મને મોટાના ફોટોમાં એમનાં દર્શન થયેલાં. એ પછીના બીજે ત્રીજે વર્ષે સુરતના હરિઃઊં આશ્રમમાં ગયેલો. આશ્રમનાં વૃક્ષોની છાયામાં મોટાને મેં માત્ર લંગોટીબેર આરામ ખુરસીમાં બેઠેલા જોયા ત્યારે જાણે રમણ મહર્ષિ હોય એવો મને આભાસ થયેલો. મોટાને આ મુદ્રામાં જોયા પછી મેં રમણ મહર્ષિનો એક ફોટો જોયેલો. એમાં એમની જે મુદ્રા હતી એવી જ મુદ્રાનાં દર્શન મને મોટામાં થયેલાં.

એ પછી ૧૯૬૬માં ‘ભગવાન રમણ મહર્ષિ : જીવન અને કાર્ય’ પુસ્તક મારા વાંચવામાં આવ્યું. બીજાં જ વર્ષ - (૧૯૬૭ માં) મોટા વિશે આ જ પ્રકારનો ગ્રંથ તૈયાર કરવાની દરખાસ્ત આવી. અને ‘પૂજ્ય શ્રીમોટા : જીવન અને કાર્ય’ પુસ્તકના સંપાદન કાર્યમાં સહભાગી થવાનું ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું.

૧૯૭૨માં મોટાએ અમને દક્ષિણ ભારત મોકલેલા. ત્યાંની યાત્રા દરમિયાન અમે તિરુવન્નામલાઈ રમણ મહર્ષિના આશ્રમમાં ગયેલા. આખો દિવસ પસાર કરેલો. ત્યાં અસુઝાયલ પાસે મને અલૌકિક શાંતિનો અનુભવ થયેલો અને હદ્ય ભાવવિહોર બનેલું.

નારાયણ સ્વામી સાથે રમણ મહર્ષિ પાસે મોટા ગયેલા. મહર્ષિની અંતિમ અવસ્થા હતી. મોટાએ કહેલું કે મેં તો હદ્યથી હદ્યમાં પ્રાર્થના કર્યા કરેલી. આ રીતની ત્રાણેય

મહાપુરુષોના મિલન દરમિયાન મૌનવાતોનો મર્મ કોને સમજાય ?

આવું બધું સ્મરણમાં આવતાં આજે એમ લાગે છે કે રમણ મહર્ષિની ચેતના સાથે પૂર્વની કોક સંકલના હશે. હમણાં મને થયેલી એક અનુભૂતિ વિશે સમજવાનું મન થયેલું. ત્યાં જ એકાએક સ્ફૂર્યું અને રમણ મહર્ષિનું પુસ્તક લઈને ખોલતાં જ એમાંથી મને સમાધાન મળી ગયું. આ બધી ઘટનાઓ પાછળ ગૂઢ સંકલના હોય એવી મને પ્રતીતિ થયા કરે છે.

૪. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર :

મોટા અનેકવાર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના નામનો ઉલ્લેખ કરીને સત્પુરુષના સંગનો એમાંથી કહેલો મહિમા સમજવા કહેતા હતા. ઘણી વાર એમના જીવનના પ્રસંગો પણ કહેતા હતા.

મોટાના દેહત્યાગ પછી મોટાના ઉત્સવમાંથી પાછા ફરતાં અગાસ (જિ. આણંદ)માં આવેલા શ્રીમદ્જીના આશ્રમમાં જીવાનું થયેલું. ત્યાંથી ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ના સંપૂર્ણ સાહિત્યનું પુસ્તક ખરીદી લાવેલો. આખું પુસ્તક ખૂબ રસપૂર્વક વાંચી ગયેલો. એ પુસ્તકમાં સત્પુરુષનો સંગ કેટલો મૂલ્યવાન છે એનું મહિમાગાન વારંવાર સ્મરણમાં આવ્યા કરતું હતું. સત્પુરુષનાં વચ્ચો, સત્પુરુષનો વહેવાર, વિહાર એ સર્વને વારંવાર નમસ્કાર થયા કરતા હતા.

શ્રીમદ્જીના લખાણના વાંચનની ભૂમિકા હતી અને દાદા ભગવાનને મળવાનું થયું. દાદા ભગવાનમાં શ્રીમદ્જીની ભાવનાઓનું મૂર્તરૂપ અનુભવાયું હતું. દાદા ભગવાનની

અનેક વિધિઓ પણ જાણો શ્રીમદ્જી બોલતા હોય એમ અનુભવાતું હતું. દાદાની સાધનાનું એક મહત્વાનું અંગ એ શ્રીમદ્જીનો આ ગ્રંથ પણ હતો, એમ પછીથી જાણીને મને આનંદ થયો હતો.

મારા હદ્યમાં શ્રીસદ્ગુરુનો મર્મ શ્રીમદ્જીના વાંચનને લીધે ખૂલ્યો. એમણે લખેલા ઘણા દુહાઓ વાંચતાં મારું હદ્ય ભરાઈ આવતું.

‘શ્રીઆત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર’ મને ખૂબ ગમે છે.

છેલ્લે જ્યારે બાપજીનો સહવાસ થયો ત્યારે બાપજીએ પણ શ્રીમદ્જીની કેટલીક વાતો કરીને મને પ્રેરણા આપી હતી.

પહેલેથી જ્ઞાનમાર્ગ પ્રત્યે મારો અભિગમ હતો. હદ્ય ભક્તિ માટે કેળવાયેલું હતું કે કેમ એની મને ખબર નથી.

આ રીતે શ્રીમદ્જીનું પણ કશુંક સંધાન હશે એમ મને લાગે છે.

તેઓશ્રીએ પ્રેરેલી ભાવનાઓ ભાવવાથી મને ઘણી શાંતિ અને સમાધાન અનુભવાતાં હતાં.

“હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ ! શું કહું ? દીનાનાથ દ્યાળ !

હું તો દોષ અનંતરું ! ભાજન છું કરુણાળ !”

એવી પ્રાર્થના થતાં નિજ દોષનું દર્શન કેવી રીતે થાય અને એ દોષ પર્યે તત્સ્થતા કેમ વરતાય એનું ચિંતન થયા કરતું.

શ્રીસદ્ગુરુ પ્રત્યેની ભક્તિ-લગની કેવી રીતે વધે અને શ્રીસદ્ગુરુની કરુણાથી નિજ દોષ કેવી રીતે દેખાય એની મથામણ થયા કરતી ત્યારે -

‘પ્રભુ !’ ‘પ્રભુ !’ લય લાગી નહિ, પડ્યો ન સદ્ગુરુ પાય
દીઠા નહિ નિજ દોષ તો તરીએ કોણ ઉપાય ?’

એ ગવાતું.

શ્રીસદ્ગુરુચરણમાં શરણાગતિની ભાવનાને વધારવામાં મને આવા દુહાઓએ ખૂબ સહાય કરી છે.

શ્રીસદ્ગુરુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાભાવ વધારવા અને ટકાવવા શ્રીમદ્જીએ કરેલી આ વંદના લગભગ નિયમિત થતી.

(દુહા)

અહો ! અહો ! શ્રીસદ્ગુરુ, કરુણાસિંહુ અપાર,
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર.

શું પ્રભુ ચરણ કને ધૂંનું, આત્માથી સૌ હીન,
તે તો પ્રભુએ આપિયો, વતું ચરણાધીન.

આ દેહાદિ આજથી વરતો પ્રભુ આધીન,
દાસ દાસ હું દાસ છું, આપ પ્રભુનો દીન.

ધર્મસ્થાનક સમજાવીને લિના બતાવ્યો આપ,
ચ્યાન થકી તવવારવત્ત, એ ઉપકાર અમાપ.

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પાચ્યો હુઃખ અનંત,
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રીસદ્ગુરુ ભગવંત.

પરમ પુરુષ પ્રભુ સદ્ગુરુ, પરમ જ્ઞાન સુખધામ,
જેણે આચ્યું ભાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ.

દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત,
તે જ્ઞાનીનાં ચરણમાં, હો વંદન અગણિત.

● ● ●

વિભાગ : ૬ અંતર્ગત

૧. ભૂમિકા

ગુરુપતાપે જ છેલ્લા દોઢ દાયક દરમિયાન અંતરમાં રહેલા ગૃહિતત્વ તરફ કેવી રીતે વળાયું અને એમાં કેવી ગતિ થઈ અને કેવી અનુભૂતિઓથી શ્રદ્ધા ગતિશીલ, કિયાશીલ અને જ્ઞાનશીલ બની એની આછી ઝંખી થાય એવું નિવેદન કરવાની ભાવના છે. વળી, આ ભાવનાનું રૂપ ગુરુચરણે સમર્પણ થાય એવી નિષ્ઠા પ્રત્યે જાગૃત પણ રહી શકાય એવી ધારણા છે.

૧૯૮૫માં પચાસ વર્ષનું આયુષ્ય પૂરું થતાં, પાછલા પગલે જોવા માટે સહેજ સ્થિર થતાં વિચારો આવવા લાગ્યા કે હવે પાછા વળવાનો એટલે કે અંતરમાં વળવાનો અને ત્યાં સ્થિર થઈને, સંકલ્પને સક્રિય થવા દેવાનો સમય થયો છે. અત્યંત

જરૂરથી ગતિ કરતા વાહનને પાછું લેવા માટે પહેલાં તો ગતિ ધીમી પાડીને, મોકળાશવાળી જગાએથી વળાંક આપીને પાછું વળવાની કિયા ધીમેથી સાવધાનીથી કરવી પડે છે. એવી સ્થિતિ મેં એ વર્ષે અનુભવી. વળી, એ વખતે આચાર્ય રજનીશજીએ (હાલ-ઓશો) કહેલો પ્રસંગ પણ યાદ આવ્યો. એક મુસાફર જરૂરથી વાહન હંકારીને આગળ વધતો હતો. ત્યાં એક આડશા-અંતરાય આવ્યો. એના ઉપર લખેલું કે ‘આગળ રસ્તો નથી, ભયંકર ગંડી ભીણ આવે છે.’ આ વાંચીને મુસાફર હતાશ થયો. નીચે ઉત્તરીને મૂકેલા અંતરાયને ઓળંગીને દસ્પંદર ડગલાં આગળ ચાલ્યો. દૂર દૂર ગહનતા - ભીષણતા જણાવા લાગ્યાં. આથી, એ પાછો ફર્યો. પેલી આડશાની વચ્ચેના પાટિયા ઉપર લખેલું કે - ‘અહીંથી રસ્તો શરૂ થાય છે.’

આપણા ભારતીય સંસ્કારમાંના ચાર આશ્રમો પૈકીનો ત્રીજો આશ્રમ - વાનપ્રસ્થાશ્રમ શરૂ થાય છે. હવે, આપણે પણ વાનપ્રસ્થની ભાવનાથી જીવનું એવા વિચારો આવવા લાગ્યા, પરંતુ પહેલા બે આશ્રમો - બ્રહ્મચર્યાશ્રમ તથા ગૃહસ્થાશ્રમની ભાવનાથી અગાઉનાં વર્ષોમાં જિવાયું ન હતું. માત્ર, કલ્પનાઓ કરીને જીવનને ગમે તેમ ફગાવ્યા કર્યું હતું. આથી, આ પ્રકારના આશ્રમ માટે મારામાં જરૂરી ભૂમિકા ન હતી.

મોટા મને ૧૯૬૭માં મળેલા ત્યારે મેં આવેશમાં આવીને એમની સાથે આશ્રમજીવન માટે મંજૂરી માર્ગી હતી. એ પ્રસંગ ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ.‘માં વિગતે લખ્યો છે. ત્યારે મોટાએ કહેલું કે ‘આપણે હરિઃઽં ગૃહસ્થાશ્રમને શોભાવવાનો છે !’ આ કથનનું તાત્પર્ય એ હતું કે પ્રાપ્ત સંજોગોને સંબંધોને

ખપાવ્યા વિના - જ્ઞાનપૂર્વક ભોગવ્યા - જોગવ્યા વિના કશું જ બહારનું ત્યજાય નહિ. આથી, જ્યારે વાનપ્રસ્થ - વનપ્રવેશની અવસ્થા આવી ત્યારે શું ગ્રાપ છે, કેટલું જોગવવાનું છે એનું સરવૈયું કાઢવા લાગેલો.

પરિવારના સભ્યોની સંખ્યા અત્યંત ઓછી હોવાથી, વહેવારોનું પ્રમાણ ઓછું હતું. પુત્રી પરણાવેલી હતી અને પુત્રનાં લગ્ન થયાં અને એને કામ પણ મળી ગયેલું. આથી, સાંસારિક જવાબદારી ખરેખર તો પૂરી થતી હતી. ઘરને જ આશ્રમરૂપે સ્વીકારીને ઘરમાં જ રહીને એમાંથી 'મારાપણા'નો ભાવ કેમ કરતાં ઓછો થાય, સંબંધોમાં 'મારાપણા'ના મમત્વને સ્થાને એ સર્વમાં પ્રભુ રહેલો છે એવી ધારણા કેવી રીતે દઈ બને - એવા પુરુષાર્થમાં રહેવાના ભાવનાત્મક વિચારો આવ્યા કરતા હતા. આ માટેની આંતરિક મથામણો થઈ, એમાં કેવી રીતે ગુંચાવાનું બન્યું અને કેવી ધન્ય ક્ષણોએ મોટાએ મારો હાથ પકડીને કેવી રીતે દિશા દર્શાવી એની વાત આ છેલ્લા વિભાગમાં નિવેદવી છે.

આ ગાળામાં પૂજ્ય બાપજીએ (દ્યાનંદ તીર્થ - દાસાનુદાસ) પધારીને મને 'મોટા'ની અનુભવ ઝાંખી કરાવી કેવી રીતે ધન્ય કર્યો એ વાત પણ ચરણમાં ધરી દેવી છે.

૨. ઉપનિષદ

જે સંયોગ ૧૯૬૮થી મોટા સાથે ગોઠવાયો હતો એમાં મોટા જે કંઈ ઉત્તરાવતા તે ઉત્તરાવાનું કામ મારે ભાગે હતું. મોટા બોલતા હોય અને હું એ ઉતારું ત્યારે કેવળ એમનો

અવાજ - શબ્દ છેક હૃદયના ઊંડાશ સુધી કશુંક સ્પંદન જન્માવતો. સાંભળીને ઉત્તરાવાનું હોવાથી એકાગ્રતા પણ રહે જ ! વળી, મોટા, ઉત્તરાવતા હોય ત્યારે વચ્ચે શબ્દ ચૂકી જવાય તો પુછાય નહિ. મોટા જો ફરીથી આપોઆપ બોલે તો ઉતારી લેવાય, પણ આવું ભાગ્યે જ બનતું. એમની અમૃતવાણીથી મારું હૃદય ભરાયા કરતું.

એ પછી ૧૯૭૪-૧૯૭૫ દરમિયાન શ્રી રમણભાઈ અમીન સાથે મોટાનો સત્તંગ થયેલો. એ ટેપ ઉપર રેકૉર્ડ થયેલો. એનું મુદ્રિતરૂપ થાય તો વધુ લોકોને લાભ થાય એવા હેતુથી એ કામ કરવા શ્રી રમણભાઈ સંમત થયેલા. એ કેસેટ્સુ ઉપરથી મુદ્રણ માટે હસ્તપ્રત તૈયાર કરવાની કામગીરી એ મારા માટે એક અનોખો અનુભવ હતો. ૧૯૮૭ થી ૧૯૯૨ દરમિયાન આઠ ગ્રંથો તૈયાર કરતાં ૧૮ વર્ષ પછી મોટાના શબ્દોથી મારું હૃદય ઊભરાતું ચાલ્યું.

રોજ વહેલી સવારે ત્રણથી છ લગી વોકમેનથી મોટાને સાંભળતો અને એ વાણી ઉત્તરતો. ક્યારેક વાણીનો પ્રવાહ ધોધબંધ વહે અને એમાં જે મર્મ છુપાયેલો જણાય એથી લખવાનું પણ અટકી જતું અને એ વાણીનો પ્રસાદ હૃદયમાં ભર્યા કરતો. ક્યારેક તો મોટાને દમનો હુમલો થયો હોય અને અવિરત ખાંસી ચાલતી હોય ત્યારે પણ વાક્પ્રવાહ અટકતો નહિ. આ બધું માત્ર શ્રવણેન્દ્રિય દ્વારા પણ જાણે તાદ્દશ્ય થતું અનુભવાતું હતું.

અન્ય જવાબદારીઓ સાથે આ કામ થયા કરતું હતું. આથી, એમાં વિલંબ થવાનો સંભવ મને જણાવા લાગ્યો. મને લાગ્યું કે સમય જાય છે એમ શારીરિક શક્તિની મર્યાદા પણ

અનુભવાય છે. માટે, હવે કશી બીજી કૌટુંબિક જવાબદારી બાકી નથી. માટે, કોલેજનાં કાર્યમાંથી સૈચિક નિવૃત્તિ લઈને આ કામ આટોપી લેવું. આથી, મેં ૧૯૮૧માં ચાર વર્ષ વહેલી નિવૃત્તિ લીધી. સત્સંગ-ગ્રંથોના સંપાદનનું કામ પૂરું કર્યું.

૧૯૮૭ થી ૧૯૯૩ સુધીનો સમય અધ્યાત્મજીવન અંગેની મારી સમજને ઘણો અજવાળનારો બન્યો, પણ એથી વિશેષ તો મોટાના અનુભવપ્રદેશની હકીકતની પ્રતીતિથી મોટાના વિરાટ, વ્યાપક, ગૂઢ (Mystic) રૂપની જંખી થઈ. દિલમાં એટલો બધો ઉલ્લાસ, ઉમંગ, ઉછાળો રહ્યા કરતા હતા કે મને જે આછો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થયો છે એ બધાંને વહેંચું એવી લાગણી રહ્યા કરતી હતી. આ અંગે સૌથી વધુ વાતો શ્રી રમણભાઈ સાથે થતી. અમને બંનેને આ અંગેની વાતો કરતાં અત્યંત સંતોષ અનુભવાતો હતો.

પરંતુ આ બધી બૌદ્ધિક પ્રવૃત્તિ હતી. મોટાએ જે જે પદ્ધતિઓ એમના સત્સંગ દરમિયાન સૂચવેલી એનો અભ્યાસ કરવાનું મન થતું હતું, પરંતુ મોટાના ગ્રંથો તથા મોટા વિશેના ગ્રંથો લખવાનો વધારે ઉત્સાહ રહ્યા કરતો હતો. વળી, આ પ્રકારનું મનનચિંતવન પણ એક સાધન છે, એવું સમાધાન બુદ્ધિ કરાવતી હતી.

આ સત્સંગ-શ્રેષ્ઠીના આઠમા પુસ્તકના સંપાદકીયમાં જે લખ્યું છે એ અહીં ઉતારવું પ્રસ્તુત હોવાથી રજૂ કરું છું :

૧૯૮૭ થી ૧૯૯૨ના પાંચ વર્ષ દરમિયાન સત્સંગનું શ્રવણ, લેખન, સંકલન, સંપાદન કરતાં કરતાં પૂર્જ્ય શ્રીમોટાનું અલોકિક, અનોખું અને ગૂઢ સાંનિધ્ય પામ્યા કરાયું એથી ધન્યતાનો અનુભવ રહ્યા કર્યો છે.

પૂર્જ્ય શ્રીમોટાના બધા જ પ્રકાશિત ગ્રંથોમાં આ આઠ ગ્રંથોનો સંદર્ભ વિશિષ્ટ છે. પૂર્જ્ય શ્રીમોટાનું વિપુલ પત્ર-સાહિત્ય તેર ગ્રંથોમાં પ્રકાશિત થયેલું છે. એમાં તેઓશ્રીએ જિજ્ઞાસુને ઉદ્ભોધને લખ્યું છે. એ પછીના અનેક પદ્ધતિથો કોક ને કોક નિમિત્તે ‘પોતાના’ અનુભવને વ્યક્ત થવા લખાયા તથા પ્રગટ પણ થયા. હરિઃઊં આશ્રમમાં (સુરત) મૌન-એકાંતમાં બેસનાર સમક્ષ તેઓશ્રીએ જે ઉદ્ભોધન કરેલું એમાં નિશ્ચિત સમૂહ હાજર રહેતો. એમાં પ્રાસંગિકતા હતી. એ ઉપરાંત, તેઓશ્રીના ઉત્સવો દરમિયાન થયેલાં ઉદ્ભોધનો - જેનું અસ્કરરૂપ પ્રગટ થયું છે - એક વિશાળ સમુદાયને ઉદ્ભોધન હતું. પૂર્જ્ય શ્રીમોટાની વાણી કોઈ પણ નિમિત્તે પ્રગટ થતી હોય તોપણ એ રહસ્યમય છે, કેમ કે દ્વંદ્વાતીત, ગુણાતીત, ભાવાતીત, કાળાતીત અનુભવમાં પ્રતિષ્ઠિત ‘પુરુષ’ની હદ્યવાણી છે. તેઓશ્રીએ એક સત્સંગમાં કહેલું કે ‘એ’ કાળાતીત છે. એટલે એવો માનવી, જો કદાચ બોલતો હોય તો માત્ર આ કાળ પૂરતું જ છે એમ નથી હોતું. એના વિશે બહુ ઉંડો વિચાર કરવો જોઈએ. એનું કંઈ પણ બોલવાનું એ રહસ્યવાળું છે. એનો ઉંડો મર્મ રહેલો છે એ કોઈના ઘાલમાં આવી શકે એમ નથી. એનું પ્રત્યેક કર્મ હેતુપૂર્વકનું છે, પણ એ હેતુ વિશે વિચારતો નથી. એણે વિચારેલો છે નહિ. આપમેળે છે. એનો એક જ હેતુ છે. અનુભવીનો બીજો કોઈ હેતુ નથી. સર્વ કોઈને-જે કોઈ મળે એને - ભગવાનનો સ્પર્શ થાય એ જ એનો હેતુ છે. માત્ર, જીવનમાં કોઈ ને કોઈ રીતે એને ભગવાનનો સ્પર્શ થાય.’

(‘જીવતા નર સેવીએ’, પૃ. ૧૧૫-૧૬)

આ આઠ પુસ્તકોમાં સંકલિત સંપાદિત થયેલી વાણીનો સંદર્ભ વિશેષ રહ્યો છે. (૧) આ સત્સંગ માટેનો સમય બ્રાહ્મમુહૂર્તનો હતો. વહેલી પરોક્ષ ચાર વાર્યે સત્સંગ શરૂ થતો. આ સમય વિશેષ સાંકેતિક છે. (૨) આ સત્સંગનું સ્થળ વિશેષ નોંધપાત્ર છે. મોટાભાગનો સત્સંગ એકાંત સ્થળે અને રમણીય સ્થળે થયો છે. ફાજલપુરમાં મહીનદીને કિનારે ઊંચી બેખડ ઉપર આવેલા શ્રી રમણભાઈ અમીનના ફાર્મ હાઉસમાં આ સત્સંગ થયો હતો. આ ઉપરાંત, એવેન્બિક હોસ્પિટલમાં પૂજ્ય શ્રીમોટા સારવાર હેઠળ હતા ત્યારે ત્યાં પણ સત્સંગ થયો હતો અને ક્યારેક બેંગલોરમાં સત્સંગ થયેલો. (૩) આ સત્સંગમાં જિજાસુ શ્રેયાર્થી તરીકે મુરબ્બી શ્રી રમણભાઈ મુખ્ય હતા. ક્યારેક ક્યારેક એમાં પૂજ્ય ધીરજબહેન અને શ્રીમતી જ્યોતિબહેન સામેલ થતાં હતાં. પૂજ્ય શ્રીમોટાની પાસે આ સત્સંગ દરમિયાન ચારપાંચ વ્યક્તિઓ જ રહેતો.

પરમ પુરુષની પાસે બેસીને બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં એકાંતમાં થયેલો આ સત્સંગ એ ઉપનિષદ પ્રકારનો છે. સાચા અર્થમાં એ ગુરુશિષ્ય વચ્ચેનો સંવાદ છે. શિષ્યનો જિજાસુભાવ ગુરુના પરમ ભાવમાં જીવાતાં આનંદલીલા વ્યક્ત થાય છે. આવી બાધ્યાંતર સમીપતા - નીકટતાનો અર્થ ‘ઉપનિષદ’ શબ્દમાં રહેલો છે. આ અર્થમાં આ સત્સંગગ્રંથો આધુનિક સમયનાં ઉપનિષદો છે એમ કહેવામાં યથાર્થતા છે. શ્રેયાર્થીની આંતરિક મથામણ સત્પુરુષ સમક્ષ વ્યક્ત થાય છે એનો આનંદ ‘એવા’ પુરુષને ઘણો હોય છે. મુરબ્બી શ્રી રમણભાઈએ પૂછેલા પ્રશ્નોમાં ક્યાંય પણ બૌદ્ધિક ચર્ચા પામવાનો અશસાર સરખો

પણ નહિ અનુભવાય. પરિણામે આ સત્સંગ હૃદય હૃદયની સમીપતા હૃદય - હૃદયનું ઉપનિષદ બની રહે છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ આ સત્સંગ દરમિયાન વ્યક્ત કર્યું છે કે ‘આપ પધારો છો તો મને આનંદ થાય છે. અને એક - બે પ્રશ્નો લઈને જ આવવું એટલે આપણાથી એના ઉપર બોલવું હોય તો બોલાય.’ આમ, આ ઉપનિષદ-ગાથા રચાય છે. જેમાં પૂજ્ય શ્રીમોટાનો પ્રશ્નો સાથે આવવાનો આદેશ તથા પરમાત્માની વાણીરૂપે સહજ અભિવ્યક્તિનો આનંદ પ્રગટ થાય છે.

આ ઉપરાંત, પૂજ્ય શ્રીમોટાએ એમ પણ સૂચવેલું કે ‘તમારું આ જે ટેપરેકોર્ડ હોય તે લેતા આવવું. બધાંને ખપમાં આવે એટલે ઉતારી લેવાનું.’ - (નદ્વ્ય - સર્વર્દ્વિપ; પૃ. ૧૦૨) આ ઉપનિષદવાણી ટેપ ઉપર ઉતરે. જેથી, બધાંને ખપમાં આવે એવી એક ભાવના પણ હતી. ૧૯૭૪-૧૯૭૫માં થયેલો - રેકોર્ડ થયેલો - આ સત્સંગ આઠ પુસ્તકો દ્વારા બધાંને ખપમાં આવે એ રીતે ૧૯૮૮માં પૂરેપૂરો પ્રગટ થાય છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ રત્ની જુલાઈ, ૧૯૭૬માં દેહત્યાગ કર્યો. જે સ્થળે દેહત્યાગની રહસ્યમય-ગૂઢ વિધિ રચાઈ હતી એ જ સ્થળે આ સત્સંગ થયો. દેહત્યાગ પૂર્વે આટલા લાંબા સમય દરમિયાનનો આવો આધ્યાત્મિક સત્સંગ પહેલો હતો અને સત્સંગની પૂર્ણાંહુતિના દિવસે પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ગદ્ગદ થતાં ઉદ્ગાર કાઢ્યા છે કે ‘આજ સુધી આવા પ્રશ્નો કોઈએ પૂછ્યા નથી.’

પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણી - તેઓશ્રીનો પ્રત્યેક શર્જદ ટેપ ઉપર રેકોર્ડ થયા જ કરે એવો ૧૯૮૮માં મારો ઉત્સાહ હતો. પૂજ્ય શ્રીમોટાને કોક ચાહકે જાપાનનું ટેપ રેકોર્ડર ભેટ આપ્યું

હતું. પૂજ્ય શ્રીમોટા પોતાને મળતી વસ્તુઓ વેચીને એ રકમ લોકકલ્યાણની યોજના ખાતે જમા કરાવતા. એ રેકોર્ડર બરીદવા માટે મેં ઈચ્છા વ્યક્ત કરી ત્યારે તેઓશ્રીએ બરીદવાનો હેતુ પૂછ્યો. મેં હેતુ જણાવ્યો. ત્યારે તેઓશ્રીએ સ્પષ્ટ ‘ના’ હઠી દીધી. એ પછી મેં ઘણી વાર નોંધેલું કે તેઓશ્રી ઈચ્છે કે સંમત હોય તો જ તેઓશ્રીની વાણી રેકોર્ડ કરી શકતી. વળી, મેં એ પણ જોયું હતું કે કોઈ પણ વ્યક્તિ માત્ર કૌતુક ખાતર પ્રશ્નો પૂછે તો પણ તેઓશ્રી એનો ઉત્તર ટાળતા. આ બધામાં સદ્ગત પ્રો. એ. જી. ભહુનો અપવાદ હતો. પૂજ્ય શ્રીમોટા, સામેથી પ્રો. એ. જી. ભહુને પ્રશ્નો પૂછવા પ્રેરતા. પ્રો. ભહુને સાહેબ શાસ્ત્રોના પ્રખર અને ઊંડા અભ્યાસી હતા. આથી, શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલી હકીકતનો મેળ પૂજ્ય શ્રીમોટાના અનુભવ સાથે કેવો મળે છે એનું ભક્તિભાવપૂર્વક સમર્થન મેળવતા હતા. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પોતાના દેહત્યાગના કેટલાક દિવસો અગાઉ હરિઃતું આશ્રમ, નાદિયાદમાં મને કહ્યું કે ‘ઈંદુકુમારને સંદેશો આપો કે ભહુના સાહેબને લઈને આવે અને સાથે ટેપ રેકોર્ડર પણ લાવે. બોલવાનું બંધ થાય એ પહેલાં પેટ બરીને સત્સંગ કરવો છે.’ આ સત્સંગ દરમિયાન હાજર રહેવાની મને અનુમતિ અપાઈ હતી. એ સત્સંગ રેકોર્ડ થયેલો. ‘જીવતા નર સેવીએ’ એ નામના પુસ્તકમાં એ સત્સંગ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે, એમાં સ્વ. શ્રી ઈંદુકુમારે આ હકીકત દર્શાવી છે.

મુરબ્બી શ્રી રમણભાઈ અમીન સાથેનો સત્સંગ એ પૂજ્ય શ્રીમોટાના દેહત્યાગ પૂર્વનો લાંબા ગાળા સુધી નિયમિત ચાલેલો પહેલો અને છેલ્લો સત્સંગ છે - એ વિધાનમાં કોઈને

કમદોષ લાગે માટે ઉપરની હકીકત વિસ્તારથી રજૂ કરી છે. આમાં મુખ્ય મુદ્દો સત્સંગ રેકોર્ડ કરી લેવાનું મોટા તરફથી જ સૂચન થયું છે એ મહત્વનું છે. વળી, એ ‘બધાને ખપ’માં આવે એવા હેતુથી થયું છે એમ સૂચવાયું છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાના સત્સંગની આ શ્રેષ્ઠીના આજ સુધી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો ઘણા જિજ્ઞાસુઓને પ્રેરક બન્યા છે.

આ સત્સંગશ્રેષ્ઠીનાં આઠેય પુસ્તકોનું સ્વતંત્ર મૂલ્ય છે. આમ છતાં આ પુસ્તકમાં વ્યક્ત થયેલા અનુભવવિષયની વિશદ્ધતા અને અનુભવની કક્ષાઓના પૃથક્કરણની સ્પષ્ટતા રજૂ થઈ છે. તથા અનુભવના સહજ સામર્થ્યી જીવમાત્રમાં - વસ્તુમાત્રમાં - પ્રકૃતિતત્ત્વમાં એકસાથે તત્ત્વરૂપે પોતાના સ્વરૂપને અનુભવતી - બધાને ‘તે’ રૂપ કરવાની સાહજિકતાને સમર્થ રીતે વ્યક્ત કરી છે. એ વાંચતાં ચિત્ત એકાગ્ર બની રહે છે. અને આવા અમૃત અનુભવને સમજતાં બુદ્ધિ ખીલી ઉઠે છે. આવા અનુભવની સંભવિતતા ખૂલતી જણાય છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાની દિવ્યવાણીથી હૃદય અલૌકિક આહ્લાદ અનુભવે છે. આમ છતાં પ્રાણની તત્પરતાનો તથા દિવ્યજીવન અનુભવવાનો દિલના ઉમળકાનો અભાવ આ સત્સંગ દરમિયાન કઠ્યા કરે છે. જોકે પૂજ્ય શ્રીમોટાનો પરમ પ્રેમ જીવમાત્રને મનનચ્ચિત્વન દ્વારા રસનિષ્ઠતિ કરવાની રીત સમજાવીને જીવનના વિકાસની સાધના માટે પ્રબળ આત્મવિશ્વાસ પ્રેરે છે. અને છેલ્લે કશું ના બને તો કરુણા-ભાવથી તેઓશ્રી ‘પોતાની’ સાથે ‘દિલની સોબત’ કરવાનું સૂચવે છે. દિલની સોબતથી રૂપાંતર કેવી રીતે થાય એની સમજૂતી આ ગ્રંથમાં છે. સંસારવહેવારમાં અન્ય વ્યક્તિઓ

સાથે આપણે જેવી લાગણી રાખીએ છીએ એવી જ લાગણી આવા અનુભવી સાથે રખાય તોપણ ફરક પડે છે. આવો સત્સંગ જે કેળવી શકે છે એનાથી બીજી કોઈ સાધના ના થાય તોપણ આ જીવનમાં એ ધન્ય બને છે.

આવા અનુભવી પુરુષ સાથેની સોબતથી ચિત્ત ઉપર કેવી પ્રક્રિયા થતી હોય છે અને પ્રભુમય જીવન માટેના સંસ્કારબીજ કેવી રીતે મુકાતાં હોય છે એનું વિવરણ થયું છે. અવચેતન મનમાં ચેતનનિષ્ઠ પુરુષના સંસ્કારો અંત સમયે ઉદ્ય થઈને એ જીવાત્માના મૃત્યુને ભવ્ય બનાવે છે. અને નવા જન્મમાં દિવ્યજીવનના અનુભવ માટેની ભૂમિકા દઢ કરે છે. આવા પ્રકારની ગૂઢ પ્રક્રિયા આ પુસ્તકમાં રજૂ થઈ છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પોતાના વિરલ અનુભવને એવી સહજ અને સરળ રીતે રજૂ કર્યો છે કે કોઈ પણ શ્રેયાર્થી વાચક પોતાના આધારમાં રહેલા ચેતનને અનુભવવા શ્રીસદ્ગુરુની પ્રેરણાથી શક્તિમાન બની રહે એવી ટકોરાબંધ પ્રતીતિ મેળવે છે. જે અનુભવ પોતાને માટે આ જન્મે પ્રગટીને સંકિય બની રહ્યો છે એવા જ અનુભવ માટે જીવમાત્ર પોતાનામાં ધગધગતા જ્વાળામુખી જેવી જિજ્ઞાસા પ્રગટાવી શકે એવી ભાવનાથી પ્રગટેલી આ વાણી એના કોઈ પણ શ્રોતા - વાચકના હૃદયને સ્પર્શની પોતાને પ્રભુમય બનવા અવશ્ય મથાવશે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ સમજાવ્યું છે કે આ માર્ગ માટે કરેલી મથામણ ક્યારેય નકામી જતી નથી, કેમ કે ભાગવતી જીવનના અનુભવ માટેનો આ માર્ગ સ્વીકારવો એ જ માનવજન્મનો હેતુ છે અને માનવજીવનનું ધ્યેય છે. જીવન, મૃત્યુથી અટકતું નથી. આથી, પ્રભુમય બનવાનો યોગ પણ અટકતો નથી.

માત્ર, આવા અનુભવી સત્પુરુષનો સમાગમ જન્મો ટૂંકાવી આપવાનું અદ્ભુત કાર્ય કરે છે. આ સત્સંગશ્રેષ્ઠીનું વાંચન - મનન આપણી સમજને દઢ કરે છે.

(મોટાએ સમજાવેલી આ પ્રક્રિયા ‘મહ્યા-ફણ્યાની કેરી’ની પ્રસ્તાવનામાં રજૂ કરાઈ છે.)

૩. ચગડોળ

૧૯૮૧માં કોલેજમાંથી સ્વૈચ્છિક નિવૃત્તિ લીધી. આથી, એક પ્રકારની મોકળાશનો અનુભવ મને થયો. આવા નિરાંતના-નિવૃત્તિના સમયનો ઉપ્યોગ વૃત્તિના નિવારણ માટે સાધનના અભ્યાસ માટે થવો જોઈએ એવી વૈચારિક તથા બૌદ્ધિક સમજ તો હતી, પરંતુ એ દિશામાં પગલું માંડવાનું સાહસ થતું ન હતું. એવી પ્રવૃત્તિમાં રહેવું કે જેમાંથી આપણી વૃત્તિ વિરામ પામે-એ પ્રકારની દલીલ થયા કરતી. નિવૃત્તિમાં વૃત્તિ વિરામ પામે એવી પ્રવૃત્તિ વિશે નિવૃત થયા પછી કોલેજમાં એક ભાષણ પણ કરી દીધું હતું !

જીવન ઘડવાની દિશાનો વિચાર જ રહ્યા કરતો હતો. બુદ્ધિની સમજણો ધીમે ધીમે સ્પષ્ટ થતી હતી, પણ એ દિશામાં વૃત્તિ ગતિ કરતી ન હતી. ચિત્તમાં મોટાની વાણીનાં અનેક સૂક્ષ્મ તાત્પર્યો સ્કુરતાં હતાં. સત્સંગ શ્રેષ્ઠીના આઠ ગ્રંથોમાં જે ગૂઢ તત્ત્વ રજૂ થયું છે એને લોકો સમક્ષ મૂકવું અને મોટા પ્રત્યેની આપણી ભક્તિનો વિસ્તાર કરવો એવી સમજથી ‘હરિવાણી’ સામયિકની જવાબદારી સ્વીકારી. એમાં લેખો લખીને લોકસમૂહ સુધી મોટાનો સંદેશો પ્રસારવો એ જ મારા જીવનની સાધના છે એમ મેં જાતે જ ઠસાયું.

માનસન્માનના સમારંભો ટાળ્યા પછી મારા માટે આ નવી અમજાળ ગુંથાતી હતી એની મને બિલકુલ ખબર ન હતી. મારાથી આ કામ થાય છે એ બરાબર છે, યોગ્ય છે અને આધ્યાત્મિક છે - એમ મનને મનાબ્યા કરતો હતો. આ ઉપરાંત, મોટાના ઉત્સવોમાં મોટાના જીવનસંદેશ વિશે ભાષણો કરવાનું પણ શરૂ થયું. મારાથી થતાં રહેલાં આ પ્રવચનો ઉપરાંત, જુદા જુદા પ્રસંગોએ થતા રહેતા વાર્તાલાપો લોકોને પ્રેરક બનતા હતા એમ સાંભળનાર કહેતા હતા. હું પોરસાતો જતો હતો અને સમયના પ્રમાણભાન વિના, સામી વ્યક્તિ પૂરું સમજે છે કે નહિ એની પણ પરવા કર્યા વિના બોલવાનું ચાલુ જ રાખ્યા કરતો હતો.

મારાથી થતાં ભાષણો એ મારી મોટા પ્રત્યેની ભક્તિ છે એવો એક અત્યંત રૂપાળો તથા મોહક અંચળો ઓળાઈ ગયો. એની અંદર હું જ ચકરી-ભમરી ફરવા લાગ્યો. આવાં પ્રવચનો અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત વગેરે સ્થળે ખૂબ પ્રમાણમાં થવાં લાગ્યાં. આમાં બીજી પણ પ્રવૃત્તિ ઉમેરાઈ. મોટાએ રચેલ લગ્ન, જનોઈ, ખાતમુહૂર્ત, વાસ્તુ, ગૃહપ્રવેશ, ઉદ્ઘાટન વગેરે વિવિધોની રજૂઆત કરવાનું પણ શરૂ કર્યું. આ એક પ્રકારનું સંસ્કૃતિરક્ષક-પ્રસારક શિક્ષણકાર્ય છે અને એ કરવું એ મારો ધર્મ છે - એમ મેં મનમાં ઠસાવી દીધું.

આ રીતે એક બાજુથી મોટાના જીવનની ગૂઢતાનું તાત્પર્ય પ્રગટ કરતા લેખો લખવા, 'હરિવાણી'નો મ્રસાર થાય એવું કામ કર્યા કરવું, હરિ:ઉં આશ્રમ - નાદિયાદ અને સુરત તરફથી મોટાના ગ્રંથોની નવી આવૃત્તિ સુંદર સજાવટથી પ્રગટ થાય એ માટેનું સંપૂર્ણ આયોજન કરવું, પુસ્તક લખવાં, પ્રગટ

કરવાં અને વિતરણનું આયોજન કરવું - આ બધી જ જવાબદારીનાં કાર્યો ઉપાડી લીધાં. અને આ બધું જાણે 'કર્મયોગ' છે એમ પણ માની લીધું. અજાણતાં છતાં સ્વેચ્છાએ અશાંતિનાં બીજ વાવવાં માંડવાં. આજે આ લખું છું ત્યારે સમજાય છે કે જીવનને શાંત કરવાની દિશામાં પ્રવર્તતાં કેવી ગફલતો થાય છે, મન-મતિ કેવી છેતરપિંડી કરાવે છે અને કેવી ભુલભુલામણી થાય છે.

હવે, આ બધી પ્રવૃત્તિઓથી પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષ રીતે મારે મોટાનાં હજારો સ્વજનો સાથે સંપર્ક થયા કરતો હતો. આવા વ્યક્તિગત, કૌટુંબિક તથા સામૂહિક સંપર્કને લીધે મારો અહંભાવ પોષાતો હતો અને વિસ્તરતો. મોટાની સાધનાની કથા, જીવનની કથા તથા અન્ય પ્રસંગો પાછળનું રહસ્ય કહેતાં કહેતાં હું જાણે જ્ઞાની હોઉં એવી છાપ લોકોમાં ઊભી થતી હતી. માત્ર, નમ્રતાના દેખાવ ખાતર મારાથી કબૂલ થતું કે આ તો માત્ર હું નકશો જ સમજ્યો છું. જે તત્ત્વ વિશે વાત કરું છું એનો મને લેશ પણ અનુભવ નથી, પણ હું અનુભવતો હતો કે મારા કથનનું હાઈ સ્વીકારાતું ન હતું. ધીમે ધીમે લોકસમુદ્દાયમાં મને અપાર આદર અને સ્નેહ મજ્યાં કરતાં હતાં.

મોટાનો મારા ઉપર એટલો તો ઉપકાર કે આવા નિભિતે મને મળેલાં સ્નેહ આદરનો મારાથી અંગત સ્વાર્થ ખાતર ઉપયોગ કરવાની વૃત્તિ ક્યારેય થઈ નથી. છતાં કબૂલ કરું છું કે ત્રણેક સ્થળે ભાંતિજનક આધ્યાત્મિક વાતો થઈ હતી, પણ મોટાની જ દ્યાથી ચેતી જઈને સામી વ્યક્તિની ક્ષમા માગીને કહેલું કે આત્માના અનુભવ વિશે કાલ્પનિક વાતો થઈ છે. એમાં નક્કરતા નથી. આમ છતાં મેં અનુભવ્યું કે આધ્યાત્મિક

જીવન અંગે ચિંતવવા કરતાં સરેરાશ લોકોને પોતાના ભૌતિક જીવનના સુખની ઝંખના છે અને એ પણ આશીર્વાદથી મળી રહે એવી વૃત્તિ પણ છે. પ્રભુકૃપાથી આમાંથી મારાથી ઉગરાયું છે એ મોટાનો ધડો મોટો ઉપકાર છે.

૧૯૮૧ થી ૧૯૮૫ - પાંચ વર્ષનો આ સમય અહંકારને ખીલવતો અંધકારભર્યો હતો એમ સમજવા સાથે 'વાહ વાહ'ની આબોહવામાં ઉડાતો અને ઊંઘેનીચે ફરતા ચગડોળમાં ફેરવતો આહુલાદક હતો. વચ્ચગાળે અવાર નવાર ચમકારો થતો હતો કે પ્રવચનોથી આત્માનો અનુભવ થવાનો નથી. ઊલટી વાણીની શક્તિ વેડફાઈ જશે. વળી, એમ પણ વિચાર આવતો કે વીર્યક્ષય કરતાંય વાણીનો ક્ષય વધુ શક્તિ હણી લેનારો છે. આ બધું મને ઊંઘોનીચો કરી ગલીપચી કરાવતા ચગડોળમાં સ્વીકારાતું ન હતું.

એક વખત તો ડૉ. શરતભાઈ દેસાઈએ સ્પષ્ટ કહેલું કે 'પૂર્ણપુરુષ મોટા' વિશે તમે શું સમજુને બોલવાના છો? - માટે, હવે ભાષણ ઉપર પૂર્ણવિરામ મૂકો.' મારા અત્યંત હિતની આ સલાહ મેં અવગણી હતી. જાહેરમાં એમનું સૂચન જણાવીને કહેલું કે મારાથી બોલ્યા વિના રહી શકતું નથી. એક વખત તો બોલતાં બોલતાં એટલો બધો થાક લાગેલો કે છાતીમાં દુખાવો થયેલો. ત્યારે આ 'વાહ વાહ'ના ચગડોળની ગતિને મેં જાતે જ વધુ ગતિમાં આણીને કીર્તન કરતાં કરતાં બોલવાનું બંધ થાય તો એથી બીજું રૂંઠ શું? આ દલીલમાં માત્ર શર્જની મોહક છલના જ હતી! 'કીર્તન' એટલે શું? કે 'ભર્જન' એટલે શું? - એની મને કશી જ સમજ ન હતી.

આ ચગડોળની ગતિની પરાકાણ આવતી હતી. પ્રવચનો સાંભળનારા તરફથી જુદા જુદા અનુભાવ સાંભળવા મળતા હતા. કેટલાક એમ કહેતા કે 'જાણો મોટા જ બોલતા હોય એવું લાગે છે!' તો કોક એમ પણ કહેતા કે 'તમારા ચહેરામાં 'મોટા'ની છાયા અમને જણાય છે!' આવું સાંભળતાં જ પહેલી વાર મને થયું કે હવે તો મૃત્યુ જ નજીક આવી રહ્યું છે. આ તો હદ થઈ ગઈ! આ રીતે એકાએક ચેતવાનું ક્યા સંજોગોમાં બન્યું એ યાદ નથી આવતું, પણ હવે આ ભાષણોમાંથી બહાર નીકળી જવું જોઈએ. એક તો મને બોલવાનો થાક પણ અનુભવાતો હતો અને બીજી બાજુ એમ લાગતું હતું કે લોકોમાં આડકતરી રીતે ભ્રમણા તો ઊભી થતી નથીને? કોકે એમ કહ્યું કે 'અમને ધણું સમજવાનું-જાણવાનું મળે છે.' મોટાથી તદ્દન અજાણ એવા કેટલાકને પ્રવચનોને લીધે મોટા પ્રત્યે આકર્ષણ થયું હતું એમ પણ કેટલાક કહેતા હતા. આ હકીકત મારાથી સ્વીકારાતી ન હતી, કેમ કે 'મોટા' સ્વયં આકર્ષણનું કેંદ્ર છે, કેમ કે ચેતનરૂપ હોવાથી એનાં નિભિતોને એ ગમે તે રીતે આકર્ષ. એમાં મારા પ્રવચનને યશ નથી!

છેક ૧૯૮૫માં મને સતત એમ થવા લાગ્યું કે હવે હું ભાષણ બંધ કરું. આ ચગડોળમાંથી નીચે ઊતરી જઉં, પણ જ્યાં બહાર પગ મુકીને ઊતરવા જઉં તાં 'વાહ-વાહ'નો એક જોલો મને ઊંઘે ચડાવે. આવો ધક્કો મારનારાઓની ખોટ ન હતી. જે કોઈ આવે એ કહેતા જ જાય કે 'તમે બોલવાનું બંધ ના કરશો.' ચગડોળને ફરતું રાખવામાં શ્રોતાઓને રસ હતો અને એ આમ ફર્યા કરે એમાં હું પણ મોજ માણ્યા કરતો હતો.

એક વખત બાપજીએ મને કહેલું કે ‘બોલનાર અને સાંભળનાર બેય થાકે ત્યારે પાકે. પણ પ્રભુ, આપે જિશાસુ સિવાય ડોઈની સામે ના બોલાય એમ રાખ્યું.’

મેં એવી યુક્તિથી સીમારેખા દોરી કે જેથી ભાષણ કર્યા કરવાની મારી લાલસા હું માણ્યા કરું.

મેં કહેલું કે ‘૧૯૮૭માં મોટાની જન્મશતાબ્દી ઉજવાશે ત્યાર પછી હું પ્રવચનો બંધ કરી દઈશ.’

બાપજી બોલેલા કે ‘તમારે મોટાની જન્મશતાબ્દી હદ્યમાં ઉજવવાની છે !’

આ વાતો ચાલતી ત્યારે બાપજીમાં પ્રગટેલ વિભુત્વનો મને અનુભવ ન હતો.

મોટાના ૮૮માં જન્મદિનની ઉજવણી અમદાવાદમાં થઈ. એ પહેલાં મારાથી બોલી શકાય નહિ એવી સ્થિતિ થવા માંડી. છતાં, એ ઉત્સવ પ્રસંગે માંડ માંડ ‘સમર્થોમાં શિરોમણિ’ વિશે બોલ્યો અને ‘હવે મારાથી પ્રવચન નહિ કરાય’ એમ જાહેર કરી દીધું.

મારી ગરજે - બોલવાની શક્યતા જ ના રહી ત્યારે પ્રવચન બંધ કર્યાની જાહેરાત કર્યા પછી બીજી બારી ખોલીને બબડાટ કરવાનો રસ્તો તો રાખ્યો જ. ‘હરિવાણી’ મારફત લેખો લખીને બધાંને સમજાવીશું. મોંએથી નહિ બોલાય તો ટેરવાં બોલશે !

અહા ! કેવું ઘાતક ઝનૂન ! લાલસાના-લોલુપતાના પ્રદેશમાં આળોટ્યા કરવાની પ્રવૃત્તિ માટે કેવી વૃત્તિ !

ચગડોળ ફરતું અટક્યું નહિ, પણ પ્રભુની પરમ કરુણાએ મને ગળેથી પકડીને પ્રેમથી ઉગારી લીધો. ■

૪. દર્શનની દિશા

૧૯૮૫માં મને સાઠ વર્ષ પૂરાં થયાં. આટલાં વર્ષ લગી મારાથી શું થયું ? માત્ર, બુદ્ધિની બડાશો, ડંકાસો, જાણ્યાનું ગુમાન, બધાંને મારું સમજેલું સાચું છે’ એવું દસાવવાનું જેરીલું ઝનૂન વગેરે વગેરે સ્મરણમાં આવવા લાગ્યું. એ સાથે સાથે મોટા સાથે સંબંધ થયો, એમના પ્રત્યે આકર્ષણ જામતું ગયું, એમની સાથે ઘરોબો થયો, એ સદ્ગુરૂની પણ સ્મરણમાં આવ્યા કરતું હતું, પણ એ સદ્ગુરૂને જોગવી શકાયું નહિ. એનો ઊરો વલોપાત પણ રહ્યા કરતો હતો. આથી, ક્યારેક ક્યારેક એમ થતું હતું કે ચાચાજી - ગુરુદયાલ માલિકજીએ મને કહેલું એમ મારી બુદ્ધિનું દેવાળું નીકળી જાય તો સારું ! બુદ્ધિમાં જે અધ્યાત્મ સમજની તેજરેખા પ્રગટ્યા કરતી હતી એને જીવનમાં ઉતારવા કશું પણ થતું ન હતું. એવી રીતનું જીવન ગોઠવવાની વિચારણા છતાં વૃત્તિની તીવ્રતા થતી ન હતી. નામસ્મરણ, પ્રાર્થના, નિવેદન જેવાં સાધનોને ખપ પડે ત્યારે ઉપયોગમાં લેતો હતો અને એ અંગે મારાથી જે મથાતું હતું એ પ્રમાણે મથતો હતો.

આ ગાળામાં બાપજી સાથે મારો સહવાસ ગાડ બન્યો. એ મારા ઉત્તરજીવનની દિશાને પ્રકાશિત કરનારો બન્યો. જે કે તેઓશ્રી સાથેનો પરિયય તો ક્યારનોય હતો. વધારે સાચી વાત એ હતી કે મોટાએ જ અકળ રીતે એમના સહવાસનું સૂચન કરેલું. ૧૯૮૮માં મેં તેઓશ્રીની મસ્તદશાની મુદ્રાવાળી તસવીરનાં દર્શન કર્યો હતાં. ૧૯૭૦માં પવનની ગતિથી પાંદડું નજર પાસેથી સરકી જાય એવાં એમનાં દર્શન થયાં હતાં. ૧૯૭૨માં એક લગ્નસમારંભમાં મોટાએ કન્યાને (ચિ.કનકને)

કહેલું, ‘તારે ત્યાં દાસાનુદાસ આવશે એ હું જ દું એમ માનજે.’ એ શબ્દો મેં પણ સાંભળેલા. એ પછી વર્ષો વીતી ગયાં. ૧૯૮૪માં ‘દર્શનનું પ્રદર્શન હોય નહિ અને પ્રદર્શન થતું હોય એમાં દર્શન ના હોય.’ એવા તેઓશ્રીના શબ્દોએ મને ચેતવેલો. છતાં, લાંબું જોકું ખાઈ ગયો. એ પછી ૧૯૮૧થી બાપજી સાથે સમાગમ-સહવાસ વધવા લાગ્યો. એમની સાથે જે વાતો થતી એમાં મારા તરફથી મુખ્યત્વે મારાં વૃત્તિ વલણો જણાવતો. તેઓશ્રી પૂરેપૂરા ધ્યાનથી સાંભળતા. તેઓશ્રી પોતાની સાધનાના અનેક ગૂઢ-રહસ્યમય અને અદ્ભુત પ્રસંગો મને કહેતા હતા. આવા પ્રસંગો કહેવાનો એમનો હેતુ એ વખતે મને સમજાતો ન હતો, પરંતુ એ પછીનાં વર્ષોમાં બનેલી ઘટનાઓથી મને એનો હેતુ સમજાયેલો.

૧૯૮૪-૧૯૮૫ દરમિયાન તેઓશ્રીએ મને આડકતરી રીતે અત્યંત પ્રેમભાવે પ્રવચનો આપવાનું બંધ કરવા સૂચયેલું. એમના સૂચનને અવગણવાનો ઈરાદો તો હતો જ નહિ, પણ ચગડોળના જે ચકરાવે હું ચેદેલો. આથી, હું મારા હિતની વાત સમજવાથી દૂર ધક્કેલાતો હતો.

૧૯૮૫માં મોટા સાથેના મિલન તથા સમાગમની વાતો મેં લખી. એ વાતો ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ એ નામના પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થઈ. આ પુસ્તકના લેખન દ્વારા મારા અંતરભાવને વ્યક્ત કરવાની તક મળી. આ પુસ્તક માત્ર છ દિવસમાં લખાયેલું અને તરત જ પ્રગટ કરાયેલું. એની ત્રણ હજાર નકલો ઝડપથી ખપી ગઈ હતી.

એ પુસ્તકની સૌથી પહેલી નકલ મેં સંકોચ સાથે બાપજીને ચરણે ભેટ આપેલી. તેઓશ્રી આ પુસ્તક વાંચે એવી લેશ

પણ ઈચ્છા ન હતી, પરંતુ સત્પુરુષને ચરણે એની પહેલી નકલ અર્પણ થાય એવી ભાવના હતી. બેત્રાણ મહિના પછી બાપજીએ મને આ પુસ્તકનો ઉલ્લેખ કરીને પૂછ્યું.

‘તમને એ પુસ્તક પાછું જોવા મળ્યું ? કશ્યપભાઈ પાઠક પાસે છે એ તમને આપશે.’

બાપજીને ભેટ આપેલું પુસ્તક બાપજીએ કશ્યપભાઈને પોતાના હસ્તાક્ષર કરીને વાંચવા આપેલું. એ પુસ્તક મેં જોયું ત્યારે મારા આશ્રય અને આનંદનો પાર ના રહ્યો. તેઓશ્રીએ એ પુસ્તક અક્ષરશઃ વાંચીને કેટલીક પંક્તિઓ નીચે લીટી દોરી, બાજુની જગામાં કેટલીક સ્પષ્ટતાઓ અને પૂર્તિ કરેલી.

બાપજી વિશે વાચક આછો પરિયય મેળવે એ હેતુથી અત્રે ટૂંકમાં રજૂ કરું દું.

‘બાપજી’ તરીકે પોતાના સહવાસીઓમાં ઓળખાતા દ્યાનંદ તીર્થ (દાસાનુદાસ)નો જન્મ તા. ૧૩-૩-૧૯૧૪ ધુનેટીના દિવસે ખેડા જિલ્લાના ખંભાતમાં થયો હતો. વનાંક્યુલર ફાઈનલ સુધીનો અભ્યાસ કરી શિક્ષક થયા. દરેક પરિસ્થિતિ પ્રસંગમાં ભગવાનની ઈચ્છાનું શરણું સ્વીકારેલું. ઈશ્વરના અનુભવની લગની લાગતાં ખંભાતની બાબુશાની દરગાહથી સાધના શરૂ કરી. પોતાના દાદા ‘દ્યા બાપા’ના સૂચનથી ગુરુ મળ્યા. સદ્ગુરુ શ્રીમુનિ મહારાજનું પ્રત્યક્ષ માર્ગદર્શન અને કૃપાથી સાધનામાં વેગ મળ્યો. આ ઉપરાંત, સ્વામી રામતીર્થના અક્ષરદેહથી પ્રેરણ પામીને એ પ્રમાણે જીવનનો પટ વજ્યો. તીવ્ર તાલાવેલી જાગતા સંસારનો ત્યાગ કરી (૧૯૪૬) આબુપર્વતની આસપાસનાં જંગલોમાં, આખુમાં, હિમાલયમાં તથા અનેક ભયંકર જંગલોમાં

મૌનએકાંત અને ઉપવાસની સાધના કરી. ૧૯૫૭માં પાટીમાં એકાંત સ્થળે ભૂમિસમાધિનો સંકલ્પ કર્યો, પરંતુ એ વાત જાહેર થઈ જતાં એ સંકલ્પ ભલે ફળ્યો નહિ, છતાં જે રૂપાંતર જરૂરી હતું એ થયું. ૧૯૫૭માં હિમાલયમાં ટીહરી પાસે ગંગાના પ્રવાહમાં-જ્યાં સ્વામી રામતીર્થ અંતિમ જળસમાધિ લીધેલી ત્યાં-જળસમાધિ લીધી. એમાંથી ઉગરી જતાં એમને પરમ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થયો અને એમનો જીવનપ્રવાહ ઈશ્વરમય થઈ રહ્યો.

એ પછી ચૌદ વર્ષ લગી સંસારમાં ખૂબ ફર્યી અને આત્માનુભવને પ્રયોગાત્મક રીતે દઢ કર્યો. સાધનાકાળ દરમિયાન અને ૧૯૭૮ સુધી ‘દાસાનુદાસ’ સંજ્ઞાથી ઓળખાયા. એ પછી સંન્યાસ દીક્ષા લઈ ‘દયાનંદ તીર્થ’ સંજ્ઞા પામ્યા. ભારતમાં તથા વિદેશમાં અનેક જીવાત્માઓ સાથે નૈમિત્તિક સહવાસ થયો. જેમને જેવી જરૂર હતી એ પ્રમાણે વ્યક્તિગત માર્ગદર્શનથી એમણે સૌને પ્રભુમાર્ગ પ્રેર્યા. એમણે કોઈ સમૂહ એકઠો થવા ના દીધો. પોતાની સાધના વિશે તથા પોતાના અનુભવ બાબત પૂરી ગુપ્તતા રાખી અને બ્રહ્મલીન થયા ત્યાં લગી અજ્ઞાત જ રહ્યા.

પાટીમાં જે સ્થળે સાધના કરી હતી અને ભૂમિસમાધિનો સંકલ્પ કરેલો ત્યાં ‘આબુરાજ અન્નકેત્ર’ સ્થાપ્યું. તા. ૧૫-૪-૧૯૮૮ના રોજ બ્રહ્મકાલીન થયા. ભૂમિસમાધિના સ્થળે જ તેઓશ્રીને ભહાસમાધિ અપાઈ. આ ક્ષેત્રમાં બાપજીનું સાધનાસ્થળ, સ્મૃતિમંદિર, સમાધિમંદિર તથા અન્નપૂર્ણા માતાનું મંદિર છે. એક મૌનમંદિર પણ છે. વાનપ્રસ્થો એકાંતવાસમાં સાધનભજનમાં સમય ગાળે એ માટે સુવિધા અપાય છે.

બાપજીનાં આંતરસ્વરૂપનાં દર્શન તેઓશ્રીના અક્ષરદેહમાં થાય છે. ‘વીણેલાં ફૂલ’ના ગ્રાણ ભાગ, ‘ફૂલવાડી’, ‘હિમાલયમાં દિવ્યાનંદ’ તથા ‘મૃત્યુનું આયુષ્ય’, ‘શાસમાં હરિનો વાસ’ વગેરે પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે.

● ● ●

‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ પુસ્તકમાં બાપજીએ જે નોંધ કરી એમાંથી મહત્વની નોંધ અહીં પ્રસ્તુત કરું છું. ઈટાલિકમાં છપાયેલા શબ્દો બાપજીના છે. એની ઉપર પુસ્તકમાં છપાયેલું લખાણ નાના બ્લેક ટાઈપમાં છે.

... મળાયું, પણ ભળાયું નહિ.

‘મળાયું નહિ એવું સતત રટણ - એ જ ભળાઈ જવાની તૈયારી છે. ઊં’

મોટા એટલે કોણ ?

‘બહારથી શૂન્ય અને અંદરથી સર્વસ્વ એ મોટા - ઊં’

(મેં મોટા વિશે લખેલું એની નીચે બાપજીએ લીટી દોરેલી) ‘જે ચેતન પૃથ્વીના કણકશમાં, વનસ્પતિથી માંડીને વિશાળ વટવૃક્ષમાં, બીજથી માંડીને ફળમાં, ક્રીટસૂષિમાં અમીબાથી આરંભીને પૃથ્વી ઉપર વસતી બધી જ જાતની પશુઓની સૃષ્ટિમાં, જળચર પ્રાણીઓમાં, ઉપરાંત, તેજ, વાયુ અને આકાશ તત્ત્વમાં, એ ત્રણેય તત્ત્વોમાંની અનેક સૂક્ષ્મ દેહોની સૃષ્ટિમાં, તારકમંડળથી સૂર્યમંડળ તથા અનેક ઘણોની સૃષ્ટિમાં જે ચેતન પ્રસરેલું છે, એ ચેતનના નિરંતર અનુભવી એટલે મોટા’

મોટા એટલે શરીર નહિ. ‘જીવન દર્શન’માં એક પત્રમાં એમણે લખ્યું છે કે ‘તમે જે લાગણી આ જીવ પરત્વ રાખો છો તે ‘મોટા’ને નામે ઓળખાનારી વ્યક્તિ પરત્વે નહિ, પરંતુ તેનામાં જે ચેતનભાવ પ્રગટેલો છે તે ભાવ પરત્વે અને તે ભાવના આવિર્ભાવ પરત્વે તે લાગણી રાખો છો.’

‘હું સતત તમારી સાથે છું.’
- દયાનંદ તીર્થ (દાસાનુદાસ)

મળ્યા-કળ્યાની કેળી • ૧૯૫

મોટા બોલેલા કે ‘માણસ મહાન નથી, ભગવાન જ મહાન છે. આ વિજય ભગવાનનો છે.’

પરમાત્માનુભવી મોટા સાથેના અનુસંધાનથી આપણી મર્યાદિત શક્તિ બહારનાં પરિણામો નીપળ શકે છે એનો સ્વીકાર તો થાય જ છે.

જેનું ‘હું’ ઓગળી ગયું હોય તેનામાં ભગવાન પ્રગટ થઈને ચયમતકારિક કાર્ય કરતા હોય છે. તેથી, તે માનવીનું કર્તાપણું ક્યારેય સ્વીકારવું નહિ, પણ તે માનવી આપણા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે એ વાતનો સ્વીકાર જરૂર કરવો - ઝેં

ઉર્ધ્વજીવનની સાધનામાં પ્રભુકૃપા તથા પુરુષાર્થ કેટલો ભાગ ભજવી શકે છે ?

પ્રભુ, પોતાની દાદિએ કરીને ‘જીવ’ને પોતાના તરફ ખેંચે છે - ઝેં

પુરુષાર્થ = જીવની ઈશ્વર તરફની ગતિ. અને

પ્રભુકૃપા = ઈશ્વરની જીવ તરફની દાદિ - ઝેં

તમે સંતને ખોળો તે થાકવાપણું છે, પણ સંત તમને ખોળો એ પામવાપણું છે. માટે ખુલ્લા થઈ જતું, અંદરબહાર એક થઈ જતું, એ જ આપણું કર્તવ્ય છે. - ઝેં

મોટા જેવા સત્પુરુષના સર્વપ્રથમ શાસ્ત્રીય પુરુષક સાથે મારા જેવાએ લખેલી પ્રસ્તાવના હોય એમાં મને ગોરવ લાગે એ સ્વાભાવિક હતું - પણ ગર્વ ના વધે એની સાવધાની રાખવાની હતી.

ગોરવ એ આત્માનો ઉમળકો છે અને ગર્વ એ મનતું ઉદ્ઘાંઘળાપણું છે - ઝેં

મોટાએ વર્ષો સુધી મારા કાન દ્વારા મારા હદ્યમાં જે અમૃત વહાયું છે એનો આસ્ત્રાદ લેવાથી ધન્ય બન્યો છું.

શુક્રપી પતિ જીભરપી લિંગ દ્વારા - વાણીરપી વીર્ય -

શ્રીભૂતપી પત્નીના કાનરપી યોનિમાં ઢાલવે છે. અને તેનાથી શ્રીયના સ્થ્યળરપમાં બીજો સ્વૃદ્ધરપધારી શ્રીય જન્મે છે-ઝેં

મોટાએ મને કહ્યું : ‘સંસાર તો આપણો ગુરુ છે. આપણને ધાણું શીખવે છે. નજર ખુલ્લી રાખવી.’

‘સંતો સંસારને છોડવા છતાં સંસારીને નમસ્કાર કરવાનું ક્યારેય છોડતા નથી.’ આનંદથી જીવનું હોય તો સંસારીઓને નમીને જીવનું, પણ બહારથી - હો - અંદરથી નહિ. અંદરથી તો પરમ પિતાને જ નમનું. - ઝેં

મેં મોટાને કહ્યું, ‘તમે ‘કૃપા’ વિશે સમજાવો. આપના પત્રોમાં વારંવાર ‘પ્રભુકૃપાથી’ શબ્દ આવે છે. આમ, આપ પુરુષાર્થને જ ભારે મહત્વ આપો છો, તો કૃપાનો જીવનમાં ક્યાં સંબંધ છે, એનું શું કાર્ય છે એ બધું લખો. તો એને ધ્યાવવાનું મારાથી બનશે.’

પ્રકૃતિની પેલી પાર રહેલા પુરુષ અર્થે જે થાય તે પુરુષાર્થ કહેવાય - ઝેં

તમારો પુરુષાર્થ જ ઈશ્વરને ચરણો હાથ અડાડીને કૃપામાં રૂપાંતર થઈને તમારા તરફ આવે છે. - ઝેં

ધ્યાને પ્રશ્નો થાય કે મુક્ત થયા પછી પણ શરીરને આટલા બધા રોગ શાથી થતા હશે ? પરંતુ આનો જવાબ અનુમાન કે કલ્પનાથી ના આપી શકાય. દિવ્યજીવનની એક નક્કર હકીકત હોવા છતાં આપણી સમજની મર્યાદામાં ના આવે.

હાડમાંસનું આ શરીર આપણું નથી. એ તો માતાપિતા તરફથી મળેલી ગંદવાડ ભરેલી ભેટ છે. અરે ! ચતુષ અંતઃકરણનું બનેલું સૂક્ષ્મ શરીર પણ આપણું નથી, જગતના પ્રાણી-પદાર્થો તરફથી મળેલી ભેટ છે. તોપણ આપણું શું ? આપણે કોણ ? આત્મા. આપણું શું ? આત્મા. બસ - ઝેં

આપણામાં ગૂઢ છુપાયેલા પ્રભુને પ્રગટ કરવા માટે આપણાં સૌનાં હદ્યમાં મોટા જીવે છે. આ હકીકિત માત્ર અનુભવથી જ પ્રમાણી શકાય છે.

ભગવાન, ભક્તોમાં, ગુરુ, શિષ્યોમાં અને માતા, સંતાનોમાં જીવે છે - ઝે

મોટાના આપણા હદ્યમાં જીવવાના હેતુને જાણીએ, નાણીએ અને માણીએ.

મહાપુરુષના આત્મામાંથી પ્રેમ અને પ્રકાશ વહે છે. તે અંતઃકરણમાં થઈને શરીર સુધી આવે છે, કારણ કે આપણે તેને જાણીએ, માણીએ અને સ્મૃતિમાં સંખરી રાખીએ. આપણે એટલે કોણ? શરીર નહિ, અંતઃકરણ નહિ, પણ ફક્ત સ્મૃતિરૂપી અહિમુ - ઝે

મોટાએ એમનાં સ્વજનો સાથે 'લગ્ન' કર્યા છે. મતલબ કે પરમાત્માનું જીવાત્મા સાથેનું લગ્ન છે, પણ એવાં લગ્નનો અનુભવ - એવું આકર્ષણ - દિલનું ખેંચાણ - જીવાત્મા સતત અનુભવતો નથી...

મોટાએ મને વારંવાર કહેલું કે 'આપણાં લગ્ન થયાં છે - એ ફળે એવી અનુફૂળતા આપતા રે'જો !'

લગ્ન એટલે બે પવિત્ર આત્માનું એક્ય - ઝે

બધા જ પ્રકારનાં કર્મો આચરતાં પરમ ચેતનભાવનું રટણ હદ્યમાં જીગતિપૂર્વક રાખ્યા કરવાનું શ્રીમોટા સૂચ્યવે છે. આ જીવનના વૈયક્તિક સંબંધોમાં તેમ જ કાર્યનાં મૂળમાં આવો ભાવ જન્માવવા માટે, સંકુચિત, સ્વાર્થમય લાગણીમાં તણાઈ જવાતું નથી તેમ જ કર્મ કરતાં કરતાં નકડી કરેલ પરિણામની આશામાં પરોવાઈ જવાતું નથી. ભાવ ધારવા છતાં આસક્તિ રાખ્યા વિના ઉફ્કરા બની વિકસવાની કિયામાં જીવતા રહેવાનું છે. વૈરાગ્ય કેળવવા સંબંધો ત્યજવાના નથી, સાથે સાથે ભાવાનુભવના

નિભિત્તના વિચારમાં સંકળાવવાનું નથી, પણ એ ભાવાનુભવને પરમના ભાવાનુભવ માટે ઉપયોગમાં લેવાનો જગત અભ્યાસ કર્યા જ કરવાનો છે. આ રીતે બધું અનુભવતાં અને કરતાં વૈરાગ્ય અને અનાસક્તિ કેળવવાનાં છે.

કર્મને કિયા બનાવો - કિયાને થવા દો - શરીરને તેમાં જોડાવા દો, પણ તમે તો ફક્ત તેને ઓચા કરો. વૈરાગ્ય અને અનાસક્તિ તમારી હથેળીમાં જ પ્રાપ્ત છે. - ઝે

શ્રદ્ધા અને ધીરજ, એ પ્રભુ તરફ જનારનાં ડાબા-જમણી ચરણ છે. - ઝે

હરિઝે મૌનમંદિરોમાં હદ્યની કેળવણી અપાય છે અને ખુદને પામીને ખુદાને માણવાનો અભ્યાસક્રમ યોજાય છે.

ખુદને પાચ્યા સિવાય ખુદાને કેવી રીતે પામી શકાય? - ઝે

પણ યાદ રાખો - ખુદને એટલે અજ્ઞાનરૂપી અહંકાર અને જ્ઞાનરૂપી આત્મા - એ બંનેને - ઝે

પુસ્તકને અંતે બાપજીએ નીચે મુજબ લખ્યું હતું.

'આ પુસ્તકના લખાણમાં રહેલા ભાવને જોતાં લેખક આ જન્મે જ પોતાના અજ્ઞાનરૂપી હુંનો - જ્ઞાનરૂપી આત્મામાં લય કરી શકે. પ્રભુ તેમને સહાય કરો. એ જ પ્રાર્થના - ઝે'

'પ્રકૃતિ અને પ્રારબ્ધના આ સંસારમાં આપોટાં આપોટાં પણ જો પ્રભુ પત્યે હાથ લાંબો કરો તો પ્રભુ પોતાના ખોળામાં ખેંચી લેશે એમાં બે મત નથી.' - ઝે

●   ●   ●

બાપજીએ '...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ'માં જે નોંધું એણે મોટાના સૂક્ષ્મ અનુભવદર્શનની દિશા ખોલી આપી. આજ સુધી મોટા વિશે જે સમજાયેલું અને એમાંથી જે ભાવ

જાગેલો એમાં અધૂરપ અને ઊણપ અનુભવાયાં. મોટા માટેના આ Vision દર્શનની દિશામાં હવે મારી ગતિ કેવી રીતે થાપ એવા ઊંડા વિચારમંથનમાં હું રહ્યા કરતો હતો.

૧૯૮૬ના ઓફ્સ્ટોબર માસથી મારા માટે બોલવાનું શક્ય નથી એમ મેં બાપજીને જણાવેલું ત્યારે તેઓશ્રી બોલેલા કે ‘તમારા ઉપર પ્રભુએ કૃપા કરી છે !’ તેઓશ્રીના આ વિધાને મારી સ્થિતિને એકદમ નવા ચિંતનની રીતે જોવા - સમજવા અને સ્વીકારવાની પ્રેરણા આપી. તેઓશ્રી આ અરસામાં મોટે ભાગે કશ્યપભાઈ પાઈકના નિવાસસ્થાને રહેતા હતા. હું નિયમિત તેઓશ્રી પાસે જતો અને બેસી રહેતો. તેઓશ્રી જે વાતો કહેતા તે સાંભળતો. ધીમું ધીમું બોલાતું હોવાથી થોડુંક બોલતો પણ ખરો.

એક રાત્રે હું સૂતો હતો, એ દરમિયાન શાસ બહાર આવતો ના હોય એમ થવા લાગ્યું. ગભરામણ થઈ અને શાસ પાઈ બહાર નહિ નીકળે એમ જણાતાં મૃત્યુનો ઓછાયો આવ્યો એવું જણાતાં એકાએક હદ્યમાં જ ‘મોટા’ને પોકાર પડાયો. એ જ કષે સૂવાનો ઓરડો ધવલ તેજ પ્રવાહથી ભરાઈ ગયો.

શાસના મૂલ્યનો મને પહેલી જ વાર અનુભવ થયો. હવે શું કરવાનું ? કેવી રીતે જીવવાનું ? શા માટે જીવવાનું ? જેવા પ્રશ્નો જીવનના નવા જ સંદર્ભમાં ઊભા થયા. બીજા દિવસે સવારે ‘મનને’ પુસ્તક હાથમાં આવતાં જ નીચેની પંક્તિઓમાં મોટા બોલ્યા :-

‘અરે ! વેડફી દેશ ના શક્તિ તારી,
નકામું ન બોલીશ રૂહે મૌનધારી,
વૃથા બોલીને લાભ શો મેળવે છે ?
અને ગાંઠનું ગર્થ શાને ઘુવે છે ?

રહે લિપત ના દંબ વાદેવિવાદે,
સદા વાદવિવાદથી દૂર રે'જે,
અહંતાથી છે વાદ નાના વિકારી,
કિયાવીણ વાચાળતા છે નકામી.’

આ શબ્દોમાં જ જીવનનાં નવાં દર્શનની દિશા ઊઘડેલી ભાળી. અગાઉ અનેક વખત વાંચેલી આ જ પંક્તિઓનો આ વખતના વાંચનનો સંદર્ભ નવો હતો. એણો જે પ્રકાર પાડ્યો એથી મારી ઘણી મૂંજવણ ઓછી થઈ ગઈ. અને જીવન વિશેનું વિષેયક મંથન થવા લાગ્યું. વર્ષો સાથે આયુષ્યનો સંબંધ નથી, પરંતુ કેવું જિવાય છે, કેવી રીતે જિવાય છે અને કેવા ભાવથી જિવાય છે, એનું મહત્વ નવા જ સંદર્ભમાં સમજાયું.

૫. પોહ ફાટ્યાનાં અંધાણા

બાપજી પાસેથી આજ્ઞાર્થવચન ભાગ્યે જ સાંભળ્યું હશે. ૧૯૮૭ના જૂનમાં બાપજીએ મને કહ્યું, ‘તમારા માટે પ્રભુનો આદેશ છે. જણાવું ?’ મેં ‘હા’ કહી. એ વખતે બાપજી પલાંઠી વાળીને ટટાર બેઠા હતા. અમે બંને એકલા જ હતા. તેઓશ્રી માત્ર બે જ શબ્દો બોલ્યા, ‘સ્થિર અને ચૂપ’. ત્રણ સેકંડ સુધી એમની દણ્ઠ મારી નજરમાં પરોવાઈ હતી. પછીથી તેઓશ્રીએ કહ્યું, ‘શરીર સ્થિર કરો અને મનને ચૂપ કરો.’ આટલું બોલી મારો જમણો હાથ એમના જમણા હાથમાં પકડીને હથેળી ઉપર જોશથી ચુંબન કર્યું અને એમના જમણા હાથની હથેળી ઉપર જોશથી ચુંબન કરવા સૂચયું.

મેં બાપજીને કહ્યું, ‘મારા શરીરની હલાની સ્થિતિમાં મારાથી લાંબો સમય સ્થિર બેસી શકાશે ?’

ત્યારે તેઓશ્રીએ કહ્યું, ‘આરામથી - અને જરૂર લાગે તો સૂતાં સૂતાં પણ સ્થિર પડ્યા રહેવાનો અભ્યાસ કરવો.’

આટલું બોલી મને વિદાય આપી. શ્રી નવીનભાઈ દલાલને ત્યાં બાપજીનો મુકામ રહેતો હતો. રોજ સવારે નિયમિત બે કલાક એમની પાસે જતો હતો. ઉપરના આદેશ પછીના દિવસે હું, પ્રભુદાસ જાની સાથે બાપજ પાસે ગયેલો. ત્યારે બાપજાએ કહ્યું, ‘આમ મારાથી ભાગ્યે જ ‘આમ કરો તેમ કરો’ કહેવાય છે, પણ આજે તમને કહેવાનો ઉભરો આવ્યો છે એટલે કહ્યું છું : ‘તમે તમામ જવાબદારીનાં કામ કરવાનાં બંધ કરો. એમાંથી છૂટા થઈ જાઓ.’ પછી તો વિગત દર્શાવતાં કહ્યું, ‘ટ્રસ્ટી તરીકે, સંપાદક તરીકે, ઘરના વહીવટકર્તા તરીકે, બીજે ક્યાંય પણ જવાબદારી લીધી હોય ત્યાં બધેથી નિવૃત્ત થઈ જાઓ.’

મેં કહ્યું, ‘બાપજી, અત્યારથી જ હું બધી પ્રવૃત્તિમાંથી છૂટો થઈશ.’ પ્રભુદાસ સામે જોઈને કહેલું કે ‘હરિવાણી’ની જવાબદારી આ પ્રભુને સૌંપી દો. એ ઉપાડી લેશે. ઘરની જવાબદારી હિરેનને સૌંપી દો. તમે કશું જ વિચારવાનું ના રાખો.’

આ રીતે બાપજાએ સંપૂર્ણ નિવૃત્ત સ્થિતિમાં મૂકી આપ્યો. તેઓશ્રીની સૂચના પ્રમાણે તા. ૭-૬-૧૯૮૭ના રોજ ‘હરિવાણી ટ્રસ્ટ’ના ટ્રસ્ટી તરીકે તથા ‘હરિવાણી’ના સંપાદક તરીકે રાજીનામું આપી દીધું.

એક દિવસે સવારે આઈ વાગ્યે બાપજીનો ફોન આવ્યો. પૂછ્યું, ‘ક્યારે આવો છો ?’

મેં કહ્યું, ‘હમણાં જ નીકળું છું.’

હું, બાપજ પાસે પહોંચ્યો. એમના પદંગ પાસેની ખુરસી ઉપર બેસવાનું કહ્યું. ખુરસી તેઓશ્રીના માથા તરફ રહેતી હતી. હું ખુરસીમાં બેઠો. બાપજ કશું જ બોલ્યા નહિ. શરીરને આરામમાં રાખીને આંખો મીંચી દીધી. પંદરવીસ મિનિટ પછી બાપજાએ મને પૂછ્યું.

‘મોટાએ તમને ખાસ કશું કરવાનું કહેલું ?’

મેં ના કહી ત્યારે કહે, ‘તમે મોટાનું કહેલું ક્યાં કર્યું છો ?’

આ સાંભળીને મને આશ્વર્ય થયું. બાપજ કહે, તમે તમારી ચોપડીમાં કબૂલ કર્યું છે, કે ભગવાન પ્રત્યેની અભિમુખતા રહે અને આપણા રાગદ્રેષ મોળા પડે એ મોટાનું કામ છે ! તમે એ માટે ક્યો પુરુષાર્થ કર્યો ?’

આ પ્રશ્નથી મારા હદ્યનું ભીડાયેલું બારણું ખૂલતું હોય એમ અનુભવવા લાગ્યો. પછી બાપજ કહે, ‘તમારા જીવનનો ધ્યેય ભાષણો કરવાં અને લેખો લખવા, એ છે ?’ તમે જ લખેલું કે જીવનમાં શાંતિ અને સુખ મળે એ તમારો ધ્યેય છે. તો એ માટે તમે શું કર્યું ?’

આ પ્રમાણે બાપજના પ્રશ્નથી મારાથી અતરમાં ઉંડું ઊતરાયું. બાપજ પાસેથી અગાઉ એમના પ્રિય ભજનની પંક્તિઓ સાંભળેલી એ યાદ આવી.

‘જોવા ને પજાણવા, કહેવા ને સાંભળવા,

દોડે નહિ કોઈ ઢામ,

પોતે પોતાનામાં સ્થિર બને, તો

વહેલા મળે ભગવાન.’

એ સાથે સાથે પ્રવચનોમાં વારંવાર મોટાની જે પંક્તિઓનો ઉલ્લેખ કરતો હતો એ બધું યાદ આવ્યું. અને જે બોલેલો એ પ્રમાણે જીવવાની હવે તક પ્રાપ્ત થઈ છે એમ સમજાયું.

બાપજી સાથેના સત્સંગથી મને સ્પષ્ટ થયું કે મોટા જ બાપજી મારફત બોલે છે. છેક ૧૯૭૨માં મોટાએ કહેલું એ યાદ આવ્યું કે ‘હું અને દાસાનુદાસ એક જ છીએ.’ અનું તાત્પર્ય અનુભવદશામાં ‘એકત્વ’ છે. વળી, મને જે સમજાયું હતું એનું સમર્થન મને મળ્યા કરતું હતું. જ્યારે જ્યારે બાપજી પાસે જવાનું બન્યું ત્યારે ત્યારે મોટે ભાગે તેઓશ્રી મોટા સાથેના પોતાના પ્રસંગો કહેતા. મોટા અને બાપજી ઘણી વખત મળ્યા હતા. એ બંને વચ્ચે કશી જ વાતચીત ભાગ્યે જ થાય. મૌન બેસી રહેતા અને ચા પીતા. કેટલીક મુલાકાતો હરિજન આશ્રમમાં નંદુભાઈના ઘરે થયેલી.

૧૯૫૭માં માગશર વદ ૧૩ના દિવસે પાટડીમાં બાપજીએ પોતાની સાધનાના એક તબક્કે પોતાનો દેહ ભૂમિને અર્પણ કરવાનો સંકલ્પ કરેલો. એ પૂર્વે એ જ સ્થળે તેઓશ્રીએ ધૂણી ધખાવીને વિધિ કરેલી. પોતાના દેહ વિસર્જનની વાત પ્રસરી જતાં કાનૂની રીતે આ કૃત્ય ગુનો ગણાય તેથી આ કિયા રોકવામાં આવી હતી. નિશ્ચિત કાણે કિયારૂપ થનારો સંકલ્પ એ જ કાણે જુદી રીતે ફળ્યો. એ દિવસે બાપજી ધૂણી પાસે બેસીને ખૂબ રહેલા. એ વખતે મોટા પાટડીમાં પધારેલા. તે બાપજી પાસે આવ્યા અને એમની બાજુમાં બેસીને બોલેલા, ‘દાસાનુદાસ, ક્યારેક આમ પણ બનતું હોય છે !’ (આ હકીકત જેનાર - જાણનાર શ્રી અમૃતલાલ મહેતા તથા શ્રી કાંતિલાલ ગોરે મને કહેલી. આ હકીકતને ટેપ ઉપર રેકોર્ડ

કરેલી છે.) પાટડીમાં હાલ જ્યાં બાપજીનો આશ્રમ (આબુરાજ અન્નક્ષેત્ર) છે ત્યાં આ સ્થાનને જાળવવા એક ઓરડો બંધાવેલો છે. એ ‘ધૂણો’ નામથી જ્યાતિ પામેલો છે. બાપજીએ કહેલું કે ‘આ સ્થળે મારી સમગ્ર સાધનાનું ફળ છે. અહીં સાધના કરનારને એનો અનુભવ અવશ્ય થાય.’

હવે પછીના પ્રકરણમાં આ સ્થળ ઉપરની અનુભૂતિ વિશે આવશે.

૧૯૮૭, ૧૩ મી જૂન મારો જન્મદિન હતો. એ દિવસે બાપજી મારે ત્યાં પધાર્યા. એક રૂમમાં બંને એકલા જ રહીએ એવી યોજના થયેલી. એમાં ઘરના પણ કોઈ સભ્યે પ્રવેશવાનું નહિ. એ રૂમમાં આરામ ખુરસીમાં હું સંપૂર્ણ આરામથી જેસી શકું એવી ગોઠવણ થયેલી. એ ખુરસીમાં હું આંખો મીંચીને શરીર શિથિલ છતાં સ્થિર રાખીને બેઠો. મારે માત્ર આંખ મીંચીને પડ્યા રહેવાનું બાપજીએ સૂચયું. પ્રયત્નપૂર્વક કશું જ કરવાનું નહિ. જ્ય પણ કરવાના નહિ. એક કલાક લગી સંપૂર્ણ સ્થિર - જાગૃત સ્થિતિમાં બેસી રહેવાયું. અલબજ્ટ, વિચારો આવતા હતા, પણ એ વિચારો શેને અંગેના હતા એ યાદ રહ્યું ન હતું.

પછી બાપજીએ એક કલાક બેસવાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખવા કર્યું. મારે તેઓશ્રીની સાથે પાટડી જવું એમ સૂચયું. હું એ માટે તૈયાર થયેલો, પરંતુ એકાએક પેટમાં દુખાવો થતાં જવાનું મુલતવી રહ્યું. દોઢેક મહિના સુધી જુદી જુદી તપાસ કરાવીને ઉપચાર કરવા છતાં દુખાવો મટતો ન હતો અને પેટનો ઘેરાવો વધતો હતો. પેટ તંગ લાગતું હતું.

૧૯૮૭ના ઓગસ્ટની બારમી તારીખે સોનોગ્રાફીથી જાણવા મળ્યું કે પેટમાં પાણી ભરાયું છે. લીવર મોટું થયું છે

અને પેટમાં અમુક સાઈજની ગાંઠોની હારમાળા છે. એકબે દિવસમાં તો શરીરની સ્થિતિ ગંભીર બની. હોસ્પિટલમાં દાખલ થઈને પાણી કટાવ્યું અને ગાંઠની તપાસ માટે ઓપરેશનની શક્યતા ઊભી થઈ. ધરનાં સૌ ગભરાઈ ગયાં હતાં. એ ગાળામાં બાપજી મુંબઈ હતા. હિરેને બાપજીને કોલ કરી મારી તાબિયતની જાણ કરી. બાપજી કારમાં બેસીને અમદાવાદ આવી પહોંચ્યા. બળેવના દિવસે તેઓશ્રી દિવસરાત મારી પાસે જ રહ્યા. ધરનાં સૌની પાસે મને એકલાને તેઓશ્રીની સાથે બંભાત લઈ જવાની સંમતિ માગી. આ સ્થિતિમાં બહાર જવા ડોક્ટર સંમત ન હતા. મેં ડોક્ટરને સમજાવ્યું કે મારા માટે જવું એ બહુ જરૂરી છે. સૂચના પ્રમાણે દવાઓ લઈશ.

બાપજી સાથે તા. ૧૮ ઓગસ્ટથી ૨૨ ઓગસ્ટ સુધી એકાંતમાં તેઓશ્રીના રૂમમાં રહ્યો. એ દિવસોના અનુભવો અવર્ણનીય છે. અનેક દિવ્ય અનુભૂતિઓની શ્રેષ્ઠીઓથી બાપજીમાં પ્રગટેલા વિભુનાં મને સ્પષ્ટ દર્શન થયાં અને અનુભવ થયો. પહેલા જ દિવસે તેઓશ્રીએ મને કહેલું, ‘આ પિડમાં પ્રેમ સિવાય કશું જ નથી.’ - આટલું બોલતાં તો તેઓશ્રીની આંખમાંથી અશ્વુની ધારા વહેલી. પછી કહેલું કે તમારા પેટમાંનું પાણી સુકાઈ જાય અને ગાંઠો ઓગળી જાય એવી પ્રભુને પોતે પ્રાર્થના કર્યા કરે છે. મારે પણ આવી ભાવનાભરી પ્રાર્થના કરવી એમ મને થયું. આવા પુરુષો જ્યારે પ્રભુને પ્રાર્થના કરવાનું કહે છે એનું રહસ્ય ઘણું ગહન હોય છે. એનો મને મોટા સાથેના ઘણા પ્રસંગોમાં અનુભવ થયેલો. એમનો પ્રેમભાવ અલૌકિક અને અનુપમ હોય છે. એ તો બાપજીના દેહત્યાગ પછી ‘ફૂલવાડી’ પુસ્તકનું સંપાદન

કરતાં ‘પ્રેમ’ વિશેનું એમનું અનુભવદર્શન વાંચ્યું ત્યારે સમજાયું.

તેઓશ્રીએ લખ્યું છે કે :-

‘પ્રેમ સ્વથી માંત્રીને સર્વસ્વ સુધી વ્યાપ્ત છે. તેથી, પ્રેમ ત્યાં પરમેશ્વર નાછે, પણ પ્રેમ એ જ પરમેશ્વર એ વાક્ય બરાબર છે.

પ્રેમ અશ્વ-પરમાશ્વમાં એકયતા સર્જે છે. જો પ્રેમતાવ પૃથ્વી ઉપર ના હોત તો આ પૃથ્વી જ ના હોત. કેવળ અશ્વ-પરમાશ્વ બનીને જ્ઞાનીત કરતા હોત.

પ્રેમ એ વિશ્વમાં વહન થતી વસ્તુ છે. એકના અંતરમાંથી જીભરાઈને બીજાના અંતરમાં પ્રવેશ પામે છે. તે કદી ત્યાંથી પાછી વળીને આપણાને પાછી મળે એવી ચીજ નથી. તમે બીજી તરફ પ્રેમ વહાવશો તો અનંત પરમાત્મામાંથી વહન થતો પ્રેમ તમારા અંતરમાં જીતરી આવશે.

પ્રેમ જ્યારે એક આત્મામાંથી વહન થઈને બીજા આત્મામાં પ્રવેશે છે ત્યાં સુધી તે પવિત્ર પ્રેમ કહેવાય છે, પણ જો આત્મામાંથી વહન થઈને દેહ ઈદ્રિયોમાં અટવાઈ જાય તો તેને મોહ અથવા અપવિત્ર પ્રેમ કહેવાય છે. એ જ પ્રેમ ઈદ્રિયો સાથે ઓતપ્રોત થઈને ભોગેયામાં પ્રવેશે ત્યારે તેને અધમપ્રેમ અથવા કામ કહેવાય છે. પ્રેમમાં ભોગ નથી, ત્યાગ છે. બિનન્તા નથી, અબિનન્તા છે, સત્તા નથી, સમર્પજ છે. (‘ફૂલવાડી’ પૃ. ૧૪૪-૪૫)

બાપજીએ જે દિવ્ય પ્રેમનો અનુભવ વર્ણયો છે એવા પ્રેમભાવનો સ્પર્શ મારા દિલમાં અનુભવાતો હતો. મારી આવી શારીરિક અવસ્થામાં પણ બધો જ સમય હું આનંદ જ અનુભવતો હતો.

તા. ૨૨મી ઓગસ્ટે ભારે વરસાદ હતો. છતાં અમે બંને

અમદાવાદ આવ્યા. ડોફ્ટર પાસે તપાસ કરાવી. મારો કેસ સુધરતો હોય એમ ડોફ્ટરે અભિપ્રાય આઓ અને દવાઓ લેવાની સૂચના આપી. બીજા પંદર દિવસ આરામ કરવાનું જણાવ્યું.

બાપજીની સૂચનાથી હું તથા અરુણા પાટડી પહોંચ્યાં. બાપજીની તંદુરસ્તી આમેય સારી ન હતી. રંઝણ થઈ હતી, એથી એમને ચાલવાની પણ તકલીફ થઈ. અમને બનેને આશ્રમના રૂમ નંબર ૧માં રાખેલાં. અમારે રોજ સવારે ચાર વાગ્યે બાપજ પાસે ચા પીવા જવાનું. ત્યાં ઘૂંઠડીની વિધિ થાય. ચાનો પહેલો ઘૂંટ અમારે લેવાનો એ પછી બાપજ એ જ રકાબીમાંથી ચાનો ઘૂંટ લે. આવું ત્રણ વખત થાય. એ પછી હું ધ્યાનમાં બેસું. બાપજાને સહજ સુખભરી રીતે આરામની સ્થિતિમાં બેસીને શાસોશાસનું ધ્યાન કરવાનું સૂચવેલ. આશ્રમમાં રોજ સવારસાંજ કલાક સવા કલાક સુધી ધ્યાનમાં બેસાતું હતું.

ધ્યાનના સમય દરમિયાન ખૂબ ગ્રમાણમાં વિચારોનો ધોધ વહેતો હતો. એમાં મારામાં રહેલાં વલણો સ્પષ્ટ થતાં હતાં. આશ્રમમાં ધ્યાન દરમિયાન મને લગભગ રોજ અવનવા અનુભવો થતા હતા. એનું તાત્પર્ય ના સમજાય તો બાપજને હું એ પૂછ્યાં. બાપજ એ અંગે ખાસ કશું કહે નહિ. આશ્રમમાં આઠ દિવસ દરમિયાન મને નવા જીવનનું દર્શન થયું.

જીવનની સંધ્યાટાણે નૂતન જીવનનો પોહ ફાટતો હોય એવો ટકોરાબંધ આશાવાદ અને શ્રદ્ધા જન્યાં. એક દિવસ બાપજાને કહ્યું, ‘આયુષ્મ અનંત છે અને દેહનો દુકાળ નથી. આપણે ભવિષ્યના કોઈ પણ તરંગમાં ફસાઈ ના જવું. આપણને

પ્રભુએ નવું જીવન આપ્યું છે. શાસોશાસનું મૂલ્ય સમજાયું છે. એનું ધ્યાન રાખો. એ જ તમને યોગ્ય મુકામે સ્થિર કરશે.’

બાપજીનાં આ વચનોએ મારા હદ્યમાં અપૂર્વ બળ અને શક્તિ પ્રેર્યા. હું તદ્દન નીરોગી હોઉં એમ અનુભવાતું હતું. અદ્ભુત ચમત્કારિક શક્તિનો સંચાર હું અનુભવતો હતો.

અમદાવાદ પાછા આવીને સોનોગ્રાઝી ટેસ્ટ કરાવતાં ગાંઠો અદશ્ય થયેલી અને પાણી પણ ન હતું. આવા જડપી સુધારાથી ડોફ્ટરે આશ્રય અનુભવ્યું. એમણે એમ માન્યું કે દવાઓથી જડપી સુધારો થયો છે. આ માટે નવ મહિના સુધી મારે દવાઓ તો લેવી પડેલી.

બાપજીએ એક દિવસ મને યાદ દેવરાયું કે મોટા, હદ્યમાં છુપાયેલા ગૂઢ પ્રભુને પ્રગટ કરવા જીવે છે, પણ એમના આવા ગૂઢ સૂક્ષ્મ કાર્ય પ્રત્યે હું સભાન છું? પ્રભુને મારામાં જીવવા દેવા માટે જીવદશા મરે એવી રીતે મારે જીવવું. ‘જીવદશા’ મરે એનો અર્થ મન, મતિ, પ્રાણ પ્રભુનાં ચરણમાં શરણો રહે. અહંકાર પ્રભુનાં ચરણનો દાસ બને. આવા અનુભવ માટે મારે ‘સ્થિર અને ચૂપ’ રહેવાનું.

હવે, આવી ધન્ય પળ આવી છે એમ મને સમજાયું. જે પરિસ્થિતિ અને સંજોગો આવ્યા છે, એ આ રીતે ઉપકારક બનવા આવ્યા છે એમ સ્પષ્ટ જણાતાં, મૃત્યુના ઘેરા અંધકારમાં મને નવા જીવનનો પોહ ફાટતો ભાસ્યો. પરિણામે કોઈ ભયજનક કલ્પનાએ મને ઘેરી ના લીધો અને ઈશ્વરીય લીલાનું ચિંતન મારા ચિંતને પ્રસન્ન કરી રહ્યું. પરિણામે બોલવું (પ્રવચન કરવું - સમજાવવું) વાંચવું, તથા પુસ્તકો લખવા તેવી મારી પ્રિય પ્રવૃત્તિ પ્રભુનાં ચરણો

સમર્પિત થતી રહી.

મોટાએ ‘સાધનામર્મ’માં દર્શાવેલી બાબતો નવા અર્થપ્રકાશમાં સમજાઈ. ગુરુસ્તોત્રોનું રહસ્ય અનુભૂતિમાં આવતું હોય એમ લાગ્યું. મોટાએ રચેલ આરતીમાં દર્શાવેલી શરણાગતિ કેળવવા માટેની ભાવના વધુ સ્પષ્ટ અને પારદર્શક બની. તેઓશ્રીનાં અન્ય વિધાનોમાં નવો જ પ્રકાશ અનુભવાવા લાગ્યો. પરિણામે આજ લગી જે બોલેલો અને લખેલું એ અધૂરું અને ક્યાંક ધૂંધળું હતું એમ લાગ્યું. કોક સમયે એમ લાગતું હતું કે આજ લગીની બધી જ પ્રવૃત્તિ મિથ્યા અને વૃથા હતી? અરે! મારાથી કેટલો બધો સમય વેડફાયો? તો સામે પક્ષે એમ પણ થયું કે આવી સ્થિતિના અનુભવથી નવી જીવનદિશા ખૂલવાની હશે માટે એમ થયું હશે!

૧૯૭૭ના ઓગસ્ટના અંત ભાગમાં બાપજી પાસે હું બેઠો હતો. એ દિવસે એમના સાંનિધ્યમાં ધ્યાનમાં બેસવાનો વિચાર હતો. બાપજીએ એ દિવસે એમની સાધનાનો એક પ્રસંગ કહેલો. ધ્યાન દરમિયાન તેઓશ્રીને એમના ગુરુમહારાજ પોતાની હૃથેળીઓ ઉપર ઊભા રખાવીને ઊંચે ને ઊંચે લઈ જતા હતા. આકાશનો જે ભૂરો રંગ ભાસે છે એને પણ બેદીને જવાનું હોય એટલે ઊંચે પહોંચ્યા પછી બાપજીથી બોલાઈ ગયું હતું કે મારાથી હવે ઊંચે નહિ જવાય! ત્યારે ‘ભોગ તારા’ એમ કહીને ગુરુએ પગ નીચેનો હૃથેળીનો આધાર ખેસડી લીધો અને ધ્યાનમાંથી પણ બહાર આવી જવાયું.

આ પ્રસંગ કહેવાનું તાત્પર્ય મને સમજાયું. આપણે સાધના કરતા નથી, પરંતુ શ્રીસદ્ગુરુ આપણામાં રહીને સાધના કરે છે. એમની કૂપાશક્તિથી તેમ જ એમનામાં પ્રગટેલ

પ્રભુપ્રેમથી આપણાથી સાધન થઈ શકે છે. મેં બાપજી પાસે બેસીને ધ્યાન કરવાનો વિચાર રાખેલો, કેમ કે મારાથી એક કલાકથી વધુ સમય ધ્યાન માટે સ્થિર ટકાતું ન હતું.

બાપજીને પ્રણામ કરીને એમની નજીકમાં જે ખુરસી મારા માટે નિશ્ચિત કરેલી તેમાં હું બેઠો. આંખો મીંચીને શાસોશ્વાસ તરફ દાટિ સ્થિર કરતાં પહેલાં પ્રાર્થના કરી.

‘કૃપાગંગા તારી નીરવ કરજે મુજ મન પ્રભુ !’

ઓમાસાના દિવસો હોવાથી બજારો હતો. બાપજી જે ઓરડામાં રહેતા તેના બારણાં બંધ રહેતાં અને વીજળી પંખાના પાંખિયાં માત્ર હાલતા હોય એટલી ગતિમાં પંખો ચાલતો હતો. બાપજી પોતાની પાસે આવનાર સાથે ધીમા અવાજથી વાત કરતા. વાતોનો અવાજ સંભળાય પણ વાતોમાં ચિત્ત ના પરોવાય એવો અનુભવ થતો. બાપજી જ્યારે ‘ઉં’ બોલ્યા તારે ધીમે ધીમે આંખ ખોલી. રૂમમાં એક સંન્યાસી પદ્ધારેલા. એમણે ઊભા થઈને મને નમસ્કાર કર્યા. મને ઘણો ક્ષોભ થયો. એમણે કહું કે ‘બાપજી બધો વખત આપને હાથપંખાથી પવન ઢાળતા હતા. એવા તમારા સદ્ગુરુને વંદન.’

મેં નમીને બાપજીને પ્રણામ કર્યા, પરંતુ બાપજીએ મારો હાથ જાલીને ખૂબ પ્રેમથી હાથ ફેરવ્યો. મેં જોયું તો પૂરા બે કલાક થયા હતા એની મને ખબર પણ રહી ન હતી. મારામાં આટલી શક્તિ કેવી રીતે પ્રગટી એ સમજાઈ ગયું. એ પછી ક્યારેય સાધના દરમિયાન કર્તાભાવ સહેજ પણ પ્રગટ્યો નથી. બે કલાક સુધી સ્થિર રહીને બેસી શક્તિ એવું પછી માત્ર હરિ:ઉં આશ્રમ, નાદિયાદના મૌનમંદિરમાં અનુભવાયું હતું. ઘરમાં સવા દોઢ કલાક સુધી જ ટકાતું

હતું, પરંતુ ગુરુની પ્રેમશક્તિથી સવારસાંજ આ પ્રમાણે અભ્યાસ રહ્યા કરતો હતો.

જે રીતે ગાઠ-ઘેરા અંધાર પછી બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં જે ઉજસની જાંખી થાય છે, એ રીતે મારી જીવનસંધ્યા ટાણે જે અંધાશ મારાથી ભળાયાં - એ મોટામાં એટલે કે પ્રભુમાં ભળાયાની શરૂઆત થઈ છે એમ ભાર્યાં. ૧૯૮૫માં બાપજીએ ‘...મળાયું, પણ ભળાયું નહિ’ પુસ્તકમાં લખેલી નોંધ ફળશે એવી શ્રદ્ધા દઢ બની.

૬. ‘પાવનકારી પંથે પ્રયાશ’

મોટાએ તા. ૨૪-૮-૧૯૮૮ના દિવસે જે શબ્દો લખેલા એ મારા જીવનમાં ફળી રહ્યા છે એવી શ્રદ્ધાપૂર્વકની અનુભૂતિમૂલક પ્રતીતિ થવા લાગી. તેઓશ્રીએ લખેલું કે ‘શ્રીપ્રભુકૃપાથી બેધડકપણે હું કહી શકું છું કે ભાઈશ્રી રમેશભાઈ જીવનવિકાસના પંથના શ્રેયાથી ભૂમિકાવાળા છે, તે શ્રીપ્રભુકૃપાથી તે પાવનકારી પંથ પરતે પ્રયાશ કરી જ શકશે, - ભલે તે પછી આજ કે કાલ.’ મોટાના આ શબ્દો પૂરાં ત્રીસ વર્ષ પછી અનુભવમાં આવવા લાગ્યા. ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન મારાથી જે કાંઈ બની શકેલું અથવા તો જે રીતે હું અથડાતો કુટાતો હતો એ ‘ભૂમિકાને પકવવા અને જીવતી થવા કાજેની જેતી’ હતી, એ મને હવે સમજાયું. તેઓશ્રીએ એમના અનંતકાળના અનુભવમાં મારી ‘આજ’ને પરખી હશે. આથી, તેઓએ આજ કે કાલ એવો પ્રશ્ન ના સૂચ્યવતાં માત્ર વિકલ્પનું વિધાન કરેલું, એવું મારું અત્યારનું અનુમાન છે.

પ્રભુનો પાવનકારી પંથ એટલે શું ? એ મારી સમજમાં

સ્પષ્ટ છે. પાવનકારી એટલે શુદ્ધ કરનારો. પ્રભુ પ્રત્યે ગતિ કરવી મતલબ કે આપણાં મન, બુદ્ધિ અને પ્રાણને શુદ્ધ કરવા. તાત્પર્ય એ કે મનના વિચારો, બુદ્ધિની દલીલો, શંકાઓ યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ વગેરે તેમ જ પ્રાણની જુદી જુદી અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓ એ આપોઆપ સહજ રીતે નિવારાય એવી સાધનાથી એ સૂક્ષ્મ અંગો ભગવાન પ્રત્યે અભિમુખ બને. આથી, સહજ રીતે સાધન થાય એવા પાવનકારી પંથે મારાથી ડગ ભરાયું એ મારા માટે ગુરુકૃપાનો એક મોટો ચમત્કારિક અનુભવ બની રહ્યો. પ્રભુની અનુભૂતિ તો હદ્યમાં થવાની. આથી, મન, બુદ્ધિ અને પ્રાણ ઉપરાંત, હદ્ય પણ શુદ્ધ થાય એ માટે સાધન જરૂરી છે.

મોટાએ શ્રેયાથીને સાધના અંગે સ્પષ્ટ સમજ આપીને પ્રભુપંથે પ્રગતિ માટે સાવધાન કર્યા છે. ‘ભાવહર્ષી’ પુસ્તકના ‘દેખકના બે બોલ’માં પાનાં નં. ૧૮-૧૯ ઉપર તેઓશ્રીએ લખ્યું છે એ મારા માટે માર્ગપ્રકાશક બની રહ્યું.

‘દરેક માણસની પ્રકૃતિ અને સ્વત્ભાવ નોખા નોખા હોવાનાં. એટલે તે અનુસાર દરેકની સાધના પણ નોખા નોખા પ્રકારે જ થવાની. એકે અમુક પ્રકારની સાધના કરી તો બીજે તે જ પ્રકારે સાધના કરશે એવું નહિ બનવાનું. વળી, ભગવાનનું નામ લીધું એટલે સાધના થઈ ગઈ એવું માનવાની પણ રખે કોઈ ભૂલ કરે. નામસ્મરણ એ તો હદ્યની શુદ્ધિ કરવાનું એક સાધનમાત્ર છે અને તે દ્વારા ભગવાનની ભક્તિમાં સ્થિર અને દઢ થવાય છે. અને સાધનામાં આગળ વધવા માટે તે પ્રેરણા અને મદદરૂપ થાય છે. શ્રેયાથીએ આ બધું જાણવાની, સમજવાની અને તેમાં ડિંડા બીતરવાની જરૂર

છે. એમ નહિ બને તો શ્રેયાર્�ી જ્યાંનો ત્યાં પડી રહેશે અને સાધનામાં તેની પ્રગતિ થશે નહિ.

યુદ્ધમાં જો સૈનિક બરાબર સાવધ રહે અને હુશમનની ચાલ પારખીને લડે તો જ તે જતે છે, તેમ સાધના પણ જીવનના ઉદ્ઘોકરણ માટેનું એક યુદ્ધ જ છે અને શ્રેયાર્થી તેમાં સતત સાવધ રહીને પાર પડે છે તો જ તે સિદ્ધિને વરે છે, પણ સિદ્ધિ વરવી એમ કાંઈ સહેલી નથી, શ્રેયાર્થીની ધણી વાર એમાં ચડપડ થાય છે. અને કોઈ વાર તો સિદ્ધિની મોહામજી ભુલભુલામજીમાં અટવાઈ જઈ તે શ્રેયાર્થી એક માર્ગને બદલે બીજે માર્ગ પણ ચઢી જાય છે. આમ, સિદ્ધિ વરવા જતાં ભયસ્થાનો પણ ધણાં આવે છે. ધણી વાર શ્રેયાર્થીનો કેફ પણ એને સાધનામાં આગળ જતાં રોકી રાખતો હોય છે.

આથી જ ભગવાનના નામ અને ભક્તિનો મેં મહિમા ગાયો છે. આથી, આપણું અહૃત્ય ટળે છે, રાગદેષ મોળા પડે છે, કશી આશા-અપેક્ષા રહેતી નથી, હૃદય નિર્મળ થાય છે અને ખળખળ વહેતી નદી જેમ સાગરમાં ભળી જાય છે એમ ભગવાનનું નામ લેવાથી આપકો આત્મા ખ્લાવિત થઈને ભગવદ્ગ્લભાવમાં મળી જાય છે. આથી, મનમાં જે પ્રસન્નતા રહે છે, શાંતિ પ્રવર્તે છે અને તૃપ્તિ થાય છે તે લાખો રૂપિયા આપવા છતાં પણ સંસારમાં ના મળે એવાં છે. મારી આ વાત જગતને હું કેવી રીતે સમજાવું ?”

હવે, મારી પ્રકૃતિને અનુકૂળ આવે એવું એક સાધન ધ્યાન બની રહ્યું. તેમ છતાં ધ્યાન ઉપરાંત, બાકીનો સમય જુદી જુદી રીતે નામસ્મરણનો અભ્યાસ રખાયા કરાતો. મોટાએ

‘સ્મરણભાવના’માં લખ્યું છે કે ‘પ્રિય નામને ઉરમાં સ્મર્યા કરશું અમે બહુ રીતથી’ એનું સ્મરણ થયા કરતું અને ઉરમાં એટલે કે હૃદયમાં ‘એ’ છે એવી સભાનતા સાથે સ્મરણની જુદી જુદી રીત આપોઆપ સૂજ્યા કરતી. કોક વખત મ૊ંમાં માત્ર જીબ હાલે એવી રીતે સ્મરણ થતું. બંધ આંખે તથા ખુલ્લી આંખે ‘હરિ:ઝું’ એ અક્ષરોને વાંચતો હોઉં તે રીતે અંદરથી બોલાતું. ક્યારેક હાથમાં માળા લઈને ‘હરિ:ઝું’ મનમાં બોલતાં શાસ લેવાતો અને ઉદ્ઘ્રાવાસ મુકાતો. આ રીતે એક માળા ૧૫ મિનિટે પૂરી થતી.

આ રીતનો અભ્યાસ ખૂબ રસથી થતો અને દિવસ દરમિયાન ખાસ કાંઈ વાંચવા-લખવાનું ના કરું, તેમ છતાં ખૂબ શાંતિ અને આનંદમાં દિવસ પસાર થતો. તા. ૧૬-૧૧-૧૯૮૭ થી તા. ૨૬-૧૦-૧૯૮૮ દરમિયાન ત્રણેક વખત ૭ દિવસ અને એક વખત ૨૧ દિવસ હરિ:ઝું આશ્રમ, નાદિયાદમાં મૌનઅકંતમાં બેસવાનો સંયોગ થયો હતો. એ ગાળામાં મોટાના શ્રીસદ્ગુરુ-પદનો સૂક્ષ્મ અનુભવ અનેક વાર હૃદયમાં થયા કરતો હતો. જીવદશાના પ્રકારની વૃત્તિઓનું નિરાકરણ કરવાની તેઓશ્રીએ જે પદ્ધતિ દર્શાવેલી એના અભ્યાસથી શુદ્ધિની કિયા અડપથી થતી અનુભવાયેલી. આ રહી એ પદ્ધતિ :-

‘જીવદશાના પ્રકારની વૃત્તિ જ્યારે જ્યારે જન્મે ત્યારે આપણે જેને અત્યંત નિર્મળ, શુદ્ધ પરમ સાત્ત્વિક વ્યક્તિવિશેષ તરીકે દિલથી સ્વીકારતા હોઈએ તેનો આપણે હૃદયની ભક્તિથી હૃદયમાં સત્તસંગ કરવો. એવા સત્તસંગથી પણ તેવી નકારાત્મક વૃત્તિનો લય થશે અથવા તેવી વૃત્તિનો લય પમાડવા માટે જેને આપણે સદ્ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્ય હોય તેને આપણા મનની આંખ

આગળ પ્રગટાવીને આત્મનાદે અને આર્દ્ધભાવથી તેની પ્રાર્થના કરવી’.

(‘જીવન સંશોધન’, ગ્રીજ આ., પૃ. ૨૪૩)

મોટા અને બાપજી આ બંનેનો પ્રભુપ્રેમના અવતારરૂપે મને જુદી જુદી રીતે અનુભવ થયો હતો. મોટાએ પોતાનામાં પ્રગટેલા પ્રભુના પ્રેમાવતારને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી સમજાવ્યો છે. તેઓશ્રીનો આવો અનુભવ હોવાથી ‘એ’ સર્વની સાથે સતત, સહજ રીતે સંકળાયેલા જ છે. તેઓશ્રીનો પ્રેમ સાધક પ્રત્યે સવિશેષ રહ્યા કરે છે એમ તેઓશ્રીએ નોંધ્યું છે. આ હકીકિત તેઓશ્રીએ આ પ્રમાણે સમજાવી છે :

‘સર્વ ખલ્લિવં બ્રહ્મ’ એવું શુભિવચન જેટલું સાચું છે તેટલું જ સાચું ‘સર્વ ખલ્લિવં પ્રેમ’ એ કથન છે. અંગ્રેજમાં તો ‘પ્રભુ એ જ પ્રેમ છે.’ એવી ઉક્તિ છે પણ ખરી. સ્થૂળમાં સ્થૂળથી, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મથી પ્રેમ પ્રવર્તી રહેલો છે. અને જ લીધે સૂચિનું ધારણ થાય છે, પોષણ થાય છે. અને જ લીધે માનવી અને પણ તથા માણીમાત્રમાં જિજીવિભાની અદભ્ય પ્રેરણા રહેલી છે, કેમ કે જિજીવિભાની અદભ્ય પ્રેરણા રહેલી છે. અને જ લીધે સૂચિનું ધારણ થાય છે, એવી પણ થાય છે. અને જ લીધે માનવી અને પણ તથા માણીમાત્રમાં જિજીવિભાની અદભ્ય પ્રેરણા રહેલી છે. એકલા સચેતન નહિ પણ અદ્યચેતન અથવા આપણે જેને જ કહીએ છીએ તેવા પદાર્થો પણ પ્રેમબદ્ધ છે. આ કંઈ કોઈ તરંગી કવિનો કલ્પનાવિહાર નથી, પણ શુદ્ધ સત્ય હકીકિત છે. પૃથ્વી અને બીજા ગ્રહો પરસ્પરના અને સૂર્યના આકર્ષણથી અને તારાઓ એકબીજાના આકર્ષણથી સ્વસ્થાન અને સ્વમાગથી ચુંટ નથી થતા અને તેથી સૂચિનો કમ ચાલ્યા કરે છે, પૃથ્વી ઉપર પણ દરેક જ પદાર્થને આકર્ષણ છે તેથી જ તે પૃથ્વી ઉપર રહી શકે છે. આખું વિશ્વ કોઈ નિગૂઢ, અદ્દ સાંકળથી એકબીજા સાથે જોડાઈ રહ્યું છે. પછી તેને સાપેક્ષવાદનો નિયમ (Law of

Relativity) કહો કે બીજું કોઈ નામ આપો. એ નિયમ, નિયમ હોવાથી સૂક્ષ્મ છે, પણ તેથી જ તે શક્તિશાળી છે કે સમસ્ત વિશ્વમાં તે વ્યાપ્ત છે. આ નિયમ પણ પ્રેમનું જ સ્વરૂપ છે, કેમ કે પ્રેમ એટલે એકબીજાને જોડનારી સૂક્ષ્મ સાંકળ નહિ તો બીજું શું છે? આ પ્રેમ જ્યારે દેખીતી રીતે એવા પ્રાથમિક સ્વરૂપમાં પ્રગટે છે કે તેમાં પ્રાણ જ હોય એમ આપણાને લાગે ત્યારે આપણે એને જ પદાર્થનું નામ આપીએ છીએ. એને વિજ્ઞાનીઓ ભલે સંજીવ ના કહેતા હોય પણ એ શક્તિનું સ્વરૂપ છે એમ તો એઓ પણ કહે છે. કોઈ પણ જ પદાર્થનું પૃથક્કરણ કરતાં કરતાં વિજ્ઞાનીઓ જ્યાં સુધી પરમાણુ Atom સુધી પહોંચ્યા ત્યાં સુધી તો ઠિક હતું, પણ સૂર્યમાળામાં શ્રીકૃષ્ણારૂપી સૂર્ય અને આસપાસ ગ્રહોરૂપી ગોપ-ગોપીઓની જે સનાતન રાસકીડા થયા કરે છે, તેવી જ સનાતન રાસકીડા પેલા અળોરપિ અળિયારૂ જેવા પરમાણુમાં પણ થાય છે, એવી જ્યારે શોધ થઈ ત્યારે તો પછી જ પદાર્થનું જડપણું ના રહ્યું, અથવા રહ્યું ગણીએ તોપણ ત્યાં પણ કંઈક એવું આકર્ષણનું તત્ત્વ માલૂમ પડ્યું કે જેને ‘પ્રેમશક્તિ’ એવું નામ તાત્ત્વિક રીતે તો આપી શકાય, પછી ભલે એ ભૌતિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર અનુસાર નામ ના આપ્યું હોય.

સૂચિનું ધારણ અને પોષણ જેમ પ્રેમથી થાય છે, તેમ તેની ઉત્પત્તિ પણ પ્રેમથી જ થઈ છે. રસરાજ ભગવાનને લીલા કરવાની, રસ ભોગવવાની ઈચ્છા થઈ અને એકોડહંબહુ સ્યામુની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થતાં જ સૂચિની ઉત્પત્તિ થઈ. અને સૂચિના ધારણ-પોષણ દરમિયાન પણ સતત ઉત્પત્તિની જે કિયાઓ થયા કરે છે, તેનું કારણ પણ પ્રેમ કે રસ જ છે. એ હકીકિતનો ઈન્કાર કોણ કરી શકશે?

આમ, પ્રેમ વિશ્વવ્યાપી છે. ‘જ પદાર્થોમાં તે આકર્ષણના

નિયમ તરીકે ઓળખાય છે. અને જીવંત પ્રાજીઓમાં તે વિષયવાસના અને તેના ઉચ્ચતર સ્વરૂપમાં પ્રેમ તરીકે ઓળખાય છે.’ (‘જીવન સંદેશ’, છઢી આ., પૃ. ૧૩૭-૧૩૮)

આવા પ્રેમના અનુભવી મોટા, જીવમાત્ર પ્રત્યે પ્રેમ વહાયા જ કરે છે. આ બાબતની સ્પષ્ટતા મોટાએ ‘પુનિતપ્રેમગાથા’ (પહેલી આ., પૃ. ૧૫) માં આ પ્રમાણે કરી છે.

(શિખરિઙ્ગી-મંદાકંતા)

કૃપાથી દીધેલું પ્રશાય જરણું તે પ્રભુની પ્રસાદી,
ન તે પોતા કાજે રસબસ થવા, લેંચવા સર્વમાંછી.

(મંદાકંતા)

લેંચ્યે લેંચ્યે વધુ વધુ વધે એવું એ હિવ્યપાત્ર,
હેતાં હેતાં વધુ વધુ વહે એવું એ પ્રેમસ્તોત.

પરંતુ આવા પ્રેમના સ્પર્શ માટે આપણા તરફથી પણ એમના પ્રત્યે હદ્યનો પ્રેમભાવ વહેવો જરૂરી છે

૧૮૭૯ના જુલાઈ માસમાં તેઓશ્રીના દેહત્યાગના એકાદ અઠવાદિયા પહેલાં હરિઃઝું આશ્રમમાં મારે જવાનું થયેલું ત્યારે તેઓશ્રીએ મને પોતાની પાસે બોલાવેલો. (એ ગાળામાં મોટાને મળવાની મનાઈ હતી) એ વખતે તેઓશ્રીએ પોતામાં ચાલતા સૂક્ષ્મ સંગ્રહમની વાત કરી હતી, મને વિદ્યાય આપતાં તેઓશ્રી બોલેલા કે ‘મારામાં પ્રેમ રાખજો.’ આ શબ્દો સાંભળીને મારું હદ્ય ભરાઈ આવેલું. અને વેર પહોંચતા સુધી ‘મોટામાં પ્રેમ રાખવો એટલે શું?’ એ અંગે વિચારો ચાલ્યા કરતા હતા, મોટાએ પ્રેમ વિશે પુસ્તક લખ્યું એનું સંપાદનકાર્ય મને સોખ્યું હતું. એ વખતે એ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના પણ મારે લખવી એમ તેઓશ્રીનો પ્રેમભર્યો આદેશ હતો. આવા આદેશની પાછળા

મારા કલ્યાણનો હેતુ જ હોય, પણ એ વખતે મને સમજાયેલું નહિ. તેઓશ્રીએ એમ સ્પષ્ટતા પણ કરી હતી કે ‘પ્રભુપ્રેમની શક્તિ આપણી સમજમાં ઉત્તરી હોય તો એ પ્રમાણે આચરવાની આપણી જવાબદારી છે.’

સંસારમાં આપણે જેને ચાહીએ છીએ એને ગમતું કરવા આપણે તત્પર થઈએ છીએ, પરંતુ એમાં આશા, અપેક્ષા વગેરે છુપાયેલાં હોય છે. જો મોટાને પ્રેમ કરવો હોય તો મોટાને ગમતું કામ કરવું જોઈએ. મોટાનું ગમતું કામ એટલે આપણા પોતાના જીવનના વિકાસ માટેની તત્પરતા અને સક્રિયતા. ત્યારથી મને એમ થયા કરતું હતું કે જીવન પ્રત્યેના દિન્દિ, વૃત્તિ અને વલાશ ફેરવવાં અને જીવનને નવી દિશા આપવી. આ સમજ સ્પષ્ટ ન હતી, પણ આ રીતે વર્તવાની તત્પરતા ધીમે ધીમે ખીલતી ગયેલી. મોટાને પ્રેમ કરવો એટલે અન્ય કોઈ પરિણામની આશા, અપેક્ષા વિના ‘પ્રેમ ખાતર જ પ્રેમ’ કરવો રહ્યો. મોટાએ ‘પુનિત પ્રેમગાથા’માં પૃ. ૩૭ ઉપર જે લખ્યું છે એ પંક્તિઓએ મારા માટે રસ્તો ખોલી દીધો.

(ગંગા)

‘તમારો પ્રેમ માગ્યું છું, તમારો ચાછ માંગ્યું છું,
હદ્યઘૂંઘટ જરા ખોલી, પ્રવેશાવો હણ ઈચ્છું.’

મોટાની હદ્યમાં પ્રવેશવાની આ ઈચ્છા ફળે એ માટે મારે મારા હદ્યનાં આવરણોને ખુલ્લાં કરવાં જોઈએ. આમ થાય તો જ મારા હદ્યમાં ‘મોટા’ જીવે છે એનો અનુભવ થાય. એ અનુભવ માટે મારાથી શું થઈ શકે એ તેઓશ્રીએ નીચેની પંક્તિઓમાં સૂચયું છે.

‘તમારામાં તમે જુઓ, તમે થાઓ તમારામાં,

અમારાં તો તમે થાશો, અમે રે'શું તમારામાં.'
અને એમ થતાં શું થવા દેવાનું એ તેઓશ્રીએ સ્પષ્ટ કર્યું છે.
(ગજલ)

'તમારામાં પ્રવેશીને નિહાળીને તમારું સો,
રહેલું ફેંકવા યોગ્ય બધું ફેંકવા તમે કરજો.

તેઓશ્રીમાં સંપૂર્ણ હરિરૂપ પ્રગટેલું છે અને આપણાથી જો સાધન કરાય - નિયમિત પ્રેમપૂર્વક અભ્યાસ થાય તો સર્વ કાંઈ બની શકે એવું તેઓમાં સામર્થ્ય છે. એનો આધાર 'જીવનસ્મરણ સાધના'ના પૃ. ૨૨૬ ઉપર નીચેની પંજિતોમાં મળે છે -

'સમર્થ જે કશો ન્હોતો તથાખું પણ જીંકવાને,
-હવે તેને બનાવ્યો છે સમર્થોમાં શિરોમણિ તે.'

ભલે આ જીવને કોઈ જગે તે રીત ના પરખે,
હરિપદ કિંતુ સંપૂર્ણ દળોલો, શ્રેષ્ઠ 'મોટો' તે.
વળી, 'પુનિતપ્રેમગાથા' પૃ. ૨૫૩ ઉપર લખ્યું છે કે -
પણ મોટો કૃપા એની સમર્થ શક્ય કરવાને,
અશક્ય હો ભલે છોને હદ્ય પોકારજો એને.

મોટાનાં આ વચ્ચનોનો નક્કર અનુભવ ૧૯૮૭ પછી થયા કરે છે. સાધનના અભ્યાસથી નિત્ય નૂતનતાની થતી રહેતી અનુભૂતિ અવાર્ડનીય છે. મોટાએ ધ્યાન વિશે જે સમજાવ્યું છે એ 'ધ્યેય અને ધ્યાન' પુસ્તકમાં સંપાદિત થયું છે. એના સંપાદકીય લખાણમાં મારાથી જે વ્યક્ત થયું છે એમાં અંગત અનુભૂતિના લગતભગ બધા જ સંકેતો સૂચવાયા છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.

● ● ●

'આપણે આત્મા વિશે જાણીએ એ જરૂરી છે, પરંતુ જ્યારે મહ્યા-ફણ્યાની કેડી • ૨૨૧

સાધનના અભ્યાસથી આત્માને નાણીએ એટલે કે પરખીએ એ માર્ગસૂચક સ્તંભ સમાન છે. અંતે તો આત્માને માણવાનો છે. મતલબ કે આપણું સ્વ-રૂપ એ આત્મા છે અને આત્મસ્વરૂપ એ આનંદરૂપ છે. એવા અનુભવ તરફ ગતિ થતી જાય તો સાધના ફળવાની દિશા તરફ છે એમ પ્રમાણાય.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ આથી જ શ્રેયાર્થીને 'ધ્યેયની સ્પષ્ટતા' અને ક્રિયામાત્રના 'હેતુની સભાનતા' માટે વારંવાર કહ્યું છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ નામસ્મરણ, પ્રાર્થના, ભજન, કીર્તન, આત્મનિવેદન વગેરે સાધનના અભ્યાસની રીત અને એ સાધનોનું યથાયોગ્ય છતાં વિવેકપૂર્વકનું સંકલન કરવાનું પણ સમજાવ્યું છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ટૂંકી પણ વ્યાપક અર્થ દર્શાવતી વ્યાખ્યા આપતાં કહેલું કે 'ધ્યાન એ ક્રિયા નથી, પણ અવસ્થા છે, સ્થિતિ છે.' 'ધ્યાન એટલે એકાગ્રતા.' આ સૂત્રો ચિંતનીય છે. શ્રેયાર્થી શેનું ધ્યાન ધરે છે? તો એનો જવાબ કે 'ધ્યેયનું ધ્યાન' ધરે છે. આથી, ધ્યાનનો ઉપકરણ આ પ્રમાણે સમજવાનો. ધ્યેય--ધ્યાન--ધ્યાતા. આ ત્રણેય એકરૂપ છે. ધ્યેયનું ધ્યાન ધારણ કરે એ જ ધ્યાતા છે. જ્યારે જીવનનું ધ્યેય નિરંતર ધ્યાનમાં રહ્યા કરે છે એ ધ્યાન અવસ્થારૂપ બને છે. ધ્યાતાનું એટલે કે ધ્યાન કરનારને આ લક્ષ રહ્યા કરે એ જાગૃતિ છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ધ્યાનની પૂર્વ તૈયારી માટે દરેક પ્રકારના કામમાંથી પરવારી શક્ય તેટલું નિશ્ચિત રહેવાય એવી યોજના કરવી જોઈએ એમ સૂચવ્યું છે. જો જીવનને ઉન્નત કરવાની ગરજ અને રસ હોય તો આવી પૂર્વ તૈયારી થઈ શકે છે. એ પછી સમય અને સ્થળ નિશ્ચિત કરવાં જોઈએ. દક્ષિણાભિમુખ

કે પૂર્વાભિમુખની સ્થિતિ રાખવા સૂચયું છે. વળી, મળશુદ્ધિની અનિવાર્યતા જણાવી છે.

તેઓશ્રીએ ધ્યાન માટે સુખાસન સૂચયું છે. શરીરની સ્થિતિ બેસવા માટે અનુકૂળતાવાળી ના હોય તો સૂતાં સૂતાં પણ ધ્યાનમાં જઈ શકાય. મતલબ કે શ્રેયાર્થને શરીર સ્થિર રાખવામાં જે સ્થિતિ અનુકૂળ લાગતી હોય તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. ધ્યાન દરમિયાન શરીર જરાય તંગ ના બને કે રહે એવી સ્થિતિમાં સ્થિર રહેવું જોઈએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ધ્યાનના અનેક પ્રકારો છે એમ જણાયું છે. આથી, શ્રેયાર્થી પોતાને એકાગ્ર થવા અને લીન થવા જે પ્રકાર અનુકૂળ જણાય તે લઈ શકે છે. ધ્યાનના પ્રકારોમાં નિરાકારનું ધ્યાન ઉત્તમ ગણાયું છે.

ધ્યાન માટેનું ઉત્તમ કેંદ્ર હઠય છે. સૂક્ષ્મ હઠય છાતીના મધ્યમાં છે.

ધ્યાન માટે શરીર સ્થિર રહે એવી સુખભરી સ્થિતિમાં બેસીને આંખ બંધ કરીને જપ કરવાનું તથા પ્રાર્થના કરવાનું સૂચયું છે.

‘કૃપાગંગા તારી નીરવ કરજો મુજ મન, પ્રભુ.’ અથવા ‘કૃપાગંગા તારી, સતત ઉતરો હું-પર પ્રભો !’ એમ પ્રાર્થના કર્યી કરવી. જપ અને પ્રાર્થના કરતાં કરતાં એ બંને આપોઆપ લય પામે અને નક્કી કરેલા કેંદ્ર ઉપર લક્ષ રહે એમ થવા દેવું.

ધ્યાન માટેનો સમયગાળો નિશ્ચિત કરવો અને એટલો સમય તો દદ જ રહેવું. શરીર દુઃખે કે વિચારો ગમે તેમ દોડે તોપણ નિશ્ચિત સમય પહેલાં ધ્યાનમાંથી ઉઠનું નહિ.

ધ્યાન દરમિયાન વચ્ચે જપ કે પ્રાર્થના કશું ના થાય.

ધ્યાન માટે એક જ લક્ષ રહેવાના પુરુષાર્થમાં મર્યા રહેવાથી, ધ્યાનના આરંભ પૂર્વે કરેલી પ્રાર્થનાથી ‘કૃપાગંગા’ પોતાની અકળ શક્તિથી શ્રેયાર્થને સહાયરૂપ થવા માંડે છે. શ્રેયાર્થને પુરુષાર્થ અને કૃપાના આવાં જોડકાંનો આછો આછો અનુભવ થાય છે. આવો અનુભવ સાધનના અભ્યાસમાં વેગ લાવવા રસ, ધગશ, ઉમંગ અને તત્પરતા જન્માવે છે.

જે ઉમંગ અને તત્પરતા વધે છે એનો ઉપયોગ એ ધ્યાનથી નીપજનારાં પરિણામો પામવાની વૃત્તિ વધારવામાં ના જાય એનું શ્રેયાર્થાએ ખાસ સંભાળવાનું છે. ધ્યાન દરમિયાન મનના વિચારો, બુદ્ધિનાં તર્ક, દલીલ, યુક્તિ પ્રયુક્તિથી અકળાઈ જવાનું નથી. બુદ્ધિની યુક્તિ પ્રયુક્તિ તો વૃત્તિઓના સુંવાળા, રૂપાળા અને ભાવતા ભોગને પણ તૈયાર કરે છે. આથી, ધ્યાન દરમિયાન ‘ધ્યાતા’ તો માત્ર એના ‘ધ્યેય’ને જ જાણે છે. અંદરથી જે બધું ઊભરે છે એ મન, બુદ્ધિ અને પ્રાણની શુદ્ધિ માટે થતી પ્રક્રિયા છે. સારું તથા નરસું-એવા જેદ પાત્રયા વિના, ગમા-અણગમાને વચ્ચે આવવા દીધા વિના, પોતાની જાતને અપરાધી કે અધમ ગણ્યા વિના આ બધું તટસ્થભાવે ‘જોયા કરવાનું’ રાખવાનું છે. આ રીતે જોવાની કિયાથી તટસ્થતા કેળવાય છે. એમાંથી એક પ્રકારની શક્તિ પેદા થાય છે. આ બધું ‘જોનારો’ આમ તો ‘આત્મા’ છે, પણ એના પૂરા ગુણધર્મવાળો આત્મા નથી. જ્યારે ‘તટસ્થતા’-સંપૂર્ણ એકાગ્રતાવાળી અને કેંદ્રિતતાના લક્ષણવાળી બને અને ધ્યાનના સમય સિવાયના સમયગાળા દરમિયાન એવી તટસ્થતાનો ઉપયોગ રહ્યા કરે એ ખૂબ જરૂરી છે. આપણી આસપાસ બનતી ઘટનાઓ તથા એનાથી આપણા અંતરમાં

જન્મતી પ્રતિક્ષિયાઓ પ્રત્યે આપણાથી કેટલા તટસ્થ રહેવાય છે એટલું જ શ્રેયાર્થીએ તપાસતા રહેવાનું છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ધ્યાનના અભ્યાસ માટે દર્શાવેલી આ પદ્ધતિ અત્યંત સ્પષ્ટ અને સીમાચિહ્નદર્શક છે. ધ્યાન દરમિયાન એમાં આવનારાં વિઘ્નો પ્રત્યે પણ શ્રેયાર્થીને સાવધ કરાયો છે.

આ સાધનનો ઉપયોગ કરનાર શ્રેયાર્થી શાસોશ્વાસ ઉપર દણ્ણ સ્થિર રાખવાનો પ્રકાર અપનાવે તો ધ્યાનના અન્ય પ્રકારોમાં આ સરળ પ્રકાર ધીમે ધીમે સહજ થઈ જાય એવો છે. શાસોશ્વાસ નિરાકાર છે. શાસોશ્વાસ અનુભવાય છે, પરંતુ દેખાતો નથી. એની આવનજીવન સહજ છે. એમાં પ્રયત્ન શક્ય નથી. તેમ જ શાસોશ્વાસની કિયા માટે અહંકાર થવો પણ શક્ય નથી. શ્રેયાર્થીએ આ પ્રકારના ધ્યાન માટે શાસ-ઉચ્છ્વાસના ગાળા માટે કે એને રોકવા માટે પ્રયત્ન કરવાનો નથી. શાસોશ્વાસ સહજ રીતે ચાલે છે એ તરફ દણ્ણ સ્થિર કરવા પુરુષાર્થ થતાં રહેતાં ફૂપાશક્તિનો આપોઆપ સહયોગ થાય છે અને નિયમિત લાંબાગાળાના અભ્યાસ પછી શાસોશ્વાસ તથા નારીનો વેગ શાંત થતો અનુભવાય છે. મન ધીમે ધીમે શાંત બની રહ્યું છે એનું આ ચિહ્ન છે.

મન શાંત થતાં એ સ્થિર થશે અને એકાગ્રતા અનુભવાશે. આવી એકાગ્રતાવાળું મન ‘ચૂપ’ થવાની સ્થિતિમાં આવશે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ મનને ચૂપ કરવાની અવસ્થાનો આદર્શ આપ્યો છે. ધ્યાન સાથે શ્રેયાર્થી માટે મૌનએકાંતનું સેવન ખૂબ જરૂરી છે, કેમ કે એ ઘણાં જ સહાયક છે. આપણી નજર અને વાણી મારફત ઘણું જ મૂલ્યવાન ઓજસ વેડફાઇ

જાય છે. જેટલા પ્રમાણમાં આવો ઘસારો રોકાય એટલા જ પ્રમાણમાં શ્રેયાર્થીને પોતાના સાધનાભ્યાસમાં વેગ અનુભવાય.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ‘સાધનામર્મ’માં ટૂંકો જીવનધ્યેય દર્શાવ્યો છે. ‘પ્રભુચિત્વન સિવાયના સર્વ આગ્રહો છોડો. નમ્રતા કેળવો, શૂન્ય થવાનું ધ્યેય રાખો.’ (સાધનામર્મ નં. ૫) આમાં પ્રભુ જ માત્ર ચિંતનીય છે. બધું જ એની સત્તા હેઠળ એટલે કે પ્રભુના ‘હોવાપણા’ થકી જ બની રહ્યું છે અને ચાલી રહ્યું છે. કોઈ ક્યાંય કશાયનો કર્તા નથી.’ એવી પ્રભુચિત્વનની નિરંતરતા પ્રગટતાં અન્ય આગ્રહો આપમેળે મોળા પડતા જશે. આગ્રહો અહંકારનું લક્ષણ છે. મનબુદ્ધિ અહંકાર કરે છે. આમ, આગ્રહો (આગ્રહ, હઠાગ્રહ, પૂર્વગ્રહ, મતાગ્રહ અને સત્યાગ્રહ વગેરે) વિદ્યાય થતાં થતાં અહંકારનું જોર ઘટતાં મનબુદ્ધિની શુદ્ધિ થાય, પણ અહંકાર તો અનંત માથાંવાળો છે. માટે, જીવનમાં-સંસારમાં અત્યંત નમ્રતા કેળવવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. નમ થવું એટલે દબાઈ-ચંપાઈ જવું કે લેવાઈ જવું એવો અર્થ શ્રેયાર્થીએ કરવાનો નથી, પરંતુ સર્વશક્તિમાન માત્ર પ્રભુ જ છે એવા આંતરિક દઢતાવાળા વલણથી માટ્કૃતિક અવરોધો સામે નમ્રભાવે અડગ રહેવાનું છે. અને ભગવાનનો જય નિશ્ચિત છે એવી શ્રીદ્વા દઢ અને ઊંડી ઉત્તારવાની છે. ‘પોતે’ કે ‘પોતાપણું’ જવું કશું નથી. માટે માન, અપમાન, સ્વમાન સુધ્યાનું સમર્પણ કરતાં કરતાં શૂન્ય બની રહેવાનું ધ્યેય રાખવાનું છે.

આ પ્રકારની જાગૃતિપૂર્વકની સાધના ના થાય તો ધ્યાન જેવા સાધનથી અહંકાર પોતાનું નવું રૂપ ધારણ કરીને શ્રેયાર્થીને ઊંડી ખાઈમાં ધકેલી દેશે. પરિણામે કલ્પી ના શક્ય એવા વહેવારોમાં ફસાઈ જશે. આમાંથી બચવા માટે સૌથી

પ્રથમ તો સાધનાની ગુપ્તતાની અનિવાર્યતા વિશે પૂજ્ય શ્રીમોટાએ સમજાવ્યું છે. સાધનાની ગુપ્તતા જાળવવા માટે મહેનત કરવાની જરૂર નથી, કેમ કે શ્રેયાર્થીએ તો એને રોજિંદા આહારવિહાર જેટલી સહજ અને સાહજિક માનવી જોઈએ. ઊઠવું-બેસવું-જમવું વગેરે કિયાઓ વિશે આપણે બીજાઓ સમક્ષ વાતો કરતા નથી એ જ પ્રમાણે સાધના અંગેની સાહજિક ગુપ્તતા જાળવવાની છે. આમાં સમાન ધ્યેયવાળા-સમાનાર્થી-શ્રેયાર્થી સાથેનો વિનિમય (જરૂર પૂરતો) અપવાદ ગણાવાયો છે.

શ્રેયાર્થી નિયમિત રોજના બે થી ત્રણ કલાક ભક્તિભાવે ધ્યાન જેવા સાધનનો અભ્યાસ કર્યા કરે પછી એને રસ, તલ્લીનતા, ગાઢતા વગેરેનો અનુભવ થાય છે, આથી, કોઈ પણ સાધન સ્વીકાર્ય પછી અને એના પદ્ધતિસરના લાંબાગાળાના અભ્યાસ સુધી અખૂટ ધીરજનો ગુણ શ્રેયાર્થીએ જીવતો રાખવાનો છે. નહિતર અમણામાં અટવાઈ જતાં વાર નહિ લાગે. ધ્યાન દરમિયાન દશ્યો, પ્રકાશ, ધ્વનિ માટેની પૂર્વધારણા ના રખાય અને ધ્યાનના અભ્યાસથી આ બધું અનુભવમાં આવે તો ત્યાં થોભાય નહિ. આ માટે તટસ્થતાનો ઉપયોગ કર્યો કરવાનો છે.

લાંબા સમયના ધ્યાનના અભ્યાસમાંથી શું શું અનુભવાય છે એની વિગત પૂજ્ય શ્રીમોટાએ આપી છે એ શ્રેયાર્થીને પોતાની જાતતપાસ માટે ખપમાં લાગશે. આધ્યાત્મિક જીવનનાં રહસ્યો, તથ્યો, મર્મ, હાઈ વગેરે ઉપર નવો પ્રકાશ થાય છે અને બુદ્ધિમાં અનોખો પ્રકાશ અનુભવાય છે. આવા બુદ્ધિમાં પ્રદર્શન કરવાનો લોભ અને મોહ શ્રેયાર્થીને

પછાડનારો છે. આથી, આસન સ્થિરતાથી કેળવાયેલા સંયમનો ઉપયોગ કરવાનું પૂજ્ય શ્રીમોટા સૂચવે છે. શ્રેયાર્થીની ઉત્તરોત્તર પ્રકાશિત થતી સમજાણનો ઉપયોગ પોતાના વહેવારમાં પ્રતિષ્ઠિત કર્યા કરવાનું રાખવું. શ્રેયાર્થીનાં પલટાયેલાં દસ્તિ, વૃત્તિ અને વલણ વહેવારમાં કેટલા પ્રમાણમાં જીવંત બને છે એનું ધ્યાન રાખવું એ પણ ધ્યાનના પરિણામનું લક્ષણ છે.'

●   ●   ●

૧૯૮૮ના એપ્રિલ માસમાં બાપજીના દેહત્યાગ પહેલાં તેઓશ્રીને મળવાનું થયેલું. એ વખતે તેઓશ્રીએ અપાર વહાલ વરસાવેલું. એ પૂર્વ માર્ય માસમાં તેઓએ છેલ્લીવાર અમદાવાદ છોડ્યું ત્યારે સવારે પાંચ વાગ્યે ટેલિફોન દ્વારા માત્ર એક જ વાક્યનો ત્રણ વખત ઉચ્ચાર કરેલો. એ સિવાય એ કશું જ બોલ્યા ન હતા. એમના ઉલ્લાસભર્યા અવાજમાં તેઓએ કહેલું કે ‘હું સતત તમારી સાથે જ છું...’

૧૯૮૮થી પાટીના ‘આબુરાજ અન્નકેત્ર’માં ‘ધૂણો’ તરીકે ઓળખાતો ઓરડો એ મારા માટે અનુભૂતિઓનું કેદ બની ગયો. મને બાપજીના શબ્દો યાદ આવેલા. તેઓશ્રીએ કહેલું કે ‘મારું શરીર નહિ હોય ત્યાર પછી તમને મારી સતત હાજરી અનુભવાશે.’

‘આબુરાજ અન્નકેત્ર’માં તા. ૨૮-૭-૧૯૮૮, ગુરુપૂર્ણિમાના રોજ બાપજીની પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાનો ઉત્સવ હતો. એ દિવસે ‘ધૂણા’ પાસે હું ઊભો હતો. હોલમાં ખીચોખીચ માનવસમુદ્દાય હોવાથી એમાં જઈ શકાય એવી મારી શારીરિક સ્થિતિ ન હતી. બાપજીની પ્રતિમાનું અનાવરણ થયું એ ક્ષણે જ મારા હદ્યમાં (છાતીના મધ્યભાગમાં) લયબદ્ધ અત્યંત આનંદપ્રેરિત

એવા જોશભર્યા ધબકારા ચાલુ થયા. એક મિનિટ સુધી આ અનુભવ ચાલુ રહેલો. અને એ પછી તરત જ મારાથી ધૂસકે ધૂસકે રડી દેવાયું.

કેફસાંની નબળાઈને કારણે હરિઃઽં આશ્રમના મૌન ઓરડામાં હવે રહેવાય તેવી શક્યતા ના રહી. આથી, એકાંત સેવન અને સાધનાભ્યાસ માટે આબુરાજ અન્નક્ષેત્ર સાનુકૂળતાવાળું સ્થાન બની રહ્યું. અને ‘ધૂણો’ એ સાધનાભ્યાસમાં પ્રગતિ અને ઉંડાણ માટે ચૈતન્યસભર સ્થાનક રહ્યું.

છેલાં ચાર વર્ષ દરમિયાન જે કેરી મને લાધી છે એ મોટા મને મળ્યા અને ફળાની કેરી છે એમ અનુભવના આધારે શ્રદ્ધાપૂર્વક કહી શકાય એમ છે. દેહરૂપે તિબિન્ન એવા મોટા અને બાપજીની અભિન્ન ચેતનાથી જે સક્રિયતા મેં અનુભવી છે એ અવર્ણનીય છે. જે પ્રેમ એક ક્ષણ માટે પણ રસાનંદનો અનુભવ કરાવે છે એથી એક ઊરી અપૂર્વ શ્રદ્ધાયુક્ત નિશ્ચિતતા પ્રગટી છે. અને એમાં મોટાના શબ્દોનો આધાર છે.

(ગઝલ)

‘હદ્ય અમ પ્રેમના રસથી સદા જોડાયેલાં રે’શે
જીવન તો એક છે, છોને જીવનના દેહ જુદા છે.’

ભલે મૃત્યુ, ભલે સ્વર્ગ, ભલે જ્યાં હો જવાનું ત્યાં,
અમે તો સાથ રૂહેવાનાં અમે સાથે જ ઊડવાના !’

(‘પુનિત પ્રેમગાથા’, પૃ. ૨૧૨)

● ● ●
મોટા મળ્યા અને તેઓશ્રીના પ્રેમાળ વચનબળની સહાયે

મળ્યા-ફળાની કેરી • ૨૨૮

એ ફળ્યા- એની કેરી ઉપર પા પા પગલીનો આરંભ કરતાં રસ અનુભવાય છે. એ અનુભવને આધારે એમના અંતરયામીતવની પ્રતીતિ રહ્યા કરે છે. તેથી, આયુષ્યનો અંત એ જીવનનો અંત નથી એવી શ્રદ્ધાના સૂર્યોદય પૂર્વે ભાસતો આછો પ્રકાશ અનંત જીવનના રાજમાર્ગનો નકશો બતાવે છે. અને ચાર વર્ષથી શ્રીસદ્ગુરુનાં ચરણમાં થયા કરતી આ પ્રાર્થનાઓ અવશ્ય ફળશે એમ નિશ્ચિત જણાય છે. એમાં ‘ક્યારે ?’ એવો પ્રશ્ન રહ્યો જ નથી. પરમ પ્રેમીના હદ્યમાંથી પ્રગટેલા આ શબ્દોનો ભાવ રોજિંદાં કાર્ય સાથે રહ્યા કરે છે.

(અનુષ્ઠાપ)

‘હદ્ય-મન ભક્તિથી રંગાયેલાં રહો પદ,
ચિત્ત, બુદ્ધિ, અહસ્સ, પ્રાણ ઠરો તે પાદપંકજે.’

● ● ●

સ્વસ્થતા જળવાઈને પ્રસન્નાચિત, શાંતિ ને,
શાતા, એકાગ્રતા પૂર્ણ પ્રભુ, પ્રસરાવશે હદ્યે.’

અને બાપજીએ કહેલી એક પંક્તિ -

‘હે પ્રભુ, તમે મારા હદ્યમાં જીવો અને હું તમારાં
ચરણમાં રહ્યું.’

● ● ●

શ્રેયાર્થીની શ્રદ્ધાકથા અહીં પૂરી કરું છું. હવે પછીનાં પાનાંઓમાં પૂર્તિરૂપે મુકાયેલ પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણી શક્તિસત્તંભોરૂપે પૂરતી છે.

॥ હરિઃઽં ॥

મળ્યા-ફળાની કેરી • ૨૩૦

પરિશાસ ૧ : શ્રદ્ધા

શ્રદ્ધા એ પુરુષાર્�ીનું બખતર છે. બચવાને માટે મોટામાં મોટી ઢાલ છે. એ રક્ષણ થવાને માટેનું જ નહિ, પણ રક્ષણ કરવાને માટેનું પણ શસ્ત્ર છે. જીવનમાં સતત ચાલી રહેતા યુદ્ધમાં આપણે જો એનો પળેપળ અને દક્ષતાપૂર્વક ઉપયોગ નહિ કરીએ તો સંગ્રહમાં જત મળતાં આપણને વાર લાગશે. આત્માએ આત્માને ઓળખવો હોય તો શ્રદ્ધા એક એનું મોટામાં મોટું સાધન છે. શ્રદ્ધા માણસને શાસની ગરજ સારે છે. ચીલેથી ખોટકાઈ પડેલા ગાડાને નોથારાના આધાર જેવી તે છે. બારે વાંસ દૂધ્યાં હોઈએ ત્યારે દૂધતાને તારનારી તે પરમ કલ્યાણમયી માતા છે. નદીના જોશમાં વહી જતા પાણીની વચમાં આવી ગયેલી હોડીને માટે સામે પ્રવાહે જવા માટેનો સાનુકૂળ પવન શ્રદ્ધા છે. પુરુષાર્થીના પ્રયન્તાદીપકનું તે તેલ છે. તપ્ત હૃદયનું અને હાલમહોલ મનનું તે શીતલ વિશ્રામસ્થાન છે. ચાલતા શીખતા બાળકની તે ચાલણગાડી છે. બાળકને જીવન પાનાર માતાનું તે દૂધ છે. આંધળાની એકની એક સાથી જેવી તે લાકડી છે. ભૂલ્યા આથડનારાઓનો તે ધૂંઘતારો છે. એના વડે તે પોતાના માર્ગનું નિશાન સાચવી રાખી શકે છે અને આગળ વધે છે. ગમે તેવા સંશોધમાં જે કદી પણ શ્રદ્ધાને છોડતો નથી, તેના ઉપર તે ન્યોછાવર થઈને પોતાના વરદ હસ્તે તેને સર્વ કંઈ આપે છે. અનાં ચરણમાં જે પોતાનું સર્વસ્વ બલિદાન દે છે તેને યશ પૂરો થતાં પોતે જાતે દર્શન આપે છે.

આ તો બધી સાહિત્યની દસ્તિએ શ્રદ્ધાની કલ્યાણ વધારે તાદેશ્ય થાય એ રીતે લખ્યું છે, જોકે એમાંની હકીકતો સત્ય છે. શ્રદ્ધાના ગુણ જેટલા ગાઈએ તેટલા ઓછા. શ્રદ્ધાના બળ વડે જ આપણે આ માર્ગમાં આગળ વધી શકવાનાં છીએ. જ્યારે જ્યારે વિમાસણમાં આવી પડાય, જ્યારે જ્યારે હૃદય ઉપર ભાર રહે અને ગુંચવણમાં પડાય ત્યારે શ્રદ્ધા ઉપર જ આધાર રાખીને આપણાર્થી જીવી શકાય છે. અનેક નિરાશા

મળતાં તથા મથામણની ભુલભુલામણીની અંદર આ શ્રદ્ધા વિના બીજું કોણ આપણાને જીવંત રાખી શકે એમ છે? સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા થતાં શરણભાવ આવી જ જાય છે અને શરણભાવ ના જામે ત્યાં સુધી શ્રદ્ધા પણ પૂરી જમતી નથી. વિશ્વાસ શ્રદ્ધાનું એક અંગ છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. એકલી શ્રદ્ધાની ભાવના સંપૂર્ણપણે આપણે જો કેળવાને ખીલવી શકીએ તો સાધકના સર્વ ગુણો એમાં આપોઆપ કેળવાઈ જાય છે. એટલે જ સંતમહાત્માઓએ સાધકને વાટખર્યામાં શ્રદ્ધાનું ભાથું આપેલું છે. આ શ્રદ્ધાધનની અમૂલ્યતાને લીધે જ તમને એકવાર કોઈ કવિનું લખાણ જે છે તે લખેલું કે :-

'શ્રદ્ધાકેરી પણ ન ખૂટજો વાટમાં વાટખર્યો.'

બીજું બધું થજો પણ હે ભગવાન! અમારા પરમ પાથેયની વાટખર્યાની શ્રદ્ધા કદી ના ખુટાડજો.

શ્રદ્ધા અંતરને અજવાણું આપે છે, સમજણની આંખ દે છે, અનુભવનું હૃદય ખોલે છે અને અમત્યક્ષને પ્રત્યક્ષ કરે છે, શ્રદ્ધાથી નબળો બળવાન થાય છે, બળવાન શ્રેયસસાધક થાય છે, શ્રેયસસાધક આત્મસાધક થાય છે અને આત્મસાધક ભગવાનમાં ભળે છે. શ્રદ્ધારૂપી એક મહાન આશીર્વાદ ઈશ્રે માણસ ઉપર વરસાવેલો છે. ભગવાને જો શ્રદ્ધાની ગુણભાવના માણસમાં ના મૂકી હોત તો તો જગતનો વહેવાર ચાલત કે કેમ તે સમજવું મુશ્કેલ છે. શ્રદ્ધાથી અનેક ચમત્કારો થાય છે અને થયા છે. અનેક તકો આપણાને જીવનમાં મળતી હોય છે, પણ તે શ્રદ્ધા વિના સરકી જતી હોય છે. શ્રદ્ધા જ એક એવી ભાવના છે કે જે આપણાને નવી દસ્તિ, નવી સમજણ આપે છે. એકના એક જ પ્રસંગને શ્રદ્ધાવાળો માણસ અમુક રીતે જોશે અને શ્રદ્ધા વિનાનો બીજી રીતે જોશે.

શ્રદ્ધાવાળા થવા માટે આપણે આપણા મતમતાંતરો, આપણી ગણતરીઓ, આપણાં માપો, સમજણનાં ધોરણો અને આપણા આગ્રહો-એ બધાંથી પર રહેવા અથવા તત્ત્વ રહેવા મથ્યા કરવું જોઈશે તો જ સાચી શ્રદ્ધા કેળવાશે. શ્રદ્ધાથી જે કરવાનું હોય છે તે આપોઆપ સ્કુરે

છે, જે સમજવાનું હોય છે તે સમજાય છે. જે જોવાનું હોય છે તે આપોઆપ દેખાય છે અને જે અંતરમાં ઉતારવાનું હોય છે તે આપોઆપ ઉતરે છે. ત્યાં કશું વિચારવાનું રહેતું નથી. શ્રદ્ધાનો ઝૂકમ મળતાં તે પ્રમાણે કરવાનું મન થાય, તે કરવા માટે દિવલમાં ખૂબખૂબ ઉમળકો આવે, તે થાય ત્યારે જ જંપાય-એટલું અંદર ચેતન રહ્યું કરે-અને પોતાનું કાર્ય કરાવીને જ તે ભાથામાં પાછી ફરીને બેસે, એવી કાર્યસાધક શ્રદ્ધા જ સાચી શ્રદ્ધા છે.

શ્રદ્ધા તો આંધળાની આંખો પણ છે અને લાકડી પણ છે, કારણ કે આપણે બધાં એક રીતે તો જરૂર આંધળાં છીએ. આથી, આપણાને તે નવું નવું બતાવે છે અને દોરે છે. શ્રદ્ધા જો ના હોય તો કોઈ પુરુષાર્થીને કે સાધકને સાધન કરવામાં મજા ના પડે. જેને તાલાવેલી લાગી છે, ખૂબ તમન્ના જાગેલી છે, એનામાં શ્રદ્ધા બળવાન થયેલી છે અને જીવતીજાગતી બેઠેલી છે એમ સમજવું. જેમ જેમ શ્રદ્ધાનો અંશ વધતો જશે તેમ તેમ તે આપણાને સાધનામાં રસ ઉપજાવતી જશે, આપણાને તેમાં તલ્લીન બનાવતી જશે અને તેથી નવું નવું અનુભવાયાં જશે. વળી, આપણું વિકાસનું ઝૂંડાણું મોટું ને મોટું થતું જશે. આપણાં સમજણાનાં ધોરણો પણ બદલતાં જશે. દરેક કાર્યના અને દરેક પ્રસંગના ડેનુનાં દર્શન તે કરાવશે. પ્રત્યેક પ્રસંગમાંથી, કાર્યમાંથી, દશમાંથી, વાતચીતમાંથી, અથડામજામાંથી તે પરિસ્થિતિમાંથી આપણાને કંઈ ને કંઈ નવું જાણવાનું શ્રદ્ધાથી મજ્યા કરશે.

શ્રદ્ધા પ્રેરણાને પાંખ દે છે અને એ પાંખોમાં ચેતનાનું જોમ ભરે છે. આમ, તે આપણાને આકાશંગામાં એટલે કે ચેતનામાં ભાવમાં સતત નવડાવે છે. જેમ હિમાલયમાંથી ઉત્તરીને ખીણો, ખાડા, ટેકરા અને કાદવવાળી જમીન ઉપર આવીને ગંગા અનેકને પાવન કરતી, ધનધાન્ય ઉપજાવતી, શીતળતા આપતી, મલીનતાને ઘસડી લઈ જતી દરિયામાં ભળી જાય છે, તેવી રીતે આપણામાં શ્રદ્ધા તેવું તેવું કરે છે. શ્રદ્ધા બંધ કરેલાં બારણાંને ધક્કો મારીને ખુલ્લાં કરે છે, ના સમજાતા સૂરને રાગમાં બેસાડે છે, મૂગાને વાચા આપે છે અને લૂલાને પગવાળો

કરે છે. આ કંઈ માત્ર સ્થૂળ અર્થમાં નહિ, પણ સૂક્ષ્મ અર્થમાં સમજવાનું છે, શ્રદ્ધાની શક્તિ કશા સાથે સરખાવી શકાય એમ નથી.

શ્રદ્ધા એ શાસ્ત્રોનો પ્રાણ છે, સર્વ અનુભવોનો નિયોડ છે અને મધ્યબિંદુ છે. મધ્યબિંદુ ના હોય તો વર્તુલ થઈ પણ કેવી રીતે શકે? હદ્યનું મધ્યબિંદુ શ્રદ્ધા છે. એમ તો માનવીમાત્રનાં, સાધક નથી હોતા તેનાં પણ, સકળ કર્તવ્યો શ્રદ્ધાથી જ થતાં હોય છે. માત્ર, એની એમને ખબર હોતી નથી.

શ્રદ્ધામયોડયં પુષ્પઃ । યો યચ્છદ્ધઃ સ એવ સઃ ॥ આ પુરુષ (આત્મા) શ્રદ્ધામય છે. જેવી જેની શ્રદ્ધા તેવો તે હોય છે અથવા થાય છે. એટલે આપણે શ્રદ્ધાને વધારે ને વધારે વિકાસશીલ કરવાની છે. શ્રદ્ધા તો હંમેશ જીવંત હોય છે, પરંતુ એનો સતત જ્ઞાનભક્તિયુક્ત ઉપયોગ કર્યા કરીશું તેમ તે વધારે તેજસ્વી અને ઉપયોગી નીવડવાની છે. શ્રદ્ધાનું બળ અનુભવે વધે છે અને પણી શ્રદ્ધા સર્વમાં ભળી જાય છે. જેમ એક નાનકડી સૂક્ષ્મ ચિનગારી આખા જંગલને દવ લગાડી દે છે અને પોતે મહાઅનલ બની જાય છે, તેમ શરૂઆતની સાધકની એક બિંદુ સમાનની શ્રદ્ધા છેવટે પરમાત્મભાવની અંદર પરિણામ પામે છે.

શ્રદ્ધા કલ્યાણકારી માતા છે. એને પાંખ મારનાર તો કોઈ અભાગી જ હોય. એની તો સેવા જ પરમ ભાવે અને પરમ પ્રેમ ઉમળકાથી વારેવારે આપણાથી થવી ઘટે. એને ખોળે જેણે માણું મૂક્યું તે સર્વભાવે નિશ્ચિત છે. તેનું સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ જ થાય છે. તેને કશું ખોવાપણું રહેતું નથી. તે તો મેળવ્યા જ કરે છે અને પોતે મેળવીને બીજાને આચ્ચા કરે છે, અને બરી ખૂબી તો એ છે કે એ આપતો હોય છે, એવું ભાન અને જ્ઞાન પણ એને થાય છે. ત્યારે જ સાચી શ્રદ્ધાનો પૂર્ણ ઉદ્ય થયો છે એમ આપણે સમજવું. શ્રદ્ધાનું એ છેલ્લામાં છેલ્લું માપ છે. કલ્યાણકારિણી, પતિતપાવની, ગંગા માતા-શ્રદ્ધા-આપણા હદ્યમાં ભગવાન સતત વસાવો અને એનું આપણાને સતત જગૃત ભાન કરાવો! એના ખોળામાં આપણું માણું નિશ્ચિત ભાવે રખાવ્યા કરીને આપણાને તેનાં બાળક બનાવો એ જ ભગવાનને હદ્યની પ્રાર્થના છે.

આવું શ્રદ્ધાબળ શરૂઆતમાં નથી હોતું. શરૂઆતમાં તો સાધકની શ્રદ્ધા હવાના પાતળા થર જેવી હોય છે, તે જેમ જેમ જીમતી જાય છે તેમ તેમ સધન થતી જાય છે અને ત્યારે તે નિષાનું સ્વરૂપ લે છે. નિષાની સ્થિતિ એટલે પાકટ થયેલી શ્રદ્ધા, પરંતુ શ્રદ્ધાના આદર્શ ટોચથી નિષા અવતાર લેતી બને છે. એટલે જ ગીતાજીમાં શ્રદ્ધાવાન્ન લભતે જ્ઞાનમ્ભ એમ લખેલું છે. વળી, શ્રદ્ધા વહે કરીને આપણી ભાવના મૂર્તસ્વરૂપ પડે છે. શ્રદ્ધાથી જડમાં ચેતન પ્રગટે છે. ચેતનમાંથી ચેતના આવીને તેમાંથી રસ-નિષ્પત્તિ થાય છે. એક નાનીશરી કિયા ચાલુ રાખવાથી કેટલું મહાન પરિણામ નીપજ શકે છે, એનાં અનેક દષ્ટાંતો જગતના વહેવારમાંથી પણ આપણને આંખ ઉઘાડી રાખીને જોતાં મળી આવશે.

‘જીવન પગથી’, પૃ. ૧૧૮ થી ૧૨૩

-શ્રીમોટા

પરિશિષ્ટ ૨ : પ્રણામ-પ્રાર્થના

પ્રભુ, શરણયરણમાં રાખો રે, પાવલે લાગું.

રસિયાજ અંતરયામી ! મારા હદ્યકમળના સ્વામી !

અલબેલા પ્રેમીનામી ! રે, પાવલે લાગું. પ્રભુ૦

શરણાગતવત્સલ જાણી, તને જણાવી અંતર ફૂછાણી,
તોય મન રહ્યું હજુ માની રે, પાવલે લાગું. પ્રભુ૦

અડવું બધું એનું ટાળી, હેળાવી દઈ ગિરિધારી !

પદ લગાડી દોની તાળી રે, પાવલે લાગું. પ્રભુ૦

વૃધાલાજ ! સાધન કંઈ ના, દિલ-પ્રેમ-ભાવનાં કૂલડાં,
વેદું છું નિત તમ પદમાં રે, પાવલે લાગું. પ્રભુ૦

બાળકનું જોર કશું શું ! જો હોય કશું, તો રહવું,
એ જોરે મારે તરવું રે, પાવલે લાગું. પ્રભુ૦

‘જીવન સંશોધન’, પૃ.૪૦૮

-શ્રીમોટા

પરિશાસ ૩ : શરણભાવ

(ગઝલ)

હવે તારે ભરોસે છું, પ્રભુ ! મુજને સ્વીકારી લે. (૨૬)
સહુ અપરાધીમાંયે હું પ્રભુ ! અપરાધી છું મોટો,
પતિતમાંયે પતિત હું તો, ન જેણો ક્યાય છે જોટો... હવે.
પ્રભુ ! તોયે શરણ હું તો, ચરણ તારે પડેલો છું,
ઉગારે કે ભલે મારે, ધરું એની ન ચિંતા હું... હવે.
મને તુજ મારવામાંયે, પ્રભુ ! હિત છે સમાયેલું,
કરું તર્ક-વિતર્ક હું, પ્રભુ તેથી ન મન મેલું... હવે.
હું તો બસ એટલું જાણું, ઘરેણું રાંકનું મારું,
સદા રટવાનું ઉર ચાહું, પ્રભુજી ! નામ પ્રિય તારું... હવે.
મને દૂબતાનું સાધન તે, કૃપાથી તારી છે મળિયું,
પ્રભો ! તે પ્રાણથી ઘારું, વદ્ય પણ તે મહીં વળિયું... હવે

(‘આત્મપોક્ષર’, બી.આ., પૃ. ૮૮)

-શ્રીમોટા

॥ હરિ:ઓ ॥

આરતી

ॐ શરણચરણ લેજો, પ્રભુ શરણચરણ લેજો,
પતિત ઉગારી લેજો (૨) કર ગ્રહી ઉર લેજો. ... ઓં શરણ.
મનવાણીના ભાવો, કર્મ વિષે ઉતરો, પ્રભુ (૨)
મન, વાણી ને દિલને (૨) કૃપાથી એક કરો. ... ઓં શરણ.
સર્વ મળેલાં સાથે, દિલ સદ્ગ્રાવ ઉગો, પ્રભુ (૨)
છો અપમાન થયાં હો (૨) ત્યાંયે ભાવ બઢો. ... ઓં શરણ.
નિભ પ્રકારની વૃત્તિ, ઊર્ધ્વગમન કરવા, પ્રભુ (૨)
પ્રભુકૃપાથી મથાજો (૨) ચરણશરણ ગ્રહવા. ... ઓં શરણ.
મનના સકળ વિચારો, પ્રાણતારી વૃત્તિ, પ્રભુ (૨)
બુદ્ધિતારી સૌ શંકા (૨) ચરણકમળ ગળજો. ... ઓં શરણ.
જેવા દિલ હોઈએ પ્રભુ, તેવા દેખાવા, પ્રભુ (૨)
મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો (૨) સ્પષ્ટ જ પરખાવા. ... ઓં શરણ.
દિલમાં કંઈક ભર્યું હો, તે થકી બીજું ઊલદું, પ્રભુ (૨)
કદી પણ મુજથી ન બનજો (૨) એવી મતિ દેજો. ... ઓં શરણ.
જ્યાં જ્યાં ગુણ ને ભાવ, દિલ ત્યાં મુજ ઠરજો, પ્રભુ (૨)
ગુણ ને ભાવની ભક્તિ (૨) દિલ મુજ સંચરજો. ... ઓં શરણ.
મન, મતિ, પ્રાણ પ્રભુ ! તુજ ભાવ થકી ગળજો, પ્રભુ (૨)
દિલમાં તુજ ભક્તિની (૨) છોળો ઉછળજો. ... ઓં શરણ.

-શ્રીમોટા

॥ હરિ:ઓ ॥

પૂજ્ય શ્રીમોટાના જીવનની મહત્વની તવારીખ

- જન્મ : તા. ૪-૬-૧૮૬૮, ભાદરવા વદ ચોથ, સંવત ૧૮૫૪
 સ્થળ : સાવલી, જિ. વડોદરા, નામ : ચુનીલાલ,
 માતા : સૂરજબા, પિતા : આશારામ, અટક : ભાવસાર.
 ૧૮૧૬ : પિતાનું અવસાન.
 ૧૮૦૫ થી ૧૮૧૮ : તૂટક અભ્યાસ-સાથે આકરી મજૂરી.
 ૧૮૧૯ : મેટ્રિક પાસ.
 ૧૮૧૯-૨૦ : વડોદરા કોલેજમાં.
 તા. ૬-૪-૧૮૨૧ : કોલેજ ત્યાગ.
 ૧૮૨૧ : ગુજરાત વિદ્યાપીઠ.
 ૧૮૨૧ : વિદ્યાપીઠનો ત્યાગ. હરિજન સેવાનો આરંભ.
 ૧૮૨૨ : ફેફુના રોગથી કંટળીને ગરુડેશ્વરની ભેખડ ઉપરથી આમહત્યાનો
 પ્રયાસ, દૈવી બચાવ, 'હરિ: ઓ' જપથી રોગ મટાડવાનો સફળ પ્રયોગ.
 ૧૮૨૩ : 'તુજ ચરણે' તથા 'મનને'ની રચના.
 ૧૮૨૩ : વસ્તપંચમીએ પૂ. શ્રીબાળયોગીજ દ્વારા દીક્ષા. શ્રીકેરશવાનંદ ધૂણીવાળા
 દાદાનાં દર્શને - સાંઈબેડા ગયા. રાત્રે સ્મશાનમાં સાધના અને દિવસભર
 પ્રભુપ્રીતર્થે હરિજન સેવા.
 ૧૮૨૬ : લગ્ન-હસ્તમેળાપ વખતે સમાધિનો અનુભવ.
 ૧૮૨૭ : હરિજન આશ્રમ, બોદાલમાં સર્પદંશ-પરિણામે 'હરિ: ઓ' જપ અંડ
 થયો.
 ૧૮૨૮ : 'તુજ ચરણે' ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન.
 ૧૮૨૮ : પહેલી દિમાલય યાત્રા.
 ૧૮૨૮ : સાકુરીના પૂ. શ્રીઉપાસની બાબાનું નડિયાદમાં આગમન, એમના આદેશ
 મુજબ સાકુરી જતું-ત્યાં મળ્યુત્ત્રની પથારીમાંસાત દિવસ.
 ૧૮૩૦ : મનની નીરવતાનો સાક્ષાત્કાર.
 ૧૮૩૦ થી 'ઉર દરમિયાન સાબરમતી, વીસાપુર, નાસિક અને પરવડા જેલમાં.
 હેતુ-દેશસેવાનો નહિ, સાધનાનો. સખત પરિશ્રમ અને લાઠીમાર દરમિયાન
 પ્રભુસરણ-મૌન. વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા વીસાપુર જેલમાં સરળ
 ભાષામાં શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું વિવરણ લખ્યું-'જીવનગીતા'
 ૧૮૩૪ : સગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર.

૧૮૩૪થી ૧૮૩૮ દરમિયાન દિમાલયમાં અઘોરી બાવા પાસે જવાનું બન્યું,
 ધુંવાધારના ધોખની પાછળની ગુફામાં સાધના. ચૈત્ર માસમાં ૨૧ છાડાની
 ૨૧ ધૂષી ધખાવી નર્મદાકિનારે ખુલ્લામાં શિલા ઉપર નગન બેસીને
 સાધના, શીરડીના સાંઈબાબાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન-આદેશ-સાધનાના અંતિમ
 તબક્કાનું માગદર્શન.

- ૧૮૩૮ : તા. ૨૮-૩-૧૮૩૮ : રામનવમી, સંવત : ૧૮૩૪ કાશીમાં નિર્ગુણ
 બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર. હરિજન સેવક સંઘમાંથી રાજનામું. 'મનને'ની પ્રથમ
 આવૃત્તિનું પ્રકાશન.
 ૧૮૪૦ : (તા. ૮-૮-૧૮૪૦) વિમાનમાર્ગ અમદાવાદથી કરાંચી જવાનો ગૂઢ
 કુકમ.

૧૮૪૧ : માતાનું અવસાન.
 ૧૮૪૨ : હરિજન સેવક સંઘમાંથી ધૂટા થયેલા, છતાં હરિજન કન્યાદ્વારાલય માટે
 મુંબઈમાં ફાળો ઉચરાવ્યો. બે વખત સખત પોલીસમાર-દેહાતીત
 અવસ્થાના પુરાવો.

- ૧૮૪૩ : ૨૪, ફેફુઆરીમાં ગાંધીજીના પેશાબના એરી ઝંતુઓનું પોતાના પેશાબમાં
 દર્શન. નૈમિત્ક તાદાત્યનો અનુભવ.
 ૧૮૪૪ : દિમાલયની યાત્રા-અદ્ભુત અનુભવો.

૧૮૪૬ : હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ મીરાંકુટિરમાં મૌનઅંકાંતનો આરંભ.
 ૧૮૫૦ : દક્ષિણ ભારતના કુંભકોશમ્રમાં કાવેરી નદીને કિનારે હરિ: ઓં આશ્રમની
 સ્થાપના.

- ૧૮૫૪ થી સુરતના કુંશેત્રમાં એક ઓરીમાં મૌનઅંકાંતનો આરંભ.
 ૧૮૫૫ : (તા. ૨૮-૫-૧૮૫૫) નાડિયાદ, શેડી નદીને કિનારે હરિ: ઓં આશ્રમની
 સ્થાપના.

૧૮૫૬ : (તા. ૨૩-૪-૧૮૫૬) સુરત, કુંશેત્રમાં હરિ: ઓં આશ્રમની સ્થાપના.
 ૧૮૬૨ થી ૧૮૭૫ : શરીરના અનેક રોગો-સતત પ્રવાસ સાથે તુદ અધ્યાત્મ-
 અનુભવ ગ્રંથોનું લેખન-પ્રકાશન.

- ૧૮૭૬ : ફાજલપુર-મહીનથીના ડિનારે શ્રી રમણાઈ અધીના ફાર્મ હાઉસમાં
 તા. ૨૩-૭-૧૮૭૬ના રોજ માત્ર છ જણાની હાજરીમાં આનંદપૂર્વક
 દેહત્યાગ. પોતાનું 'ઈટ-ચુનાનું સ્મારક ન કરવાનો આદેશ' અને આ
 નિભિસે મળેલી રકમનો ઉપયોગ દૂર ગુજરાતનાં પદ્ધત ગામોમાં પ્રાથમિક
 શાળાના ઓરડાઓ બંધાવવાના લોકફાળમાં કરવાની સૂચના.

॥ હરિ: ઓં ॥